TÜRK DEMOKRASİ VAKFI

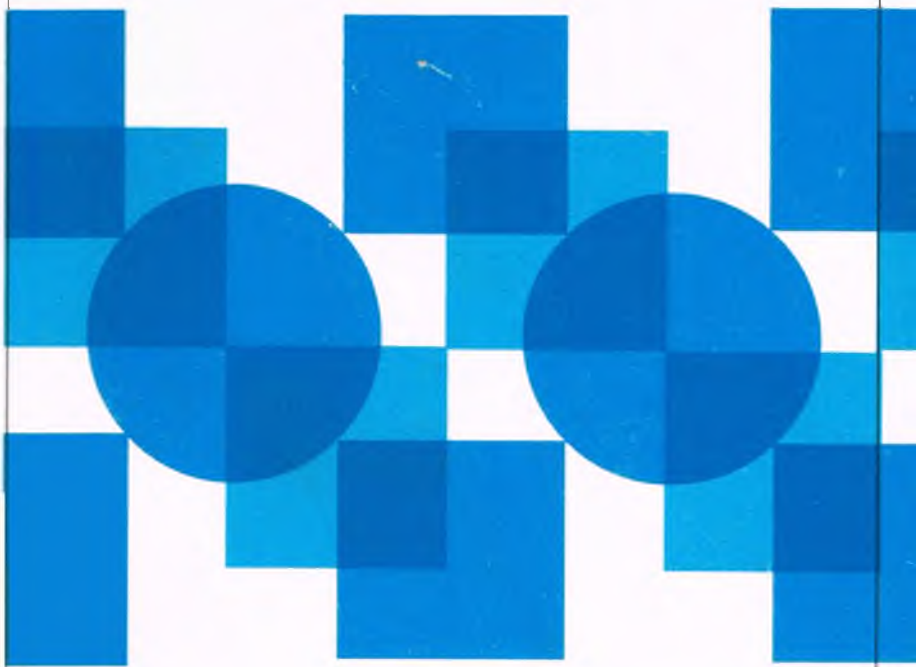
SAMUEL P. HUNTINGTON

ÜÇÜNCÜ DALGA

Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma

Çeviren

ERGUN ÖZBUDUN

ÜÇÜNCÜ DALGA
Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma

TÜRK DEMOKRASİ VAKFI YAYINLARI
ANKARA 1993

Bu kitap, Samuel P.Huntinton'un **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century** adlı eserinin Türkçe çevirisi olup, tüm yayma ve satma ve haklarının sahibi olan yazarın ve "University of Oklahoma Press, Norman, Publishing Division of the University"nin müsaadesiyle, Türk üniversitelerinde kullanılmak üzere yayınlanmıştır.

This material is a Turkish translation of **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century** by Samuel P. Huntington, published for use at Turkish universities by permission of the author and University of Oklahoma Press, Norman, Publishing Division of the University, the owner of all rights to publish and sell the same.

SAMUEL P. HUNTINGTON'un DİĞER KİTAPLARI

The Soldier and the State: The Theory and Practice of Civil Military Relations (Cambridge, MA, 1957)
The Common Defense: Strategic Programs in National Politics (New York, 1961)
Political Order in Changing Societies (New Haven, 1968)
American Politics: The Promise of Disharmony (Cambridge, MA, 1981)

Copyright © 1991 by Samuel P. Huntington.Translated and published with permission of the University of Oklahoma Press. All rights reserved.

Dizgı ve Baskı:
YETKİN BASIMEVİ
Kazım Karabekir Caddesi No:95/7-8
Tel: 341 00 06 İskitler ANKARA

ÜÇÜNCÜ DALGA

Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma

SAMUEL P. HUNTINGTON

Çeviren
ERGUN ÖZBUDUN

Warren ve Anita'nın anısına

İÇİNDEKİLER

Önsöz, Carl B.Albert XI
Sunuş XIII
1. NE? 1
Üçüncü Dalganın Başlangıcı 1
Demokrasinin Anlamı 3
Demokratlaşma Dalgaları 10
Demokratlaşmanın Sorunları 22

2. NİÇİN? 29
Dalgaların Açıklanması 29
Demokratlaşma Dalgalarının Açıklanması 32
Üçüncü Dalganın Açıklanması 39
Gerileyen Meşruluk ve Performans İkilemi 44
Ekonomik Gelişme ve Ekonomik Krizler 56
Dinsel Değişimler 70
Dış Aktörlerin Yeni Politikaları 81
Gösteri Etkileri veya Çığlaşma 95
Sebeplerden Sebep Olanlara 101

3. NASIL? Demokratlaşma Süreçleri 105
Otoriter Rejimler 106
Geçiş Süreçleri 116
Dönüşümler 120
Demokratlaştırıcılara Öğütler 1: 137
Otoriter Sistemlerde Reform Yapmak

Yerine Geçmeler 137
Demokratlaştırıcılara Öğütler 2: 145
Otoriter Rejimleri Devirmek
Yer Değiştirmeler 146
Demokratlaştırıcılara Öğütler 3: 157
Rejim Değişimlerini Görüşmek
4. NASIL? Demokratlaşmanın Özellikleri 159
Üçüncü Dalga Demokratlaşma Sendromu 159
Ödünleşme ve Katılma/Ilımlılık Değiştokuşu 160
Seçimler: Şaşırtıcı Olanlar ve Diğerleri 169
Düşük Düzeylerde Şiddet 186

5. NE KADAR SÜRE? 201
Pekişme ve Sorunları 201
İşkenceci Sorunu: Kovuştur ve Cezalandır mı,
Affet ve Unut mu? 204
Demokratlaştırıcılara Öğütler: 4 224
Otoritarizm Suçları Hakkında Yapılacak Şeyler
Pretörlük Sorunu: İsyancı ve Güçlü Ordular 224
Demokratlaştırıcılara Öğütler: 5 244
Ordunun İktidarını Sınırlamak, Askerî
Profesyonelliği Geliştirmek
Bağlamsal Sorunlar: Hoşnutsuzluk ve Otoritarizm
Özlemi 246
Demokratik Bir Siyasal Kültürün Geliştirilmesi 250
Demokratik Siyasal Davranışın Kurumsallaştırılması . 258
Yeni Demokrasilerin Pekişmesine Elverişli Şartlar ... 263
6. NEREYE 275
Üçüncü Dalga Nedenleri : Devam Ediyor mu,
Zayıflıyor mu, Değişiyor mu? 276

Üçüncü Bir Ters Dalga mı? 285
Yeni Demokratlaşmalar: Engeller ve Fırsatlar 289
Ekonomik Gelişme ve Siyasal Liderlik 310

Notlar 313
İndeks 346

ŞEKİLLER

1.1 Demokratlaşma Dalgaları ve Ters Dalgalar 12
2.1 Demokratlaşmada Bir Faktör Olarak Ekonomik Gelişme 66
3.1 Demokratlaşmada Rol Oynayan Siyasal Gruplar 117
5.1 Üçüncü Dalga Ülkelerinin Karşısındaki Sorunlar 203

TABLOLAR

1.1 Modern Dünyada Demokratlaşma 23
2.1 Ekonomik Gelişme ve Üçüncü Dalga Demokratlaşması 60
3.1 Otoriter Rejimler ve Liberalleşme/Demokratlaşma Süreçleri, 1974-90 110
3.2 Liderlik Değişimi ve Reformlar, 1973-90 128
5.1 Üçüncü Dalga Ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı Sonrası Demokratik Deneyimleri 264
5.2 Üçüncü Dalga Ülkelerinin Ekonomik Gelişme Düzeyleri 267
5.3 Üçüncü Dalga Ülkelerinde Dış Ortam ve Demokrasinin Pekişmesi 268
5.4 Üçüncü Dalga Ülkelerinde Demokrasinin Başlangıcı 269
6.1 Kişi Başına Düşen GDP, 1988: Üst ve Orta Gelirli Demokratik-Olmayan Ülkeler 309

SUNUŞ

Hayatımda vaki olan birçok iyi şey arasında, Oklahoma Üniversitesinde Carl Albert Kongre Araştırmaları ve Çalışmaları Merkezinin kuruluşu kadar gurur duyduğum ve Merkez'in Julian J.Rothbaum Seçkin Konferans Dizisini sunması kadar tatmin bulduğum şey yoktur. Bu dizi, Oklahoma Üniversitesinin Julian J.Rothbaum'un anısına eşi Irene ve oğlu Joel Jankovsky tarafından tesis edilmiş sürekli bir Vakıf programıdır.

Güneydoğu Oklahoma'da çocukluğumuzdan beri yakın arkadaşım olan Julian J. Rothbaum, uzun süre Oklahoma toplum hayatının bir lideri olmuştu. Oklahoma Üniversitesinin iki dönem boyunca Mütevelli Heyet üyesi ve Eyalet Yüksek Öğretim Mütevellisi olarak hizmet gördü. 1974'te Üniversitenin en yüksek onur pâyesi olan Seçkin Hizmet Beratı aldı ve 1986'da Oklahoma Ünlüler Salonunda kendisine yer verildi.

Rothbaum Konferans Dizisi, Julian J.Rothbaum'un hayatı boyunca bağlı kaldığı, temsilî yönetim, demokrasi ve eğitim, ve vatandaşların kamu işlerine katılması temalarına hasredilmiştir. Onun Oklahoma Üniversitesine, eyalete ve ülkesine hayat boyu süren bağlılığı, Rothbaum Konferans dizisinin vakfedildiği ideallere bir armağandır. Dizideki kitaplar, Amerikan demokrasisinin anlaşılmasına kalıcı bir katkıda bulunmaktadır.

CARL B. ALBERT
Amerika Birleşik Devletleri
Temsilcileri Meclisi
Kırkaltıncı Başkanı

ÖNSÖZ

Bu kitap, yirminci yüzyıl sonlarının önemli, belki de en önemli küresel siyasal gelişmesi hakkındadır: Yaklaşık otuz ülkenin, demokratik olmayan siyasal sistemlerden demokratik siyasal sistemlere geçişi. Kitap, 1974 ile 1990 arasında gerçekleşen bu demokratlaşma dalgasının niçinini, nasılını ve yakın sonuçlarını açıklama yolunda bir çabadır.

Bu kitap gerek teoriden, gerek tarihten bazı şeyler almaktadır ama, ne teorik, ne de tarihsel bir eserdir. Bunların ikisi arasında yer almaktadır ve esas itibariyle açıklayıcı niteliktedir. İyi bir teori, kesin, sade, iyi ifade edilen ve az sayıda kavramsal değişken arasındaki ilişkileri ön plana çıkaran bir şeydir. Kuşkusuz hiçbir teori, tek bir olayı veya bir dizi olayı tam olarak açıklayamaz. Bir açıklama ise, tersine karmaşık, yoğun, karışık ve entellektüel tatmin sağlamadan uzak olmak zorundadır. Açıklamanın başarısı, onun sade oluşuna değil, kapsayıcı oluşuna bağlıdır. İyi bir tarih, bir dizi olayı kronolojik olarak tasvir edip inandırıcı şekilde çözümler ve niçin bir olayın bir diğerine yol açtığını açıklar. Bu çalışma bunu da yapmamaktadır. 1970'lerde ve 1980'lerde demokratlaşmanın genel akışını belirtmemekte, ya da tek tek ülkelerin demokratlaşmalarını tasvir etmemektedir. Bunun yerine, sınırlı bir zaman kesidi içinde gerçekleşen belli bir grup rejim geçişlerini açıklamaya ve çözümlemeye çalışmaktadır. Sosyal bilimler sözlüğü itibariyle, ne nomotetik, ne idiografiktir. Dolayısıyle gerek teorisyenlerce, gerek tarihçilerce yetersiz bulunması olasıdır. Kitap, ne birincilerin tutkusu olan genellemeleri, ne ikincilerin tercih ettiği derinliği vermektedir.

Böylece bu araştırma, yaklaşımı açısından, diğer bazı kitaplarımdan önemli ölçüde ayrılmaktadır. Bu diğer eserlerde temel değişkenler, meselâ siyasal iktidarla askerî profesyonellik, siyasal katılma ve siyasal kurumsallaşma ve siyasal ideallerle siyasal davranış arasındaki ilişkiler hakkında genellemeler ve teoriler

geliştirmeye çalışmıştım. Bu ilişkiler hakkındaki önermeler, genellikle, zamanla bağlı olmayan gerçekler gibi ifade edilmişti. Bu kitapta ise genellemeler, 1970 ve 1980'lerdeki belli bir olaylar sınıfı ile sınırlıdır. Gerçekten kitabın ana fikirlerinden biri, üçüncü dalga demokratlaşmalarının, daha önceki dalgalardakilerden farklı olduğudur. Bu kitabı yazarken zaman zaman, "yerine geçmeler, dönüşümlerden daha fazla şiddeti içerir" gibi zamanla bağlı olmayan gerçekler ileri sürmenin çekiciliğine kapıldığım oldu. O zamanlar da, kanıtlarımın, incelemiş olduğum sınırlı tarihsel örnek olaylardan geldiğini ve teorik bir eser değil, açıklayıcı bir eser yazmakta olduğumu kendi kendime hatırlatmak zorunda kaldım. Bu yüzden, zamansız olan geniş zamandan kesinlikle vazgeçip, geçmiş zamanla yazmak zorunda kaldım: "Yerine geçmeler, dönüşümlerden daha fazla şiddeti içermiştir." Pek az istisnayla bunu böyle yaptım. Bazı durumlarda önermenin evrenselliği o kadar açık görünüyordu ki, bunu daha zamansız ifadelerle ifade etmenin çekiciliğine direnemedim. Dolayısıyle okuyucu, metin içinde şurada burada, "eğilimi göstermiştir,", "genellikle," "hemen hemen daima" ve buna benzer diğer niteleyici kelimelere rastlayacaktır. Yukarıdaki önerme, nihaî şekliyle şöyle okunmalıdır: "Yerine geçmeler, genellikle, dönüşümlerden daha fazla şiddeti içermiştir."

Bu kitap, 1989 ve 1990'da, ilgilendiği olaylar kümesi daha şekillenmekteyken yazıldı. Dolayısıyle kitap, günlük olaylar hakkında yazmanın tüm sorunlarıyla karşı karşıyadır ve bu rejim geçişleri hakkında bir ilk değerlendirme ve açıklama olarak görülmelidir. Kitap, belli olaylar hakkında ayrıntılı monografiler yazmış olan tarihçilerin, siyasal bilimcilerin ve diğer bilim adamlarının eserlerinden yararlanmıştır. Ayrıca, bu olaylara ilişkin gazete haberlerinden de büyük ölçüde yararlanmıştır. Demokratlaşmanın üçüncü dalgası bir sona eriştiğinde, bu olgunun daha tam, daha doyurucu bir açıklamasını yapmak mümkün olacaktır.

Siyasal değişim hakkındaki daha önceki çalışmam, *Political Order in Changing Societies*, siyasal istikrar sorunu üzerinde odaklaşmıştı. Siyasal düzenin iyi bir şey olduğuna inandığım için, o kitabı yazmıştım. Amacım düzenin niçin, nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleştirilebileceği veya gerçekleştirilemeyeceği hak-

kında bir genel sosyal bilim teorisi geliştirmekti. Şimdiki kitap, demokratlaşma üzerinde odaklaşmaktadır. Bunu, demokrasinin kendi başına iyi bir şey olduğuna ve birinci bölümde ileri sürdüğüm gibi, birey hürriyeti, iç istikrar, uluslararası barış ve Amerika Birleşik Devletleri bakımından olumlu sonuçları bulunduğuna inandığım için yazdım. *Political Order*'da olduğu gibi analizimi, mümkün olduğunca kendi değerlerimden uzak tutmaya çalıştım; hiç değilse bu kitabın yüzde 95'i bakımından bu böyledir. Bununla birlikte zaman zaman, toplumlarını demokratlaştırmak isteyen kişiler bakımından analizimden çıkacak sonuçları açıkça belirtmenin yararlı olabileceğini düşündüm. Dolayısıyle kitabın beş yerinde sosyal bilimci rolünü bir yana bırakıp siyasal danışman rolünü üstlendim ve bazı "Demokratlaştırıcılara Öğütler"i kaleme aldım. Bu beni, bir demokratik Machiavelli olmaya özenen biri gibi gösterse bile, varsın öyle olsun.

Bu kitabı yazmamdaki yakın neden, 1989 Kasımında Oklahoma Üniversitesinde Julian J.Rothbaum konferanslarını vermeye davet edilmem oldu. Bu konferanslarda kitabın bellibaşlı ampirik kanıtlardan yoksundum. Kitabın büyük bölümü, 1989 sonlarıyla 1990'da yazıldı ve 1990'dan sonra gerçekleşen olaylardan hiçbirini çözümlemeye katmaya teşebbüs etmedim. Oklahoma Üniversitesi Carl Albert Kong- re Araştırmaları ve Çalışmaları Merkezine ve onun direktörü Dr. Ro- nald M.Peters'e beni bu konferansları vermeye davet etmelerinden dolayı çok teşekkür borçluyum. Karım Nancy ve ben, Oklahoma Üniversitesinde Dr. Peters'den, Julian ve Irene Rothbaum'dan, Joel Jankovsky'den ve Meclis Başkanı ve Bayan Carl Albert'ten gördüğümüz kusursuz nezaket ve konukseverlikten dolayı ne kadar müteşekkir olduğumuzu da belirtmek isteriz.

Konferans daveti bu kitabın yazılmasını çabuklaştırmış olmakla birlikte, içindeki malzeme bir zamandır zihnimde oluşmaktaydı. Kitabın birkaç yerinde daha önceki iki makalemden alıntılar yaptım: "Will More Countries Become Democratic?" *(Political Science Qurterly 99* (Summer 1984, s. 191-218) ve "The Modest Meanning of Democracy," *Democracy in the Amıericas: Stopping the Pendulum,* Robert A. Pastor'un editörlüğünde (New York: Holmes and Meier, 1989, s. 11-28). 1987 ile 1990 ara-

sındaki bir John M.Olin Demokrasi ve Gelişme Bursu, bu kitabın konusuyla ilgili araştırmalar için aksi halde mümkün olabileceğinden daha fazla zaman ve çaba ayırabilmeni mümkün kıldı.

Daha birçok kişiler, bilerek veya bilmeyerek bu kitaba katkıda bulundular. 1983'ten bu yana Harvard'ın temel eğitim programında, demokrasiye geçiş sorunları üzerinde odaklaşan bir modern demokrasi dersi okutuyorum. Gerek öğrenciler, gerek yardımcı okutmanlar, bu kitaptaki malzemenin çoğunun, o dersten kaynaklandığını göreceklerdir; onların yorum ve eleştirileri sonucunda benim bu konudaki düşüncelerim, aksi halde olabileceğinden daha iyi hale geldi. Mary Kiraly, Young Jo Lee, Kevin Marchioro ve Adam Posen, bu kitaptaki malzemelerin araştırılmasında ve benim konuyla ilgili dosyalarımın düzene sokulmasında vazgeçilmez yardım sağladılar. Jeffrey Cimbalo, sadece bunları yapmakla kalmadı, üstelik taslağın hazırlanmasının son aşamalarında metnin ve dipnotlarının doğruluğunu da dikkatle kontrol etti. Juliet Blackett ve Amy Engelhardt, üstün düzeydeki bilgisayar becerilerini bu kitaba uygulayarak, birçok taslakları ve taslakların sonu gelmez gibi görünen revizyonlarını özenli, çabuk ve doğru olarak yazdılar. Taslağın tümü veya bölümleri bazı meslekdaşlarca okundu. Houchang Chehabi, Edwin Corr, Jorge Dominguez, Frances Hagopian, Eric Nordlinger ve Tony Smith, düşünce dolu, hayli eleştirici ve çok yapıcı yazılı görüşlerini sundular. Harvard karşılaştırmalı siyaset tartışma grubu, taslağın birinci bölümüne ilişkin canlı bir tartışmayla yardımcı oldu.

Bütün bu kişilere çalışmama gösterdikleri ilgi ve çabalarımın niteliğini iyileştirme yolundaki önemli katkılarından dolayı çok müteşekkirim. Bununla birlikte nihaî olarak, bu çalışmadaki iddialar, kanıtlar ve hatalardan ben sorumluyum.

SAMUEL P. HUNTINGTON
Cambridge, Massachusetts
Şubat 1991

BÖLÜM 1

NE ?

ÜÇÜNCÜ DALGANIN BAŞLANGICI

Çağdaş dünyada demokratlaşmanın üçüncü dalgası, 25 Nisan 1974 Perşembe günü geceyarısını yirmibeş dakika geçe, Portekiz'in Lizbon şehrinde, bir radyo istasyonunun «Grandole Vila Morena» şarkısını çalmasıyla beklenmedik ve düşünülmedik biçimde başladı. Bu yayın, Lizbon içi ve civarındaki askeri birlikler için, Movimento das Forcas Armadas'ın (MFA) başındaki genç subaylarca titizlikle hazırlanmış bir hükümet darbesi planını gerçekleştirmek üzere harekete geçme sinyaliydi. Darbe, güvenlik polisinin küçük ölçüdeki direnişiyle, etkin ve başarılı şekilde gerçekleştirildi. Askeri birlikler bellibaşlı bakanlıkları, yaym istasyonlarını, postahaneyi, hava alanlarını ve telefon santrallarını işgal ettiler. Sabahın geç saatlerinde kalabalıklar sokaklara taşmış, askerleri alkışlıyor ve tüfeklerinin namlularına karanfiller sokuyorlardı. Akşamüstüne doğru devrik diktatör Marcello Caetano, Portekiz'in yeni askeri liderlerine teslim olmuştu. Ertesi gün de/sürgüne uçtu. Böylece, 1926'da benzer bir askeri darbeyle doğmuş ve otuzbeş yıldan uzun bir süredir sâde görünümlü bir sivil, Antonio Salazar tarafından Portekiz askerleriyle yakın bir işbirliği içinde yönetilmiş bulunan diktatörlük sona erdi.[1]

25 Nisan darbesi, dünya çapında bir demokratlaşma hareketi için beklenmedik bir başlangıçtı, çünkü hükümet darbeleri demokratik rejimleri başlatmaktan çok, onları devirir. Düşünülmedik bir başlangıçtı, çünkü küresel bir demokrasi hareketini başlatmak bir yana, demokrasiyi kurmak bile darbe liderlerinin düşüncelerinden uzaktı. Diktatörlüğün ölümü, demokrasinin

doğuşunu güvence altına almadı. Ama, diktatörlük döneminde fiilen bastırılmış bulunan çok çeşitli halkçı, sosyal ve siyasal güçleri zincirden kurtardı. Nisan darbesini izleyen onsekiz ay boyunca Portekiz bir karmaşa içindeydi. MFA'lı subaylar, rakip muhafazakâr, ılımlı ve Marksist hiziplere bölündüler. Siyasal partiler de, solda katı Komünist partiden sağda faşist gruplara kadar aynı derecede geniş bir yelpazeye yayılmışlardı. Herbiri, kendisinden öncekinden daha az otoriteye sahip altı geçici hükümet birbirini izledi. Darbe ve karşı-darbelere girişildi. İşçiler ve köylüler, grevlere ve gösterilere giriştiler; fabrikaları, çiftlikleri, basın araçlarını zaptettiler. 1975'te darbenin yıldönümünde ılımlı partiler ulusal seçimleri kazandıysa da, o yılın sonbaharında muhafazakar kuzeyle radikal güney arasında bir iç savaş mümkün görünüyordu.

Portekiz'deki devrimci değişim, birçok bakımlardan 1917 Rusya'sının yeniden sahneye konuluşuna benziyordu; burada, Caetano, II. Nicholas; Nisan darbesi, Şubat Devrimi; MFA içindeki hâkim gruplar, Bolşevikler; benzer yaygın ekonomik karmaşa ve halk ayaklanmaları; hattâ Kornilov komplosunun benzeri, General Spinola'nın 1975 Martındaki başarısız sağcı darbesinin yerindeydi. Keskin gözlemciler bu benzerliği gözden kaçırmadılar. 1974 Eylülünde geçici hükümetin dışişleri bakanı ve Portekiz Sosyalist partisinin lideri Mario Soares, Washington'da Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'le karşılaştı. Kissinger, Soares ve diğer ılımlıları, Marksist-Leninist bir diktatörlüğü önlemek için daha kararlı davranmamaları nedeniyle haşladı.

«Siz bir Kerensky'siniz....Samimiyetinize inanıyorum, ama safsınız» dedi Kissinger Soares'e.

«Elbette bir Kerensky olmak istemiyorum» diye cevap verdi Soares.

«Kerensky de istememişti» diye cevapladı Kissinger[2].

Ne var ki Portekiz, Rusya'dan başka türlü gelişti. Kerensky'ler kazandı; demokrasi zafere ulaştı. Soares başbakan ve daha sonra da cumhurbaşkanı oldu. Portekiz devriminin Lenin'i, hayati anda istediği siyasal sonucu alabilmek için disiplinli güç kullanan kişi ise, 25 Kasım 1975'te silahlı kuvvetler içerisindeki

radikal solcu unsurları ezen ve Portekiz demokrasisinin geleceğini sağlama bağlayan, az konuşan, demokrasi yanlısı, Antônio Ramalho Eanes adında bir albaydı.

Portekiz'de 1974 ve 1975'te demokrasi yönündeki gelişme, dramatik olmakla birlikte, benzersiz değildi. 1973'te Brezilya'da iktidardan ayrılmakta olan General Medici yönetiminin liderleri, siyasal *distensao*, ya da «yumuşama» planları oluşturdular ve 1974'te General Ernesto Geisel, yeni yönetimini siyasal açılma sürecini başlatma taahhüdü altına soktu. İspanya'da ülke diktatörün ölümünü beklerken Başbakan Carlos Arias, Franco diktatörlüğünü ihtiyatlı bir biçimde liberalleşme yönüne çevirdi. Yunanistan'da albaylar rejimi içerisinde, 1974 ortalarında bu rejimin devrilmesine yol açan gerilimler; aynı yıl içinde daha sonra yeni geçişler dalgasının demokratik şekilde seçilmiş ilk yönetimine karşı gene gerilimler artıyordu. Bunu izleyen onbeş yıl içinde bu demokrasi dalgası, küresel kapsama ulaştı; yaklaşık otuz ülke, otoritarizmden demokrasiye geçti; en az yirmi diğer ülke de demokrasi dalgasından etkilendi.

DEMOKRASİNİN ANLAMI

1974 ile 1990 arasındaki demokrasiye geçişler, bu kitabın konusudur. Bu konuyu ele almada ilk adım, demokrasi ve demokratlaşmanın, bu kitapta kullanıldıkları şekilde anlamlarını açıklamaktır.

Bir yönetim şekli olarak demokrasi kavramı, Yunan filozoflarına kadar geri gider. Onun modern kullanımı ise, Batı toplumunda onsekizinci yüzyıl sonlarındaki devrimci değişimlerden kaynaklanır. Yirminci yüzyıl ortalarında, demokrasinin anlamı üzerindeki tartışmalarda üç genel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bir yönetim şekli olarak demokrasi, yönetimin otoritesinin kaynaklarına, yönetimin hizmet ettiği amaçlara ve yönetimin kuruluşundaki usullere göre tanımlanmıştır.

Demokrasi otoritenin kaynağına ya da amaçlarına göre tanımlandığında ciddi vuzuhsuzluk ve belirsizlik sorunları ortaya çıkmaktadır; bu çalışmada da usûlî bir tanım kullanılmıştır[3].

Diğer yönetim sistemlerinde insanlar, doğuş, kur'a, servet, şiddet, kooptasyon, bilgi, atama, ya da sınav sonucu lider olurlar. Demokraside temel yöntem liderlerin, yönetecekleri halk tarafından yarışmacı seçimler yoluyla seçilmeleridir. Bu demokrasi anlayışının en önemli modern formülleştirilmesi, 1942'de Joseph Schumpeter tarafından yapılmıştır. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* adlı çığır açıcı eserinde, «klâsik demokrasi teorisi» olarak adlandırdığı ve demokrasiyi «halkın iradesi» (kaynak) ve «ortak iyilik» (amaç) anlamında tanımlayan görüşün sakatlıklarını ortaya koymuştur. Konunun bu yaklaşımlarını kesinlikle yıkan Schumpeter, «başka bir demokrasi teorisi» olarak adlandırdığı bir görüşü ileri sürmüştür. Onun dediğine göre «demokratik yöntem, siyasal kararlara varılması için öyle bir kurumsal düzenlemedir ki, burada bireyler karar verme iktidarını, halkın oyları için yarışmacı bir mücadele yoluyla elde ederler»[4].

İkinci Dünya Savaşından sonra bir süre, demokrasiyi klâsik biçimde kaynak veya amaca göre tanımlamaya kararlı olanlarla, Schumpeter'ci bir yöntemsel demokrasi kavramına bağlanan artan sayıda teorisyen arasında tartışma devam etti. 1970'lere gelindiğinde tartışma bitmiş, Schumpeter kazanmıştı. Teorisyenler, giderek demokrasinin bir yanda akılcı, ütopyacı, idealist tanımları, öte yanda ampirik, tasviri, kurumsal ve yöntemsel tanımları arasında ayrımlar yaptılar ve şu sonuca vardılar ki, ancak ikinci türde bir tanım, kavramı yararlı kılan analitik hassasiyeti ve ampirik başvuru noktalarını sağlayabilir. En azından Amerika'daki bilimsel tartışmalarda, normatif teori temelinde demokrasi üzerindeki geniş kapsamlı tartışmalar çok azaldı ve bunların yerini, demokratik kurumların mahiyetini, nasıl işlediklerini, gelişme ve çöküş nedenlerini anlama çabaları aldı. Yaygın çaba, demokrasiyi bir «tezahürat» deyiminden çok, bir sağduyu deyimi haline getirmekti[5].

Bu çalışma, Schumpeter'ci geleneği izleyerek yirminci yüzyıldaki bir siyasal sistemi, en yetkili kollektif karar sahipleri, adayların oylar için serbestçe yarıştıkları ve yetişkin nüfusun hemen hemen tümünün oy hakkına sahip olduğu hakkaniyetli, dürüst ve düzenli aralıklı seçimler yoluyla seçildikleri ölçüde, demokratik olarak tanımlamaktadır. Bu şekilde tanımlanan de-

mokraside, Robert Dahl'ın kendi gerçekçi demokrasi ya da poliarşi tanımı bakımından temel önemde gördüğü iki boyut - muhalefet ve katılma - söz konusudur. Tanım, siyasal tartışma ve seçim kampanyalarının yürütülmesi açısından zorunlu olan, söz, yayın, toplanma ve örgütlenme gibi kamusal ve siyasal hürriyetleri de içermektedir.

Demokrasinin bu yöntemsel tanımı bize, siyasal sistemlerin ne ölçüde demokratik olduklarına karar vermemizi, sistemleri karşılaştırmamızı ve sistemlerin daha demokratik veya daha az demokratik olacak yönde değiştiklerini tahlil edebilmemizi mümkün kılacak-büyük ölçüde Dahl'ın iki boyutu etrafında gruplandırılmış - birçok göstergeler sağlamaktadır. Meselâ bir siyasal sistem, toplumunun bir bölümüne oy verme hakkını inkâr ettiği - Güney Afrika sisteminin nüfusunun siyah olan yüzde 70'ine, İsviçre'nin nüfusunun kadın olan yüzde 50'sine, veya ABD'nin nüfusunun yüzde 10'u olan güneyli siyahlara yaptığı gibi - ölçüde antidemokratiktir. Benzer şekilde bir sistem, seçimlerde muhalefete hiç izin verilmediği, veya muhalefet yapabileceği şeyler bakımından kısıtlandığı ya da tâciz edildiği, yahut muhalefet gazeteleri sansüre uğratıldığı ya da kapatıldığı, veya oylar güdümlendiği ya da yanlış sayıldığı ölçüde antidemokratiktir. Herhangi bir toplumda muhalefetteki ana siyasal partinin iktidarı kazanmada sürekli başarısızlığı, sistemin izin verdiği yarışma derecesi hakkında zorunlu olarak sorular uyandırır. 1980'lerin sonlarında demokrasinin serbest ve dürüst seçimler kriteri, uluslararası grupların artan seçim gözlemcilikleri nedeniyle daha yararlı hale gelmiştir. 1990'da öyle bir noktaya gelinmiştir ki, demokratlaşmakta olan bir ülkedeki ilk seçim, ancak, bir veya daha çok, yeterince işinin ehli ve tarafsız uluslararası gözlemciler grubu tarafından gözlemlendiği ve gözlemciler, seçimin dürüstlük ve hakkaniyet konusunda asgari standartları gerçekleştirdiğini teyid ettikleri takdirde, genellikle meşru olarak kabul edilmektedir.

Demokrasiye yöntemsel yaklaşım, kelimenin sağduyuya uygun kullanımıyla uyuşmaktadır. Askeri darbelerin, sansürün, hileli seçimlerin, muhalefete karşı baskı ve tâcizin, siyasal muhalifleri hapse atmanın, siyasal toplantıları yasaklamanın demok-

rasiyle bağdaşmadığını hepimiz biliriz. Bilgili siyasal gözlemcilerin, demokrasinin yöntemsel şartlarını dünyada mevcut siyasal sistemlere uygulayabileceklerini ve kesinlikle demokratik olan, kesinlikle demokratik olmayan ve ikisi arasında bir yerde bulunan ülkelerin bir listesini hayli kolayca çıkarabileceklerini ve farklı gözlemcilerin ufak tefek istisnalarla aynı listeleri yapacaklarını da hepimiz biliriz. Gene hepimiz biliriz ki, yönetimlerin zaman içinde nasıl değiştiğine ilişkin yargılara varabiliriz ve varırız; kimse de, Arjantin, Brezilya ve Uruguay'ın 1986'da, 1976'da olduklarından daha demokratik oldukları önermesine itiraz etmez. Siyasal rejimler hiçbir zaman zihnen tanımlanmış kutulara tam olarak uymaz, ve her sınıflandırma sistemi de şüpheli, sınırdaki ya da karma durumların varlığını kabule mecburdur. Meselâ tarihsel yönden, Tayvan'daki Kuomintang (KMT) sistemi, otoritarizmin, demokrasinin ve totalitarizmin bazı unsurlarını kendinde birleştirmiştir. Ayrıca demokratik kökenli yönetimler, 1950'lerin sonlarında Kore ve Türkiye'de, 1972'de de Filipinler'de olduğu gibi, demokratik yönetimleri ortadan kaldırarak veya büyük ölçüde sınırlandırarak, demokrasiye son verebilirler. Gene de, bütün sorunlara rağmen, rejimlerin yöntemsel demokrasi derecelerine göre sınıflandırılması, nisbeten basit bir iştir.

Eğer en üst karar yetkisi sahiplerinin halkça seçilmeleri demokrasinin özüyse, demokratlaşma sürecinin en önemli noktası da, bu şekilde seçilmemiş olan bir yönetimin yerini, serbest, açık ve dürüst bir seçimle seçilmiş bir yönetimin almasıdır. Ne var ki, bu seçimden önceki genel demokratlaşma süreci, çoğu zaman karmaşık ve uzundur. Bunda, demokratik olmayan rejimin sona ermesi, demokratik rejimin kurulması, sonra da demokratik sistemin pekişmesi söz konusudur. Liberalleşme ise, tersine, otoriter bir sistemin, hükümet liderlerinin serbest, yarışmacı seçimlerle seçilmelerine kadar varmayan, kısmî bir açılmasıdır. Liberalleşmekte olan otoriter rejimler, en üst karar yetkisi sahiplerini seçim sınavına sunmaksızın, siyasal mahkûmları salıverebilirler, bazı konuları kamunun tartışmasına açabilirler, sansürü gevşetebilirler, fazla yetkisi olmayan makamlar için seçimler düzenleyebilirler, sivil toplumun bir ölçüde yenilenmesine müsaade

edebilirler ve demokrasi yönünde başka adımlar atabilirler. Liberalleşme, tam demokrasiye varabileceği gibi, varamayabilir de.

Demokrasiyi tanımlarken birkaç ek noktaya değinilmesi gerekir.

Birincisi, demokrasinin seçimlere göre tanımlanması asgarî bir tanımdır. Bazı kimseler için demokrasinin, çok daha geniş kapsamlı ve idealist anlamlar taşıması gerekir. Onlara göre demokrasi, *liberté, egalité, fraternité* (hürriyet, eşitlik, kardeşlik, Ç.N.), vatandaşların politika üzerinde etkin denetimi, sorumlu yönetim, siyasette dürüstlük ve açıklık, bilgili ve akılcı tartışma, eşit katılma ve iktidar, ve diğer çeşitli vatandaşlık erdemleri demektir. Bunların çoğu iyi şeylerdir ve insanlar, eğer istiyorlarsa, demokrasiyi bunlara göre tanımlayabilirler. Ne var ki, böyle yapmak, demokrasinin kaynağa veya amaca göre tanımlanmasında söz konusu olan bütün sorunları ortaya çıkarır. Bulanık normlardan yararlı tahliller doğmaz. Açık, serbest ve dürüst seçimler demokrasinin özü, onun kaçınılmaz, olmazsa olmaz şartıdır. Seçimlerden çıkan hükümetler, beceriksiz, yiyici, kısa görüşlü, sorumsuz olabilirler; özel çıkarların egemenliği altında bulunabilirler; kamu iyiliğinin gerektirdiği politikaları kabul etme yeteneğinden yoksun olabilirler. Bu nitelikler o hükümetleri arzu edilmez kılar ama, demokrasiye aykırı kılmaz. Demokrasi kamusal erdemlerden biridir, tek kamusal erdem değildir; demokrasinin diğer kamusal erdemlerle ve erdemsizliklerle ilişkisi, ancak demokrasi siyasal sistemlerin diğer niteliklerinden açıkça ayırdedildiği takdirde anlaşılabilir.

İkincisi, bir toplumun siyasal liderlerini demokratik yollardan seçebileceği, fakat bu liderlerin gerçek iktidarı kullanamadıkları düşünülebilir. Bunlar, başka birtakım grupların dış cephelerinden ya da kuklalarından ibaret olabilir. En güçlü kollektif karar yetkisi sahipleri seçimler yoluyla seçilmedikleri ölçüde, siyasal sistem demokratik değildir. Ne var ki, demokrasi kavramının içinde, zımmen, iktidar üzerindeki sınırlamalar mevcuttur. Demokrasilerde seçilmiş karar yetkisi sahipleri, topyekûn iktidar kullanmazlar. İktidarı toplumdaki diğer gruplarla paylaşırlar. Ancak eğer bu demokratik şekilde seçilmiş karar yetkisi

sahipleri, demokratik olmayan şekilde seçilmiş bir grubun çok daha büyük iktidarının kullanılmasında salt bir göstermelikten ibaretse, o siyasal sistemin demokratik olmadığı açıktır. Meselâ 1920'lerin sonlarında Japonya ve 1980'lerin sonlarında Guatemala'daki seçilmiş yönetimlerin, gerçek anlamda demokratik olmayacak derecede ordularının egemenliğinde bulunup bulunmadıkları konusunda haklı sorular ortaya atılabilir. Öte yandan, bir hükümetin eleştiricileri için, ister solda ister sağda olsunlar, seçilmiş görevlilerin başka bir grubun «âletler»inden ibaret olduklarını, otoritelerini ancak başka bir grubun rızasiyle ve onun koyduğu sıkı sınırlar içinde kullanabileceklerini söylemek kolaydır. Bu tür suçlamalar çoğu zaman yapılır ve doğru da olabilir. Ancak, doğrulukları kanıtlanana kadar doğru kabul edilmemeleri gerekir. Bu, zor olabilir ama, imkânsız değildir.

Üçüncü bir sorun, demokratik bir siyasal sistemin istikrar veya istikrarsızlığına ilişkindir. Demokrasinin tanımına, bir istikrar veya kurumsallaşma kavramı da dahil edilebilir. Tipik olarak bundan, siyasal sistemin varlığını sürdürmesinin ne ölçüde beklenebileceği kastedilir. İstikrar, her türlü siyasal sistemin analizinde temel bir boyuttur. Ne var ki, bir siyasal sistem, daha çok veya daha az demokratik ve daha çok veya daha az istikrarlı olabilir. Eşit derecede demokratik olarak sınıflandırılmaları uygun düşebilecek sistemler arasında, istikrar bakımından büyük fark olabilir. Meselâ Freedom House, 1984 başında yayınlanan dünyada hürriyet araştırmasında, çok mâkul şekilde, hem Yeni Zelanda'yı hem Nijerya'yı «hür» olarak sınıflandırmıştı. Bu yargıya varıldığında, bunlardan ikincisindeki hürriyet, birincisindekinden hiç de eksik olmayabilirdi. Ama, çok daha az istikrarlıydı: 1984 Yeniyıl günü bir askerî darbe, Nijerya demokrasisine fiilen son verdi. Demokratik olan ve olmayan sistemler yaratılabilir ama, bunlar uzun süreli olabilir veya olmayabilir. Bir sistemin istikrarı, sistemin mahiyetinden farklıdır.[6]

Dördüncüsü, demokrasiyi ve demokrasinin yokluğunu ikili mi, sürekli mi bir değişken olarak ele almak gerektiği sorunudur. Bir çok analistler ikinci yaklaşımı tercih etmişler ve seçimlerin dürüstlüğüne, siyasal partiler üzerindeki kısıtlamalara, basın hürriyetine ve diğer kriterlere ilişkin göstergeleri bir araya geti-

rerek, demokrasi hakkında ölçümler geliştirmişlerdir. Bu yaklaşım, meselâ, normal olarak demokratik sayılacak ülkelerde (ABD, İsveç, Fransa, Japonya) demokrasinin derecesindeki farkları, veya demokratik olmayan ülkelerde otoritarizmin derecesindeki farkları belirlemek açısından yararlıdır. Buna karşılık, meselâ göstergelerin ağırlıklarının tartılması gibi birçok sorunlar ortaya çıkarır. İkili bir yaklaşım, bu çalışmanın amacına daha iyi hizmet eder; çünkü bizim ilgilendiğimiz şey, demokratik olmayan bir rejimden demokratik bir rejime geçiştir. Üstelik bu çalışmada demokrasi, tek, nisbeten açık ve genel olarak benimsenmiş bir kriterle tanımlanmıştır. Analistler birbirlerinden biraz farklı ölçüler kullandıklarında bile, hangi siyasal sistemlerin demokratik olduğu, hangilerinin olmadığı hakkındaki yargıları arasında çok yüksek bir korelasyon vardır[7]. Dolayısıyle bu çalışma, demokrasiyi ikili bir değişken olarak ele alacak, ama «yarı demokrasiler» olarak sınıflandırılmaları uygun birtakım ara durumların (meselâ Yunanistan, 1915-36; Tayland, 1980- ; Senegal, 1974-) varlığını da kabul edecektir.

Beşincisi, demokratik olmayan rejimlerde seçim yarışması ve yaygın ölçüde seçime katılma yoktur. Paylaştıkları bu olumsuz niteliklerin dışında, başka pek az ortak yanları vardır. Kategori, mutlak monarşileri, bürokratik imparatorlukları, oligarşileri, askeri diktatörlükleri ve diğer yönetim tiplerini içine alır. Bu biçimlerden bazıları eski dönemlerde daha yaygındı; bazıları ise nisbeten moderndir. Özellikle totaliter rejimler, yirminci yüzyılda demokratlaşmanın başlamasından sonra ortaya çıkmışlar ve vatandaşlarını, rejimin amaçlarına hizmet etmek üzere kütle halinde mobilize etmeye teşebbüs etmişlerdir. Sosyal bilimciler, bu rejimlerle, geleneksel demokratik olmayan otoriter sistemler arasında yerinde ve önemli bir ayrım yapmışlardır. Birincilerin nitelikleri şunlardır : Genellikle tek bir adamın yönettiği bir tekparti; yaygın ve güçlü bir gizli polis; totaliter hareketin gerçekleştirmeye kararlı olduğu ideal toplumu ortaya koyan çok gelişik bir ideoloji; ve yönetimin, kütle haberleşme araçlarıyla, sosyal ve ekonomik örgütlerin tümüne veya çoğuna nüfuz etmiş ve onları denetim altına almış olması. Buna karşılık geleneksel bir otoriter sistemin nitelikleri, tek bir lider veya küçük bir li-

derler grubu, partinin yokluğu veya zayıf bir parti, kütle mobilizasyonunun yokluğu, belki bir «zihniyet»in varlığı ama ideolojinin yokluğu, sınırlı yönetim, «sınırlı, sorumsuz, siyasal çoğulculuk», toplumu ve insan tabiatını yeniden yaratma çabalarının yokluğudur[8]. Totalitarizmle otoritarizm arasındaki bu ayrım, yirminci yüzyılın siyasetini anlamak açısından hayati önemdedir. Ancak, «demokratik olmayan» deyimini sürekli kullanmanın doğurduğu dil biçimsizliğinden kaçınmak için, bu çalışma, demokratik olmayan bütün sistemleri anlatmak üzere «otoriter» deyimini kullanmaktadır. Demokratik olmayan, ya da otoriter sistemlerin özel biçimlerinden, tek-parti sistemleri, totaliter sistemler, kişisel diktatörlükler, askerî rejimler, v.b. olarak söz edilmektedir.

DEMOKRATLAŞMA DALGALARI

Demokratik niteliklere sahip siyasal sistemler, modern çağlarla sınırlı değildir. Dünyanın birçok bölgelerinde kabile şefleri yüzyıllar boyunca seçilmişlerdir, bazı yerlerde de demokratik siyasal kurumlar köy düzeyinde uzun süredir mevcut olmuştur. Ayrıca demokrasi kavramı, elbette eski dünyada bilinen bir kavramdı. Ne var ki, Yunanlılarla Romalıların demokrasisi, kadınları, esirleri ve çoğu zaman orada oturan yabancılar gibi diğer halk kategorilerini siyasal hayata katılmanın dışında bırakmıştı. Bu yönetici kurulların, bu sınırlı kamuya karşı sorumluluk derecesi de, pratikte çoğu zaman sınırlıydı.

Modern demokrasi, köy, kabile veya şehir-devleti demokrasisinden ibaret değildir; millî devletin demokrasisidir ve ortaya çıkışı, millî devletin gelişmesiyle bağlantılıdır. Batıda demokrasi yönündeki ilk hareket, onyedinci yüzyılın ilk yarısında gerçekleşmiştir. Demokratik fikirler ve demokratik hareketler, İngiliz Devriminin temel özelliği değilse de, önemli bir özelliğiydi. 14 Ocak 1638'de Hartford ve komşu kasabaların vatandaşları tarafından kabul edilen Connecticut Temel Düzeni, «modern demokrasinin ilk yazılı anayasasıydı»[9]. Genelde ise, Püriten ayaklanmaları, ne İngiltere'de ne Amerika'da bir demokratik kurumlar mirası bıraktı. 1660'dan sonra bir yüzyıl boyunca iki

ülkedeki yönetim de, eskiden olduğundan daha kapalı ve halkı daha az temsil edici hale geldi. Aristokrasi ve oligarşi, çeşitli biçimlerde yeniden canlandı. 1750'de Batı dünyasında ulusal düzeyde hiçbir demokratik kurum yoktu. 1900'de bu kurumlar birçok ülkelerde mevcuttu. Yirminci yüzyıl sonlarına gelindiğinde çok daha fazla sayıda ülkenin demokratik kurumları vardı. Bu kurumlar, demokratlaşma dalgalarında ortaya çıktı (Bkz. Şekil 1.1).

Bir demokratlaşma dalgası, belli bir zaman dönemi içinde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen ve aynı zaman dönemi içinde aksi yöndeki geçişlerden çok daha fazla sayıda olan bir grup geçiştir. Bir dalgada genellikle, tam demokratlaşmayan siyasal sistemlerde liberalleşme veya kısmî demokratlaşmalar da söz konusu olur. Modern dünyada üç demokratlaşma dalgası gerçekleşmiştir[10]. Dalgalardan her biri, nisbeten az sayıda ülkeyi etkilemiş ve her dalga sırasında demokratik olmayan yönde bazı geçişler de olmuştur. Üstelik, bütün demokrasiye geçişler, demokrasi dalgaları sırasında gerçekleşmemiştir. Tarih karmaşık bir şeydir; siyasal değişimler de düzenli tarihsel kutulara girmez. Keza tarih, tek doğrultulu da değildir. İlk iki demokratlaşma dalgasının herbirini, daha önce demokrasiye geçmiş olan ülkelerinin hepsinin değil ama bir bölümünün yeniden demokratik olmayan yönetime döndüğü bir ters dalga izlemiştir. Bir rejim geçişinin tam ne zaman gerçekleştiğini belirlemeye çalışmak, çoğu zaman keyfî olur. Demokratlaşma dalgalarıyla ters dalgaların tam tarihlerini belirlemeye çalışmak da keyfî bir şeydir. Gene de, çoğu zaman keyfilikte yarar vardır ve bu rejim değişimlerinin tarihleri az çok aşağıdaki şekilde belirtilebilir.

◆Birinci, uzun demokratlaşma dalgası	1828-1926
◆Birinci ters dalga	1922-1942
◆İkinci, kısa demokratlaşma dalgası	1943-1962
◆İkinci ters dalga	1958-1975
◆Üçüncü demokratlaşma dalgası	1974-

Kategori	Ülkelerin Sayısı	Birinci Dalga	Birinci Ters	İkinci Dalga	İkinci Ters	Üçüncü Dalga	Üçüncü Ters
L	2						
K	11						
J	6						
I	1						
H	9						
G	9						
F	3						
E	4						
D	5						
C	10						
B	1						
A	10						
Demokratik Ülkeler		33(Mak)	11(Min)	51(Mak)	29(Min)	62 (Mak)	59(Min)
Net Değişim		33	-22	40	-22	33	-3
Ülke Toplamı =71							

Demokratik veya Yarı Demokratik Evreler

Daha önceden demokratik olan ülkelerin, demokratik olmayan evreleri

Şekil 1.1. Demokratlaşma Dalgaları ve Ters Dalgalar

Birinci demokratlaşma dalgası. Birinci dalganın kökleri *Amerikan* ve *Fransız* devrimlerindedir. Bununla birlikte, ulusal demokratik kurumların fiilen ortaya çıkması, bir ondokuzuncu yüzyıl olgusudur. Bu yüzyıl içinde birçok ülkede demokratik kurumlar tedricen gelişmiştir; dolayısıyle bir siyasal sistemin hangi belli tarihten sonra demokratik sayılabileceğini belirlemek keyfî olduğu kadar zordur da. Bununla birlikte Jonathan Sunshine, ondokuzuncu yüzyıl siyasal sistemlerinin, o yüzyılın bağlamı içerisinde ne zaman asgarî demokratik niteliklere ulaşmış oldukları

Not: Şekil 1.1'deki ülkelerin sınıflandırılması:

(A) Avustralya, Kanada, Finlandiya, İzlanda, İrlanda, Yeni Zelanda,İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, ABD
(B) Şili
(C) Avusturya, Belçika, Kolombiya, Danimarka, Fransa,
Batı Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç
(D) Arjantin, Çekoslovakya, Yunanistan, Macaristan, Uruguay,
(E) Doğu Almanya, Polonya, Portekiz, İspanya
(F) Estonya, Letonya, Litvanya
(G) Botswana, Gambia, İsrail, Jamaika, Malezya, Malta,
Sri Lanka, Trinidad ve Tobago, Venezuela
(H) Bolivya, Brezilya, Ekvator, Hindistan, Güney Kore, Pakistan, Peru, Filipinler, Türkiye
(İ) Nijerya
(J) Burma, Fiji, Gana, Guyana, Endonezya, Lübnan
(K) Bulgaristan, El Salvador, Guatemala, Haiti, Honduras, Moğolistan, Namibya, Nikaragua, Panama, Romanya,Senegal
(L) Sudan, Surinam

konusunda akla yatkın iki bellibaşlı kriter ileri sürmüştür: (1) Yetişkin erkeklerin yüzde 50'sinin oy hakkına sahip olması; ve (2) ya seçilmiş bir parlamentoda çoğunluğun desteğini sürdürmek zorunda olan veya halk tarafından dönemsel seçimlerle seçilen sorumlu bir yürütme organı. Bu kriterleri kabul eder ve oldukça gevşek şekilde uygularsak, ABD'nin birinci demokratlaşma dalgasını yaklaşık 1828'de başlattığını söyleyebiliriz.[11] Eski eyaletlerde servet şartlarının kalkması ve erkeklere genel oy hakkı tanıyan yeni eyaletlerin kabulü, 1828 başkanlık seçimlerinde fiilen oy kullanan beyaz erkeklerin oranını yüzde 50'nin hayli üzerine çıkarmıştı. Bunu izleyen onyıllarda diğer ülkeler de, oy hakkını tedricen genişlettiler, çok-oyu azalttılar, gizli oyu getirdiler ve başbakanlarla kabinelerin parlamentolara karşı sorumluluğunu kabul ettiler. İsviçre, denizaşırı İngiliz dominyonları, Fransa, Büyük Britanya ve bazı küçük Avrupa ülkeleri, yüzyılın sonundan önce demokrasiye geçtiler. Birinci Dünya Savaşından az önce İtalya ve Arjantin, az çok demokratik rejimler kurdular. Bu savaşın ertesinde, yeni bağımsızlaşmış İrlanda ve İzlanda demokratik oldukları gibi, Romanov, Habsburg ve Hohenzollern imparatorluklarına vâris olan devletlerde de demokrasi yönünde kütle halinde bir hareket oldu.1930'larm hemen başlarında, birinci dalganın fiilen sona erişinden sonra, İspanya ve Şili demokrasiler safına geçtiler. Tüm olarak, bir yüzyıl boyunca otuzdan fazla ülke, hiç değilse asgari düzeyde ulusal demokratik kurumları kurdu. 1830'larda Tocqueville, daha başladığı zamanlarda bu eğilimi tahmin etmişti. 1920'de James Bryce onun tarihini inceleyerek, «şu anda çok yerde görülen demokrasi eğiliminin, genel bir sosyal ilerleme kanununun sonucu, doğal bir eğilim» olup olmadığı hakkında spekülasyonlarda bulunuyordu[12].

Birinci ters dalga. Oysa, daha Bryce onun geleceği hakkında spekülasyonda bulunurken demokrasi eğilimi, yavaşlıyor ve tersine dönüyordu. 1920'lerin ve 1930'ların hâkim siyasal gelişimi, demokrasiden uzaklaşarak, ya geleneksel otoriter yönetim biçimlerine dönme, ya da yeni, kütle tabanına dayanan, daha sert totalitarizm biçimlerinin oluşması yönündeydi. Geri dönüşler, daha çok, demokratik biçimleri Birinci Dünya Savaşından hemen

önce veya hemen sonra kabul etmiş ve sadece demokrasinin değil, çoğu durumda milletin de yeni olduğu ülkelerde gerçekleşti. Demokratik kurumları 1910'dan önce kurmuş olan bir düzine ülkeden yalnızca biri, Yunanistan, 1920'den sonra bir geri dönüş geçirdi. Demokratik kurumları 1910 ile 1931 arasında kabul etmiş olan 17 ülkeden ise sadece dördü, bu kurumları 1920'ler ve 1930'lar boyunca sürdürdüler.

Birinci ters dalga Roma Yürüyüşü ve Mussolini'nin zayıf ve hayli yozlaşmış İtalyan demokrasisini kolayca yıkmasıyla 1922'de başladı. On yıldan biraz uzun bir süre içinde, Litvanya, Polonya, Letonya ve Estonya'daki yeni kurulmuş demokratik kurumlar, askerî darbelerle devrildi. Yugoslavya ve Bulgaristan gibi gerçek demokrasiyi hiç tanımamış ülkeler, yeni daha katı diktatörlük biçimlerine boyun eğdi. 1933'te Hitler'in iktidarı zaptetmesi, Alman demokrasisini sona erdirdi, ertesi yıl Avusturya demokrasisinin sona ermesine yol açtı, sonunda da kuşkusuz Çekoslovak demokrasisinin 1938'deki sonuna neden oldu. 1915'teki Ulusal Bölünme ile istikrarı bozulmuş olan Yunan demokrasisi, 1936'da nihayet toprağa verildi. Portekiz 1926'da, uzun süreli Salazar diktatörlüğüne yol açan bir askeri darbeye uğradı. 1930'da Brezilya ve Arjantin'de askerler iktidarı ele aldı. Uruguay 1933'te otoritarizme geri döndü. 1936'daki bir askeri darbe, iç savaşa ve 1939'da İspanyol Cumhuriyetinin ölümüne yol açtı. Japonya'da 1920'lerde kurulmuş olan yeni ve sınırlı demokrasinin yerini, 1930'ların başlarında askeri yönetim aldı.

Bu rejim değişiklikleri, komünist, faşist ve militarist ideolojilerin yükselişinin sonucuydu. Demokratik kurumların varlıklarını koruduğu Fransa, Britanya ve diğer ülkelerde antidemokratik hareketler, 1920'lerdeki yabancılaşma ve 1930'lardaki depresyon nedeniyle güç kazandı. Dünyayı demokrasiler için güvenli kılmak için yapılmış olan savaş, bunun yerine gerek Sağda gerek Solda demokrasiyi yıkmaya kararlı akımları ortaya çıkardı.

İkinci Demokratlaşma Dalgası. İkinci Dünya Savaşından başlayarak, ikinci, kısa bir demokratlaşma dalgası gerçekleşti. Müttefiklerin işgali, Batı Almanya, İtalya, Avusturya, Japonya ve Kore'de demokratik kurumların kurulmasını teşvik ederken,

Sovyet baskısı, Çekoslovakya ve Macaristan'da oluşum halindeki demokrasiyi söndürdü. 1940'ların sonlarıyla 1950'lerin başlarında Türkiye ve Yunanistan demokrasiye yöneldiler. Latin Amerika'da Uruguay savaş sırasında demokrasiye döndü; Brezilya ve Kosta Rika da, 1940'ların sonlarında demokrasiye geçtiler. Diğer dört Latin Amerikan ülkesinde - Arjantin, Kolombiya, Peru ve Venezüela - 1945 ve 1946'daki seçimler, halkça seçilmiş yönetimleri iş başına getirdi. Ancak bu dört ülkenin hiçbirinde demokratik uygulamalar devam etmedi ve 1950'lerin başlarında yerlerini diktatörlükler aldı. 1950'lerin sonlarında Arjantin ve Peru sınırlı demokrasiye yeniden döndülerse de, bunlar, orduyla halkçı Aprista ve Peronista hareketleri arasındaki çatışma nedeniyle çok istikrarsızdı. Buna karşılık, gene 1950'lerin sonlarında Kolombiya ve Venezüela'daki elitler, bu ülkelerdeki askeri diktatörlüklere son vermek ve dayanıklı demokratik kurumlar kurmak üzere, pazarlıklar yoluyla uzlaşmalara vardılar.

Bu sıralarda, Batı sömürge yönetiminin sonunun başlangıcı, ortaya birçok yeni devlet çıkarttı. Bunların çoğunda demokratik kurumlar kurmaya yönelik hiçbir gerçek çaba gösterilmedi. Bazılarında demokrasi istikrarsızdı : Meselâ Pakistan'da demokratik kurumlar hiçbir zaman gerçek anlamda yerleşmedi; 1958'de de resmen ortadan kaldırıldı. Malezya 1957'de bağımsız oldu ve «demokrasiye benzer» rejimini, 1969-71'deki kısa olağanüstü hal dönemi hariç, devam ettirdi. Endonezya'da 1950'den 1957'ye kadar karmaşık bir parlâmanter demokrasi şekli vardı. Az sayıda yeni devlette - Hindistan, Sri Lanka, Filipinler, İsrail- demokratik kurumlar on yıl veya daha fazla devam ettirildi; 1960'ta da Afrika'nın en büyük devleti Nijerya, bir demokrasi olarak hayata başladı.

İkinci ters dalga: 1960'ların başlarına gelindiğinde, ikinci demokratlaşma dalgası kendisini tüketmişti. 1950'lerin sonlarından itibaren siyasal gelişme ve rejim değişimleri açıkça otoriter bir görünüm almıştı[13]. Değişimin en dramatik görünümü Latin Amerika'daydı. Otoritarizme yöneliş, 1962'de Peru'da, ordunun seçimlerin sonucunu değiştirmek üzere müdahalesiyle başladı. Ertesi yıl ordunun kabul edilebilir bulduğu bir sivil

başkan seçildi ama, o da 1968'de bir askeri darbeyle devrildi. 1964'te askeri darbeler Brezilya ve Bolivya'da sivil yönetimleri devirdi. Arjantin 1966'da, Ekvator 1972'te bunu izledi. Brezilya ve Arjantin'deki, daha tartışmaya açık olarak da Şili ve Uruguay'daki askeri yönetimler, bir teoriye göre, yeni türde bir siyasal sistemin, «bürokratik otoritarizm»in örnekleriydiler[14].

Asya'da ordu, 1958'de Pakistan'da bir sıkıyönetim rejimi kurdu. 1950'lerin sonlarında Syngman Rhee, Kore'de demokratik yöntemleri bozmaya başladı; 1960'da onun yerine geçen demokratik rejim de, 1961'de bir askerî darbeyle devrildi. Bu yeni «yarı-otoriter» rejim 1963 seçimleriyle meşruluk kazandıysa da, 1973'te tam anlamında bir otoriter sisteme dönüştü. 1957'te Endonezya'da Sukarno, parlâmanter demokrasinin yerine güdümlü demokrasiyi geçirdi ve 1965'te Endonezya ordusu güdümlü demokrasiye son vererek ülkenin yönetimini ele aldı. 1972'de Başkan Ferdinand Marcos, Filipinler'de bir sıkıyönetim rejimi kurdu; 1975'te İndira Gandhi, Hindistan'da demokratik uygulamaları askıya alarak olağanüstü hal rejimi ilân etti. Tayvan'da demokratik olmayan KMT rejimi 1950'lerde liberal muhaliflere hoşgörü gösteriyordu ama, 1960'ların «karanlık çağ»ında bunlar bastırıldı ve «her çeşit siyasal söylem» susturuldu[15].

Akdeniz bölgesinde Yunan demokrasisi, 1965'te bir «kral» darbesi, 1967'de de bir askeri darbe ile çöktü. Türk ordusu 1960'ta bu ülkenin sivil hükümetini devirdi, 1961'de iktidarı seçilmiş bir yönetime geri verdi, 1971'de bir «yarım darbe» biçiminde yeniden müdahale etti, 1973'te seçilmiş yönetime dönüşe izin verdi, daha sonra 1980'de bir askeri elkoymayı gerçekleştirdi.

1960'larda Afrika dışındaki çeşitli İngiliz sömürgeleri bağımsızlıklarını kazandılar ve uzun süre boyunca devam eden demokratik rejimler kurdular. Bunlar arasında, 1962'de Jamaica ile Trinidad ve Tobago, 1964'te Malta, 1966'da Barbados ve 1968'de Mauritius vardı. 1960'larda bağımsızlaşan yeni ülkelerin büyük çoğunluğu ise Afrika'daydı. Bu ülkelerin en önemlisi Nijerya, bir demokrasi olarak hayata başladıysa da, 1966'da bir askerî darbeye uğradı. Demokratik uygulamaları sürekli olarak

sürdüren tek Afrika ülkesi, Bostwana'ydı. 1956 ile 1970 arasında bağımsızlaşan 33 diğer Afrika ülkesi, ya bağımsızlıklarından itibaren, ya da bağımsızlıklarından hemen sonra otoriter hale geldiler. Afrika'da sömürgeciliğin tasfiyesi, bağımsız otoriter yönetimlerin sayısının, tarihteki en yüksek sayıya ulaşmasına yol açtı.

1960'larda ve 1970'lerde demokrasiden küresel düzeydeki uzaklaşma, çarpıcı nitelikteydi. Bir hesaba göre 1962'de dünyada 13 yönetim hükümet darbeleri ürünüydü; 1975'te bunların sayısı 38 oldu. Başka bir hesaba göre, 1958'de dünyadaki 32 işler demokrasiden üçte biri, 1970'lerin ortalarında otoriterleşmişti[16]. 1960'ta İberya mirasını taşıyan on Güney Amerika ülkesinden dokuzunda, demokratik şekilde seçilmiş yönetimler vardı; 1973'te bunlar sadece iki taneydi, Venezüela ve Kolombiya. Demokrasiden ayrılma yönündeki bu geçişler dalgası, Şili, Uruguay ("Güney Amerika'nın İsviçre'si"), Hindistan ve Filipinler gibi, demokratik rejimleri çeyrek yüzyıl veya daha fazla sürdürmüş olan bazı ülkeleri kapsaması açısından, daha da çarpıcıdır. Bu rejim değişimleri, Latin Amerika'daki değişimleri açıklayabilmek için sadece bürokratik otoritarizm teorisine vücut vermekle kalmamıştır. Aynı zamanda, demokrasinin gelişme halindeki ülkelerde uygulanabilirliği konusunda çok daha geniş bir kötümserlik yaratmış; demokrasinin, yıllardır yürürlükte olduğu gelişmiş ülkelerdeki yaşayabilirliği ve işleyebilirliği hakkmdaki kaygıya da katkıda bulunmuştur.[17]

Üçüncü demokratlaşma dalgası. Ne var ki, tarihin diyalektiği, bir kere daha sosyal bilim teorilerini tersine çevirdi. Portekiz diktatörlüğünün 1974'te sona erişini izleyen onbeş yıl içinde, Avrupa, Asya ve Latin Amerika'daki yaklaşık otuz ülkede demokratik rejimler, otoriter rejimlerin yerini aldılar. Diğer ülkelerde otoriter rejimler içerisinde önemli ölçüde liberalleşme oldu. Diğer bazılarında demokrasiyi savunan akımlar, güçlerini ve meşruluklarını arttırdı. Kuşkusuz, 1989'da Çin'de olduğu gibi direnişler ve gerilemeler olduysa da, demokrasi yönündeki hareket, öyle görünüyor ki, bir zaferden diğerine koşan, hemen hemen dayanılmaz bir küresel dalga karakterini aldı.

Bu demokrasi dalgası, kendisini ilkin Güney Avrupa'da gösterdi. Portekiz darbesinden üç ay sonra, Yunanistan'ı 1967'den beri yönetmiş olan askeri rejim çöktü ve Constantine Karamanlis'in başkanlığında bir sivil yönetim iş başına geldi. 1974 Kasımında Yunan halkı, çok çekişmeli bir seçimde, Karamanlis ve partisine kesin bir çoğunluk verdi ve ertesi ay da ezici çoğunluk, monarşiyi geri getirmeme yönünde oy kullandı. 20 Kasım 1975'te, Eanes'in Portekiz'de Marksist-Leninistleri yenilgiye uğratmasından ancak beş gün sonra, General Fransisco Franco'nun ölümü, onun İspanya'daki 36 yıllık yönetimini sona erdirdi. Bunu izleyen 18 ay içinde yeni bir kral Juan Carlos, başbakanı Adolfo Suarez'in yardımıyla, yeni bir meclisin seçimine yol açan bir siyasal reform kanununun parlâmento ve halk tarafından onaylanmasını sağladı. Meclis, yeni bir anayasa hazırladı, bu anayasa 1978 Aralığında bir halkoylamasıyla onaylandı, ona göre de 1979 Martında parlâmento seçimleri yapıldı.

1970'lerin sonlarında demokrasi dalgası, Latin Amerika'ya geçti. 1977'de Ekvator'daki askeri liderler, siyasetten çekilme isteklerini ilân ettiler; 1978'de yeni bir anayasa yapıldı; 1979'daki seçimler de bir sivil yönetime vücut verdi. Peru'da ordunun benzer bir çekilme süreci, 1978'de bir kurucu meclisin seçilmesine, 1979'da yeni bir anayasanın yapılmasına ve 1980'de sivil bir başkanın seçilmesine yol açtı. Bolivya'da ordunun çekilmesi, 1978'den başlayarak dört yıllık bir darbeler ve iptal edilen seçimler dönemi doğurduysa da, sonuçta 1982'de bir sivil başkan seçildi. Aynı yıl, Büyük Britanya ile olan savaştaki yenilgi, Arjantin askeri yönetimini sarstı ve 1983'te sivil bir başkan ve yönetimin seçilmesine yol açtı. Orduyla siyasal liderler arasındaki pazarlıklar, Uruguay'da 1984 Kasımında sivil bir başkanın seçilmesiyle sonuçlandı. İki ay sonra, Brezilya'da 1974'te başlamış olan uzun *abertura* ya da açılma süreci, bu ülkenin 1964'ten bu yana ilk sivil başkanmm seçilmesiyle kesin bir noktaya ulaştı. Bu sıralarda ordu, Orta Amerika'da da iktidardan çekiliyordu. Honduras, 1982 ocağında sivil bir başkanı göreve getirdi; Salvador'lu seçmenler, 1984 Mayısında çok çekişmeli bir seçimde, José Napoleon Duarte'yi başkan seçtiler; Guatemala da, 1984'te bir kurucu meclis, 1985'te de sivil bir başkan seçti.

Demokrasi akımı, Asya'da da belirtilerini gösterdi. 1977 başlarında, birbuçuk yıldan beri olağanüstü hal rejiminde bulunan, Üçüncü Dünyanın birinci demokrasisi Hindistan, demokrasi yoluna yeniden döndü. 1980'de Türk ordusu, şiddet ve terörizme karşı tepki olarak, bu ülkenin yönetimini üçüncü defa ele almıştı. 1983'te ise iktidardan çekildi ve seçimler, sivil bir hükümeti ortaya çıkarttı. Ayın yıl Benigno Aquino'nun öldürülmesi, Filipinler'de 1986 Şubatında Marcos diktatörlüğünün sona ermesine ve demokrasinin yeniden kurulmasına yol açan olaylar dizisini başlattı. 1987'de Kore'deki askeri yönetim, kendi başkan adayını çok çekişmeli bir seçim kampanyasına ve nisbeten dürüst seçimlere sundu, ve bu aday seçimi kazandı. Ertesi yıl muhalefet, Kore parlamentosuda çoğunluğu sağladı. 1987'de ve 1988'de Tayvan yönetimi, bu ülkede siyasal faaliyetler üzerindeki kısıtlamaları büyük ölçüde gevşetti ve demokratik bir siyasal sistemin kurulacağını taahhüt etti. 1988'de Pakistan'da askeri rejim sona erdi ve bir kadının liderliğindeki muhalefet, seçimi kazanarak yönetimi ele aldı.

Onyılın sonlarında demokrasi dalgası, komünist dünyayı kapladı. 1988'de Macaristan bir çok-parti sistemine geçişe başladı. 1989'da Sovyetler Birliğinde ulusal kongre seçimleri, bazı kıdemli Komünist parti liderlerinin yenilgisine ve sesini gitgide daha çok çıkaran bir ulusal parlâmentoya yol açtı. 1990 başlarında çok-parti sistemleri Baltık cumhuriyetlerinde gelişiyor ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi (CPSU) öncü rolünden vazgeçiyordu. 1989'da Polonya'da Dayanışma, ulusal parlâmento seçimlerinde ezici çoğunluk sağladı ve komünist olmayan bir hükümet iş başına geldi. 1990'da, Dayanışma lideri Lech Walesa, Komünist General Wojciech Jaruzelski'nin yerine cumhurbaşkanı seçildi. 1989'un son aylarında Doğu Almanya, Çekoslovak'ya ve Romanya'daki komünist rejimler çöktü ve 1990'da bu ülkelerde yarışmacı seçimler yapıldı. Bulgaristan'da da komünist rejim liberalleşmeye başladı; Moğolistan'da demokrasi yanlısı halk hareketleri ortaya çıktı. 1990'da bu ülkelerin her ikisinde de oldukça dürüst gibi görünen seçimler yapıldı.

Bu sıralarda Batı yarımküresinde Meksika iktidar partisi ilk defa olarak 1988'de bir başkanlık seçimini ancak güçlükle kaza-

nabildi ve 1989'da da ilk defa olarak bir eyalet valiliğini kaybetti. 1988'de Şili halkı, bir halkoylamasında General Pinochet'nin iktidarının uzatılmasına son verme yolunda oy kullandı ve ertesi yıl sivil bir başkan seçti. ABD askeri müdahalesi, 1983'te Grenada'da Marksist-Leminist bir diktatörlüğü, 1989'da da Panama'da General Manuel Noriega'nın askeri diktatörlüğünü sona erdirdi. 1990 Şubatında Nikaragua'da Marksist-Leninist rejim, seçimlerde yenilerek düştü; 1990 Aralığında da Haiti'de demokratik bir yönetim seçildi.

1970'ler ve 1980'ler, Avrupa sömürgeciliğinin tasfiyesinin son safhasına da tanıklık etti. Portekiz imparatorluğunun sonu, demokratik olmayan beş devlete vücut verdi. Öte yandan 1975'te Papua Yeni Gine, demokratik bir siyasal sistemle bağımsızlığını kazandı. Britanya imparatorluğunun çoğu ada olan kalıntılarının tasfiyesi, bir düzine minik yeni ulus doğurdu; bunların hemen hepsi demokratik kurumları devam ettirdi; ancak Grenada'da bu kurumların, dış askeri müdahale yoluyla yeniden kurulması gerekti. 1990'da Namibia uluslararası şekilde denetlenen bir seçimle seçilmiş bir yönetimle bağımsızlığına kavuştu.

Afrika ve Orta Doğu'da demokrasiye yöneliş sınırlı oldu. Nijerya 1979'da askeri yönetimden demokratik biçimde seçilmiş bir yönetime döndü ama, bu da 1984 başında bir askeri darbeyle devrildi. 1990'a gelindiğinde, Senegal, Tunus, Cezayir, Mısır ve Ürdün'de bir ölçüde liberalleşme gerçekleşmişti. 1978'de Güney Afrika yönetimi, ırk ayrımını yavaş yavaş azaltma ve siyasal katılmayı, bu ülkedeki ezici siyah çoğunluğa değilse de beyaz olmayan azınlıklara yayma sürecini başlattı. Bir duraklamadan ve F.W. de Klerk'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 1990'da süreç, hükümetle Afrika Ulusal Kongresi arasındaki görüşmelerle yeniden başladı. 1990'da demokratik kıpırdanmalar, daha önceki demokrasi deneyimleri mütevazi olan ya da hiç mevcut olmayan Nepal, Arnavutluk ve diğer ülkelerde gerçekleşiyordu.

Genelde, demokrasi yönündeki hareket, küresel nitelikteydi. Onbeş yıl içinde demokrasi dalgası güney Avrupa'dan başladı, Latin Amerika'yı kapladı, Asya'ya geçti ve Sovyet blokundaki diktatörlükleri yıktı. 1974'te on Güney Amerika ülkesinin seki-

zinde demokratik olmayan yönetimler vardı. 1990'da bunların dokuzunda demokratik şekilde seçilmiş yönetimler mevcuttu. 1973'te Freedom House'un tahminlerine göre dünya nüfusunun yüzde 32'si, 1976'da da Hindistan'daki olağanüstü hal rejiminin sonucu olarak yüzde 20'den azı, hür ülkelerde yaşıyordu. 1990'da ise insanlığın yüzde 39'a yakını, hür toplumlarda yaşamaktaydı.

Demokratlaşma dalgalarıyla ters dalgalar, bir anlamda, iki adım ileri, bir adım geri örüntüsünü çağrıştırır. Şimdiye kadar ters dalgaların herbiri, daha önceki demokratlaşma dalgasındaki demokrasiye geçişlerin bir kısmını ortadan kaldırmış, ama hepsini kaldırmamıştır. Buna karşılık Tablo 1.1'in son sütunu, demokrasi açısından daha az iyimser bir tahmini hatıra getirmektedir. Devletler, şekil ve büyüklükçe çeşitlidir; İkinci Dünya Savaşı ertesi onyıllarda da bağımsız devletlerin sayısı iki katma çıkmıştır. Buna karşılık dünyadaki demokratik devletlerin oranı, kayda değer bir düzenlilik göstermektedir. İki ters dalganın çukurunda, dünyadaki ülkelerin yüzde 19.7 ve 24.6'sı demokratikti. İki demokratlaşma dalgasının doruğunda ise, dünyadaki ülkelerin yüzde 45.3 ve 32.4'ü demokratikti. 1990'da dünyanın bağımsız ülkelerinden yaklaşık yüzde 45.0'i, yani 1922'dekiyle aynı oranda ülke, demokratik sistemlere sahipti. Elbette Grenada'nın demokratik olup olmamasının, Çin'in demokratik olup olmamasından çok daha az etkisi vardır; demokratik devletlerin toplam devletlere oranı da o kadar önemli değildir. Üstelik, 1973 ile 1990 arasında otoriter devletlerin mutlak sayısı, ilk defa olarak düşmüştür; gene de 1990'da, üçüncü demokratlaşma dalgası, dünyadaki demokratik devletlerin oranını, 68 yıl önceki doruğunun üzerine henüz çıkarabilmiş değildi.

DEMOKRATLAŞMANIN SORUNLARI

Yüksek Mahkeme seçim sonuçlarını izler; sosyal bilimciler de, her zaman, tarihi yakalamaya, olanın niçin olması gerektiğini açıklayacak teoriler geliştirmeye çalışırlar. Onlar 1960'larda ve 1970'lerde demokrasiden uzaklaşılmasını, demokrasinin yoksul ülkelere uygun olmadığına, otoritarizmin siyasal düzen ve ekonomik büyüme açısından taşıdığı avantajlara, ve ekonomik ge-

lişmenin kendisinin de niçin yeni ve daha dayanıklı bir bürokratik otoritarizm tipi yaratma eğiliminde olduğuna işaret ederek açıklamaya çalışmışlardı. Daha bu teoriler geliştirilirken, ülkelerin yeniden demokrasiye geçişleri başlamıştı. Bu değişimi yakından izleyen sosyal bilimciler, vitesleri değiştirerek, demokratlaşmanın ön-şartları, oluşma süreçleri ve zamanı geldiğinde yeni demokratik rejimlerin pekişme sorunları üzerinde çok sayıda eserler verdiler. Bu çalışmalar, demokratlaşma süreçleri hakkında var olan bilgileri ve bu süreçlere ilişkin kavrayışlarımızı büyük ölçüde genişletti[18].

TABLO 1.1

MODERN DÜNYADA DEMOKRATLAŞMA

Yıl	Demokratik Devletler	Demokratik Olmayan Devletler	Devletlerin Toplamı	Toplam Devletler İçinde Demokratik Devletlerin Oranı
1922	29	35	64	45.3
1942	12	49	61	19.7
1962	36	75	111	32.4
1973	30	92	122	24.6
1990	58	71	129	45

Not : Rejimlerin sayıları hakkındaki bu tahmin, nüfusu bir milyondan az olan devletleri hariç bırakmaktadır.

1980'lerin ortalarına gelindiğinde demokrasiye geçişler, demokrasinin geleceği hakkında yeni bir iyimserlik dalgası da yaratmıştı. Komünizm, Zbigniew Brezinski'nin çok doğru deyimiyle «büyük iflâs» olarak görülüyordu. Diğerleri daha ileri giderek ileri sürüyorlardı ki, «yaşayabilir sistematik alternatiflerin tükenmesi, ekonomik ve siyasal liberalizmin tereddütsüz zaferi» anlamına gelir. Bir diğeri, «demokrasi kazandı» iddiasında bulunuyordu. Bir üçüncüsüne göre demokrasi hakkındaki

iyimserlik, «1975'te hüküm süren kötümserlikten daha sağlam temellere dayanıyordu.»[19] Kuşkusuz ki, 1970'lerin ortalarıyla 1980'lerin sonlarında demokrasinin geleceğine ilişkin görüşler arasındaki karşıtlık, bundan daha çarpıcı olamazdı.

Bilgin kamu oyundaki bu gidişgelişler, bir kez daha, siyasal demokrasiyle tarihsel gelişme arasındaki ilişki üzerindeki temel sorunları ortaya çıkardı. Temel sorunlar, demokrasinin kapsam ve sürekliliğine ilişkindir. Tocqueville ve Bryce'ın ileri sürdükleri gibi, demokratik siyasal sistemlerin tüm dünyaya yayılması yolunda, temelde tersine çevrilemez, uzun vâdeli, küresel bir eğilim var mıdır? Yoksa siyasal demokrasi, az sayıdaki istisnalarla, dünya toplumlarının zengin ve/veya Batılı olan bir azınlığıyla sınırlı bir yönetim şekli midir? Ya da çok sayıda ülke için siyasal demokrasi, bir zaman için var olan bir şey, otoriter yönetimin çeşitli biçimleriyle yer değiştiren bir yönetim şekli midir?

Bunlar önemli sorunlar mıdır?

Bazıları, bir ülkenin demokratik biçimde mi, demokratik olmayan biçimde mi yönetildiğinin onun halkı veya komşuları açısından büyük fark doğurmadığı gerekçesiyle, bunların önemli olmadıklarını iddia edebilirler. Meselâ, kamusal politikaların, bir ülkenin rejiminin mahiyetinden çok, onun ekonomik gelişme düzeyi tarafından şekillendirildiğini ileri süren geniş bir bilimsel literatür mevcuttur. Yolsuzluk, beceriksizlik, yeteneksizlik, birkaç özel çıkarın egemenliği, yönetim şekilleri ne olursa olsun bütün toplumlarda görülür. Hattâ, mukayeseli siyasal sistemlere ilişkin, çok tanınmış bir kitap, «ülkeler arasındaki en önemli siyasal fark, onların yönetim biçimlerine değil, yönetim derecelerine ilişkindir» iddiası ile başlar[20].

Bu iddialarda gerçek payı vardır. Bir ülkenin yönetim şekli, o ülke hakkındaki tek önemli şey, hatta belki en önemli şey değildir. Düzenle anarşi arasındaki fark, demokrasi ile diktatörlük arasındaki farktan daha temel niteliktedir. Öte yandan bu ayrım da, çeşitli sebeplerden dolayı hayati önemdedir.

Bir defa siyasal demokrasi, bireyin hürriyeti ile yakından ilişkilidir. Demokrasiler, bireysel hak ve hürriyetleri çiğneyebilirler ve çiğnemişlerdir; iyi düzenlenmiş bir otoriter sistem ise vatandaşları için yüksek düzeyde bir güvenlik ve düzen sağlayabilir. Genelde ise, demokrasinin varlığıyla bireysel hürriyetin varlığı arasındaki korelasyon, çok yüksektir. Gerçekten, ikincisinin belli ölçüde varlığı, birincisinin zorunlu bir unsurudur. Tersine, demokratik siyasetin işleyişinin uzun vâdeli etkisi, muhtemelen, birey hürriyetini genişletmek ve derinleştirmektir. Bir anlamda hürriyet, demokrasinin kendine özgü faziletidir. Eğer bir kimse, nihaî bir sosyal değer olarak hürriyete karşı ilgi duyuyorsa, demokrasinin kaderine karşı da ilgi duymak zorundadır.

İkincisi, yukarıda değinildiği gibi, siyasal istikrarla yönetim biçimi, iki farklı değişkendir. Bununla birlikte aralarında ilişki de vardır. Demokrasiler çoğu zaman düzensizdir ama, çoğu zaman da siyasal şiddetten uzaktır. Modern dünyada demokratik sistemler, iç şiddete demokratik olmayan sistemlerden daha az mâruz kalma eğilimindedirler. Demokratik yönetimler, vatandaşlarına karşı, otoriter sistemlerden çok daha az şiddet kullanırlar. Keza demokrasiler, sistem içindeki farklılıkların ve muhalefetin ifadesi için, kabul edilmiş kanallar sağlarlar. Dolayısıyle gerek iktidarın, gerek muhalefetin birbirlerine karşı şiddet kullanmak için daha az nedenleri vardır. Demokrasi, siyasal liderlerin değiştirilmesi ve kamusal politikaların değiştirilmesi için düzenli fırsatlar sağlamak suretiyle, istikrara da katkıda bulunur. Demokrasilerde değişim, nadiren bir gece içinde çarpıcı biçimde gerçekleşir; değişim, hemen daima ılımlı ve tedricîdir. Demokratik sistemler, büyük devrimci altüst oluşlara karşı, otoriter sistemlerden çok daha bağışıklıdır. Che Guevara'nın bir defa dediği gibi devrim, «iktidara, hileli olsun olmasın, bir tür halk oyuyla gelmiş olan ve anayasal kanuniyetin hiç değilse görüntüsünü sürdüren» bir yönetime karşı başarıya ulaşamaz[21].

Üçüncüsü, demokrasinin yayılmasının, uluslararası ilişkiler açısından sonuçları vardır. Tarihsel olarak demokrasiler, otoriter ülkeler kadar çok savaşmıştır. Otoriter ülkeler demokratik ülkelerle savaşmış ve birbirleriyle savaşmıştır. Oysa, sadece önemsiz ve biçimsel istisnalarla, ondokuzuncu yüzyılın başlarından 1990'a kadar demokrasiler diğer demokrasilerle savaşmamıştır[22]. Bu olgu devam ettiği sürece, dünyada demokrasinin yayılması, dünyada barış bölgesinin genişlemesi demektir. Geçmiş deneyime göre, büyük çoğunlukla demokratik olan bir dünyanın, uluslararası şiddetten nisbeten arınmış bir dünya olması muhtemeldir. Özellikle, Sovyetler Birliği ve Çin, diğer büyük devletler gibi demokrasiler haline gelirlerse, önemli bir devletlerarası şiddet ihtimali, büyük ölçüde azalmış olacaktır.

Öte yandan, sürekli olarak bölünmüş bir dünyanın, şiddetin hüküm sürdüğü bir dünya olması ihtimali büyüktür. Haberleşmelerdeki ve ekonomideki gelişmeler, ülkeler arasındaki etkileşimleri arttırıyor. 1858'de Abraham Lincoln şunları söylemişti: «Kendi içinde bölünmüş bir ev, ayakta duramaz. Bu devlet, yarısı köle, yarısı hür devam edemez». Yirminci yüzyıl sonunda dünya, tek bir ev değildir ama, gitgide daha sıkı şekilde bütünleşmektedir. Karşılıklı bağımlılık, çağımızın eğilimidir. Gitgide karşılıklı bağımlılaşan bir dünya, nasıl yarı demokratik, yarı otoriter olarak devam edebilir?

Nihayet ve daha yerel düzeyde, dünyada demokrasinin geleceği, Amerikalılar açısından özel bir önem taşır. ABD, modern dünyada birinci demokratik ülkedir, ve bir millet olarak kimliği, onun liberal ve demokratik değerlere bağlılığından ayrılamaz. Diğer milletler, siyasal sistemlerini kökten değiştirebilir ve millet olarak varlıklarını sürdürebilirler. ABD'nin böyle bir seçeneği yoktur. Bu nedenle, demokrasi için elverişli bir küresel ortamın gelişmesinde Amerikalıların özel bir menfaati vardır.

Dolayısıyle, hürriyet, istikrar, barış ve ABD'nin gelecekleri, bir ölçüde, demokrasinin geleceğine bağlıdır. Bu çalışma, o geleceğin tahminine teşebbüs etmemektedir. Buna karşılık, 1974'te

başlamış olan demokratlaşma dalgasını tahlil etmek suretiyle, ona ışık tutmaya çalışmaktadır. Bu geçişler serisinin sebeplerini (bölüm 2), geçişlerin oluşum süreçleriyle, demokrasinin yandaşlarının ve karşıtlarının stratejilerini (bölüm 3 ve 4) ve yeni demokrasilerin karşılaştıkları sorunları (bölüm 5) araştırmaya çalışmaktadır. Dünyada demokratik rejimlerin daha da yaygınlaşması ihtimalleri üzerindeki bazı spekülasyonlarla sona ermektedir (bölüm 6).

Bu konularla uğraşırken, mevcut sosyal bilim teorilerinden ve genellemelerinden, bunlardan hangilerinin son zamanlardaki geçişleri açıklamaya yardımcı olabileceklerini görmek için yararlanılmıştır. Öte yandan bu kitap, demokrasinin ön-şartları veya demokratlaşma süreçleri hakkında bir genel teori oluşturma yolunda bir çaba değildir. Niçin bazı ülkelerin bir yüzyıldan fazladır demokrasiler, niçin bazılarının sürekli diktatörlükler olduklarını açıklamaya yönelik bir teşebbüs de değildir. Onun amacı, 1970 ve 1980'lerde gerçekleşen yaklaşık eşzamanlı bir dizi demokrasiye geçişin niçinini, nasılını ve ne sonuçlar doğurduklarını açıklamaya ve geçişlerin dünyada demokrasinin geleceği hakkında ne ifade edebileceğini anlamaya çalışmak gibi, daha mütevazi bir amaçtır.

BÖLÜM 2

NİÇİN ?

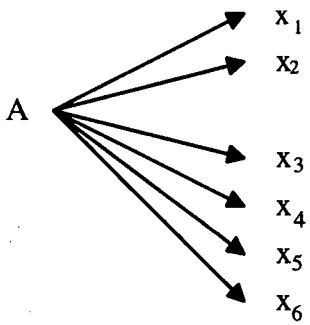
DALGALARIN AÇIKLANMASI

Demokratlaşma dalgalarıyla ters dalgalar, siyasetteki daha genel bir olgunun görünümleridir. Zaman zaman tarihte benzer olaylar, aşağı yukarı aynı zamanlarda farklı ülkelerde veya siyasal sistemlerde ortaya çıkarlar. 1848'de Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde devrimler olmuştur. 1968'de çeşitli kıtalardaki birçok ülkelerde öğrenci protestoları patlak vermiştir. Latin Amerika'da ve Afrika'da çeşitli ülkelerdeki askerî darbeler çoğu zaman aynı zamanlarda gerçekleşmiştir. Demokratik ülkelerdeki seçimler bir onyılda sola doğru bir kayma, ertesi onyılda sağa doğru bir kayma doğurur. Ondokuzuncu yüzyıldaki uzun demokratlaşma dalgası, onu daha sonraki demokratlaşma dalgalarından ve ters dalgalardan anlamlı şekilde ayırdetmeye yetecek kadar uzun bir süreye yayılmıştı. Daha sonrakilerin hepsi ise, nisbeten kısa bir dönem içinde gerçekleşti. Buradaki sorun, siyasetteki bu tür dalgaların mümkün sebeplerini ortaya çıkarmaktır.

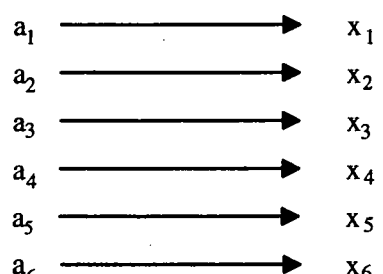
Birden 6'ye kadar numaralandırılan altı ülkeden oluşmuş bir evren düşünelim. Nisbeten kısa bir dönem içinde bu ülkelerden herbirinde benzer bir olayın, demokratlaşmanın, veya X'in, gerçekleştiğini de varsayalım. Bu X'lerin meydana gelmesine ne sebep olmuş olabilir? Birkaç açıklama mümkündür.

Tek sebep. Muhtemelen altı X'in hepsinin, altı ülkenin her birinde meydana gelen olaylardan ayrı tek bir sebebi, A, olabilir. Mesela bu, yeni bir süper devletin yükselişi veya uluslararası iktidar dağılımındaki başka bir önemli değişiklik olabilir. Birçok başka toplumları etkileyecek büyük bir savaş veya başka bir

önemli olay olabilir. Meselâ birçok Latin Amerikan milletleri, 1945 ve 1946'da ya demokratik rejimleri başlatmışlar veya yeni millî seçimler yapmışlardır. Kanıtlar, bu X gelişmelerinin büyük ölçüde tek bir sebebin, A'mn, yani İkinci Dünya Savaşında Müttefiklerin zaferinin sonucu olduğunu düşündürmektedir.

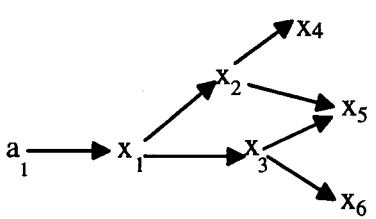

Paralel gelişmeler: X'ler, aynı bağımsız değişkenlerde yaklaşık aynı zamanlarda kendilerini gösteren benzer gelişmelerin (a_1, a_2, vd) sonucu olabilir. Mesela teorisyenler, bir ülke belli ekonomik gelişme eşiklerini aştığı, belli bir kişi başına düşen gayrı safi millî hasıla (GNP) düzeyine veya belli bir okuryazarlık oranına eriştiğinde, o ülkenin demokrasiyi oluşturmasının muhte-

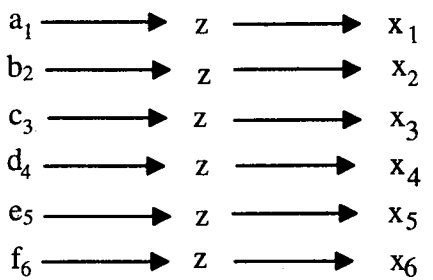
mel olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu durumda, her ülkedeki demokratik ilerlemenin sebebi, o ülkenin kendi içinde vukubulan ve kendine özgü bir şeydir; ancak benzer sebepler aşağı yukarı aynı zamanlarda başka ülkelerde de etki göstererek benzer sonuçlar doğurabilir.

Çığlaşma. Bir ülkedeki X'in önemli bir sebebi, başka bir ülkede X'in gerçekleşmesi olabilir. Eğer X'ler tam aynı zamanda gerçekleşseydi, bu mümkün olmazdı. Oysa tam eşzamanlılık çok ender olduğu gibi, yalın eşzamanlılık ihtimali de azalmaktadır. Önemli siyasal olaylara ilişkin bilgiler, gitgide hemen anında bütün dünyaya ulaştırılmaktadır. Dolayısıyle bir ülkedeki X olayının, başka bir ülkede hemen aynı anda benzer bir olayı harekete geçirmesi imkânı gitgide artmaktadır. Gösteri etkileri gitgide daha çok imkân dahiline girmektedir. Bir ülkedeki benzersiz, hatta olağan dışı bir sebep, a_1, o ülkedeki X_1'e sebep olabilir; fakat daha sonra X_1, başka ülkelerde benzer olaylara sebep olabilir; bunlar da daha sonra, daha başka ülkeler üzerinde bir çığlaşma etkisi yaratabilirler.

Moda ilaç. X olayının dolaysız sebeplerinin, farklı ülkelerde büyük ölçüde farklı olması mümkündür. Ancak bu farklı sebepler ortak bir tepkiye yol açabilir; şu şartla ki, farklı ülkelerin elitleri, o tepkinin, çağın moda ilaç veya devasının etkililiği konusunda ortak bir inanca sahip olsunlar. Tıpkı altı bireyin altı çok farklı fiziksel şikayeti gidermek için aşağı yukarı aynı anda aspirin almaları gibi, altı ülke de çok farklı sorun dizileriyle baş edebilmek için aynı anda benzer rejim dönüşümlerine girişebilir:

birinde enflasyon, bir diğerinde kanun ve düzenin çöküşü, bir üçüncüsünde derinleşen ekonomik durgunluk, bir dördüncüsünde askerî yenilgi, v.d. Bu durumda siyasal değişimin özgül bireysel sebepleri (a_1, b_2, c_3, v.d) ortak bir dizi siyasal inancı, z, etkileyerek, benzer nitelikteki X tepkilerini doğururlar:

Siyasal dalgaların bu dört mümkün açıklaması, tüketici nitelikte olmadığı gibi, ne birbirlerini dışlayan ne de aralarında zorunlu bir çelişki bulunan açıklamalardır. Dört faktörün hepsi, tek bir durum üzerinde etkili olabilir. Bunlar, siyasal dalgaları açıklamaya çalışırken hatırda tutulması gereken açıklama modelleridir.

DEMOKRATLAŞMA DALGALARININ AÇIKLANMASI

Bu çalışmanın bağımlı değişkeni, demokrasi değil demokratlaşmadır. Amaç, otoriter olan birtakım ülkelerin niçin belli bir dönemde demokratik hale geldiklerini açıklamaktır. Odak noktası, rejimlerin varlığı değil, rejim değişimleridir.

Dolayısıyle bu çalışma, esas olarak, demokratik ve demokratik olmayan yönetimlere sahip toplumların niteliklerini konu alan çalışmalardan farklıdır. Mesela birçok araştırmalar, çeşitli sosyal ve ekonomik faktörlerle demokratik kurumların varlığı arasında yüksek korelasyonlar ortaya koymuşlardır. Ancak, Dankwart Rustow'un vurguladığı gibi, genetik bir açıklama,

fonksiyonel bir açıklamadan farklıdır.[1] Hemen bütün zengin ülkeler demokratiktir ve hemen bütün demokrasiler zengindir. Bu korelasyon tek başına, nedensellik hakkında hiçbir şey söylemez; eğer demokrasiler demokratik olmadan önce uzun bir süre boyunca zengin idiyseler (yaklaşık olarak, çoğu Kuzey Avrupa ülkesinde olduğu gibi), o halde zenginlik muhtemelen tek başına, bunların demokratik olmayan siyasal sistemlerden demokratik siyasal sistemlere geçişlerini açıklamaya yetmez. Benzer şekilde, Protestanlıkla demokrasi arasında tarihsel açıdan yüksek bir korelasyon var olmuştur, ama birçok ülkeler demokratik olmadan önce iki yüzyıl veya daha uzun süre boyunca Protestan olmuşlar fakat demokratik olmamışlardır. Genellikle bir bağımlı değişkendeki değişimi açıklamak, bağımsız değişkende de bir tür değişimi gerektirmektedir.

Ancak, bağımsız değişkendeki değişimin, bağımsız değişkenin sürekliliği biçimini de alabilecek olması, sorunu karmaşıklaştırmaktadır. Bir otoriter rejim altında üç yıllık ekonomik durgunluk bu rejimin çöküşüne yol açmayabilir ama, beş yıllık durgunluk açabilir. Bağımsız değişkenin zaman içindeki kümülatif etkisi, sonunda bağımlı değişkende bir değişim yaratır. Ya da, Gabriel Almond'un gözlemlediği gibi, "sosyal ve uluslararası değişim uzun bir dönem devam edebilir ve ancak, eğri veya eğrilerde kısa vadeli bir kıvrım ya da bir kıvrımlar dizisi gerçekleştiği zaman, siyasal sistemde değişimi harekete geçirmeye başlayabilir."[2] Kuşkusuz, bu anlamdaki değişimin, daha çok ekonomik ve sosyal eğilimler gibi bağımsız değişkenlere ilişkin olduğunda siyasal etkiler doğurması ihtimali çok daha fazladır.

Bağımlı değişken yalnız dinamik değil, aynı zamanda karmaşıktır. İnsanlar bazen, bir diktatörlüğün yıkılmasıyla bir demokrasinin başlatılmış olacağını varsayarlar. Oysa aslında, demokratik olmayan rejimlerin yerini başka demokratik olmayan rejimlerin alması ihtimali, demokratik rejimlerin alması ihtimalinden daha güçlüdür. Üstelik, demokratik olmayan bir rejimin sona ermesinden sorumlu olan faktörler, bir demokratik rejimin yaratılmasına yol açan faktörlerden çok farklı olabilir. Bir oto-

riter rejimin ekonomik başarısızlığı o rejimi çökertebilir ama, bir otoriter rejimin ekonomik başarısının, bir demokratik rejimin temelini yaratması daha muhtemeldir. Başlangıçta bir demokratik rejimin kuruluşuna katkıda bulunan faktörlerin, onun pekişmesine ve uzun vadeli istikrarına katkıda bulunmaması da mümkündür. En basit düzeyde demokratlaşma şunları içerir: (1) bir otoriter rejimin sona ermesi; (2) bir demokratik rejimin kurulması; ve (3) demokratik rejimin pekişmesi. Bu üç gelişmenin herbirinden, farklı ve çelişik sebepler sorumlu olabilir.

Bağımsız değişkenin, yani demokratlaşmanın mümkün sebeplerinin incelenmesi, ortaya bazı sorunlar da çıkarır. Bir uçta totoloji tehlikesi vardır. Siyasal elitler otoriter rejimleri değiştirerek ya da devirerek demokratik rejimler kurar ve bunları pekiştirirler. Siyasal elitler niye böyle yaparlar? Muhtemelen, kendi algıladıkları biçimiyle, çıkarlarına, değerlerine ve hedeflerine göre hareket ederler. Eğer demokrasi istiyorlarsa, demokrasiyi yaratır ve ona sahip olurlar. Ya da Rustow'un dediği gibi, bir demokrasinin yaratılması, elitlerin "oyunun kuralları üzerinde yöntemsel bir oydaşmaya" varmalarını gerektirir.[3] Bu, muhtemelen, en yakın ve anlamlı olan açıklayıcı değişkeni, yani siyasal elitlerin inanç ve eylemlerini vurgulamaktadır. Bu, güçlü bir açıklayıcı değişken olmakla birlikte, doyurucu değildir. Demokrasi, halk onu istemese bile yaratılabilir. Dolayısıyle, insanlar demokrasi istedikleri takdirde demokrasinin yaratılacağını söylemek belki totolojik olmasa bile, ona yakın bir şeydir. Birisinin dediği gibi, bir açıklama, zihnin rahatlığa kavuştuğu yerdir. Niçin ilgili siyasal elitler demokrasi isterler? Zihnin, nedensel zincir üzerinde daha ileri gitmek istemesi kaçınılmaz bir şeydir.

Bağımsız ve bağımlı değişkenler farklı kategorilere ait oldukları, çoğu zaman olduğu gibi ekonomik bir değişken siyasal bir değişkeni açıklamakta kullanıldığı takdirde, ikisi arasındaki ayrım en açık biçimde göze çarpar. Tüm Marksist entellektüel gelenek, analizi bu yöne kaydırır. "Elektrik direği altındaki anahtar" faktörü de bunu güçlendirir. Bir çok farklı konulardaki çeşitli istatistikler de dahil olmak üzere ekonomik veriler, özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra çok sayıda ülke için, Batı top-

lumları için ise ondokuzuncu yüzyıldan itibaren mevcuttur. Araştırmacılar kaçınılmaz olarak bu verileri kullanarak, ekonomik faktörlerle demokratlaşma arasında ne gibi nedensel bağlantılar olabileceğini araştırmaya yönelmektedirler. Bu çabalar bazen teorik bilgiden hareket etmekte, bazen etmemektedir.

Zaman zaman sosyal bilimciler, aşırı belirleme sorunundan söz ederler. Bununla genellikle kastettikleri şudur: Bir olayı açıklayacak akla yatkın teorilerin çokluğu ve bunun sonucunda bu teorilerin nisbî geçerliklerini belirleme sorunu. Oysa bu sadece, teorilerin değerlendirilmesiyle ilgilenenler bakımından bir sorundur. Olayların açıklanmasıyla ilgilenenler bakımından böyle bir sorun yoktur. Siyasette hemen her şeyin birçok sebebi vardır. Bir seçimi niçin o aday değil de, bu aday kazandı? Elbette, bir seçim sonucu kadar basit bir şeyi açıklamak için bile, çeşitli değişkenler ve bu değişkenlerin ardındaki çeşitli teoriler gereklidir. Tarihsel bakımdan bir olayın meydana gelebilmesi için, onun teorik bakımdan aşırı belirlenmiş olası hemen hemen bir zorunluluktur. Demokratlaşma açısından da durumun böyle olduğu açıktır.

Demokratlaşmayı açıklamak için çok sayıda teori ileri sürülmüş ve çok sayıda değişken belirlenmiştir. Demokrasi ve demokratlaşmaya katkıda bulunduğu söylenen değişkenler arasında şunlar vardır:

Yüksek bir genel ekonomik refah düzeyi;

Gelir ve/veya servetin nisbeten eşit dağılımı;

Piyasa ekonomisi;

Ekonomik gelişme ve sosyal modernleşme;

Toplumun tarihinin belli bir döneminde bir feodal aristokrasi;

Toplumda feodalizmin olmayışı;

Güçlü bir burjuvazi (Barrington Moore'un özlü deyişiyle "burjuvazi olmazsa demokrasi de olmaz");

Güçlü bir orta sınıf;

Yüsek okuryazarlık ve eğitim düzeyleri;

Amaçsal değil araçsal bir kültür;

Protestanlık;

Sosyal çoğulculuk ve güçlü ara gruplar;

Siyasal katılmanın genişlemesinden önce siyasal yarışmanın gelişmesi;

Sosyal gruplar, özellikle siyasetle yakından bağlantılı olanlar içerisinde demokratik otorite yapıları;

Toplum içi şiddetin aşağı düzeylerde olması;

Siyasal kutuplaşma ve aşırılığın alt düzeylerde olması;

Demokrasiye bağlı siyasal liderler;

İngiliz sömürgeliği deneyimi;

Hoşgörü ve uzlaşma gelenekleri;

Demokrasi yanlısı bir dış gücün işgalinde yaşama;

Demokrasi yanlısı bir dış gücün nüfuzu altında bulunma;

Elitlerin, demokratik milletleri taklit etme arzusu;

Hukuka ve bireysel haklara saygı gelenekleri;

Cemaat (etnik, ırksal, dinsel) türdeşliği;

Cemaat (etnik, ırksal, dinsel) türdeşliğinden yoksunluk;

Siyasal ve sosyal değerler üzerinde oydaşma;

Siyasal ve sosyal değerler üzerinde oydaşmadan yoksunluk.

Bu faktörlerle demokrasi ve demokratlaşma arasında ilişki kuran teoriler her zaman için akla yatkındır. Ancak her değişken ve teori, muhtemelen ancak birkaç örnek olaya uygun düşer. 1940'ı izleyen yarım yüzyıl içinde demokratlaşma, Hindistan ve Kosta Rika'da, Venezüela ve Türkiye'de, Brezilya ve Botswana'da Yunanistan ve Japonya'da gerçekleşmiştir. Bu kadar değişik ülkelerdeki siyasal gelişmeyi açıklamakta anlamlı bir rol oynayabilecek ortak ve evrensel düzeyde mevcut bir bağımsız değişken aramak, totolojik olmasa bile, hemen hemen mutlaka başarısızlığa mahkûmdur. Demokratlaşmanın sebepleri, bir yerden bir diğerine ve bir zamandan bir diğerine büyük farklar gösterir. Teorilerin çokluğu ve deneyimin çeşitliliği, aşağıdaki önermelerin muhtemelen geçerli olduklarını akla getirmektedir:

(1) Hiç bir faktör tek başına, bütün ülkelerde veya tek bir ülkede demokrasinin gelişmesini açıklamaya yeterli değildir.

(2) Hiç bir faktör tek başına, bütün ülkelerde demokrasinin gelişmesi için zorunlu değildir.

(3) Her ülkede demokratlaşma, bir sebepler kombinezonunun sonucudur.

(4) Dèmokrasiyi doğuran sebepler kombinezonu ülkeden ülkeye değişir.

(5) Bir demokratlaşma dalgası için genelde sorumlu olan sebepler kombinezonu, diğer dalgalar için sorumlu olanlardan farklıdır.

(6) Bir demokratlaşma dalgasındaki ilk rejim değişimlerinden sorumlu olan sebepler, o dalga içinde daha sonra meydana gelen rejim değişmelerinden sorumlu olanlardan farklı olabilir.

Demokratik yönetim altındaki toplumların çeşitliliğini göz önünde bulunduran Myron Weiner, demokratlaşmayı açıklayabilmek için, "demokratik bir devrim peşinde olanların izleyebilecekleri stratejilere" bakılması gerektiği sonucuna varmıştır.[4] Bu tavsiye, demokrasiyi vücuda getirmede siyasal liderliğin ve siyasal becerinin oynadığı hayatî rolü isabetle aydınlatmaktadır. Öte yandan bu, demokratik gelişmenin açıklanmasında daha geniş, bağlamsal, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin tümden reddine yol açmamalıdır. Ortada bir nedensellik zinciri veya hunisi (benzetmeyi siz seçin) vardır; uluslararası , sosyal, ekonomik, kültürel ve en yakından da siyasal faktörlerin hepsi, çoğu zaman çelişkili yönlerde, ya demokrasinin kurulmasını kolaylaştıracak veya otoritarizmi destekleyecek tarzda işlemektedir.

Öyleyse demokratlaşmanın sebepleri çeşitli olduğu gibi, bunların zaman içerisindeki öneminin büyük ölçüde değişmesi de muhtemeldir. Bu kitap, 1974 öncesinde demokratlaşmayı neyin doğurduğu hakkında ayrıntılı bir tarihsel analizin yeri değildir. Ancak, hiç değilse üçüncü dalganın sebeplerinin daha kapsamlı olarak tartışılmasına zemin hazırlamak amacıyla, birinci ve ikinci

dalgaların görünüşteki belli başlı sebeplerinin kısaca özetlenmesi yerinde olacaktır.

Ekonomik gelişme, sanayileşme, şehirleşme, burjuvazi ve orta sınıfın ortaya çıkışı, işçi sınıfının gelişmesi ve erken bir tarihte örgütlenmesi, ekonomik eşitsizliğin tedricen azalması, bunların hepsi, ondokuzuncu yüzyılda Kuzey Avrupa ülkelerindeki demokratlaşma hareketlerinde belli roller oynamış görünmektedir. Genellikle bunlar, aynı zamanda entellektüel ethos'a, bir ölçüde Locke, Bentham, Mill, Montesquieu, Rousseau ve Fransız Devrimi ideallerinin etkisinin şekil verdiği ülkelerdi. İngiliz göçmen ülkelerinde - Birleşik Devletler, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda- bu faktörlerin birçoğu etkili olduğu gibi, çok daha büyük ekonomik fırsatlar, mevcut statü sistemlerinin zayıflığı ve sınır toplumlarında mümkün olan daha eşit gelir dağılımı bunları güçlendirmişti. Protestanlığın da demokratlaşmayı teşvik ettiği düşünülebilir; 1900'den önce demokratik kurumları oluşturmuş bulunan ülkelerin dörtte üçü, dinsel bileşim açısından Protestanlığın egemen olduğu ülkelerdi.

Batılı Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşındaki zaferi ve savaştan sonra imparatorlukların parçalanışı, demokratlaşmayı önemli ölçüde etkiledi. Finlandiya, İzlanda, İrlanda gibi Avrupa'nın kenarındaki ülkeler, demokratik sistemleri sürdürmekte nisbeten başarılı oldular; Romanov, Hapsburg ve Hohenzollern imparatorluklarının daha merkezî konumdaki vâris devletleri ise olamadılar. Kısacası, öyle görünüyor ki, ilk demokratlaşma dalgasını doğuran başlıca faktörler, ekonomik ve sosyal gelişme, İngiliz göçmen ülkelerinin ekonomik ve sosyal ortamı, Batılı Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşındaki zaferi ve bunun sonucunda belli başlı kıtasal imparatorlukların parçalanmasıdır.

İkinci demokratlaşma dalgasında açıkca siyasal ve askerî faktörler egemendi. Bu dalgada demokrasiye geçen ülkelerin çoğu, üç kategoriden birine girmektedir. Birincisi, muzaffer Batılı Müttefikler birçok ülkelere demokrasiyi empoze etmişlerdir: Batı Almanya, İtalya, Japonya, Avusturya'nın büyük kısmı ve Güney Kore. İkincisi, diğer birçok ülke, Batılı Müttefikler savaşı kazandıkları için demokrasiye yönelmiştir. Bu kategori, Yu-

nanistan, Türkiye, Brezilya, Arjantin, Peru, Ekvator, Venezüela ve Kolombiya'yı içine almaktadır.[5] Üçüncüsü, Batılı devletlerin savaştan zayıflayarak çıkmaları ve denizaşırı sömürgelerde güçlenen milliyetçilik, bunların sömürgeleri tasfiye sürecini başlatmalarına yol açmıştır. Yeni devletlerin önemli bir bölümü hayata demokrasiler olarak başlamış ve daha az sayıda devlet de demokratik kurumları hatırı sayılır bir dönem boyunca sürdürmüştür. Şu halde, yerleşik Batı demokrasilerinin İkinci Dünya Savaşındaki zaferi ile savaştan sonra bu demokrasilerin sömürgelerinden vazgeçmeleri, ikinci dalgadan büyük ölçüde sorumludur. Bunlar, tarihsel bakımdan birbirlerinden farklı olaylardı. Üçüncü dalganın da, farklı bir sebepler karışımından kaynaklanması gerekiyordu.

ÜÇÜNCÜ DALGANIN AÇIKLANMASI

Üçüncü demokratlaşma dalgasının açıklanması, iki sorunun cevaplandırılmasını gerektirir. Birincisi, niçin otoriter sistemlere sahip ülkelerden yaklaşık otuzu demokratik siyasal sistemlere geçmiştir de, yüz civarındaki diğer otoriter ülke geçmemiştir? İkincisi, niçin bu ülkelerdeki rejim değişiklikleri, başka bir zamanda değil de, 1970'lerde ve 1980'lerde vuku bulmuştur?

Birinci soruya ilişkin olarak, ülkelerin otoritarizmi terkedip etmemelerinin, otoriter rejimlerin mahiyetine bağlı olabileceği düşünülebilirdi. Oysa gerçekte, üçüncü dalgada demokrasiye yönelen rejimler, çok çeşitliydi. Bunlar arasında tek-parti sistemleri, askerî rejimler, kişisel diktatörlükler ve Güney Afrika'daki ırksal oligarşi vardı. Her rejim tipi kategorisi içerisindeki bazı ülkeler, 1974'den sonraki onbeş yıl içinde demokratlaşmamışlardır. Tek-parti sistemleri içerisinde Çin ve Vietnam, askerî rejimler içerisinde Burma ve Endonezya; kişisel diktatörlükler içerisinde Irak ve Küba. Dolayısıyle, otoriter rejimin niteliği, niçin bazı rejimlerin demokrasiye geçtiklerini, bazılarının ise geçmediklerini açıklayamaz.

Bu sorunun cevaplandırılmasında farklı bir yaklaşım, demokratlaşan ülkelerdeki rejim değişikliklerinin tarihçeleri üze-

rinde yoğunlaşmak olabilir. *Dönemsel örüntüde* ülkeler, demokratik ve otoriter sistemler arasmda gidip gelmişlerdir. Bu örüntü özellikle Latin Amerika'da egemen olup, Arjantin, Brezilya, Peru, Bolivya ve Ekvator gibi ülkeleri içine almakta, fakat Türkiye ve Nijerya gibi diğer ülkelere de uygun düşmekteydi. Bu ülkeler, daha popülist demokratik yönetimlerle daha muhafazakâr askeri rejimler arasmda gidip gelme eğilimindeydiler. Demokratik bir rejimde radikalizm, yolsuzluk ve düzensizlik kabul edilemez düzeylere ulaşmakta ve ordu, halkın da büyük ferahlık duygusu ve alkışlarıyla bu rejimi devirmektedir. Ancak zaman içerisinde, askerî rejimi destekleyen koalisyon bozulmakta, askerî rejim ülkenin ekonomik sorunlarıyla etkin biçimde baş edememekte, profesyonel eğilimli subaylar silahlı kuvvetlerin siyasallaşmasından korkuya kapılmakta ve gene halkın büyük ferahlık duygusu ve alkışlarıyla birlikte, ordu iktidardan çekilmekte veya uzaklaştırılmaktadır. Böylece bu ülkelerde rejim değişikliği, istikrarlı bir demokratik sistemde partilerin değişmesiyle aynı fonksiyonu yerine getirir. Ülke, demokratik ve otoriter siyasal sistemler arasında gidip gelmez; demokrasi ve otoritarizmin yer değiştirmesi, ülkenin siyasal sisteminin bizzat kendisidir.

İkinci bir rejim değişimi örüntüsü, *ikinci deneme* örüntüsüdür. Bunda, otoriter bir sisteme sahip bir ülke demokrasiye geçer. Ya demokratik sistem, ülke, demokrasinin sosyal temellerine sahip olmadığı veya yeni demokratik sistemin liderleri köklü bir tepkiye yol açan aşırı politikalar izledikleri için başarısızlığa uğrar, ya da şiddetli bir sarsıntı (depresyon, savaş) rejimi çökertir. Bunun ardından otoriter bir yönetim, kısa veya uzun bir dönem için iktidara gelir. En sonunda ise, demokrasiyi kurma yolunda ikinci ve daha başarılı bir çabaya girişilir; daha başarılı olmasının hiç değilse kısmî bir sebebi, demokratik liderlerin daha önceki başarısız demokrasi deneyinden bir şeyler öğrenmiş olmalarıdır. Bir bölüm ülke -Almanya, İtalya, Avusturya, Japonya, Venezüela, Kolombiya- daha önceki çabalarında başarısızlığa uğradıktan sonra, ikinci dalgada çeşitli yollardan hayli istikrarlı demokratik sistemler kurmuştur. İspanya, Portekiz, Yunanistan, Kore, Çekoslovakya ve Polonya da, üçüncü dalga demokratik re-

jimleri istikrara kavuştuğu takdirde, bu ikinci deneme örüntüsüne uygun düşeceklerdir.

Üçüncü bir örüntü, *kesintiye uğrayan demokrasi*dir. Bu örüntü, nisbeten uzunca bir süre varlığını sürdüren demokratik rejimler oluşturmuş ülkeler bakımından söz konusudur. Ancak, belli bir noktada, istikrarsızlık, kutuplaşma veya diğer durumlar ortaya çıkar ve demokratik süreçlerin askıya alınmasına yol açar. 1970'lerde demokrasi, Hindistan ve Filipinler'de demokratik biçimde seçilmiş yürütme organı başlarınca, Uruguay'da orduyla işbirliği halindeki seçilmiş liderler tarafından, Şili'de de seçilmiş bir rejimi deviren askeri liderler tarafından askıya alınmıştır. Bununla birlikte bu ülkelerin uzun demokratik deneyimi, demokrasiyi askıya alan siyasal liderlerin, demokratik uygulamaları büsbütün ortadan kaldırmalarına imkan vermez. Her dört örnek olayda bu liderler, eninde sonunda bir tür halkoylamasına başvurmak zorunda kalmışlar ve bunu kaybetmişlerdir.

Dördüncü bir değişim örüntüsü, istikrarlı bir otoriter sistemden istikrarlı bir demokratik sisteme, ya zaman içindeki tedricî evrim ya da birincinin yerine ansızın ikincinin geçmesi yoluyla, *doğrudan geçiş*tir. Bu örüntü, birinci dalgadaki geçişlerin tipik özelliği olmuştur. Demokrasileri pekiştiği takdirde, Romanya, Bulgaristan, Tayvan, Meksika, Guatemala, El Salvador, Honduras ve Nikaragua da bu örüntüye yaklaşacaklardır.

Nihayet bir de *sömürgelerin bağımsızlaşması* örüntüsü vardır. Bir ülke sömürgelerine demokratik kurumları dayatır. Sömürge bağımsızlaşır ve diğer eski sömürgelerin pek çoğundan farklı olarak, demokratik kurumlarını başarıyla sürdürür. Papua Yeni Gine, bir üçüncü dalga örneğidir. Myron Weiner'in belirttiği gibi bu örüntü, özellikle, çoğu ikinci dalgada bağımsızlıklarına kavuşmuş olan eski İngiliz sömürgelerinde görülmektedir.[6] Bağımsızlaşması ve demokratlaşması üçüncü dalgaya kalanların çoğu küçük ve ada konumundadır. Bunlar arasında Antigua ve Barbuda, Belize, Dominica, Kiribati, Saint Christopher-Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadines, Solomon Adaları, Tuvalu ve Vanuatu bulunmaktadır. Çok az sayıdaki geri kalan sömürgeler (mesela Hong Kong, Cebelütarık,

Falklands) belki istisna edilirse, bu ülkeler Britanya İmparatorluğunun demokratlaşmaya son mirasıdır. Bu ülkeler, küçüklüklerinden dolayı, bu çalışmadaki üçüncü dalga ülkelerinin incelenmesinden, aksi söylenmedikçe, hariç tutulmuşlardır.

Eğer nisbeten istikrarlı ve uzun ömürlü otoriter ve demokratik rejimleri göstermek için A ve D'yi, daha az istikrarlı ve daha kısa ömürlü rejimleri göstermek için de a ve d'yi kullanacak olursak, rejim gelişmelerinin bu beş örüntüsü aşağıdaki şekilde tasvir edilebilir:

(1) dönemsel: a - d - a - d - a - d

(2) ikinci deneme: A - d - a - D

(3) kesintili demokrasi: A - D - a - D

(4) doğrudan geçiş: A - D

(5) sömürgelerin bağımsızlaşması: D/a - D.

Üçüncü dalga ülkeleri, rejim değişiminin beş örüntüsünü de kapsamaktadır. Bununla birlikte, 1974'le 1990 arasında demokratlaşan 29 ülkeden 23'ünün daha önce bir demokrasi deneyimi olmuştur. Bu deneyim, bazı durumlarda uzak geçmişteydi, bazı durumlarda kısaydı, bazı durumlarda da hem uzak geçmişte hem kısaydı. Gene de belli bir noktada böyle bir deneyim olmuştu. 1974'te otoriter sistemlere sahip olup da 1990'da hâlâ demokratlaşmamış olan ülkelerin çoğunun daha önce bir demokrasi deneyimi olmamıştır. Dolayısıyle 1974'te otoriter yönetimli bir ülkenin demokratlaşıp demokratlaşmayacağının mükemmel bir göstergesi, onun daha önceden demokrat olup olmadığıydı. Oysa 1989'a gelindiğinde üçüncü dalga ikinci bir safhaya girerek, Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, Tayvan ve Meksika gibi daha önce anlamlı bir demokratik deneyim geçirmemiş olan ülkeleri de etkilemeye başladı. Bu da ortaya çok önemli bir soru çıkardı. Üçüncü dalga ne ölçüde, birinci ve ikinci dalgalardan öteye gidecektir? Geçmişte demokrasi deneyimi geçirmemiş olan ülkeler, gelecekte istikrarlı demokrasiler haline gelecekler midir?

Niçin bazı ülkelerin demokrasiye geçip de diğerlerinin geçmedikleri sorusuna verilebilecek akla yakın cevaplar. niçin bu geçişlerin başka bir anda değil de oldukları anda gerçekleştikleri yolundaki ikinci sorunun cevapları ile zorunlu olarak aynı değildir. Geçişlerin onbeş yıllık bir süre içinde kümelenmesinin sırf rastlantı eseri olması muhtemel görünmemektedir. Bu geçişlerin, kısmen, birçok ülkeleri etkileyen ortak sebeplerin, çeşitli ülkelerdeki paralel gelişmelerin ve daha önceki geçişlerin daha sonrakiler üzerindeki etkisinin sonucu olması akla yakın görünmektedir. Bununla birlikte, daha önceki demokratik deneyim, bu ülkelerdeki demokrasiye yönelmenin niçin 1970'lerde ve 1980'lerde vuku bulduğunu açıklamamaktadır. Benzer şekilde bazıları, 1980'lerdeki demokrasiye geçişleri, otoriter yöneticilerin zulmü altındaki halkların derin ve yaygın "hürriyet özlemi"ne atfetmişlerdir. Bu özlemin varlığı, demokratlaşan ülkeleri demokratlaşmayanlardan ayırdedebilir ama, demokratlaşmanın niçin bu zamanda gerçekleştiğini açıklayamaz. 1953, 1956, 1968 ve 1980-81 olaylarının gösterdiği gibi Doğu Avrupalılar, onyıllardır hürriyet özlemi çekiyorlardı ama, bunu ancak 1989'da elde ettiler. Niçin daha önce değil de, o zaman? Diğer bazı ülkelerde insanlar tarihlerinin daha önceki dönemlerinde hürriyet özlemi duymamış olabilirler ama, bunu 1970'lerde ve 1980'lerde geliştirdiler. Sorun, bu arzunun niçin o zaman doğduğudur. Analiz, bunu doğurmuş olabilecek diğer gelişmeleri araştırmak zorundadır.

Cevaplandırılması gereken soru şudur: Çok muhtemelen 1960'larda ve 1970'lerde akla gelebilecek bağımsız değişkenlerdeki hangi değişimler, bağımlı değişkeni yani 1970'ler ve 1980'lerdeki demokratlaştırıcı rejim değişimlerini doğurmuştur? Üçüncü dalga geçişlerinin, gerçekleştikleri ülkelerde ve gerçekleştikleri zamanda ortaya çıkmasında şu tür beş değişim önemli roller oynamış görünmektedir:

(1) Demokratik değerlerin geniş ölçüde benimsendiği bir dünyada otoriter sistemlerin derinleşen meşruluk sorunları; bu rejimlerin performans (icraat) meşruluğuna dayanmakta olmaları; ve bu meşruluğun, askerî yenilgiler, ekonomik başarısızlıklar ve 1973-74 ve 1978-79'daki petrol şoklarıyla aşınması;

(2) 1960'ların birçok ülkelerde hayat standartlarını yükseltmiş, eğitimi geliştirmiş ve şehirsel orta-sınıfı büyük ölçüde genişletmiş olan, görülmemiş küresel ekonomik büyümesi;

(3) 1963-65'teki İkinci Vatikan Konseyinde görüldüğü gibi Katolik Kilisesinin doktrin ve faaliyetlerindeki çarpıcı değişim ve millî kiliselerin, statükonun savunuculuğundan otoritarizm muhalifliğine ve sosyal, ekonomik ve siyasal reformların destekleyicilerine dönüşmüş olması;

(4) Şunlar da dahil olmak üzere dış aktörlerin politikalarındaki değişiklikler: 1960'ların sonlarında Avrupa Topluluğunun, üyeliğini genişletme konusunda aldığı yeni tutum; 1974'ten başlayarak ABD politikalarında, diğer ülkelerde insan haklarının ve demokrasinin desteklenmesi yolunda meydana gelen önemli değişim; ve 1980'lerin sonlarında Gorbachev'un Sovyet İmparatorluğunun sürdürülmesi konusundaki Sovyet politikasında yaptığı dramatik değişiklik;

(5) Üçüncü dalgadaki ilk demokrasiye geçişlerin, diğer ülkelerdeki rejim değişimine uyarıcılık etmek ve daha sonraki çabalara modeller oluşturmak suretiyle icra ettikleri, yeni uluslararası iletişim araçlarıyla da güçlenen, "çığlaşma" veya gösteri etkileri.

GERİLEYEN MEŞRULUK VE PERFORMANS İKİLEMİ

Meşruluk, siyasal tahlilcilerin bulaşmamakla iyi edecekleri belirsiz bir kavramdır. Gene de bu kavram yirminci yüzyılın sonlarında otoriter rejimlerin karşılaştıkları sorunları anlamak açısından zorunludur. Rousseau'nun ifade ettiği gibi, "hiçbir zaman güçlü, daima efendi olacak kadar güçlü değildir, meğer ki, gücü hakka, itaati de ödeve dönüştürsün." Otoriter liderlerin yönetme "hakkı" ile halklarının itaat etme "ödevi" nereden çıkmaktadır?

Geçmişte gelenek, din, kralların ilâhî hakkı ve sosyal saygı, demokratik olmayan yönetimlere meşruluk sağlamıştır. Okuryazar, mobilize nüfuslar çağında ise, otoritarizmin bu geleneksel gerekçeleri etkinliklerini kaybetmektedir. Modern zamanlarda otoritarizm, milliyetçilik ve ideoloji ile haklı gösterilmiştir. Bunlardan ilkinin demokratik olmayan yönetimin temeli olarak etkinliği ise, büyük ölçüde, bir halkın millî özlemlerine karşı inandırıcı bir düşmanın varlığına bağlıdır. Üstelik milliyetçilik halkçı

bir güçtür ve otoriter yönetimi olduğu kadar demokratik bir yönetimi de meşrulaştırabilir. Modern zamanlarda otoritarizmin başlıca ideolojik meşruluk kaynağı Marksizm - Leninizm olmuştur. Bu ideoloji tek-parti diktatörlüğüne ve küçük, kendi kendini devam ettiren bürokratik bir elitin yönetimine gerekçe sağlamıştır. Ancak, yirminci yüzyılın sonlarındaki otoriter rejimlerin çoğu komünist rejimler değildi. Bunlar, komünist rejimlerle birlikte, meşruluklarını kurmak ve sürdürmek konusunda büyük sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Batılı Müttefiklerin İkinci Dünya Savaşındaki zaferi, uygulamada ikinci demokratlaşma dalgasını doğurmuştur. Bu, aynı zamanda, siyasetin entellektüel ortamında daha da yaygın ve sürekli bir değişime de yol açmıştır. Ülkelerin çoğunda insanlar, onu uygulamasalar bile, demokrasinin edebiyatını ve fikirlerini kabul etmişlerdir. Bir dünya demokratik ethos'u ortaya çıkmıştır. Eylemleri açıkça antidemokratik olanlar bile, çoğu zaman bu eylemlerini demokratik değerlerle haklı göstermişlerdir. Kavram olarak demokrasiye açıkça karşı iddialar, dünya ülkelerinin pek çoğunda kamusal tartışmalardan hemen tümüyle yok olmuştur. 1951'deki bir UNESCO raporunda belirtildiği gibi, "dünya tarihinde ilk defa olarak hiç bir doktrin, antidemokratik olarak ortaya atılmamaktadır. Antidemokratik eylem veya tutum suçlaması çoğu zaman başkalarına karşı yöneltilmektedir ama, politikacılarla siyasal teorisyenler, savundukları kurumlar ve teorilerdeki demokratik unsurları vurgulamakta mutabıktırlar."[7]

Demokratik normların yaygınlığı, büyük ölçüde, dünyanın en güçlü ülkesinin bu normlara bağlılığına dayanmıştır. Başlıca alternatif meşruluk kaynağı Marksizm-Leninizm ise, ikinci en güçlü devletçe savunulmuştur. Ancak komünistler daima, ideolojilerindeki demokratik unsurları vurgulamak, demokratik terimleri kullanmak ve öncü Leninist partiyle proleterya diktatörlüğünün rolünü hafifsemek suretiyle, demokratik değerlerin gücüne saygıda kusur etmemişlerdir.

1970'lerdeki otoriter rejimlerin birçoğu da, ülkelerinin daha önceki demokrasi deneyimi nedeniyle, meşruluk sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bir bakıma, bunların toplumlarmın siyasal vücu-

duna demokrasi virüsü girmişti; daha önceki demokratik rejim pek başarılı olmamışsa bile, gerçek anlamda meşru bir yönetimin demokratik uygulamalara dayanması gerektiği yolundaki inanç ayakta kalmıştır. Bu nedenle otoriter yöneticiler, kendi rejimlerini demokrasi edebiyatıyla haklı göstermek ve rejimlerinin gerçekte demokratik olduğunu, ya da toplumlarının karşısındaki âcil sorunlar bir kez çözülür çözülmez gelecekte demokratik olacağını iddia etmek zorunda kalmışlardır.

Otoriter rejimlerin meşruluk sorunları, rejimin mahiyetine bağlı olarak değişmiştir. Bir iç siyasal gelişmenin ürünü olan tek-parti sistemlerinin, mesela devrimci komünist devletlerin, Meksika'nın ve Çin Cumhuriyetinin daha sağlam bir meşruluk temeli vardı. İdeolojiyle milliyetçilik, rejimi güçlendirmek için birlikte kullanılabiliyorlardı. Doğu Avrupa'da olduğu gibi komünizmin ve tek-parti sisteminin dış güçlerce dayatıldığı ülkelerde rejim, ideolojiden yararlanabilmişse de, milliyetçilikten yararlanamamış ve bu daima bir potansiyel istikrarsızlık kaynağı oluşturmuştur. Ancak, zamanla komünist yönetimler, meşruluklarını desteklemek için komünist ideolojiyi kullanmakta gitgide daha fazla zorlanmışlardır. Devlet bürokrasisi durağanlaştıkça, sosyo-ekonomik eşitsizlikler de kemikleştikçe, ideolojinin etkisi azalmıştır. Komünist ideoloji ekonomik büyüme önünde de başlıca engel haline gelmiş ve rejimin, ekonomik performans temelinde kendisini meşrulaştırma yeteneğini kısıtlamıştır. Böylece Marksizm-Leninizm başta ideolojik meşruluk sağlamış, fakat bu meşruluk zayıfladığında Marksizm-Leninizm, ekonomik performans temeli üzerinde meşruluğun geliştirilmesini imkansız kılmıştır.

Diğer şeylerin eşit olması halinde, çoğu rejimin meşruluğunda, tercihler yapılır, vaadler gerçekleşmez ve düş kırıklıkları yükselirken zaman içerisinde azalma olur. Çoğu durumlarda, rejimi destekleyen koalisyon da zaman içinde parçalanır. Ancak demokrasiler, kendilerini seçimler yoluyla yenilerler; bu da yeni bir koalisyonun, yeni politikalarla ve gelecek için yeni bir vaadle iktidara gelmesini mümkün kılar. Otoriter rejimlerde ise tersine, kendini yenileme büyük bir sorundur

ve kendini yenileme mekanizmalarının yokluğu, bu rejimlerin meşruluklarının aşınmasına büyük ölçüde katkıda bulunur. Şüphesiz, kişisel diktatörlüklerde sorun en kötüdür; bunlarda rejimin mahiyeti gereği olarak kendini yenileme (dünyaya yeniden gelme dışında) imkansızdır.

Sayılı durumlarda otoriter rejimler, üst liderlerinin düzenli olarak değiştirilmesini ve böylece hiç değilse smırlı bir yenileşmeyi sağlayan mekanizmalar oluşturmuşlardır. Meksika ve Brezilya'da hiçbir başkanın kendi yerine geçemeyeceği ilkesi iyi kurumlaşmıştır. Böyle bir rutinleşmiş halefiyet sisteminin hiç değilse iki yönlü yararı vardır. Birincisi, otoriter kurum içerisinde belli başlı kişilere, bir dahaki sefere en yüksek makama veya yüksek bir makama gelebilecekleri ümidini vererek, onların serkeşlik etme veya mevcut liderliği devirme nedenlerini azaltmıştır. İkincisi, en üst liderlik makamındaki düzenli halefiyet, politika değişikliklerini mümkün, hattâ muhtemel kılmıştır. Meksika'da onyıllar boyunca, daha sağdaki başkanlarla daha soldaki başkanlar yer değiştirmiştir. Az çok benzer şekilde Brezilya'da da iki gevşek yapılı koalisyon -Sorbonne grubu ve milliyetçiler- ordu içinde iktidar için yarışmışlardır. Sorbonne grubu 1964 darbesinden sonra iktidara gelmiş, 1967'de General Artur Costa e Silva'nın başkanlığa gelişiyle iktidardan uzaklaştırılmış, 1974'te Geisel'le birlikte yeniden iktidara gelmiştir. Bu gibi mekanizmalar ve süreçler, hem bu rejimlere otoritarizmin bazı disfonksiyonel yönlerinden sakınma imkanı vermiş, hem de hiç değilse sınırlı bir biçimde meşruluklarını yenileme aracı sağlamıştır. Her yeni başkan, hiç değilse önceki başkandan farklı oluşu nedeniyle yeni bir ümit sunmuştur. Meksika 1929'dan 1989'a kadar, baskıya ancak sınırlı ölçüde ihtiyaç duyan benzersiz derecede istikrarlı bir otoriter sistemi sürdürmüştür; çünkü bir yandan devrimci ideolojisi, bir yandan siyasal liderlerinin düzenli olarak değişmesi, onun meşruluğunu güçlendirmiştir. Yerli malı komünist rejimlerde bunlardan birincisi var olmuş ikincisi olmamış, Brezilya'da ise ikincisi var olmuş birincisi olmamıştır.

1970'lerdeki askerî rejimlerle kişisel diktatörlüklerin, özellikle ikinci ters dalga sırasında kurulmuş olanlarının meşruluk sorunu, tipik olarak üç safhadan geçmiştir. Demokratik rejimin yerini bir otoriter rejimin alması, halk tarafından hemen daima büyük bir ferahlama duygusu ve ezici bir onayla karşılanmıştır. Bu ilk safhada yeni rejim, demokratik rejimin başarısızlıklarından ve demokratik rejimle aralarında görünüşte mevcut farklardan doğan, "olumsuz meşruluk"tan yararlanmıştır, Yeni rejimler, tipik olarak, komünizm ve iç yıkıcılıkla savaştıkları, sosyal çalkantıyı azalttıkları, kanun ve düzeni yeniden kurdukları, yolsuzluğu ve çıkarcı sivil politikacıları tasfiye ettikleri ve millî değerleri, amacı ve tutarlığı güçlendirdikleri gerekçesiyle kendilerini meşrulaştırmışlardır. Mesela 1967'de Yunanlı albaylar, "antikomünist devlet ideolojisi"ne başvurmak suretiyle kendilerini meşrulaştırmışlar; benzer şekilde Brezilya askeri rejimi de ilk yıllarında "anti" başvurular temelinde meşruluk aramıştır: anti-komünizm, anti-yıkıcılık, anti-kaos.[8]

Olumsuz meşruluk, zamanla kaçınılmaz biçimde zayıflamıştır. 1960'ların ve 1970'lerin otoriter rejimleri, hemen hemen kaçınılmaz biçimde, meşruluğun başlıca kaynağı olmasa bile başlıca kaynaklarından biri olarak performansa gözlerini çevirmek zorunda kalmışlardır. Peru ve Filipinler'de olduğu gibi bazı durumlarda otoriter rejimlerin liderleri, ekonomik ve sosyal reformlar vaad etmişlerdir. Oysa, meşruluğu performansa dayamak, performans ikilemi adı verilebilecek olaya vücut vermiştir. Demokrasilerde yöneticilerin meşruluğu genellikle, temel seçmen gruplarının beklentilerini karşılama derecelerine, yani performanslarına bağlıdır. Sistemin meşruluğu ise, usûllere, seçmenlerin yöneticilerini seçimler yoluyla seçebilmelerine dayanır. Yöneticiler iktidar makamında eninde sonunda başarısız kalırlar, meşruluklarını yitirirler, seçimlerde yenilgiye uğrarlar ve yeni bir dizi yönetici onların yerine geçer. Tek-parti sistemi dışındaki otoriter sistemlerde ise, yöneticinin meşruluğuyla rejimin meşruluğu arasında bir ayrım yapmak mümkün değildir. Kötü performans, hem yöneticilerin, hem sistemin meşruluğunu zayıflatmıştır.

1832'deki İngiliz Reform Kanununundan, Cardenas'm 1930'lardaki ekonomik reformlarına kadar sekiz büyük siyasal gelişme krizini inceleyen Gabriel Almond, Scott C. Flanagan ve Robert J. Mundt, bunların hepsinin özelliğinin "gerileyen ekonomik performans unsurları (depresyon, işsizlik, gıda maddeleri yokluğu, açlık)" olduğu sonucuna varmışlardır.[9] Doyucuru olmayan ekonomik performans, 1970'lerde otoriter rejimlerin krizini doğurmakta benzer bir anahtar rol oynamıştır. Sosyal ve ekonomik reform çabası, Filipinler'de kısa süre içinde duraklamış, Peru'da da eninde sonunda terkedilmiştir. Birçok otoriter rejimlerin meşruluklarını ekonomik büyümeden alabilme yetenekleri, 1970' lerde petrol fiyatlarındaki yükselişler ve otoriter yönetimlerin izledikleri politikalarla kısıtlanmıştır.

1973-74'teki petrol fiyatları artışı, küresel bir ekonomik durgunluk yaratmıştır. Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'nın oluşturduğu üç köşeli dünyada demokrasinin yönetilebilirliği hakkında sorular doğurmuş ve Üçüncü Dünya otoriter rejimlerinin, meşruluklarını güçlendirmek için ekonomik performanstan yararlanma çabalarını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Filipinler, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Brezilya ve Uruguay gibi ülkeler, ithal petrole büyük bağımlılıkları nedeniyle, özellikle kötü duruma düşmüşlerdir. 1979'deki ikinci petrol fiyatları artışı, durumu daha da kötüleştirmiştir. Batı Almanya, İngiltere, Fransa, Kanada ve Amerika Birleşik Devletlerinde görevdeki hükümetler iktidardan düşmüşlerdir. Üçüncü Dünyada, geri kalan otoriter rejimlerin, meşruluklarını ekonomik performans yoluyla güçlendirme imkanları daha da zayıflamıştır. Petrol fiyatlarının yükselişi ve bunun ekonomik sonuçları, 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında otoritarizmin zayıflayışında büyük bir payı hak etmiştir.

Otoriter rejimlerin, petrol ve borç krizleri karşısında izledikleri politikalar, nadir istisnalarla, ekonomik durumu çoğu zaman daha da kötüleştirmiş; durgunluk, depresyon, enflasyon, düşük veya negatif büyüme hızları, genişleyen borç veya bu durumların bir bileşimini ortaya çıkarmış ve böylece rejimin meşruluğunu daha da zayıflatmıştır. Filipinler bir örnek oluşturmaktadır:

Yeni Toplum'un *ekonomik* temelleri, 1973-1974 petrol krizi ve onu izleyen küresel durgunlukla birlikte çatlamaya başladı. Petrolünün yüzde 90'ını ithal eden Filipinler'de enerji harcamaları dört katma çıkarken, ürün ihracat fiyatları düştü. 1979'daki ikinci petrol fiyatları sıkışıklığıyla birlikte, ekonominin kötüye gidişi hızlandı. Marcos, daha çok borç alma ve harcamayla buna karşılık verdi; böylece Manila'nın dış borcu, 1979'la 1983 arasında iki katına çıktı. Borcun hemen hemen yarısı kısa vadeliydi ve . . . uluslararası ödünç vericiler Filipinler'in durumundan tedirgin olmaya başladılar: Sadece 1982'nin son dört ayında $ 700 milyon civarında kredi geri çekildi.[10]

1980'den itibaren Filipinler'de kişi başına düşen gelir sürekli olarak düştü.

Arjantin'de 1978'le 1980 arasında Martinez de Hoz'un ekonomik politikaları sunî bir bolluk yarattı.

Bu devam edemedi. İthalat o kadar ucuzladı ki, yerel sanayiler rekabet altında ezildiler. İhracat o kadar pahalılandı ki, tarım dünya pazarının dışında kaldı... 1981'de balon patladı... Ekonomi, neredeyse bir gecede durgunluğa girdi.

Dokuz ay içinde hem enflasyon, hem işsizlik yukarılara fırladı. Muazzam spekülatif baskı altında pezo, yüzde 400'den fazla değer kaybetti. Dolar borçlusu olan Arjantinliler, bir anda, bunları geri ödemek için beş misli fazla pezoya ihtiyaçları olduğunu farkettiler. Ve bu ödemeleri yapamadılar... Bir yandan da, paniğe uğrayan tasarruf sahipleri sürekli olarak bankalara saldırmaya başladı. Ülkenin rezervleri kısa zamanda azaldı.[11]

Uruguay'da askerî rejim, 1980 lerin ilk yıllarında, Latin Amerika'daki kişi başına düşen ikinci en büyük dış borç yükü altına girdi ve ücretleri bir onyıl öncekinin yarısına düşüren bir durgunluğa girdi. Portekiz'de sömürge savaşının büyük giderleriyle, petrol fiyatı artışları ve ekonomik yönetimin kötülüğü, birleşerek aynı derecede talihsiz ekonomik sonuçlar doğurdu.

(Savaşın) diğer kurbanlarından biri Portekiz'in ekonomisiydi. Darbe olduğunda ülkedeki enflasyon yüzde 30'a (Batı Avrupa'nın en yükseği) ulaşmıştı, ticaret açığı her zamankinden kötüydü, işsizlik de - iş arayan veya askerlikten kaçmak isteyenlerin sürekli göçüne rağmen - yükseliyordu.

Devlet harcamalarının neredeyse yarısı orduya giden Portekiz'in "sabit" yatırım -iş ve ihracat yaratan türde yatırımlar- oranı Batı Avrupa'nın en düşüğüydü...

Enerjisinin yüzde 80'ini ve yiyeceğinin yarıdan fazlasını ithal eden Portekiz, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütünün (OPEC) 1973'teki petrol ambargosunu izleyen küresel durgunluk ve enflasyondan özellikle zarar gördü. Portekiz'in ihraç pazarları çökünce, ringa balığından boğa güreşi biletine kadar herşeyin fiyatı ücretlerin üzerinde arttı. Yeni Devlet'te grevlerin yasak olmasına rağmen, Komünistlerin öncülüğündeki işçiler, 1973'te 40 büyük işi bırakma eylemine giriştiler. Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketinin, Grundig'in, British Leyland'ın sahipliğindeki fabrikalar ve başka teşebbüsler kapandı.[12]

Yunanistan, 1967'de yönetimi ele alan askerî rejim altında, dengesiz ama hızlı bir ekonomik büyüme sağladı. Ancak, 1973'ün sonunda iktidara gelen yeni askerî grup, "ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunları çözme yeteneğinden tamamen yoksun olduğunu gösterdi... Enflasyon azalmadan devam etti ve yerli enerji kaynakları az olan Yunanistan, Yom Kippur Savaşını izleyen petrol krizinden çok ağır biçimde etkilendi."[13] Peru'da "askeri rejimin ülkenin ekonomik büyümesini canlandırma çabaları... kötü geri tepti. Gerek tarımda gerek sanayide verimlilik geriledi, gerçek ücretler düştü, enflasyon tırmandı ve Peru'nun kamu borçları gökyüzüne fırladı." Brezilya'nın bile ekonomik performans sorunları vardı. Rejim, 1970'lerin son yıllarında tedricen demokratlaşmaya başladığında, ekonomik sorunlar arttı ve "hükûmetin, ekonomik büyümeyi sağlama ve tüm Brezilyalılara daha iyi bir gelecek vaad etme yeteneğinde belirgin bir düşüş görüldü." 1982'de Brezilya halkının geniş kesimleri bu yetersizlikleri, hükümetin politikalarındaki başarısızlıklara bağlıyorlardı.[14]

Komünist rejimler, petrol fiyatı artışlarından ve dünya ekonomisindeki diğer gelişmelerden nisbeten yalınlanmış olmalarına rağmen, Polonya ve Macaristan büyük borçlar altına girdiler. Bunların kötü ekonomik performansı, birinci derecede, İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliğinin onlara dayatmış olduğu komuta ekonomilerinin bir sonucuydu. Bu ekonomiler 1950'lerde çok hızlı oranlarda büyüdüler. Büyüme, 1960'larda

yavaşladı, 1970 ve 1980'lerde de durgunluğa girdi. Ekonomik başarısızlık, mevcut siyasal-ekonomik sisteme karşı pek büyük hoşnutsuzluk ve bir ölçüde de muhalefet yarattı. Ancak bu ekonomik durgunluk, tek başına, demokrasi yönünde bir hareket doğurmaya yeter değildi. Sovyetler Birliği izin verene kadar bu, sözü geçen ülkelerde demokratlaşmayı teşvik eden bir faktör haline gelmedi. Doğu Avrupa'da egemen olan şey siyasetti; Sovyet desteği de komünist rejimleri, kötü ekonomik performanslarının sonuçlarından koruyordu.

Askerî başarısızlık, 1974'le 1989 arasında en az beş otoriter rejimin çöküşüne ya da zayıflamasına katkıda bulunmuştur. İki kişisel diktatörlüğün askeri kuvvetleri, yenme şansını pek görmedikleri isyanlarla mücadele etmeleri sonucunda hoşnutsuzluğa kapıldılar. Portekiz hükümetiyle askeri güçlerinin, sömürge savaşlarını kazanma şansından açıkça yoksun oluşları, MFA'nın kuruluşunun ve Nisan darbesinin gerisindeki temel sebepti. Filipinler'de aşağı yukarı benzer nitelikteki Silâhlı Kuvvetler Reform Hareketi (RAM) Marcos'un Filipin ordusunda sebep olduğu kayırmacılık, kötü yönetim ve yolsuzluğa karşı mücadele ediyordu. Marcos rejiminin son yıllarında Yeni Halk Ordusu (NPA) komünist gerillalarının artan gücünün farkına varılması da, genellikle rejimin zayıflamasında etkili oldu. Afganistan savaşının büyük maliyeti ve Sovyet ordusunun bunu başarılı biçimde sona erdirememesi, Gorbachev'un Sovyetler Birliğine getirdiği siyasal liberalleşmeye katkıda bulundu. Yunanistan ve Arjantin'de askeri rejimlerin kışkırttıkları çatışmalar, yenilgiye ve bu rejimlerin devrilmesine yol açtı.

Bir otoriter rejimin vaadlerini yerine getirmesi de, onun meşruluğunu zayıflatmıştır. Rejim, amacına ulaşmakla amacını kaybetmiştir. Bu durum, rejimin diğer maliyetleri (mesela hürriyetin yokluğu) gözönüne alındığında, halkın rejimi destekleme nedenlerini azaltmıştır. İzleyeceği yeni amaçların ne olması gerektiği konusunda rejim içinde belirsizlik ve uyuşmazlık yaratmıştır. Mesela 1980 ve 1981'de Arjantin'de ekonomi düşüş halindeydi. Ama öte yandan rejim, Montonero gerillalarını ortadan kaldırmış ve ülkeye (kanun hakimiyetini değilse de) düzeni geri

getirmişti. Bu, rejimin desteklenmesindeki önemli bir sebebi ortadan kaldırdı ve askeri hükûmet, "bizatihi bellibaşlı hedeflerinden birini, silâhlı gerilla gruplarının yenilgiye uğratılmasını gerçekleştirmiş olduğu içindir ki, sıkıntı belirtileri göstermeye başladı." Az çok benzer şekilde Brezilya'da 1974'te "düzenin kesin olarak yeniden kurulmuş olması karşısında rejim, ya kendi iktidarını uzun vadeli olarak kurumsallaştırmaya başlamak, ya da liberalleşme sürecini başlatmak zorunda kaldı."[15] Uruguay'da askerî hükümetin Tupamaros gerillalarını ortadan kaldırmasından sonra da benzer bir durum ortaya çıktı. Otoriter rejimlerin meşruluğu performans kriterine dayandığından, bu rejimler başarılı olmasalar da, olsalar da meşruluklarını kaybettiler.

Bu meşruluk aşınmasıyla karşı karşıya kalan otoriter liderler, şu beş yoldan biriyle buna cevap verebilirlerdi ve öyle yaptılar. Birincisi, nasılsa iktidarlarını devam ettirecekleri ümit veya inancıyla, artan zayıflıklarını bilmezlikten gelmekle yetinebilirlerdi. Otoriter rejimlerin çoğunda etkileşim mekanizmalarının zayıflığı ve birçok kişisel diktatörlerin boş hayalleri, bu eğilimleri güçlendirmiştir. Oysa ne ümidin, ne inancın haklı bir temeli vardı. İkincisi, rejim gitgide daha baskıcı olmak, bir bakıma, uçup gitmekte olan görev duygusunun yerine zorla sağlanan itaati geçirmek suretiyle, ayakta kalmaya çalışabilirdi. Bu da çoğu zaman, 1973'te Yunanistan'da, 1981'de Arjantin'de, 1989'da Çin'de olduğu gibi, rejimin liderliğinde bir değişimi gerektiriyordu. Eğer rejimin liderleri böyle bir yol üzerinde iyice anlaşırlarsa, azalan meşruluklarının sonuçlarını hayli geciktirebilirler.

Üçüncü seçenek, dış çatışmayı kışkırtarak, milliyetçiliğe seslenmek suretiyle meşruluğun yeniden kurulmasına çalışmaktı. 1974 ilkbaharında Ioannidis rejimi, Kıbrıs'ta Başpiskopos Makarios'u devirerek Yunanistan'la *enosis*'e (birlik) taraftar bir hükümeti işbaşına getiren bir darbe düzenledi. Türkler Kıbrıs'ı istila ettiler ve Ioannidis Yunan ordusuyla halkını Türklerle savaşmak için bir araya toplamaya çalıştı. Oysa askeri bakımdan Yunanlılar, Türklerle başa çıkabilecek durumda değildiler ve askeri komutanlar bunu reddettiler. Böylece albaylar rejimi, bir

bakıma kendi subay camiasının bir darbesi sonucunda, haysiyetsizce yıkıldı. Arjantin'de 1982'de askeri rejimin meşruluğu, ekonomik başarısızlığın sonucu olarak, düşük bir noktaya gelmişti; General Leopoldo Galtieri de, Falklands'ı istila ederek, rejimine yeniden destek sağlamaya çalıştı. Eğer askeri yönden başarı kazansaydı, Arjantin tarihinin bellibaşlı kahramanlarından biri olacaktı. Onun başarısızlığı ve İngilizlerin adayı geri almaları, ertesi yıl demokrasiye geçişi çabuklaştırdı.

Otoriter liderlerin, aşman meşruluklarını dış savaş yoluyla güçlendirme çabaları, doğal bir engelle karşı karşıyadır. Askeri bir rejimin askerî güçleri siyasetin içindedirler, etkin bir komuta yapısından yoksun olabilirler (Arjantin'de olduğu gibi) ve rejim ne kadar eskirse o kadar çok siyasete karışma eğilimindedirler (profesyonel eğilimli askeri liderlerin, çoğu zaman askeri rejimleri sona erdirmek istemelerinin bir sebebi de budur). İran şahınınki veya Filipinler'deki Marcos rejimi gibi kişisel bir diktatörlüktè ise, ordu siyasetin içinde olmayabilir, fakat siyaset orduyu sarar; çünkü diktatörün en büyük korkusu bir darbedir. Dolayısıyle, atamalarda yeteneksizler ve yakınlar tercih edilir. Böylece, gerek askerî rejimlerin, gerek kişisel diktatörlüklerin, askerî profesyonellik ve askerî etkinlik düzeyleri düşük olan silahlı kuvvetlere sahip olmaları muhtemeldir. Bunun sonucu olarak, Yunan ve Arjantin örneklerinin gösterdiği gibi, bir savaşı kışkırtmak, yüksek riskli bir stratejidir.

Dördüncü seçenek, rejim için görünüşte bir tür demokratik meşruluk sağlamaya çalışmaktır. İdeolojik temele dayanan tekparti sistemleri hariç, 1970'lerin ilk yıllarında mevcut olan otoriter rejimlerin pek çoğu, zamanı geldiğinde demokrasiye yeniden döneceklerini iddia etmişlerdir. Bunların performans meşrulukları zayıfladıkça, bu vaadlerini yerine getirmeleri konusunda giderek artan baskılar altında kalmışlar ve kendilerini seçimler yoluyla yeniden meşrulaştırma gerekçeleri giderek güçlenmiştir. Öyle görünüyor ki, bazı durumlarda liderler, serbest seçimleri kazanabileceklerine inanmışlardır. Oysa bu, özellikle muhalefet asgarî ölçüde bir birlik sağladığı takdirde, hemen hemen hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Böylece perfor-

mans ikilemi, yerini seçim ikilemine bırakmıştır. Acaba bir seçime gitmeli midir? Giderlerse buna hile karıştırmalı mıdır? Böyle yaparlarsa meşruluklarını arttırabilirler mi? Seçime hile karıştırmazlarsa seçimi kaybetmezler mi?

Beşincisi, otoriter liderler, boğayı boynuzlarından yakalayıp, otoriter yönetimi sona erdirerek demokratik bir sistemi başlatmak konusunda öncülüğü alabilirler. Bu, çoğu zaman gerçekleşmiş olmakla birlikte, hemen daima, önce otoriter sistemin içinde bir liderlik değişimini gerektirmiştir.

Meşruluğun azalışı genellikle, otoriter liderlerin zihinlerinde şüphelere, ve seçilecek yanıt konusunda liderlik içerisinde bölünmelere yol açmıştır. Bundan doğan tereddütler, anlaşmazlıklar ve eylemlerdeki dalgalanmalar, rejimlerin meşruluğunu büsbütün azaltmış ve siyasal grupları, bunlara halef olacak kişiler konusunda düşünmeye teşvik etmişltir.

Halef rejimin demokratik olması gerekmez. 1978 ve 1979'da İran ve Nikaragua, modernleştirici kişisel diktatörlüklerden, sırasıyla İslamcı köktenciliğe ve Marksizm-Leninizme geçmişlerdir. 1970'lerin ortalarında bir yandan üçüncü demokrasi dalgası başlarken, Afrika'da ve Üçüncü Dünyanın diğer bölgelerinde Marksist-Leninist rejimlere bazı geçişler de vukubulmuştur. Portekiz, bir mücadele sonrasında demokratikleşmiş, onun eski sömürgeleri ise bağımsızlıktan sonra Marksist-Leninist olmuşlardır. 1960'ların ortalarıyla 1980'lerin ilk yılları arasında, görünüşte Marksist-Leninist Üçüncü Dünya rejimlerinin toplam sayısı, altıdan onyediye yükselmiştir. Bu rejimlerin çoğu, nisbeten dar bir tabana dayanıyordu ve ekonomik başarı sağlayamadıkları gibi, siyasal istikrarı da sürdürememişlerdir. 1960'ların ilk yıllarında hem Latin Amerikalı politikacılar hem ABD liderleri, Latin Amerika'nın siyasal seçeneklerini reform veya devrim, John F. Kennedy veya Fidel Castro, olarak görmüşlerdir. Oysa, birkaç istisna bir yana, Latin Amerika ne reform ne de devrim geçirmiş, onun yerine askeri ve bürokratik - otoriter rejimler biçiminde bir baskı altına girmiştir. Bu rejimlerin ekonomik başarısızlığı ise, bu yönetim biçimini, yakın geleceğin bir seçeneği olarak ortadan kaldırmıştır.

Sağcı diktatörlükler, Filipinler ve El Salvador'da olduğu gibi, çoğu zaman sol devrimci hareketlerin gelişmesine neden olurlar. Oysa, Güney Amerika'da askerî rejimlerin acımasız ve başarılı baskısı, birçok devrimci aşırılık yanlısını fiziksel olarak ortadan kaldırdığı gibi, Marksist ve sosyalist gruplar arasında demokrasinin faziletleri hakkında yeni bir değerlendirmeye de yol açmıştır. Juan Linz ve Alfred Stepan'ın belirttikleri gibi, 1980'lerde Latin Amerikan solu "yöntemsel demokrasiyi, başlıbaşına değerli bir norm ve hem devlet terörizmine karşı korunma, hem sosyal ve ekonomik demokrasiye doğru seçim yoluyla ilerleme umudu sağlayan bir siyasal düzen" olarak görmeye başlamıştır. Benzer şekilde, kurtuluş teolojisinin babalarından biri olan Peru'lu Papaz Gustavo Gutiérrez, 1988'de "diktatörlük deneyiminin, kurtuluşçu din adamlarına siyasal hakların değerini anlattığını" belirtmiştir.[16] Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü, diğer otoriter rejimlere bir alternatif olarak Marksizm-Leninizim olasılığını daha da zayıflatmıştır. Dolayısıyle, otoriter rejimler birçok biçimlerde -askeri yönetim, tek-parti sistemi, kişisel istibdat, mutlak monarşi, ırksal oligarşi, İslamî diktatörlük - ortaya çıkmalarına rağmen, 1980'lerde bunlar artık esas itibariyle birbirlerine alternatif olarak görülmüyorlardı. Afrika ile diğer bölgelerdeki birkaç ülke dışında demokrasi, herhangi türde bir otoriter rejime karşı, tek meşru ve yaşayabilir alternatif olarak görülmeye başlamıştı.

EKONOMİK GELİŞME VE EKONOMİK KRİZLER

Ekonomik gelişme ile demokrasi ve demokratlaşma arasındaki ilişki karmaşıktır ve muhtemelen zamana ve yere göre değişir. Ekonomik faktörlerin demokratlaşma üzerinde önemli etkileri olmakla beraber, bu faktörler belirleyici değillerdir. Ekonomik gelişme düzeyi ile demokrasi arasında genel anlamda bir korelasyon bulunmakla birlikte, hiçbir ekonomik gelişme düzeyi ya da örüntüsü, tek başına demokratlaşmayı doğurma açısından zorunlu veya yeterli değildir.

Ekonomik faktörler, üçüncü dalgadaki demokratlaşmaları üç yoldan etkilemişlerdir. Birincisi, yukarıda değinildiği gibi,

bazı ülkelerde petrol fiyatı artışları, diğer bazılarında da Marksist-Leninist kısıtlamalar, ekonomide gerilemeler yaratmış, bu da otoriter rejimleri zayıflatmıştır. İkincisi, 1970'lerin ilk yıllarına gelindiğinde birçok ülkeler, demokrasi için bir ekonomik temel oluşturan ve demokrasiye geçişi kolaylaştıran bir genel ekonomik gelişme düzeyine ulaşmışlardı. Üçüncüsü, birkaç ülkede çok hızlı ekonomik büyüme, otoriter rejimlerin istikrarını bozmuş ve onları ya liberalleşmeye, ya da baskıyı yoğunlaştırmaya zorlamıştır. Kısacası, ekonomik gelişme demokrasinin temelini oluşturmuş, ya hızlı büyümenin veya ekonomik gerilemenin doğurduğu krizler ise otoritarizmi zayıflatmıştır. Üç faktörün hepsi her ülkede görülmüş olmamakla beraber, üçüncü dalga ülkelerinin hemen hiç biri, bunların hepsinden kurtulamamıştır. Bu faktörler, 1970'lerde ve 1980'lerde demokratlaşmanın ekonomik itici gücünü ve ortamını sağlamışlardır.

Ekonomik Gelişme. Onsekizinci yüzyıl siyaset teorisyenleri, zengin ülkelerin muhtemelen monarşiler, yoksul ülkelerin ise cumhuriyetler veya demokrasiler olacaklarını iddia etmişlerdi. Bu, tarım toplumları için akla yatkın bir varsayımdı. Ancak sanayileşme, zenginlik düzeyi ile yönetim biçimi arasındaki ilişkiyi tersine çevirdi ve ondokuzuncu yüzyılda zenginlikle demokrasi arasında olumlu bir korelasyon doğdu. Bu, o zamandan beri de güçlü bir korelasyon olarak kaldı. Zengin ülkelerin çoğu demokratik, demokratik ülkelerin çoğu da - Hindistan en çarpıcı istisnadır - zengindir. 1959'da Seymour Martin Lipset bu ilişkiyi vurgulamış, daha sonraki birçok araştırmalar da onu kuvvetle desteklemişlerdir.[17] Mesela 1985'te Kenneth A. Bollen ve Robert W. Jackman şu sonuca varmışlardı: 1960'larda "ekonomik gelişme düzeyi, ekonomik nitelikte olmayan diğer faktörler gözönünde tutulduğu takdirde bile, siyasal demokrasi üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir... GNP hâkim açıklayıcı değişkendir."[18] 1989' da Dünya Bankası, kişi başına düşen gelirleri $ 6.010 (İspanya) ile $21.330 (İsviçre) arasında değişen 24 ülkeyi "yüksek gelirli" ülkeler olarak sınıflandırmıştı. Bunların üçü (Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri) petrol ihraç eden ülkeler olup demokratik değillerdi. Geri kalan 21 yüksek gelirli ülkeden, Singapur dışında hepsi demokratikti.

Öbür uçta Dünya Bankası, kişi başına düşen gelirleri $130 (Etiyopiya) ile $ 450 (Liberya) arasında değişen 42 ülkeyi "yoksul" olarak sınıflandırmıştı. Bu ülkelerden sadece ikisinin (Hindistan, Sri Lanka) demokrasiyle uzun bir deneyimi olmuştu. Senegal'le (kişi başına düşen GNP $520) Umman (kişi başına düşen GNP $ 5.810) arasmda değişen 53 "orta gelirli" ülkeden 23'ü demokratik, 25'i demokratik olmayan ülkelerdi; beş tanesi de 1989'da demokratik olmayan bir rejimden demokrasiye geçmekte olan ülkeler olarak kabul edilebilirlerdi.

Zenginlikle demokrasi arasındaki korelasyon, demokrasiye geçişlerin, öncelikle, ekonomik gelişmenin orta düzeylerinde bulunan ülkelerde gerçekleşmesi gerektiğini akla getirmektedir. Yoksul ülkelerde demokratlaşma muhtemel değildir; zengin ülkelerde ise zaten gerçekleşmiştir. Bu ikisinin arasında bir siyasal geçiş bölgesi vardır; bu belli ekonomik tabakada yer alan ülkelerin demokrasiye geçmeleri en muhtemel olduğu gibi, demokrasiye geçen ülkelerin çoğu da bu tabakadan olacaktır. Ülkeler ekonomik bakımdan gelişip bu bölgeye girdikçe, demokratlaşmaya aday olacaklardır. Ondokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyılın başlarındaki birinci demokratlaşma dalgası sırasında demokrasi, genellikle, 1960 dolarına göre kişi başma düşen GNP'si $ 300 ile $500 arasında bulunan Kuzey Avrupa ülkelerinde ortaya çıkmıştır. 1920'ler ve 1930'larda ekonomik krizler de dahil olmak üzere çeşitli faktörler, otoritarizm yönünde ilk ters dalgayı doğurmuştur. Bununla birlikte genelde ekonomik gelişme sürmüş ve demokrasilerle demokrasi olmayanları ayıran geçiş bölgesinin gelir düzeyi yükselmiştir.[19]

1950'ler ve 1960'lar, özellikle azgelişmiş ülkelerde, etkileyici küresel ekonomik büyüme yılları olmuştur. 1950 ile 1975 arasında gelişmekte olan ülkelerin kişi başma düşen GNPleri, yılda ortalama yüzde 3.4. oranında, yani "gerek resmî hedefleri gerek özel beklentileri aşan" bir oranda, artmıştır.[20] Bu oranın, gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler bakımından tarihte benzeri yoktu. "Gelişme onyılı" olan 1960'larda, gelişmekte olan ülkelerin yıllık GNP artış hızları, ortalama olarak yüzde 5'in hayli üzerinde, yani genellikle ekono-

mik gelişmelerinin benzer evrelerinde Avrupa ülkelerindeki oranların iki katından yüksekti. Tek tek ülkelerin oranları arasında elbette büyük farklar vardı (Güney Avrupa, Doğu Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika'da daha yüksek; Güney Asya ve Afrika'da daha düşük). Bununla birlikte genelde, 1973-74 petrol şokuna kadar süren İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyüme dalgası, birçok ülkeyi geçiş bölgesine sokmuş, bunlarda demokrasinin gelişmesine elverişli ekonomik şartlar yaratmıştır. 1974'te başlayan demokratlaşma dalgası, önemli ölçüde, daha önceki iki onyılın ekonomik büyümesinin ürünüdür.

1970'lere gelindiğinde, ekonomik geçiş bölgesinin merkezi, savaş öncesindeki $ 300 - $ 500 düzeyinden (1960 dolarına göre), $ 500 - $ 1.000 arasına yükselmişti. 21 üçüncü dalga demokratlaşmasının dokuzu veya neredeyse yarısı, bu sınırlar arasındaki ülkelerde vukubulmuştur; dördü $ 300 - $ 500 dilimindeki ülkelerde, ikisi (Yunanistan, İspanya) kişi başına düşen GNP'si $ 1.000'm (1960 dolarına göre) biraz üzerinde olan ülkelerde, altısı (Hindistan, Pakistan, El Salvador, Honduras, Bolivya, Filipinler) 1960 rakamlarına göre kişi başına düşen GNP'si $ 300'den az olan ülkelerde gerçekleşmiştir. Hindistan'la ($ 87) Yunanistan ($ 1.291) arasındaki ekonomik gelişme düzeyi farkı büyüktür; ancak geçişlerin yaklaşık üçte ikisi, kişi başına düşen GNP'leri (1960 dolarıyla) geçiş sırasında kabaca $ 300 ile $ 1.300 arasında olan ülkelerde gerçekleşmiştir. Geçişlerin, ekonomik gelişmenin orta ve orta yüksek düzeylerinde bulunan ülkelerde gerçekleşmesi ihtimalinin en fazla olduğu açıktır; tahmin edilebileceği gibi bunlar, Sunshine'ın, İkinci Dünya Savaşından önce toplandıklarını gözlemlediği gelir bölgesinin az yukarısında toplanmışlardı.

Üçüncü dalga geçiş bölgesi, Tablo 2.1'de sunulan verilerde de gösterilmektedir. Ülkeler, Dünya Bankasınca verilen 1976 kişi başına düşen GNP'lerine ve 1974'te demokratik siyasal sistemlere sahip olup olmadıklarına, 1974'le 1989 arasında demokratlaşmış veya liberalleşmiş bulunup bulunmadıklarına, ya da bütün bu yıllar boyunca demokratik olmayan rejimlere sahip olup olmadıklarına göre sınıflandırılmışlardır.[21] Bu rakamlar da gene,

üçüncü dalga ülkeleri arasında ekonomik gelişme düzeyleri bakımından büyük farklar olduğunu, Hindistan ve Pakistan'ın, 1976 kişi başına düşen GNP'lerinin $ 250'den aşağı, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'nın $ 3.000'den fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, liberalleşen veya demokratlaşan 31 ülkeden 27'si, ne yoksul ne zengin, orta gelir tabakasında bulunuyorlardı; üçüncü dalga ülkelerinin yarısı da, 1976'da $ 1.000 ile $ 3.000 arasmnda kişi başına düşen GNP'ye sahipti. 1976'da bu ekonomik gelişme düzeyinde olan ve 1974'te demokratik olmayan yönetimlere sahip bulunan ülkelerin dörtte üçü, 1989'a gelindiğinde anlamlı ölçüde demokratlaşmış veya liberalleşmişti. Kısacası, 1970'lerin ortalarında gelecekteki demokratlaşmaları tahmin etmek isteyen bir sosyal bilimci, $ 1.000 - $ 3.000 geçiş bölgesindeki demokratik olmayan ülkelere parmağını çevirmekle yetinseydi, oldukça akla yatkın bir iş yapmış olurdu.

TABLO 2.1

Ekonomik Gelişme ve Üçüncü Dalga Demokratlaşması

(1) 1976'da kişi bşına GNP (dolar olarak)	(2) 1974'te demokratik	(3) 1974-1989 arasında demokratlaşmış veya liberalleşmiş	(4) Demokratik olmayan	(5) Toplam	(6) Demokratlaşan veya liberalleşen ülkelerin yüzdesi [a]
< 250	1	2 [b]	31	34	6
250-1.000	3	11	27 [c]	41	29
1.000-3.000	5	16	5	26	76
>3.000	18	2	3	23	40
Toplam	27	31	66	124	32

Kaynak: Ekonomik veriler Dünya Bankası, *World Development Report 1978* (Washington: The World Bank, 1978) s. 76-77'den.

[a] - 1974'ten 1989'a kadarki dönemde 1974'te zaten demokratik olan ülkeler hariç bırakılarak.

[b] - 1975'te demokratik niteliğini yitiren ve 1977'de yeniden demokratlaşan Hindistan dahil.

[c] - 1980'de demokrasiye geçen ve 1984'te yeniden askerî yönetime dönen Nijerya ile 1986 ve 1989'da benzer bir yol izleyen Sudan dahil.

Bu, demokratlaşmayı sadece ekonomik gelişmenin belirlediğini iddia etmek demek değildir. Böyle olmadığı apaçıktır. 1976'da Çekoslovakya ve Doğu Almanya zengin ekonomik bölgenin hayli yukarılarında, demokrasiye çoktan geçmiş olmaları "gereken" yerde bulunuyorlar; Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Polonya ve Macaristan da $ 2.000'i aşkın kişi başına GNP'leriyle geçiş bölgesinde yer alıyorlardı. Oysa, siyaset ve dış güçler, 1980'lerin sonlarına kadar bunların demokrasiye doğru yönelmelerini engellemiştir. İlginçtir ki, 1960'ların ilk yıllarındaki bir araştırmasında Phillips Cutright, haberleşmelerdeki gelişme düzeyi ile demokrasi arasında kuvvetli bir korelasyon bulmuş ve bunu, kendi regresyon çizgisinden sapan anormal örnekleri açıklamakta kullanmıştır. O zamanlar, olmaları "gereken" den çok daha az demokratik olan başlıca Avrupa ülkeleri, İspanya, Portekiz, Polonya ve Çekoslovakya idi. [22] Daha az kısıtlama altındaki İberya ortamında siyasal gelişme, 1970'lerin ortalarında ekonomik gelişmeyi yakaladı; Doğu Avrupa'da ise bu, onbeş yıl sonra Sovyet denetimi kaldırılana kadar gerçekleşmedi.

1976'da $ 1.000 ile $ 3.000 arasında kişi başma GNP'ye sahip bulunan beş ülke, 1990'da hâlâ demokratlaşmamışlardı. Irak ve İran büyük nüfuslu, petrol üreten ülkelerdir. Lübnan'ın, sınırlı biçimde bir ortaklıkçı demokrasisi olmuşsa da, bu, 1970'lerin ortalarından sonra bir iç savaşla parçalanmıştır. Önceleri bazı bakımlardan diğer Doğu Avrupa komünist ülkelerinden daha liberal olan Yugoslavya, 1989'da komşularının demokratlaşma atılımının gerisinde kalmış, ancak onun en zengin devletleri olan Slovenya ve Hırvatistan, gerçekten demokratik yönde ilerlemeye başlamışlardır. Üçüncü Dünyanın petrol üretmeyen en zengin ülkesi olan Singapur şehir devleti, 1980'ler boyunca filozof kralının genelde iyiliksever, fakat acımasızca sıkı yönetimi altında bulunmaya devam etmiştir. Orada da, Sovyet Blokunda olduğu gibi, siyaset ekonomiye egemen olmuştur.

Latin Amerika'da demokrasiyi zorunlu değil ama mümkün kılan eşiklerin $ 250 (1957 dolar fiyatlarıyla) kişi başma GNP ve yüzde 50 okuryazarlık olduğunu ileri süren Mitchell Seligson'un paralel bir analizinde de bir ekonomik geçiş bölgesi göze çarp-

maktadır. 1957'de, 11 Latin Amerikan ülkesinden yalnızca üçü, Arjantin, Şili ve Kosta Rika, bu eşiklerin üzerindeydiler. 1980'lerde ise yedi ulus daha -Brezilya, Peru, Ekvator, El Salvador, Nikaragua, Guatemala ve sınırda olarak Honduras- bu eşiklere erişmiş veya onları geçmişlerdi. Bu araştırmanın kapsadığı 11 ulus arasında yalnızca Bolivya, eşiklerin hayli altında kalmıştır. Böylece, Latin Amerika'da demokrasinin ekonomik temeli doğuyordu. Bu, elbette, demokrasinin doğuşunu garanti etmiş değildi ama, 1990'lara gelindiğinde demokrasiye geçişler bu ülkelerin hepsinde ya gerçekleşmiş veya gerçekleşmekteydi. Benzer şekilde Enrique Baloyra, Latin Amerika'da eski tarz kişisel diktatörlüklerin (Paraguay) yeni tarz bürokratik - otoriter rejimlerden (Brezilya) daha uzun yaşama eğiliminde olduklarına işaret etmiştir.[23] Bir otoriter rejimin yaşayabilirliği, rejimin niteliğinden çok, o toplumun niteliğinin bir fonksiyonu gibi görünmektedir.

Niçin ekonomik gelişme ve ülkelerin yüksek-orta gelir düzeylerine yükselmeleri demokratlaşmayı teşvik etmiştir? Kanıtlar, sadece zenginliğin temel faktör olmamış bulunabileceğini akla getirmektedir. İran ve Irak geçiş bölgesinde olmalarına rağmen demokratlaşmamışlardır. Üç az nüfuslu petrol üreticisi (Suudî Arabistan, Libya, Kuveyt) 1976'da $ 4.000'ı aşkın kişi başına GNP'leriyle zengin ülkeler arasında yer almakla beraber, demokratik değillerdi. Bundan çıkarılabilecek sonuç, önemli ölçüde sanayileşmeyi içeren yaygın temelli ekonomik gelişmenin demokratlaşmaya yardım edebileceği, ama petrol (ve muhtemelen diğer doğal kaynaklar) satışlarından doğan zenginliğin etmeyeceğidir. Petrol gelirleri devlete akar; dolayısıyle devlet bürokrasisinin iktidarını arttırır; vergilendirme ihtiyacını azalttığı veya ortadan kaldırdığı için de, hükümetin uyruklarından vergiye rıza sağlama ihtiyacını da azaltır. Vergilendirme düzeyi ne kadar düşükse, halkların temsil talep etme sebepleri de o kadar az olur.[24] " Temsilsiz vergi olmaz" siyasal bir talepti; "vergisiz temsil olmaz" ise siyasal bir gerçekliktir.

Petrol devletlerindeki örüntülerin aksine, önemli ölçüde sanayileşmeyi içeren ekonomik gelişme süreçleri, otoriter rejimler

için denetlenmesi gittikçe güçleşen, yeni, çok daha çeşitlenmiş, karmaşık ve karşılıklı ilişkiler içerisinde bir ekonomiye yol açar. Ekonomik gelişme, devlet dışında yeni zenginlik ve iktidar kaynakları ve karar almayı ademi merkezîleştirme yönünde fonksiyonel bir gerek yaratmıştır. Daha da dolaysız olarak ekonomik gelişme, sosyal yapıda ve değerlerde, neticede demokratlaşmayı teşvik eden değişikliklere yol açmış görünmektedir. Birincisi, iddia edilmiştir ki, bir toplumda refah düzeyinin kendisi, "vatandaşların değerlerine ve tutumlarına" şekil vermekte; kişiler arası güven, hayattan tatmin olma ve yetenek duygularını güçlendirmekte; bunlar da, demokratik kurumların varlığıyla kuvvetli bir korelasyon göstermektedir.[25] İkincisi, ekonomik gelişme toplumdaki eğitim düzeyini yükseltir. 1960'le 1981 arasında gelişmekte olan ülkelerde ilgili yaş grubundan ortaokula devam edenlerin oranı çarpıcı bir artış göstermiştir.[26] Daha iyi eğitilmiş insanlar, demokrasiye paralel yürüyen güven, tatmin ve yetenek özelliklerini geliştirme eğilimindedirler. Üçüncüsü, ekonomik gelişme, daha büyük kaynakların sosyal gruplar arasında dağıtılmasına imkan verir ve böylece anlaşma ve uzlaşmayı kolaylaştırır. Dördüncüsü, 1960'lardaki ve 1970' lerdeki ekonomik gelişme, toplumların dış ticarete, yatırıma, teknolojiye, turizme ve haberleşmeye açılmasını hem zorunlu kılmış, hem geliştirmiştir. Bir ülkenin dünya ekonomisiyle ilişkilenmesi, devlet-dışı zenginlik ve etki kaynakları doğurmuş ve toplumu, sanayileşmiş dünyada hüküm süren demokratik düşüncelerin etkisine açmıştır. Ekonomik gelişmeyi sağlamak için ekonomilerini dünyaya açmak, ama aynı zamanda kapalı bir siyasal sistemi korumak isteyen hükümetler, mesela Çin'de olduğu gibi, çözülmesi imkansız görünen bir çatışmayla karşılaşmışlardır. Otarşi ve gelişme imkansız bir kombinezondur; gelişme ve liberalleştirici dış etkiler ise kaçınılmaz bir kombinezondur.

Nihayet ekonomik gelişme, orta-sınıfın genişlemesine yol açar; toplumun gitgide büyüyen bir oranı, işadamlarından, serbest meslek sahiplerinden, esnaftan, devlet memurlarından, yöneticilerden, teknisyenlerden, sekreterlik ve satış personelinden oluşur. Demokrasi, bir ölçüde, çoğunluk yönetimi var-

sayımına dayanır; geniş, yoksullaşmış bir çoğunluğun, küçük, zengin bir oligarşiyle karşı karşıya geldiği bir yoğunlaşmış eşitsizlikler durumunda demokrasi güçtür. Ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki ABD veya yirminci yüzyıldaki Kosta Rika gibi, toprak mülkiyetinin nisbeten eşit olduğu, nisbeten yoksul bir tarım toplumunda demokrasi mümkün olabilir. Ancak, geniş bir ortasınıf, normal olarak, sanayileşmenin ve ekonomik büyümenin ürünüdür. Orta sınıf, ilk evrelerinde mutlaka demokrasinin yanında bir güç değildir. Zaman zaman Latin Amerika'da ve başka yerlerde orta sınıf grupları, radikal hükümetleri devirip işçi ve köylü örgütlerinin siyasal etkisini azaltmayı amaçlayan askeri darbelere rıza göstermiş veya bunları aktif şekilde desteklemişlerdir. Bununla birlikte, modernleşme süreci devam ettikçe, kırsal radikal hareketlerin siyasal süreç üzerindeki etkileri azalmış, şehirsel orta sınıf da şehirsel işçi sınıfına oranla daha büyümüştür. Böylece, demokrasinin orta - sınıf gruplarına karşı oluşturduğu tehdit azalmış ve bu gruplar, çıkarlarını seçim politikası yoluyla geliştirme yeteneklerine gitgide daha fazla güven duymaya başlamışlardır.

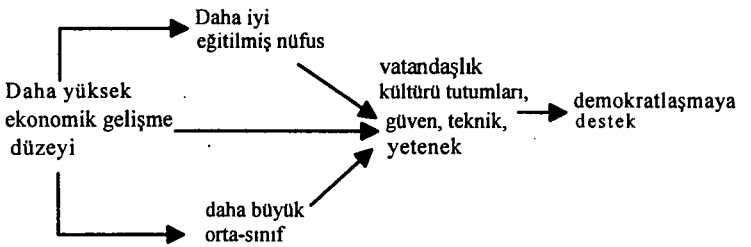
Üçüncü dalga demokratlaşma hareketlerinin önderliğini toprak sahipleri, köylüler, ya da (Polonya dışında) endüstri işçileri yapmış değillerdir. Hemen her ülkede demokratlaşmanın en aktif destekçileri şehirsel orta - sınıftan gelmiştir. Mesela Arjantin'de 1960'lardaki ve 1970'lerdeki tercih, işçi sınıfına dayanan seçilmiş bir Peronist hükümetle, orta sınıfın desteklediği ve darbeden kaynaklanan bir askerî rejim arasındaydı. Oysa 1980'lere gelindiğinde orta-sınıf, Raul Alfonsin'in liderliğindeki Radikal partinin zaferinde ana unsuru oluşturacak ve Peronist adayları kendi çıkarlarına karşı duyarlı olmaya zorlayacak derecede sayıca güçlenmişti. Brezilya'da orta-sınıf, büyük çoğunluğuyla 1964 darbesini desteklemişti. 1970'lerin ortalarında ise, "demokratik yönetime dönülmesini en yüksek sesle isteyenler, 'ekonomik mucize' yıllarından en çok yarar sağlamış olan sektörlerin ta kendileriydi: Büyük ve gelişmiş şehirlerin halkı ve orta-sınıf".[27]

Filipinler'de orta-sınıftan serbest meslek sahipleriyle iş-adamları, 1984'te Marcos'a karşı yapılan gösterilerin saflarını doldurdular. Ertesi yıl Aquino kampanyasının çekirdek grupları, "herhangi bir partiden çok, muhalefet adaylarına ve vatandaş bekçi grupları NAMFREL'e (Hür Seçimler için Ulusal Hareket) gönüllü hizmetlerini sunan, orta-sınıf mensubu, politika dışından gelen doktorlar ve avukatlardı."[28] İspanya'da ekonomik gelişme, hızlı ve barışçı bir süreçle siyasal sistemin topluma ayak uydurmasını mümkün kılan "bir çağdaş orta-sınıflar ulusu" yaratmıştı.[29] Tayvan'da "siyasal değişimin başlıca aktörleri, hızlı ekonomik büyüme döneminde yetişmiş, yeni ortaya çıkan orta-sınıf aydınlardı."[30] Kore'de 1980'lerdeki demokrasi hareketi, ancak 1980'lerden önce "gelişen bir orta-sınıf" doğduktan ve orta-sınıf meslek sahipleri otoritarizme son verilmesi dileğiyle öğrencilere katıldıktan sonra, otoriter rejime karşı ciddî bir tehdit haline geldi. "Seoul'un yönetici ve profesyonel sınıflarının mobilize olması" 1987'de demokrasiye geçişi zorlamakta "belki bütün diğer faktörlerden daha fazla etkili olmuştur." 1987'de otoriter Chun rejimine karşı gösterileri haber veren *Economist* şu soruyu sormuştu: "Göz yaşartıcı gaz, Seoul'un orta-sımfıyla karşı karşıya gelince ne olacak?"[31] Cevap kısa zamanda açıklığa kavuştu: Göz yaşartıcı gaz kaybeder. İspanya, Brezilya, Peru, Ekvator ve Filipinler dahil olmak üzere birçok ülkede, daha önceleri otoriter rejimlerin kurulmasını desteklemiş olan iş dünyası, demokrasiye geçişi sağlamakta hayatî roller oynadı.[32] Tersine, şehirsel orta-sınıfın daha küçük veya daha zayıf olduğu, Çin,Burma, Sudan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerde ya demokratlaşma başarısızlığa uğradı veya demokrasi istikrarsız kaldı.

Eğer O'Donnell haklıysa 1960'larda bürokratik- otoritarizmi doğurmuş olan ekonomik gelişme süreçleri, böylece 1980'lerde demokratlaşmanın itici gücünü de sağladı. Bu sonuca yol açan nedensel ilişkilerin akla yatkın bir yaklaştırması, Şekil 2.1'de gösterilmektedir.

Şekil 2.1

Demokratlaşmada Bir Faktör Olarak Ekonomik Gelişme

Hızlı büyüme. Böylece, ülkelerin, ekonomik geçiş bölgesinin orta-gelir düzeylerine yükselmeleri, sosyal yapıda, inançlarda ve kültürde, demokrasinin doğuşunu kolaylaştırıcı değişikliklere yol açtı. Bazı ülkelerdeki çok yüksek ekonomik büyüme hızı da, mevcut otoriter yönetimden hoşnutsuzluk doğurdu. İspanya, Portekiz ve Yunanistan, 1970'lerin ortalarında demokrasiye geçişlerinden önceki ilk onyıl boyunca patlama derecesinde bir ekonomik büyüme sağladılar. 1913'le 1950 arasında, kişi başına düşen gerçek çıktıların ortalama yıllık bileşik büyüme hızı, İspanya'da negatif, Yunanistan ve Portekiz'de de yüzde birin altındaydı. 1950 ile 1973 arasında bu oranlar, İspanya'da yüzde 5.2, Portekiz'de yüzde 5.3, Yunanistan'da da yüzde 6.2 olmuştur. 1960 ile 1973 arasında bu üç ülkedeki GNP büyüme hızları, diğer Batı Avrupa ülkelerindeki yüzde 4-5'e karşılık, yüzde 6-8'di; 1960 ile 1980 arasında kişi başına düşen GNP de, Japonya dışındaki tüm Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üyesi ülkelerdekinden daha hızlı arttı.[33]

Hızlı ekonomik büyüme, daha yavaş ekonomik büyümenin daha yavaş olarak yaratacağı demokrasinin ekonomik temelini, hızlı olarak yaratır. Ama öte yandan da beklentileri yükseltir, eşitsizlikleri arttırır, sosyal dokuda siyasal mobilizasyonu ve siyasal katılma taleplerini uyaran gerilimler ve gerginlikler ya-

ratır. Mesela Yunanistan'da 1950'lerdeki ve 1960'lardaki hızlı ve eşitsiz ekonomik büyüme, "sosyal huzursuzluk ve siyasal mobilizasyona yol açan, artan bilinçlilik, siyasallaşma, hayal kırıklığı ve infial" doğurdu.[34] Bu baskılar, amaçlarından biri onları boğmak olan 1967 darbesinin önemli bir sebebiydi. Ancak, ekonomik gelişme, askerî rejim altında da 1973'e kadar sürdü. Rejim, iki çelişik politikayı aynı anda izledi. "Demokratlaşma sürecini durdurmaya ve geri çevirmeye çalıştı. Fakat aynı zamanda hızlı ekonomik büyüme ve modernleşmeye de bağlı kaldı."[35] Sosyal hayal kırıklıkları ve siyasal hoşnutsuzluk yükseldi. 1973 sonunda petrol fiyatları artışı, yeni bir hoşnutsuzluk kaynağı ekledi ve rejim, ya liberalleşme ya da baskıyı yoğunlaştırma zorunda kaldı. Papadopoulos tereddütlü olarak liberalleşmeye yöneldi; Ulusal Teknik Üniversitedeki (Polytechnics) öğrenciler protestoda bulundular ve daha fazlasını istediler. Bunlara ateş açıldı ve Ioannidis önderliğindeki sertlik yanlıları Papadopoulos'u uzaklaştırdılar; ancak kendileri de, yarım yıl sonra, Kıbrıs'ta bir askerî çatışmaya yol açtıklarında devrildiler.

İspanya'da 1960'lardaki "görülmemiş ekonomik büyüme dönemi" benzer çelişkiler doğurdu. Franco rejiminin liderleri, bu büyümenin, siyasetle ilgilenmeyen, mutlu, hayatından memnun bir halk yaratacağını umuyorlardı. "Oysa uygulamada hızlı ekonomik değişme, İspanyol toplumundaki bellibaşlı çatışmaları şiddetlendirdi ve onların katalizörlüğünü yaptı; rejimin yaşayabilirliğini kuşkuya koyan kültürel, sosyal ve siyasal değişimlere yol açtı. Bitkin düşürücü bir İç Savaşın ertesinde, temelde tarımsal nitelikteki bir toplum için ilk kez tasarlanmış olan siyasal düzenlemeler, hızla değişen sanayileşmiş bir toplumun gerilimleri karşısında çağdışı görünmeye başladı."[36] Hızlı büyümenin doğurduğu siyasal istekler, demokrasinin ekonomik ve sosyal temelini tam anlamıyla kurmuş olan bir ekonominin üstüne eklendi. Franco'nun plânlama bakanı Laureano Lopez Rodo, İspanya'nın, kişi başına düşen GNP'si $ 2.000'a eriştiği zaman demokratik olacağı kehanetinde bulunmuştu. Öyle de oldu. 1975'te Franco'nun zamanlı ölümü de geçişi kolaylaştırdı. Eğer Franco o zaman ölmeseydi veya Juan Carlos bir parlâmanter demokrasi kurmaya angaje olmasaydı, kutuplaşma sosyal şiddete

yol açabilir ve İspanya'nın demokrasi ümitlerini ciddî şekilde sulandırabilirdi. Oysa, 1975'te İspanya'da demokrasinin ekonomik ve sosyal ön-şartları mevcuttu ve dolayısıyle becerili ve inançlı bir liderlik, demokratlaşmayı nisbeten çabuk ve ârızasız şekilde gerçekleştirebildi.

1960'ların son ve 1970'lerin ilk yıllarında Brezilya, "ekonomik mucize"sini yaşadı. 1968'den 1973'e kadar GNP'si yılda yüzde 10'a yakın bir ortalama hızla arttı. Bu durum, Brezilya'nın zaten hayli eşitsiz olan gelir dağılımını daha da bozdu ve bazılarının onu, çok-uluslu şirketlerle yerli ortaklarının çıkar sağladıkları, yerli işçilerle köylülerin ise ıstırap çektikleri, kapitalist gelişmenin en tipik örneği olarak tasvir etmelerine neden oldu. Aynı nedenle Ernesto Geisel, 1974'te Brezilya'nın cumhurbaşkanı olduğu zaman, "Brezilya büyük başarı sağladı ama, Brezilyalılar çok kötü duruma düştüler" yolunda konuştu. Yunanistan'da askerî rejimin yıkılmasına, İspanya'da da diktatörlüğün dönüşümüne yol açmış bulunan hızlı ekonomik büyüme baskıları, Brezilya'da da açıkça görülüyordu. Bununla birlikte Brezilya'nın askeri liderleri bu baskıların farkında ve onlarla uzlaşmaya kararlıydılar. Başkan Médici, iktidarının son yılında yumuşamayı *(distensao)* gerçekleştirecek yolları düşünmeye başladı; Başkan Geisel ve onun en üst danışmanı General Golbery do Couto e Silva, bu süreci başlattılar ve onu 1978'e kadar yürüttüler. Başkan Joao Figueiredo, onu genişleterek bir *abertura*, ya da açılma sürecine dönüştürdü. İki başkanın eylemleri, sosyal çatışmanın yoğunlaşmasını önledi ve demokrasinin yolunu hazırladı.

1960'lardan 1980'lere kadar Güney Kore ve Tayvan'ın gerçekleştirdikleri büyüme hızları, dünyanın en yüksekleri arasındaydı. İki toplum da, ekonomik ve sosyal bakımdan dönüşüm geçirdiler. Bu ülkelerde demokratlaşma yönündeki baskılar, iki sebepten dolayı, Avrupa ve Latin Amerika toplumlarındakinden daha yavaş gelişti. Birincisi, hiyerarşiyi, otoriteyi, cemaati ve sadakati vurgulayan Konfüçyüsçü kültürel gelenekler, sosyal grupların devletten yoğun taleplerde bulunmalarını geciktirdi. İkincisi, diğer toplumların aksine Kore ve Tayvan'daki hızlı

ekonomik büyüme, nisbeten eşit gelir dağılımı örüntüleri bağlamında gerçekleşti. Bu ikincisi, 1940'ların sonlarıyla 1950'lerin başlarındaki toprak reformu programları ve yüksek okuryazarlık ve eğitim düzeylerine erken erişilmiş olması da dahil, çeşitli sebeplerin sonucuydu. Brezilya'daki hızlı büyüme ile bağlantılı eşitsizliklerin, bu iki Doğu Asya ülkesinde mevcut olmaması kayda değer. Bununla birlikte, 1980'lere gelindiğinde ekonomik gelişme, daha geniş siyasal katılma baskılarının, her iki ülke hükümetlerini demokratlaşma süreçlerini başlatmaya zorlayacakları noktaya erişmişti.

Çok hızlı ekonomik büyüme, kaçınılmaz olarak, otoriter liderler için sorunlar doğurmuştur. Ancak bu, zorunlu olarak, onların demokrasiyi başlatmalarına yol açmamıştır. 1960 ile 1975 arasında Brezilya'nın GNP'si yıllık ortalama yüzde 8 oranında büyümüştür. Aynı yıllarda İran'ın GNP'si yüzde 10 oranında artmıştır. 1980 ile 1987 arasında Çin'in GNP'si de yılda yüzde 10 oranında artmıştır. Bu büyüme oranları, bu üç otoriter sistemde büyük ölçüde istikrarsızlık yaratıcı gerilim ve gerginliklere yol açmış, eşitsizlikleri ve hayal kırıklıklarını yoğunlaştırmış, sosyal grupları hükümetlerinden taleplerde bulunmaya sevketmiştir. Bu üç ülkenin liderleri, bunlara üç farklı şekilde cevap vermiştir. Geisel açılmış, Deng bastırmış, şah da bocalamıştır. Bu tercihlerinin sonuçları da, sırasıyla, demokrasi, baskı ve devrim olmuştur.

Özet. Uzun vâdede ekonomik gelişme, demokratik rejimlerin temelini yaratır. Kısa vâdede çok hızlı ekonomik büyüme ve ekonomik krizler, otoriter rejimleri zayıflatabilir. Ekonomik gelişme, ekonomik kriz olmaksızın gerçekleşirse, demokrasi de ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında olduğu gibi, yavaş şekilde evrilir. Eğer istikrar bozucu büyüme veya ekonomik kriz, geçiş bölgesi zenginlik düzeyine erişilmeden gerçekleşirse, otoriter rejimler yıkılabilir, ama bunların yerine uzun ömürlü demokratik rejimlerin geçmesi çok güçtür. Üçüncü dalgada, yüksek ekonomik gelişme düzeyleriyle, kısa vâdeli ekonomik krizin veya başarısızlığın bir araya gelmesi, otoriter yönetimden demokratik

yönetime geçişi en çok kolaylaştırıcı ekonomik formül olmuştur.[37]

DİNSEL DEĞİŞİMLER

Din alanındaki iki gelişme, 1970'lerde ve 1980'lerde demokratlaşmayı teşvik etmiştir.

Batı Hristiyanlığı ile demokrasi arasında kuvvetli bir korelasyon vardır. Modern demokrasi, ilk önce ve en canlı olarak Hristiyan ülkelerde gelişmiştir. 1988'de 46 demokratik ülkenin 39'unda Katoliklik ve/veya Protestanlık egemen dinlerdi. Bu 39 demokratik ülke, egemen şekilde Batı Hıristiyanlığına mensup olan toplam 68 ülkenin yüzde 57'sini oluşturuyordu. Buna karşılık, diğer dinlerin egemen olduğu 58 ülkeden yalnız yedisi veya yüzde 12'si demokratikti. Demokrasi, egemen şekilde Müslüman, Budist veya Konfüçyüsçü olan ülkelerde özellikle nadirdi.[38]

Bu korelasyon, nedenselliği ispatlamaz. Bununla birlikte Batı Hristiyanlığı, bireyin haysiyetini ve kilise ile devletin ayrı alanlarını vurgulamaktadır. Birçok ülkelerde Protestan ve Katolik kilise liderleri, baskıcı ülkelere karşı mücadelenin merkezinde olmuşlardır. Hristiyanlığın yayılışının demokratik gelişmeyi teşvik ettiğini varsaymak akla yatkın görünmektedir.

Hristiyanlık 1960'larda ve 1970'lerde nerede anlamlı bir yayılma göstermiştir? Cevap, pek az yerde. En önde gelen örnek Güney Kore'dir. Kore, kısa aralıklarla, önce 1950'lerde Syngman Rhee'nin yarı-demokratik sivil rejimi altında, 1960'larda Park Chung Hee'nin yarı-demokratik askerî rejimi altında, 1970 ve 1980'lerde de Park'ın ve General Chun Doo Hwan'ın askeri diktatörlükleri altında yaşamış, demokrasiye geçiş 1987'de gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşının sonunda Kore, Konfüçyüsçülük cilası altında, Budizmin egemen olduğu bir ülkeydi. Nüfusun belki yüzde biri Hristiyandı. 1980'lerin ortalarında ise, nüfusun yaklaşık yüzde 25'i - beşte dördü Protestan ve çoğunlukla Presbiteryen, beşte biri de Katolik olmak üzere- Hristiyandı. Hristiyanlığa dönenlerin çoğu, genç, şehirsel ve

orta-sınıf mensubuydu. Bunların Hristiyanlığa bağlanmalarını sebepleri, Kore'nin geçirdiği derin sosyal ve ekonomik değişimden kaynaklanıyordu. Bir araştırmada tasvir edildiği gibi, "şehirlere akın eden milyonlar ve değişmiş köylerde kalan bir çokları için, Kore'nin tarım çağının uysal Budizmi çekiciliğini kaybetmişti. Hristiyanlık, kişisel kurtuluş ve bireysel kader mesajlarıyla, bir karışıklık ve değişim döneminde daha güvenilir bir huzur sağladı."[39]

Hristiyanlık, siyasal baskıya karşı direnme konusunda da daha güvenilir bir doktriner ve kurumsal temel sağladı. Bir Güney Korelinin belirttiği gibi Hristiyanlık, "eşitlik fikrini ve devletten bağımsız bir otoriteye saygıyı geliştirmesi açısından bir fark yarattı."[40] Konfüçyüsçü otoritarizmle Budist pasifliğin yerini Hristiyan militanlık aldı. 1974'te beş piskopos, Başkan Park'ın sıkıyönetim rejimine karşı ilk önemli gösteride, 5.000 Katoliğe öncülük etti. Muhalefet hareketlerinin, Kim Dae Jung ve Kim Young Sam gibi birçok önde gelen liderleri Hristiyandılar; Papaz Moon Ik Hwan ve Kardinal Kim Sou Hwan gibi Protestan ve Katolik din adamları da, askerî yönetimin baskısına karşı mücadelenin liderleriydi. 1980'lerin ilk yıllarına gelindiğinde kilise, "rejime karşı muhalefetin başlıca forumu haline gelmişti." 1986 ve 1987'de Kardinal Kim, diğer Katolik liderler ve bellibaşlı Protestan örgütü olan Kiliseler Ulusal Konseyinin hepsi, başkanın doğrudan doğruya seçilmesi yönündeki muhalefet kampanyasını kuvvetle destekledîler. Hükümetle çatışmada "kiliseler ve katedraller, insan hakları ve adalet eylemleri için kurumsal bir temel ve muhalif düşünce ve inançları paylaşmak için kamusal bir alan sağladı. Katolik papazlar, Genç Katolik İşçiler Katolik Derneği, Şehirsel Sanayi Misyonu ve Protestan din adamları siyasallaştılar ve hükümet aleyhtarı hareketin önemli bir kesimini temsil etmeye başladılar. Seoul'deki Myongdong Katedrali, siyasal muhalifler için sembolik bir yer haline geldi."[41] Böylece Kore, bir anlamda, Weber'in ilişkisini tersine çevirdi: Ekonomik gelişme Hristiyanlığm yayılmasını teşvik etti; Hristiyan kiliseler, onların liderleri ve cemaatleri de 1987 ve 1988'de demokrasiye geçişi gerçekleştirmekte büyük bir güç oluşturdular.

Demokratlaşmayı teşvik eden ikinci ve daha önemli dinsel gelişme, küresel düzeyde ve birçok ülkelerde Roma Katolik Kilisesinin doktrininde, liderliğinde, halk katılımında ve siyasal ilişkilerinde vukubulan geniş kapsamlı değişimler bakımından söz konusudur. Tarihsel olarak Protestanlıkla demokrasi arasında bağlar vardır. Batı dünyasındaki ilk demokratik hareketlenme, onyedinci yüzyıldaki Püriten devrimiyle gelmiştir. Ondokuzuncu yüzyıldaki birinci demokratlaşma dalgasında demokratlaşan ülkelerin ezici çoğunluğu Protestan ülkelerdi. İkinci Dünya Savaşından sonraki ikinci dalga ülkeleri, dinsel bakımdan çeşitliydiler. Gene de, 1960'larda bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki mevcuttu. Bir araştırmanın gösterdiği gibi, 99 ülkede "nüfus içindeki Protestan oranı ne kadar yüksekse, demokrasi düzeyi de o kadar yüksekti." Buna karşılık Katoliklikle, ya demokrasinin yokluğu, veya sınırlı ya da geç demokratik gelişme arasında ilişki vardı. Lipset'in belirttiği gibi Katoliklik, "İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa ve Latin Amerika'da demokrasinin antitezi gibi görünüyordu."[42]

Bu ilişkileri açıklamak üzere üç akla yatkın sebep ileri sürülmüştür. Doktrin açısından Protestanlık, bireysel vicdanı, bireyin Kitab-ı Mukaddes'te yazılana ulaşabilmesini ve bireyin Allahla aracısız ilişkisini vurgulamıştır. Katoliklik ise, Latince âyinin örneğini oluşturduğu üzere, papazların aracı rolünü tebarüz ettirmiştir. İkincisi, Protestan kiliselerinin kendileri de, cemaatin üstünlüğünü vurgulamaları ve piskoposluk teşkilatına hiç yer vermemeleri veya sınırlı yer vermeleri açısından, daha demokratik şekilde örgütlenmişlerdi. Katolik kilisesi ise, aksine, papazlar, piskoposlar, baş piskoposlar ve kardinallerden oluşan, Papa'da ve papanın yanılmazlığı doktrininde doruğa ulaşan tabakaları ile, otoriter bir örgüttü. Pierre Elliot Trudeau'nun kaydettiği gibi, Katolik ülkeler "ruhanî konularda otoriterdir; dünyevî ile uhrevî arasındaki sınır çizgisi çok ince, hattâ belirsiz olduğundan, bunlar genelde dünya işlerine sadece kafaları saymak suretiyle çözüm aramak istemezler."[43] Nihayet Weber'in şu tezi vardır: Protestanlık, ekonomik girişimi, bir burjuvazinin, kapitalizmin ve ekonomik zenginliğin gelişimini teşvik eder; bu da demokratik kurumların doğuşunu kolaylaştırır.

1960'lara kadar bu iddialar ve dinle demokrasi arasında açıkladıkları ilişkiler, reddedilemez gibi görünüyordu. Artık böyle değildir. 1970'lerin ve 1980'lerin üçüncü dalgası ezici çoğunlukla bir Katolik dalgasıdır. Üçüncü dalga ülkelerinden ilk demokratlaşan üç tanesinden ikisi (Portekiz ve İspanya) Katolikti. Daha sonra, demokratlaşma, altı Güney Amerika ve üç Orta Amerika ülkesine yayıldı. Oradan Filipinler'e, demokratlaşan ilk Doğu Asya ülkesine geçti; Şili'ye döndü, Meksika'yı etkiledi, sonra da demokratlaşan ilk Doğu Avrupa ülkeleri olan Katolik Polonya ve Macaristan'da patladı. Katolik ülkeler, dünyanın her bölgesinde öndeydiler; dünyanın en Katolik bölgesi olan Latin Amerika, en tam demokratlaşan bölgeydi. Genelde, 1974 ile 1989 arasında demokrasiye geçen ülkelerin yaklaşık dörtte üçü Katolik ülkelerdi.

Bu nasıl açıklanabilir? Şüphesiz, kısmi bir cevap, 1970'lere gelindiğinde dünyadaki bellibaşlı Protestan ülkelerin çoğunun zaten demokratikleşmiş olduklarıdır. Başlıca istisnalar Doğu Almanya ve Güney Afrika'ydı ve bu ülkelerde Protestan kilise liderleri, Kore'de olduğu gibi, demokratlaşmanın yanında olmuşlardır. Ancak, eğer daha birçok ülkeler demokratik olacaklarsa, bunların Katolik, Ortodoks veya gayrı Hristiyan olmaları zorunludur. Soru açıktadır: Niye Katolikler? Kısmî bir açıklama, daha önceden mevcut başka bir elverişsiz korelasyonun tersine dönmüş olmasında aranabilir. Tarihsel olarak Protestan ülkeler, Katolik ülkelere göre ekonomik bakımdan daha hızlı gelişmişler ve daha yüksek refah düzeylerine ulaşmışlardır. Katolik ülkeler yoksul ülkelerdi. Oysa, 1970'lerden başlayarak Katolik ülkeler, Protestan ülkelerden daha yüksek ekonomik büyüme hızına sahip olmaya başladılar. Kuşkusuz, bu büyük ölçüde, bu ülkelerin genelde düşük ekonomik gelişme düzeylerinde olmalarından ileri gelmekteydi. Gene de ekonomik gelişme, şüphesiz ki, bazı Katolik ülkelerde demokrasiye geçişi kolaylaştırmıştır.[44]

Katolik ülkelerde demokrasinin yükselişinin daha yaygın bir sebebi, Katolik Kilisesindeki değişim olmuştur. Tarihsel olarak İberya'da, Latin Amerika'da ve başka yerlerde Kilise, yerel kurulu düzenle, toprak sahibi oligarşiyle ve otoriter yönetimle

ilişkili olmuştu. 1960'larda Kilise değişti. Kilise içindeki değişimler, güçlü bir sosyal kurumu diktatörlük rejimine karşı muhalefet konumuna getirdi, bu rejimleri dinden alabilecekleri herhangi bir meşruluktan yoksun bıraktı ve demokrasi yanlısı muhalefet hareketlerine korunma, destek, kaynak ve liderlik sağladı. 1960'larm ortalarından önce Katolik Kilisesi, genelde otoriter rejimlerle uzlaşma durumundaydı ve çoğu zaman onlara meşruluk sağlıyordu. 1960'ların ortalarından sonra Kilise, hemen daima otoriter rejimlere karşı çıktı ve Brezilya, Şili, Filipinler, Polonya ve Orta Amerika ülkeleri gibi ülkelerde bu rejimleri değiştirme çabalarında temel bir rol oynadı. Katolik Kilisesinin böylece, genelde otoriter bir statükonun kalesi olmaktan, genelde demokratik bir değişim gücü haline dönüşmesi, önemli bir siyasal olguydu. 1950'lerin sosyal bilimcileri haklıydılar: O zaman Katoliklik demokrasiye bir engeldi. 1970'ten sonra ise Katoliklik, Katolik Kilisesi içindeki değişimler nedeniyle, demokrasiye yandaş bir güç haline geldi.*

Bu değişimler iki düzeyde gerçekleşti. Küresel düzeyde değişimi Papa 23'üncü John başlattı. Değişimler, onun kendi stil ve inançlarıyla, bildirgelerinde işlediği doktrinlerden kaynaklandı. En önemlisi ise, onun toplantıya çağırdığı ve 1962'den 1965'e kadar toplanan İkinci Vatikan Konseyinden doğan değişimlerdi. Vatikan II, sosyal değişmenin meşruluğunu ve gerekliliğini; piskoposlar, papazlar ve din adamı olmayanların ortak eyleminin önemini; sosyal ve siyasal yapıların şartlara bağlı niteliğini ve bireyin haklarını vurguladı. Vatikan II'nin belirttiğine göre kilise liderlerinin, "siyasal düzene ilişkin konularda bile,

---

* Katolik Kilisesindeki bu muazzam değişikliklerin niçin ve nasıl meydana geldikleri, bu araştırmanın kapsamı dışındadır. George Weigel, Kilisenin liberal demokratik devlete ilişkin tutumundaki değişmenin sorumlusu olarak, ondokuzuncu yüzyıl sonlarına kadar uzanan birkaç faktörü belirtmektedir. Ona göre, bunlar arasında "özellikle önemli" olan, ABD ve Amerikan piskoposlarıydı. Kendisince, onların etkisi, Vatikan II'de ve onun Dinsel Hürriyetler Bildirisi (*Dignitatis Humanae Personae*) nde doruk noktasına ulaşmıştır; bu, "Amerikan deney ve deneyiminin" ve özellikle Amerikan teoloğu John Courtney Murrey'in "bir çocuğuydu." Bk. George Weigel, "Catholicism and Democracy: The Other Twentieth-Century Revolution," *The New Democracies:*

eğer temel kişisel haklar bunu gerektiriyorsa, ahlakî yargılarda bulunma" sorumlulukları vardır.[45] Bu görüşler, Latin Amerikan piskoposlarının 1968'de Medellin'de ve 1979'da Puebla'daki toplantılarında teyid edilmiş ve genişletilmiştir.

Aynı anlarda, Kilisenin tabanındaki halk katılımında ve ruhban faaliyetlerinde de aynı derecede önemli değişimler meydana geliyordu. Mesela İspanya'da 1960'larda, Juan Linz'in işaret ettiği gibi,

> "Bazıları mesleğe son zamanlarda girmiş yeni papaz kuşakları, belki din adamlarının daha az kırsal bir çevreden devşirilmeleri, sosyal adaletsizliğin daha çok farkında olmaları ve Hristiyanlığı terketmiş olan işçi sınıfıyla temasları, dinsel uygulama üzerindeki sosyolojik araştırmalar, din adamlarının Bask ülkesindeki ve Katalonya'deki kültürel ve dilsel azınlıklarla kendilerini özdeştirmeleri ve hepsinin üstünde İkinci Vatikan Konseyinin etkisi, genç katolik aydınlar, papazlar ve cemaat mensupları arasında bir eleştiri mayası oluşturdu ve otoriteyle çatışmalar doğurdu."[46]

Brezilya'da 1960 ve 1970'lerde tüm ülkede halk tabanına dayanan kilise cemaatleri (CEB'ler) hızla yayılarak 1974'te 40.000 sayısına ulaştı ve Brezilya kilisesine tamamen yeni bir karakter verdi. Aynı zamanlarda Filipinler'de, bazıları Marksist, diğerleri hem anti-emperyalist hem anti-komünist bir sosyal demokrasiyi destekleyen papazlardan ve yerel aktivistlerden oluşan bir "Hristiyan Sol" gelişti. 1970'lerin son yıllarında Arjantin'de

---

Democracies: Global Change and U.S. Policy, ed. Brad Roberts (Cambridge: MIT Press, 1990), s.20-25. Weigel'in iddiası geçerli olduğu ölçüde ABD, üçüncü dalgayı meydana getirmekte iki rol oynamıştır: 1970'ler ve 1980'lerdeki yeni politikaları yoluyla doğrudan (bk. aş. s. 87-94) ve zaman içerisinde ye Katolik Kilisesi üzerindeki etkisi yoluyla dolaylı olarak.

Sosyal bilimciler, nadir istisnalarla, Katolik Kilisesindeki değişimlerin demokratik gelişme açısından anlamını gözardı etmişlerdir; tıpkı 1960'larda ve 1970'lerde İslâmiyetteki, tamamen farklı olmakla birlikte benzer derecede önemli gelişmeleri başta gözardı etmiş oldukları gibi. Kilise üzerinde öngörü sahibi bir istisna, George C. Lodge'un 1970 tarihli kitabıydı: *Engines of Change: United States Interests and Revolution in Latin America* (New York: Alfred A. Knopf).

Kilise, daha önceki tutucu renginden çarpıcı biçimde uzaklaştı; papazlar, "kilisenin olağanüstü bir canlanışı"na yol açan bir gençlik kütle hareketini mobilize ettiler. Benzer şekilde Polonya ve Şili'de, "kilisenin yerel düzeyde siyasallaşması" olgusu gerçekleşti: "Her iki ülkede kilisenin tutumunun temeli, kendilerini yerel toplumun özlemleriyle sıkıca özdeştiren ve gerçekten temsilî ve şiddet aleyhtarı sosyal hareketleri örgütlendirmeye ya da korumaya çalışan genç, atılgan papazların hareketlerine bağlanabilir."[47] Bu yeni yerel mobilizasyon akımları, Vatikan'dan gelen yeni doktrin akımlarıyla birleşerek, hemen daima otoriter yönetimlere karşı çıkan yeni bir kilise yarattı.

Komünist olmayan ülkelerde Kilise ile otoriter yönetimler arasındaki ilişkiler, üç evreden geçme eğilimi göstermiştir: Kabul, tereddüt ve muhalefet. Başlangıçta, hiyerarşi içindeki tutucu unsurlar, Kilisenin kurulu düzenin ortağı ve sosyal barışın savunucusu olma yolundaki tarihsel konumunu tecessüm ettirerek, genellikle otoriter rejimin kurulmasını hoş karşılamışlardır. İspanya'da Kilise, Franco'nun zaferine yardım etmiş ve uzun süre onun yönetimine destek olmuştur. Brezilyalı piskoposlar, 1964 darbesinden hemen sonra, "askerî hükümet lehinde coşkulu bir tutum" takındılar. Arjantin'de, Şili'de ve diğer ülkelerde de Kilise, benzer şekilde askerî müdahaleleri meşrulaştırdı.[48]

Otoriter rejim kendisini iktidarda sağlamlaştırıp genellikle baskısını yoğunlaştırdıkça, bir yandan da yerel düzeydeki ve Vatikan'daki birleşen eğilimlerin etkisi millî hiyerarşide hissedildikçe, Kilisenin tutumunda tipik bir değişme oldu. Brezilya'da, Filipinler'de, Şili'de, Orta Amerika ülkelerinde ve diğer yerlerde, Kilise içinde iki muhalif düşünce ve eylem çizisi gelişmeye başladı. Sosyalist veya "kızıl" bir çizgi, sosyal adaleti, kapitalizmin kötülüklerini, yoksullara yardımın kaçınılmaz gerekliliğini savundu ve çoğu zaman "kurtuluş teolojisi"nden önemli Marksist unsurları kendi düşüncesiyle bütünleştirdi. Bu etki, Kiliseyi demokrasi yönüne doğru götürmedi ama, Nikaragua dışındaki ülkelerde Katolikleri diktatörlüğe karşı harekete geçirmeye yaradı. Çoğu ülkede ılımlı veya "sarı" (Filipinler'de anıldığı üzere) bir muhalefet de gelişti; bu, tipik olarak, kilise teşkilâtının büyük

bölümünü içine aldı ve insan haklarıyla demokrasiyi vurguladı. Bu gelişmelerin sonucu olarak kiliselerin genel tutumu çoğu zaman uzlaşmadan tereddüde döndü.

Bir zaman sonra çoğu ülkelerde, ulusal piskoposlar konferansının veya yüksek düzeyde bir kilise liderinin, Kiliseyi açıkça rejime muhalefet konumuna geçirmesiyle birlikte, kilise - devlet ilişkilerinde bir kopma noktasına ulaşıldı. Şili'de, askerî rejimin, iktidara gelmesinden az sonra giriştiği zalimce insan hakları ihlâlleri, erken bir kopmaya ve 1976 Ocağında Dayanışma Piskoposluğunun kurulmasına yol açtı. Brezilya'da da, Brezilya Piskoposları Ulusal Konferansının, hükümetin ulusal güvenlik doktrinini "faşist" olarak reddetmesi ve Brezilyalılara Nazi Almanya'sını (orada Hristiyanlar "hükûmetin doktrinlerini, Hristiyanlığın gerçek isterleriyle çeliştiğini kavramaksızın kabul etmişlerdi") hatırlatmak suretiyle aktif kilise muhalefetinin yolunu açmasıyla bu kopma, askerî yönetimin erken bir aşamasında gerçekleşti. Bundan az sonra, Sao Paulo kardinali, hesaplı bir hakaret olarak, Brezilya'nın askerî cumhurbaşkanının doğum günü âyinini kutlamayı reddetmek suretiyle, bu kopmayı çarpıcı biçimde doğruladı.[49] İspanya'da kopma, rejimin tarihinde çok daha sonra, 1971 Eylülünde Madrid'de olağanüstü bir Piskoposlar ve Papazlar Meclisinin toplanmasıyla gerçekleşti. İspanyol Kilisesi için bu, olağanüstü demokratik bir toplantıydı; görüşmeleri büyük ölçüde kamuya yansıtıldı; İspanyol halkına "bir demokrasi dersi verdi" ve "ifade hürriyetini, dernek kurma hürriyetini, serbest sendika toplantılarını, kısacası Franco rejimi sırasında kullanılmaları daima çok kısıtlanmış olan tüm hakları " destekleyen kararlar aldı. Bu meclisin bir sonucu olarak "Kilise açıkça kendisini devletten ayırdı ve rejimin meşrulaştırıcısı olma rolünü terketti."[50] Bu değişiklikler, Vatikan tarafından tam olarak desteklendi. Filipinler'de kopma, 1979'da Kardinal Jaime Sin'in, sıkı yönetime son verilmesini ve Marcos'un katılmayacağı yeni seçimleri talep etmesiyle oldu. Bu, Arjantin'de 1981'de Kilisenin, "Kilise ve Millî Toplum" adlı bir belge yayınlamasıyla gerçekleşti. Guatemala'da piskoposların "1983 ile 1986 arasında,

hepsi de insan haklarına saygıya ve sosyal, ekonomik ve toprak reformlarına çağıran onbeşten fazla pastörlük mektupları ve kamusal bildirileriyle" Kilise, mevcut düzenin savunucusu olmaktan çıktı ve sosyal adalet, reform ve demokrasinin savunucusu haline geldi.[51] Benzer şekilde El Salvador'da Başpiskopos Romero'nun liderliğindeki Kilise, 1977'den sonra hükümetten koptu.

Kilise liderlerinin rejimi reddettikleri örneklerin hemen hepsinde rejim, Katolik rahiplere, aktivistlere, yayınlara, örgütlere ve mallara karşı saldırılarını yoğunlaştırarak buna mukabele etti. Papazlar ve Kilise görevlileri, çoğu zaman tutuklandılar, işkence gördüler ve bazen de öldürüldüler. Şehitler yaratıldı. Sonuç, çoğu zaman, kilise ile devlet arasında siyasal, ideolojik ve ekonomik savaş oldu; Kilise, Brezilya'da olduğu gibi otoriter devletin "en göze çarpan muhalifi" ve Şili'de olduğu gibi "rejime karşı manevî muhalefetin merkezi" haline geldi.[52] Filipinler'de ve diğer ülkelerde Kilise, baskıyı kınayan, insan haklarını savunan ve demokrasiye geçiş için çaba harcayan başlıca kurum oldu. Koyu Katolik bir ülkede tek ilginç istisna, 1980'den itibaren Dayanışmanın başlıca muhalefet rolünü tekeline aldığı, Polonya Kilisesinin de ihtiyatlı Kardinal Jozef Glemp'in liderliği altında birkaç yıl hükûmetle muhalefet arasında bir aracı rolü oynadığı Polonya idi.

Ulusal kiliseler, otoritarizme karşı savaşlarına birçok kaynaklar getirdiler. Kilise örgütleri ve kilise binaları, rejim muhaliflerine sığınak ve destek sağladı. Kilisenin radyo istasyonları, gazeteleri ve dergileri, muhalefetin dâvasını dile getirdi. Ülke çapında ve halkça sevilen bir kurum olarak Kilise, Brezilya'da olduğu gibi, "mobilize edilebilecek üyelerden oluşan bir ulusal şebeke"ye sahipti.[53] Bir anlamda, muhalefet protestolarına halk gücünü ekleyecek yüzlerce ya da binlerce papazdan, rahibeden, kilise-dışı aktivistlerden oluşan gizil bir ulusal siyasal makine idi. Çoğu zaman Kilisenin, Brezilya'da Kardinal Arns, Filipinler'de Sin, El Salvador'da Romero ve Kore'de Kim gibi, siyasal becerileri yüksek liderleri vardı. Kilise, Şili'de muhalefete destek sağlamak için Dayanışma Piskoposluğu, Filipinler'de seçim süre-

cine dönüşü savunmak ve seçimlerin dürüstlüğünü sağlamak üzere ikinci Hür Seçimler Ulusal Hareketi (NAMFREL, veya çoğu zaman denildiği gibi "Nunfrel") gibi örgütler kurdu.[54] (Birinci NAMFREL, 1953 yılında benzer amaçlarla ABD Merkezî Haberalma Teşkilâtı tarafından kurulmuştu).

Ayrıca, Kilise kuşkusuz uluslarüstü bir örgüttü. Zaman zaman Vatikan'ın ya da diğer ulusal kiliselerin ve diğer ülkelerdeki Katoliklerin etkisi söz konusu oluyordu. Mesela Brezilya Kilisesi, "Vatikan, Avrupa ve ABD'deki yandaş rahipler ve diğerleri ve Brezilya dışındaki diğer insan hakları aktivistleri vasıtasıyla ülke dışında destek sağlamış, böylece ABD ve Avrupa basınında protestoları tahrik etmiştir. Bu çevrelerin eleştirileri ise, Brezilya ordusunu özellikle huzursuz kılmıştır."[55]

John Paul II'nin Papa oluşuyla birlikte, Papa ve Vatikan, kilisenin otoritarizme karşı mücadelesinde merkez sahneye geçmiştir. 1979 Martındaki ilk genelgesinde John Paul II, insan hakları ihlâllerini kınamış ve Kiliseyi, açıkça "insan kişinin gerçek haysiyetinin şartı ve temeli olan" hürriyetin "bekçisi" olarak göstermiştir. Papa'nın ziyaretleri önemli bir rol oynamaya başlamıştır. John Paul II, demokratlaşma süreçlerinin kritik noktalarında tüm papalık haşmetiyle ortaya çıkmanın yolunu iyi biliyor görünüyordu: Polonya, Haziran 1979, Haziran 1982 ve Haziran 1987; Brezilya, Haziran 1982; Guatemala, Nikaragua, El Salvador, Haiti, Mart 1983; Kore, Mayıs 1984; Şili, Nisan 1987; Paraguay, Mayıs 1988.

Bu ziyaretlerin amacının, başka ülkelere yapılan birçok ziyaretler gibi, kiliseye ilişkin olduğu söyleniyordu. Etkileri ise, hemen daima siyasal nitelikteydi. Kore ve Filipinler'de olduğu gibi sayılı bazı durumlarda demokratlaşmanın yerel destekçileri, Papa'nın dâvaları lehinde daha açık konuşmamasına esef ettiler. Daha genel düzeyde ise o, yerel kiliseleri, otoriter yönetimlere karşı mücadelelerinde tamamen destekledi; Polonya, Guatemala, Nikaragua, Şili, Paraguay ve diğer ülkelerde kendisini, rejime karşı muhalefetle özdeştirdi.[56] En büyük etkisi şüphesiz Polonya'da oldu; Polonyalı bir piskoposun söylediği gibi, oraya 1979'da yaptığı dramatik ziyaret, "korku duygusunu, polis ve

tank, işinizden olma, terfi edememe, okuldan atılma, pasaport alamama korkusunu kaldırdı. İnsanlar, sistemden korkmaz oldukları takdirde, sistemin çaresiz kalacağını öğrendiler". Timothy Garton Ash'in belirttiği gibi, bu "ilk büyük hac" Doğu Avrupa'da komünizmin "sonunun başlangıcı" oldu. "Burada ilk defa, bu büyük çapta, sürekli, fakat üstün derecede barışçı ve disiplinli sosyal birlik gösterisinin, Parti-devlete karşı nazik kalabalığın, Romanya hariç her ülkede (Romanya'da bile şiddeti kalabalık başlatmadı) 1989'daki değişimin hem damgası, hem başlıca iç katalizörü olduğunu gördük."[57] Şili'de 1987'de Pinochet'nin karşısına çıkan Papa, demokrasinin kendi misyonu ile ilişkisini şöyle belirtti: "Ben demokrasi vaazı vermiyorum; İncil vaazı veriyorum. Tüm insan hakları sorunları, şüphesiz İncilin mesajına dahildir; ve demokrasi de insan hakları demekse, o da Kilisenin mesajına dahildir."[58]

Nihayet, Kilise liderleri ve örgütleri bazen, demokratlaşma sürecinin kritik anlarında siyasal müdahalede bulunmuşlardır. 1978'de Dominik Cumhuriyetinde Kilise, oy sayımını durdurma ve Başkan Belaguer'in süresini uzatma çabasını kınamıştır. 1989'da Panama Kilise liderleri, benzer şekilde, Noriega'nın seçimi çalmasını kınamışlar ve Panama askerlerini, muhalefet göstericilerini bastırma emirlerine uymamaya çağırmışlardır. Nikaragua'da Kardinal Obando y Bravo, Sandinista yönetimine karşı muhalefeti örgütlendirmiştir. Şili'de Kardinal Juan Fransisco Fresno, selefi Kardinal Raul Silva Enriquez gibi, Pinochet rejimine karşı mücadelenin ön safındaydı ve 1985 Ağustosunda onbir siyasal partinin liderlerini anayasal reform ve seçimleri talep eden Ulusal Uzlaşma'yı imzalamak üzere bir araya getirmekte aktif bir rol oynamıştı. 1986'da Kore'de demokrasi kampanyasının kritik bir anında Kardinal Kim, açık bir siyasal hamle ile, "anayasa değişikliği" ihtiyacını açıkça desteklemiş ve "Kore'ye âcil olarak demokrasiyi getirmek zorundayız" demişti.[59]

Bir Kilise liderinin siyasete en aşırı biçimde karışması Filipinler'de olmuştur. Kardinal Sin, Aquino ile Salvador Laurel'i birleşik bir muhalefet listesinde bir araya getirmek için görüşmeleri yürütmüştür. Seçimden bir ay önce kardinal, Fili-

pinler'deki 2.000 kilisenin tümüne bir mektup göndererek Katoliklerden, "İncil'deki tevazu, gerçeklik, dürüstlük, insan haklarına ve hayatına saygı değerlerini kendilerinde toplayan kişilere" oy vermelerini istemiştir. Bunun, insanların zihinlerinde kardinalin kimi desteklediği hakkında hiçbir şüphe bırakması olası değildi; ama kendisi gene de bunun ardından, Aquino'yu hemen hemen açıkça destekleyen bir beyanda daha bulundu. Marcos'un seçimleri çalma girişiminden ve Camp Craeme'de ordunun ayaklanmasından sonra, Kilise örgütünü ve Kilise radyo istasyonunu, askerler hesabına halkı harekete geçirmek için kullandı. "Üç günlük isyanın dinsel anlamından kuşkuya düşülemez; rahip ve rahibeler insan barikatlarının ön sıralarını tutmuştu, asî generaller de kalabalığa Meryem Ana heykelini gösteriyorlardı. Marcos nihayet Hawaii'ye gittikten sonra Kardinal Sin, Luneta'da muzafferane bir şükran âyinine önderlik etmiş, Laban işaretini göstererek 'Cory' şarkısını söylemişti."[60] Kardinal Sin, bir rejimi sona erdirmekte ve ulusal siyasal liderlikte bir değişimi gerçekleştirmekte, on yedinci yüzyıldan beri hiçbir Katolik piskoposunun oynamadığı kadar aktif ve güçlü bir rol oynamış olabilir.

Sonuç olarak, eğer Katolik Kilisesi içerisindeki değişimler ve bunun sonucunda Kilisenin otoritarizme karşı eylemleri olmasaydı, üçüncü dalgadaki demokrasiye geçişler sayıca daha az olacak ve olan birçokları da daha geç gerçekleşecekti. Birbirini izleyen ülkelerde demokrasi ile otoritarizm arasındaki tercih, kardinalle diktatör arasındaki çatışmada kişiselleşti. Katoliklik, ekonomik gelişmeden sonra, 1970'lerde ve 1980'lerde demokratlaşmaya yol açan ikinci yaygın güçtü. Üçüncü dalganın logosu, pek âlâ, dolar işaretinin üzerine konulmuş bir haç olabilir.

DIŞ AKTÖRLERİN YENİ POLİTİKALARI

Herhangi bir ülkedeki demokratlaşma, belki de kesin olarak, o ülkenin dışındaki devlet veya kurumların eylemlerinden etkilenebilir. Robert Dahl'ın işaret ettiği gibi, 1970'te demokratik olan 29 ülkeden 15'inde demokratik rejimler, ya yabancı yönetim dönemlerinde, ya da ülkenin yabancı yönetimden bağımsız-

laşması sırasında kurulmuştur.[61] Elbette yabancı aktörlerin demokratik rejimleri devirmeleri veya aksi halde demokratik olabilecek olan ülkeleri bundan engellemeleri de mümkündür. Belki yabancı aktörlerin, ekonomik ve sosyal gelişmenin demokratlaşma üzerindeki etkilerini çabuklaştırdıklarını ya da geciktirdiklerini düşünmek en uygunudur. Yukarıda değinilmiş olduğu gibi, ülkeler belli bir sosyal ve ekonomik düzeye eriştiklerinde demokratik yöne yönelmeleri olasılığının hissedilir derecede arttığı bir geçiş bölgesine girerler. Dış etkiler, ülkeler bu bölgeye erişmeden önce demokratlaşmaya yol açabileceği gibi, o gelişme düzeyine erişmiş olan ülkelerde demokratlaşmayı geciktirebilir veye önleyebilir de. Mesela Jonathan Sunshine, 1830'dan önce Avrupa'daki dış etkilerin temelde anti-demokratik olduğunu ve dolayısıyle demokratlaşmayı geciktirdiğini ileri sürmektedir. 1830 ile 1930 arasında ise dış ortam, demokratlaşma açısından tarafsızdı; dolayısıyle demokratlaşma, farklı ülkelerde aşağı yukarı ekonomik ve sosyal gelişmenin belirlediği hızla yürüdü.[62] Biraz benzer şekilde, Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşındaki zaferi, sosyal ve ekonomik bakımdan bunlara hazır olmayan (Çekoslovakya dışında) orta ve doğu Avrupa ülkelerinde demokratik kurumları yarattı ve nitekim bunlar uzun ömürlü olmadılar. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet müdahalesi, o zaman artık ekonomik ve sosyal bakımdan demokratlaşmaya daha hazır olan Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'da demokratik kurumların yaratılmasına engel oldu. Benzer şekilde sömürgelerin bağımsızlaşması, sömürgeci devletinkiler modeli üzerine kurulmuş demokratik kurumlara sahip, fakat sosyal ve ekonomik şartların son derece aleyhte olduğu (Afrika'daki gibi) veya demokratik gelişmeye büyük engeller oluşturduğu birçok yeni ülke yarattı.

Dış aktörler, üçüncü dalgadaki demokratlaşmalara büyük ölçüde yardımcı oldular. Gerçekten, 1980'lerin sonlarına gelindiğinde dünyadaki başlıca iktidar ve etki kaynakları - Vatikan, Avrupa Topluluğu, ABD ve Sovyetler Birliği - aktif olarak liberalleşme ve demokratlaşma lehinde çalışıyorlardı. Roma, Katolik ülkelerdeki otoriter rejimlere meşruluklarını kaybettiriyordu; Brüksel, güney ve doğu Avrupa'da demokratlaşmaya

özendiriciler sağlıyordu; Washington, Latin Amerika ve Asya'da demokratlaşmayı teşvik ediyordu; Moskova, Doğu Avrupa'da demokratlaşmanın başlıca engelini ortadan kaldırıyordu. Bu durumlardan her birinde, bu dış kurumların eylemleri, onların politikalarındaki önemli değişmeleri yansıtıyordu. Bu politika değişiklikleri ve bu dış aktörlerin etkisi olmasaydı üçüncü dalga, olduğundan çok daha sınırlı olurdu.

Avrupa kurumları. Avrupa Topluluğunun kökeni, Fransa, Batı Almanya, İtalya ve üç Benelux ülkesi arasında Avrupa Kömür ve Çelik Birliğini yaratan 1951 andlaşmasıdır. 1957'de Roma Andlaşmaları, aynı altı üye ile, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom) ile Avrupa Ekonomik Topluluğunu kurdu. 1969'da bu üç kuruluş, Avrupa Topluluğunda bir araya getirildiler. De Gaulle'ün 1963 yılında İngiltere'nin girişini veto etmesi sonucunda, birleşik toplulukların üyeleri, Paris Andlaşmasındaki ilk altı imza sahibi olarak kaldı. Ancak, 1970'te Topluluk yön değiştirdi ve Norveç, Danimarka, İrlanda ve Büyük Britanya ile müzakereler başlatıldı. 1973'te bu son üç ülke, Topluluğun "ilk genişlemesi" ile üye oldular. 1970'lerin ortalarında, güney Avrupa'ya doğru yeniden genişleme sorunu, temel bir sorun haline geldi.

Topluluğun bu yön değiştirmesi, Akdeniz Avrupa'sında gerçekleşmekte olan demokratlaşma süreçleriyle çakışıyor ve onları güçlendiriyordu. Yunanistan, Portekiz ve İspanya için, demokratlaşma ile Avrupa Topluluğuna giriş el ele yürümüştür. Topluluğa üyelik, ekonomik nedenlerle istenen, hattâ zorunlu olan bir şeydi; üye olabilmek için, bir ülkenin demokratik olması gerekiyordu; dolayısıyle demokrasi, ekonomik gelişme ve refah yolunda temel bir adımdı. Aynı zamanda Topluluğa üyelik, demokrasiye bağlılığı güçlendirecek ve otoritarizme yeniden dönüşe karşı bir dış çapa oluşturacaktı. Yeni demokratik hükümetler üyelik için başvurduklarında, "mevcut üyelerin, onları kabul etmekten başka yapabilecekleri pek bir şey yoktu. Genişleme lehinde genel bir oydaşma, nisbeten kolayca doğdu."[63]

Yunanistan, 1962'den beri Topluluğun ortak üyesiydi. Askerî diktatörlüğün 1974'te sona ermesiyle yeni Yunan liderliği,

bu ilişkiyi geliştirmek için hızla harekete geçti ve 1975 Haziranında tam üyelik için başvuruda bulundu. Karamanlis hükümeti ve bu hareketi destekleyen Yunanlılar, ekonomik gelişmeyi hızlandırmak, Yunan ürünlerinin - özellikle tarımsal ürünler - Batı Avrupa pazarlarına girmesini sağlamak, ABD'ne bağımlılığı azaltmak ve Türkiye ile Slav devletlerine karşı dengeyi sağlamak amacıyla Batı Avrupa ülkeleriyle ilişkileri güçlendirmek istiyorlardı. Bununla birlikte, Yunan politikasında hâkim olan merkezci ve muhafazakâr grupların, Topluluğa katılmanın, "Yunanistan'ın yeni gelişen demokratik kurumları için en iyi güvence" olacağını anlamış bulunmaları da büyük önem taşıyordu.[64]

1970'lerin ortalarında İspanya ve Portekiz'de, ülkelerini Avrupa ile özdeştirme yolunda yaygın bir istek vardı. Turizm, ticaret ve yatırım, İspanyol ekonomisini Avrupa'nın bir parçası haline getirmişti. Portekiz'in dış ticaretinin neredeyse yarısı Topluluk ülkeleriyleydi. Juan Carlos'un vurguladığı gibi, İspanyolların doğal eğilimi Avrupa'da ve Avrupa'yla birlikteydi. General Spinola'ya göre, "Portekiz'in geleceği kuşkusuz biçimde Avrupa'yla birliktedir."[65] Her iki ülkede de bu duygular, özellikle orta sınıflar arasında güçlüydü ki, demokrasi hareketinin sosyal temelini oluşturanlar da bunlardı. Portekiz 1977 Martında, İspanya da 1977 Haziranında Topluluğa üyelik için başvurdular. Yunanistan'da olduğu gibi her iki ülkede de demokrasinin kurulması, Topluluk üyeliğinin ekonomik yararlarını elde etmek için zorunlu görülüyor, Topluluk üyeliği de demokrasinin istikrarının bir güvencesi olarak görülüyordu. 1981 Ocağında Yunanistan, beş yıl sonra da Portekiz ve İspanya Topluluğa tam üye oldular.

Portekiz'de Topluluğun demokratlaşma üzerindeki etkisi, sadece ekonomik bir özendirici ve siyasal bir destek sağlamak gibi pasif bir rolle sınırlı kalmadı. Batı Alman hükümeti ve Sosyal Demokratik Parti (SPD) komünistlerle mücadeleye aktif olarak müdahale etmek konusunda girişimi ele aldı ve Portekiz hükümetiyle Portekiz sosyalistlerine büyük kaynaklar sağladı.[66] Bunu yapmakla ABD'ne de, aynı şekilde işe karışmak ve demokrasi için savaşan güçlere büyük paralar akıtmak konusunda bir model, bir özendirici ve bir araç sağladı. Sovyetler Birliğinin

1975'te komünistlere sağladığı muazzam malî kaynaklar (tahminen $ 45 - $ 100 milyon) gözönüne alındığında, Almanların öncülük ettiği Batı müdahalesi, Portekiz'in demokratlaşmasında hayatî rol oynamıştır.

Üçüncü dalganın başlangıcı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Helsinki Nihaî Senedi ve Helsinki Süreci olarak bilinen olgunun başlangıcıyla hemen hemen çakışmıştır. Bu sürecin üç unsuru, Doğu Avrupa'da insan haklarının ve demokrasinin gelişmesini etkilemiştir. Birincisi, ilk ve onu izleyen konferanslar, insan hak ve hürriyetlerine ve bireysel ülkelerde bu hakların uluslararası denetimine uluslararası meşruluk kazandıran çeşitli belgeleri kabul etmiştir. 1975 Ağustosunda 35 Avrupa ve Kuzey Amerika hükümet başkanı tarafından imzalanan Nihaî Senet, on ilkesinden biri olarak, "düşünce, vicdan, din ya da inanç hürriyeti de dahil olmak üzere, insan haklarına ve temel hürriyetlere saygı"yı belirtmiştir. Anlaşmanın Üçüncü Sepeti, serbest haberleşme akımını, azınlık haklarını, seyahat hürriyetini ve ailelerin birleşmesini sağlamada hükümetlere düşen sorumlulukları ayrıntılı olarak düzenlemiştir. 1989 Ocağında Viyana AGİK toplantısının sonuç belgesinde, insan haklarına ve temel hürriyetlere ilişkin daha ayrıntılı hükümler yer almıştır. Bu toplantı ayrıca, 1989 Mayıs-Haziranında Paris'te ve 1990 Haziranında Kopenhag'da toplanan bir İnsanî Boyut Konferansı yaratmıştır. Son toplantı, hukuk devletini, demokrasiyi, siyasal çoğulculuğu, siyasal partiler kurma hakkını ve serbest ve dürüst seçimleri destekleyen kapsamlı bir belgeyi kabul etmiştir. Böylece, onbeş yıl içinde AGİK ulusları, sınırlı sayıda insan haklarını kabullenmekten, tüm demokratik hürriyetleri ve kurumları desteklemek noktasına gelmişlerdir.

İkincisi, ABD'de birçok kimseler, Sovyetlerin belli insan haklarına saygı gösterecekleri konusundaki nisbeten anlamsız vaadleri karşılığında Doğu Avrupa'da Sovyetlerce çizilmiş sınırları meşrulaştırdığı gerekçesiyle, Helsinki Nihaî Senedine karşı çıkmışlardı. Oysa Belgrad'daki (1977-78), Madrid'deki (1980-83) ve Viyana'daki (1986-1989) daha sonraki AGİK konferansları, ABD'ne ve Batı Avrupa uluslarına, Sovyetler Birliği

ve Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde Helsinki taahhütlerine ilişkin baskı yapmak, bu taahhütlerin belli ihlâllerine dikkati çekmek ve bunların düzeltilmesini istemek fırsatını verdi.

Nihayet Helsinki Süreci, ülkeler içerisinde, anlaşmaya riayeti denetleyen komisyonların veya bekçi gruplarının oluşmasına da yol açtı. Bu gruplardan ilkini 1976 Mayısında Yuri Orlov ve diğer Sovyet muhalifleri kurdu; onu, Çekoslovak '77 Şartı grubu ve diğer ülkelerdeki benzer komiteler izledi. Bu gruplar, çoğu zaman hükümetlerince rahatsız edilmek ve bastırılmakla birlikte, liberalleşme için iç lobby'ler oluşturdular.

Helsinki Sürecinin her üç boyutunun Doğu Avrupa'daki demokratlaşma üzerindeki etkisi, sınırlı ama gerçekti. Komünist hükümetler, insan hakları standartları konusunda Batılı ilkeleri kabul etmekle kendilerini, bu hakları ihlâl ettikleri zaman uluslararası ve iç eleştirilere açık kıldılar. Helsinki, toplumlarını açmaya çalışan reformcuların kullandığı bir özendirici ve bir silâh oldu. En azından iki örnekte bu etki, çok doğrudan doğruyaydı. 1989 Eylülünde Macaristan'daki reformcu hükümet, Doğu Alman hükümetiyle olan anlaşmasını ihlal edip Doğu Almanların Macaristan yoluyla Batı Almanya'ya geçmelerine izin vermesini haklı göstermek üzere, Viyana toplantısının sonuç belgesinde belirtilmiş olan, bireyin göç etme hakkına saygı taahhüdüne dayandı. Bu süreç, Doğu Alman komünizminin çöküşüne yol açan olaylar dizisini harekete geçirdi. 1989 Ekiminde Bulgaristan'da çevreyle ilgili bir AGİK konferansının toplanması, Sofya'da hükümetin gaddarca bastırdığı gösterileri teşvik etti ve ertesi ay tutucu diktatör Todor Zhivkov'un devrilmesine yol açan olaylar dizisini başlattı.

Avrupa Topluluğu demokratlaşmayı aktif olarak teşvik ettiği gibi, Topluluk üyeliği, ülkelerin demokratlaşması için bir özendirici oldu. AGİK, komünist yönetimleri liberalleşme taahhüdüne bağlayan ve iç muhaliflerle yabancı hükümetlerin onları buna zorlamasına meşruluk kazandıran bir süreçti. AGİK, demokrasileri yaratmadı ama, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğinde siyasal açılmaların gelişmesine yardımcı oldu.

Amerika Birleşik Devletleri. Diğer ülkelerde insan haklarının ve demokrasinin desteklenmesine ilişkin Amerikan politikası, 1970'lerin başlarında değişmeye başladı ve 1973 ile 1989 arasında dört safhadan geçerek gelişti. 1960'ların sonlarıyla 1970'lerin başlarında bu hedefler, Amerikan dış politikasında tâlî bir yer işgal ediyordu. İlerleme için İttifak'ın aktivist yaklaşımı bir yana bırakılmıştı; yönetim ve ülke Vietnam Savaşıyla uğraşıyordu; Başkan Nixon ve Henry Kissinger, dış politikada bir realpolitik yaklaşımını savunuyorlardı. Ancak, 1973'te dalga, aksi yöne dönmeye başladı. Değişiklik girişimi Kongre'den geldi ve 1973'ün ikinci yarısında Temsilci Donald Fraser'in Uluslararası Örgütler ve Hareketler Alt-komitesinin yürüttüğü onbeş birleşimlik dinlemelerle başladı. Alt-komitenin 1974 başlarındaki raporu, ABD'ni, insan haklarının desteklenmesini temel bir dış politika hedefi haline getirmeye çağırdı ve bu hedefi destekleyecek çeşitli eylemler tavsiye etti. 1974'te Kongre, Dış Yardım Kanununa, Karşılıklı Yardım Kanununa ve Ticaret Reformu Kanununa, insan hakları tâdilleri ekledi. Üç yıl sonra, Uluslararası Malî Kurumlar Kanununu benzer şekilde değiştirdi. Bu tâdiller, genellikle, Başkan zorunlu nedenler görmedikçe, ağır insan hakları ihlâllerinden suçlu olan ülkelere hiç yardım verilmemesini hükme bağlıyordu. 1974, 1975 ve 1976'da Kongre'nin insan haklarına karşı ilgisi ve insan haklarını ihlâl edenlere ekonomik müeyyideler uygulama isteği, apaçık ortaya çıktı.

ABD politikasında ikinci safha, 1977'de Carter yönetimiyle başladı. Carter, seçim kampanyasında insan haklarını başlıca temalardan biri haline getirmişti ve iktidarının ilk yılında bu, onun dış politikasının önde gelen bir yönü oldu. Başkanın eylemleri (meselâ iktidarı devralır almaz Andrei Sakharov'a yazdığı mektup ve Vladimir Bukovsky'yi Beyaz Saray'da kabul edişi); başkanın, dışişleri bakanının, yönetimin diğer mensuplarının konuşma ve demeçleri; bazı ülkelere ekonomik yardımın askıya alınması; devlet bürokrasisi içinde insan haklarının örgütsel yerinin yükseltilmesi, bütün bunlar, Amerikan dış politikasında insan haklarının merkezî rolünü vurgulamaya ve Başkan Carter'in dediği gibi insan haklarını "dünya gündemi"ne sokmaya hizmet etti.

Reagan yönetimi, dış politikasını selefininkinden ayırmak kararlılığıyla iktidara geldi. Bunun bir unsuru, Carter'ın insan hakları yaklaşımını, insan haklarını inkâr eden siyasal sistemlerden çok, bireysel insan hakları ihlâlleri üzerinde odaklaşması yüzünden eleştirmekti. Böylece başlangıçta Reagan yönetimi, Latin Amerika ve Asya'daki "otoriter" rejimlerin insan hakları sorunlarını görmezlikten gelerek, komünist rejimlere meydan okuma gereğini vurguladı. Ancak, 1981'in sonlarına gelindiğinde, Kongre'nin ve Latin Amerika'daki demokrasiye geçişlerin baskısı altında yönetim, tutumunu değiştirmeye başladı; bu değişiklik, Başkan Reagan'ın 1982 Haziranında İngiliz Parlamentosunda yaptığı konuşmada kendisini gösterdi. 1983 ve 1984'lerde ise ABD politikası dördüncü safhasına girmişti; yönetim, taahhüdünü Ulusal Demokrasi Vakfı'nın kuruluşuyla sembolleştirerek, gerek komünist gerek komünist olmayan diktatörlüklerde demokratik değişimi aktif olarak desteklemeye başlamıştı. Sonuç olarak, Carter ve Reagan yönetimlerinin her ikisi de, dış ülkelerde insan haklarını ve demokrasiyi teşvik etmekte benzer "ahlâkçı" yaklaşımlar izlemişlerdir.[67]

Üçüncü dalgada ABD hükümeti, demokratlaşmayı teşvik etmek üzere çeşitli araçlar -siyasal, ekonomik, diplomatik ve askerî - kullanmıştır. Bunlar arasında aşağıdakiler gösterilebilir:

(1) Başkanların, dışişleri bakanlarının ve diğer görevlilerin demokratlaşmayı genel olarak ve belli ülkelerde destekleyen demeçleri; Dışişleri Bakanlığının diğer ülkelerdeki insan haklarına ilişkin yıllık değerlendirmeleri; ABD Haberler Merkezinin, Amerika'nın Sesinin, Hür Avrupa Radyosunun ve Hürriyet Radyosunun demokrasiyi savunmaları;

(2) Kongrenin, onbeş ülkeye ABD yardımını, ticaretini ve yatırımlarını sınırlaması ya da yasaklaması dahil olmak üzere, ekonomik baskılar ve müeyyideler; diğer örneklerde yardımın yürütme organınca askıya alınması; çok taraflı malî kurumlarca verilecek borçlarda olumsuz veya çekimser oylar;

(3) Prototipi 1975'te Portekiz'de Frank Carlucci* olmak üzere, Uruguay ve Nikaragua'da Lawrence Pezzullo, Filipinler'de Stephen Bosworth, El Salvador, Pakistan ve Panama'da Deane R. Hinton, Peru, Bolivya ve El Salvador'da Edwin Corr, Paraguay'da Clyde Taylor, Şili'de Harry Barnes ve Macaristan'da Mark Palmer gibi, yeni bir aktivist, "hürriyet savunucusu" ABD elçileri tipinin demokratlaşmayı teşvik etmesi dahil olmak üzere, diplomatik eylem; buna, ABD Güney Komutanlığı başkomutanının Ekvator ve Şili'deki lobbycilik eylemleri de dahildir.

Amerikan elçileri için, sadece görevli gönderildiği ülkenin hükümetiyle, ne kadar berbat olursa olsun, iyi ilişkiler sürdürmek yerine, o ülkede demokrasiyi teşvik etme sorumluluğunu yüklenmek fikri, Dışişleri Bakanlığının ethos'unda devrimci bir değişim demekti. Kurabiye satıcılığından hürriyet satıcılığına doğru bu değişimin, bürokratik zihniyet içerisinde niçin ve nasıl meydana geldiğinin ciddî olarak araştırılması gerekir.

(4) 1975 yılında Merkezî Haberalma Teşkilâtından (CIA) Portekiz Sosyalist partisine muhtemelen on milyonlarca dolar, Polonya'da Dayanışma'ya önemli malî destek, Uluslararası Gelişme Teşkilâtı'ndan (AİD) ve Ulusal Demokrasi Vakfından 1988'de Şili'de General Pinochet hakkında dürüst bir referandumun gerçekleştirilmesi için milyonlarca dolar ve 1990'da Nikaragua'da demokratik bir sonucun teşvik edilmesi için yardım dahil olmak üzere, maddî destek;

(5) Carter yönetiminin, 1978 seçimlerinde oyların dürüstçe sayımını sağlamak için Dominik Cumhuriyeti kıyılarına Amerikan savaş gemilerini yollaması; Reagan yönetiminin 1983'te Grenada'yı istilâsı; Bush yönetiminin Aquino'yu desteklemek üzere uçuşlar yaptırması ve 1989'da Panama'yı istilâ etmesi; Filipinler ve El Salvador'da demokratik

---

* "Carlucci, güçlü Batı Alman desteğiyle, Sosyalistlere üstü örtülü bir destek politikası önerdi Daha önceleri Washington'a seslerini duyuran eski sağcı sertlik yanlılarından da uzak durdu; ordu içinde ılımlı solu güçlendirmeye yardım etti; 1975 Kasımında Komünistlerle radikal askerleri hezimete uğratan Sosyalistler ve ılımlı subaylar koalisyonuna büyük ekonomik yardım sağlamak için de müthiş çalıştı." Kenneth Maxwell, "Rejime Overthrow and the Prospects for Democratie Transition in Portugal," Transitions From Authoritarian Rule: Southern Europe, ed., Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, ve Laurence Whitehead (Baltimore: Johns Hopkins Universtiy Press, 1986), s.131.

biçimde seçilmiş hükümetlere, Marksist - Leninist ayaklanmalarla yaptıkları savaşlarda askerî yardim; Afganistan, Angola, Kamboçya ve Nikaragua'da demokratik olmayan yönetimlere karşı yürütülen ayaklanmalara malî destek dahil olmak üzere, askerî eylem;

(6) Carter ve Reagan'ın atadıkları Max Kampelman tarafından, Belgrad ve Madrid'de Helsinki Anlaşmalarının Üçüncü Sepeti hakkındaki AGİK görüşmelerinde Sovyetler Birliğine baskı yapılması ve insan haklarını ağır şekilde ihlâl edenlere karşı Birleşmiş Milletler (UN) kuruluşlarında muhalefetin seferber edilmesi çabaları dahil olmak üzere, çok-taraflı diplomasi.

Bu eylemler, demokratlaşmaya ne ölçüde yardımcı olmuştur? Şüphesiz, en önemli etki, insan hakları ve demokrasinin, uluslararası ilişkilerde önemli sorunlar haline getirilmiş olmasıdır. 1977'de İnsan Hakları Uluslararası Ligi, insan haklarının "ilk defa olarak birçok ülkelerde bir ulusal politika" ve "uluslararası örgütlerin tartışmalarında ve dünya haberleşme araçlarının daha büyük dikkatinde bir odak noktası haline geldiğini" belirtmiştir. "Bunda en önemli bir faktör, Başkan Carter ve ABD'nin insan hakları politikası olmuştur." Arthur Schlesinger'in yazdığı gibi, Carter'in kampanyası, "uluslararası ortamı değiştirmiş" ve "insan haklarını dünyanın gündemine ve dünyanın vicdanına sokmuştur." [68] Başkan Reagan'ın, yönetiminin ilk yılında "Demokrasi Projesi"ni desteklemesi, İngiliz Parlâmentosundaki 1982 konuşması, 1984'te Ulusal Demokrasi Vakfı'nın yaratılması, 1986 Martında Kongre'ye yolladığı mesaj, ve bunlara ek olarak Amerikan diplomatlarının birçok ülkelerdeki faaliyetleri, 1980'lerde demokratlaşmanın uluslararası ilişkilerde merkezî bir odak noktası olarak tutulmasına ve demokrasi lehindeki genel küresel entellektüel ortamın güçlendirilmesine yardımcı olmuştur.

Bazı ülkelerde Amerika'nın rolü, dolaysız ve önemli olmuştur. Zaman zaman Amerikan elçileri, kardinaller ve papalık nuncio'ları gibi, muhalefet grupları arasında anlaşmaları teşvik etmişler ve bu gruplarla otoriter yönetim arasında aracı rolü oynamışlardır. 1980, 1983 ve 1984'te ABD, planlanan askeri darbelere engel olmak için, El Salvador, Honduras ve Bolivya'da müdahalede bulunmuştur. 1987'de Başkan Reagan ve Dışişleri

Bakanı George Shultz, Kore Cumhurbaşkanı Chun'u muhalefetle bir diyaloğa girmeye çağırmışlar ve Dışişleri Bakanlığı, Kore ordusuna bir darbeye teşebbüs etmeme hususunda "sert uyarılar"da bulunmuştur. Peru'da 1989 Ocağında bir askerî darbe kapıda görünüyordu; Amerikan elçisi, ABD'nin böyle bir darbeye karşı olduğunu güçlü şekilde açıkladı; darbe de gerçekleşmedi.[69] Çeşitli zamanlarda ABD, Filipin demokrasisini askeri darbelere karşı korumak için harekete geçti. Bu ve diğer örneklerde Amerikan eylemleri, sonucu belirlemiş olabilir veya olmayabilir ama, bunlar şüphesiz demokrasiye doğru gidişi güçlendirmek açısından önemliydiler. Gerçekten, Carter, Reagan ve Bush dönemlerinde ABD, Brezhnev doktrininin demokratik bir versiyonunu benimsedi: Kendi etki alanı içinde demokratik yönetimlerin devrilmesine izin vermeyecekti.

Carter-Reagan çabalarının etkisi, şüphesiz, ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişmiştir; tek bir ülkede bile bu etkinin değerlendirilmesi, olağanüstü bir çabayı gerektirir. Belki iki ölçüt işe yarayabilir. Biri, bu politikaların yararlandırmayı amaçladığı kişilerin yargılarıdır. Mesela Ekvator'un 1981-1984 arasındaki demokratik başkanı Osvaldo Hurtado, 1986'da şunları söylemişti: "ABD, geçmişte hiçbir zaman olmadığı kadar demokratik kurumlara kendisini bağlamıştır; Başkan Carter ve Başkan Reagan'ın savundukları demokrasi yanlısı politikalar olmasaydı, Latin Amerika'daki bazı demokratik süreçler ya hiç başlatılmaz ya da başarıya ulaşmazdı." Uruguay'ın 1971'den beri ilk demokratik şekilde seçilmiş başkanı olduktan bir hafta sonra 1984 Aralığında Julio Sanguinetti, benzer duyguları şöyle ifade etmiştir: "Carter Yönetiminin enerjik politikaları, Uruguay'ın demokratlaşma süreci üzerindeki en önemli dış etkiydi. O diktatörlük yıllarında, bizler muhalefette hemen hemen karanlıkta mücadele etmek zorundaydık. Arkamızdaki az sayıda önemli destek kaynaklarından biri, devamlı olarak insan hakları ihlâllerini araştıran ABD hükûmetinin politikasıydı." Filipinler'de Marcos'a karşı yürütülen başarılı mücadele üzerinde Kardinal Sin şu gözlemde bulunmuştu: "Burada kimse Amerika'nın yardımı olmadan kazanamaz." Sovyetler Birliği bile etkileri hissetmiştir. Uluslararası Af Örgütünün Moskova şubesi başkanı 1980'de şunları demişti:

"Başkan Carter'ın Amerikan tarihine geçip geçmeyeceğini bilmiyorum; ama o, bu politikayla Rus tarihine şimdiden geçmiştir."[70]

ABD'nin demokratlaşma üzerindeki etkisinin ikinci bir ölçüsü, diktatörlükleri sürdürmek isteyenlerden gelmektedir. Carter ve Reagan yönetimleri sırasında, Brezilya, Arjantin, Şili, Uruguay, Filipinler, Sovyetler Birliği, Polonya ve diğer ülkelerdeki otoriter yönetimlerin üst liderleri, iç politikalarına Amerikan "müdahale"sinden acı bir dille ve bazı durumlarda sık sık şikayet etmişlerdir. Kanıtlar, çoğu durumlarda şikayetlerin haklı olduğunu ciddi şekilde düşündürmektedir.

Aktörlerin bu yargıları, birçok ülkeler bakımından uzman gözlemcilerin yargılarıyla güçlenmektedir. Luis Abugattas'a göre 1977'de Peru'da,

> "Böylece, Carter Yönetiminin insan hakları politikaları ve dış borç görüşmeleri dolayısıyle dış meşruluğu geliştirme ihtiyacı yeniden demokratlaşmaya güç kattı. IMF ile görüşmeler 1976 ortalarından itibaren ertelenmişti ve askerî hükümet, Fon'un istediği "şok politikaları"nı kabul etmek istemediği için bunları yeniden başlatamıyordu. Demokratik açılma, ABD Dışişleri Bakanlığının dikkatini çekti ve bu yöndeki her adım, rejime verilen dış yardımın artması gibi olumlu bir cevapla karşılandı. Ayrıca, ABD elçiliği, Güney Konisi ülkelerinde benzer bir askerî *continuismo* arayışındaki sağcı subaylara ve yerel sermayeye karşı koyma talimatı almıştı; bu seçeneğin Carter Yönetimince kabul edilmeyeceğini onlara anlattı. Eğer yeniden demokratlaşma 1976 Temmuzundan sonra bir ihtimal idiyse, 1977 Temmuzundan sonra bir gerçek haline geldi."

Ekvator'da ABD baskısı, 1978'de "otoriter rejime dönüşü önlemiş görünen" üç faktörden biriydi; Başkan Febres-Cordero 1985 ara seçimlerini ertelemek istediğinde "ancak ABD elçiliğinin ağır baskısı altında, sonunda bu seçimleri yaptı." 1984'te Bolivya Cumhurbaşkanı güvenlik güçlerince kaçırıldığında, "işçilerden, sadık askerî kesimlerden ve ABD elçiliğinden gelen ciddî muhalefet" sayesinde salıverildi. Dominik Cumhuriyetindeki demokratlaşmaya, 1978 seçimlerinde oyların dürüstçe sayımını sağlamayı amaçlayan üçüncü dalga müdahalesiyle doruk noktasına ulaşmış ABD ilişkisi nedeniyle, "dış yoldan

geçiş" adı verilmiştir. Şili'de "sürekli ABD baskısı" 1988'de Pinochet rejimi hakkındaki serbest ve dürüst referandumu mümkün kılmıştır. Reagan yönetimi, Şili, El Salvador, Guatemala ve Honduras gibi ülkelerde demokratlaşmayı teşvik etmek hususunda özellikle etkiliydi; çünkü bunların askeri kurumları, yönetimi temelde dost olarak görüyorlardı.[71]

ABD'nin, başka bir ülkede demokratlaşmayı teşvik etme konusunda en iyi bilinen ve en tartışmalı çabası, Kongre'nin Başkan Reagan'ın vetosuna rağmen, Güney Afrika'ya müeyyideler yükleyen 1986 Kapsayıcı Anti-Apartheid Kanununu kabul etmesi olmuştur. Bu kanun üzerindeki tartışmalarda onun yandaşları, müeyyidelerin Güney Afrika ekonomisi üzerinde büyük etkisi olacağını ve Güney Afrika rejimini ırk ayrımına hızla son vermeye zorlayacağını ileri sürmüşlerdir. Karşı olanlar da, müeyyidelerin ekonomiyi ciddî olarak etkileyeceğini, siyahların iş imkanlarını ortadan kaldıracağını, onların hayat standartlarını ve ilerleme ümitlerini kötüleştireceğini iddia etmişlerdir. Her iki iddia da abartılmıştı. ABD müeyyideleriyle onlardan daha az sıkı olan Avrupa Topluluğu müeyyidelerinin, 1980'lerde Güney Afrika üzerinde bazı ekonomik etkileri olmuştur. Bunların, ırk ayrımından uzaklaşma akımını önemli ölçüde etkileyip etkilemediği belli değildir. Bu akım 1979'da, doğrudan doğruya, Güney Afrika'nın ekonomik gelişmesinin, ve beceri isteyen işleri siyahlara açma, siyah sendikalar kurma, siyahların eğitimini iyileştirme, emeğin serbest dolaşımına izin verme, siyahların satın alma gücünü arttırma ihtiyacının bir sonucu olarak başlamıştı. Irk ayrımı, nisbeten yoksul bir tarım ekonomisiyle bağdaşabilirdi ama, karmaşık, zengin, şehirsel, ticari ve endüstriyel bir ekonomiyle bağdaşamazdı. Diğer ülkelerde olduğu gibi, ekonomik gelişme siyasal liberalleşmeyi doğurdu. 1980'lerin ortalarındaki Amerika ve Avrupa müeyyideleri, şüphesiz, Güney Afrikalı beyazların psikolojisini ve yalnızlık duygusunu etkilemiş ve ırk ayrımından uzaklaşmak için ek özendiriciler sağlamıştır. Bu müeyyideler muhtemelen, bu hareketin hızını ve mahiyetini etkilemiştir; ancak etkisi, Güney Afrika'nın kendi içindeki ekonomik ve sosyal değişimin etkisine oranla, ikinci derecede kalmıştır.

Üçüncü dalga demokratlaşmalarında ABD'nin rolü üzerinde burada kesin bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte, genelde, ABD desteğinin, Dominik Cumhuriyeti, Grenada, El Salvador, Guatemala, Honduras, Uruguay, Peru, Ekvator, Panama ve Filipinler'de demokratlaşma için hayatî önem taşıdığı; Portekiz, Şili, Polonya, Kore, Bolivya ve Tayvan'da da demokratlaşmaya katkıda bulunan bir faktör olduğu görülmektedir. Katolik Kilisesinde olduğu gibi, ABD'nin bu süreçte mevcut olmaması, demokrasiye geçişlerin sayıca daha az ve daha geç olması demek olurdu.

Sovyetler Birliği. 1980'lerin sonlarında Doğu Avrupa'daki demokratlaşma, Sovyet politikasında meydana gelen, Kongre ve Başkan Carter'in 1970'lerde Amerikan politikasında gerçekleştirdiklerinden de daha geniş kapsamlı ve çarpıcı değişikliklerin sonucudur. Başkan Mikhail Gorbachev, Brezhnev doktrinini kaldırarak, Doğu Avrupa hükümetlerine ve aynı zamanda muhalefet gruplarına, Sovyet yönetiminin, mevcut komünist diktatörlükleri devam ettirmek için harekete geçmeyeceği, hattâ ekonomik liberalleşme ve siyasal reformdan yana olduğu konusunda açık bir mesaj vermiştir. Gorbachev'un tam olarak ne ölçüde siyasal reformu desteklediği ve beklediği belli değildir. Şüphesiz, Doğu Almanya'da Erich Honecker, Bulgaristan'da Todor Zhivkov, Çekoslovakya'da Milos Jakes gibi eski-tüfek liderlerin uzaklaştırılmalarından ve bunların yerine kendi doğal müttefikleri olacak reformcu komünistlerin gelmesinden yanaydı. Doğu Avrupa ülkelerinde tam demokratlaşmadan ve bu toplumlarda Sovyet nüfuzunun hemen hemen tamamiyle çökmesinden yana olduğu ise, açık değildir. Bununla birlikte, eylemlerinin doğurduğu sonuç bu olmuştur.

Yeni Sovyet yaklaşımı, yerleşik komünist liderlerin görevlerinden atılmalarının, komünist olmayan grupların iktidara katılmalarının, devlet görevlilerinin yarışmacı seçimler yoluyla seçilmelerinin, Batı Avrupa ile sınırların açılmasının ve daha piyasaya dönük ekonomilere doğru yönelme konusunda yoğunlaştırılmış çabaların yolunu açmıştır. 1988-89'da Polonya'nın demokrasiye geçişi, görünüşe göre, birinci derecede iç geliş-

melerden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte 1989 Ağustosunda Gorbachev, söylendiğine göre, Komünist parti liderlerini, Dayanışma liderliğindeki bir hükümete katılmaya teşvik yolunda müdahalede bulunmuştur. Eylülde Sovyetler, Macarların Batıyla olan sınırlarını açmalarına karşı çıkmamışlardır. Ekim başlarında Gorbachev'un Doğu Berlin ziyareti ve "kim geç kalırsa hayatıyla öder" yolundaki demeci, Honecker'in uzaklaştırılması sürecini başlatmıştır. Kremlin, Sovyet ordularının, Leipzig ve diğer şehirlerdeki protestoları bastırmak için kullanılmayacağını açıklamıştır. Kasımda Sovyetler, Bulgaristan'da Zhivkov'un parti şefliğinden uzaklaştırılması ve Petar Mladenov'un başkanlığında reformcu bir hükümetin kurulması için işbirliğinde bulunmuşlardır. Çekoslovakya'ya gelince, söylendiğine göre Gorbachev, 1989 yazında Jakes ve Ladislas Adamec'e değişiklik önerisinde bulunmuştur. Kasımda Sovyetler, 1968 istilâsını kınayacaklarını ifade ederek Çekoslovak parti liderliğini meşruluktan yoksun kılmışlar ve Çekleri değişimi önlemek için kuvvet kullanmaya karşı ciddiyetle uyarmışlardır.[72]

Latin Amerika ve Doğu Asya'da Amerikan gücünün kullanılması demokratlaşmaya katkıda bulunmuştur; Doğu Avrupa'da Sovyet gücünün çekilmesinin de benzer etkileri olmuştur. Sovyetlerdeki değişim, Leipzig, Budapeşte ve Prag sokaklarında milliyetçi, demokrasiden yana göstericilerin "Gorby, Gorby!" diye tezahüratta bulunmalarına ve Mikhail Gorbachev'un, yirminci yüzyılın sonlarında demokratik değişimin başlıca uluslararası destekçilerinden biri olarak John Paul II, Jimmy Carter ve Ronald Reagan'ın yanında yer almasına sebep olmuştur.

GÖSTERİ ETKİLERİ VEYA ÇIĞLAŞMA

Üçüncü dalgaya katkıda bulunan beşinci bir faktör, gösteri etkisi, bulaşma, yayılma, taklit, çığlaşma veya hattâ belki domino etkisi gibi çeşitli adlarla adlandırılabilir. Bir ülkede başarılı bir demokratlaşma gerçekleşir ve bu, ya benzer sorunlarla karşı karşıya oldukları, veya başka bir yerdeki başarılı demokratlaşmanın ne türden olursa olsun, kendi sorunlarına da bir çare olacağını akla getirdiği, ya da demokratlaşan ülke güçlü olduğu

ve/veya siyasal ve kültürel bir model olarak görüldüğü için, başka ülkelerde de demokratlaşmayı teşvik eder. Almond ve Mundt, *Crisis, Choice, and Change* adlı eserlerinde, inceledikleri beş çevresel sebep arasında, gösteri etkilerini orta derecede önemli bulmuşlardır. Darbeler ve diğer siyasal olgular üzerindeki istatistiksel araştırmalar, hiç değilse bazı durumlarda, bir bulaşma örüntüsünün varlığını göstermiştir.[73] Tek örneklerde gösteri etkilerinin sonuçlarını tahlil etmek güçtür ve burada yapabileceğimizden daha yoğun bir çalışmayı gerektirir; ancak, gösteri etkilerinin üçüncü dalgadaki genel rolü hakkında bazı akla yatkın varsayımlar ileri sürülebilir.

Uygulamada gösteri etkileri neyi göstermiştir? Bir defa, bir toplumdaki liderlere ve gruplara, başka bir toplumdaki liderlerin ve grupların otoriter bir sisteme son verebileceğini ve demokratik bir sistem kurabileceğini göstermiştir. Bunun yapılabileceğini göstermiş, dolayısıyle belki ikinci toplumdakileri birinci toplumdakileri taklide çalışmaya sevketmiştir. İkincisi, gösteri etkileri, bunun nasıl yapılabileceğini göstermiştir. İzleyici toplumun halkı, daha önceki demokratlaşmaları gerçekleştirmekte kullanılan tekniklerden ve yöntemlerden bazı şeyler öğrenmiş ve bunları taklide çalışmıştır. Kore'deki gruplar, bilinçli olarak, Marcos diktatörlüğünü devirmiş olan "halk iktidarı" yaklaşımını taklid etmişlerdir. Bazen öğrenme, Macar demokratik reformcuları ve onların İspanyol öncelleri arasında olduğu gibi, demokratik reformcular arasında doğrudan doğruya danışmaların ve bilinçli bir eğitim sürecinin sonucu olmuştur. Üçüncüsü, daha sonraki demokratik reformcular, kaçınılacak tehlikeleri ve yenilecek güçlükleri de öğrenmişlerdir. Mesela Portekiz'de 1974 ve 1975'teki karışıklıklar ve sosyal çatışma, İspanya ve Brezilya'daki demokratlaşma liderlerini, "Portekiz'in uğradığı kesintiden kaçınabilmek için kontrollu bir siyasal değişim süreci"ne girişmeye sevketmiştir. Benzer şekilde, İspanyol demokratik liderleri, Türkiye'deki Eylül 1980 askerî darbesini, İspanya'da kaçınılması gereken "tehlikeli bir örnek" olarak görmüşlerdir.[74]

Gösteri etkilerinin üçüncü dalgadaki genel rolü, üç önermede özetlenebilir.

Birincisi, gösteri etkileri, üçüncü dalgada ilk iki demokratlaşma dalgasındakinden veya çok muhtemelen, yirminci yüzyıldaki bütün diğer siyasal dalgalardakinden çok daha önemliydi. Bunun sebebi, İkinci Dünya Savaşından sonraki onyıllarda küresel haberleşmeler ve ulaşımda gerçekleşmiş olan muazzam gelişme ve özellikle 1970'lerde dünyanın televizyon ve haberleşme uydularıyla kaplanmış olmasıdır. Hükümetler hâlâ yerel haberleşme araçlarını denetleyebiliyor ve bazen halklarının, almasını istemedikleri mesajları alabilme imkanını hemen hemen ortadan kaldırabiliyorlardı. Ancak bunun güçlükleri ve maliyeti belirgin şekilde artmıştı. Bu, Polonya ve diğer ülkelerde olduğu gibi, yaygın bir yeraltı haberleşme şebekesine yol açabiliyordu. Kısa dalga radyo, uydu televizyon, bilgisayarlar ve faks makineleri, otoriter yönetimlerin, diğer ülkelerde otoriter rejimlere karşı yapılan mücadelelere ve bunların devrilmelerine ilişkin haberleri kendi elitlerinden, hatta kendi halklarından saklamasını gitgide güçleştirmişti. Esas itibarile küresel haberleşmelerin etkisi nedeniyle 1980'lerin ortalarında "dünya çapında demokratik devrim" imajı kuşkusuz, dünya ülkelerinin çoğunda siyasal ve entellektüel liderlerin zihinlerinde bir gerçeklik haline gelmişti. Halk bunun gerçekliğine inandığı içindir ki, bu, sonuçları bakımından da gerçekti. İnsanlar, uzak ülkelerdeki siyasal olayların kendileri için taşıdığı anlamı düşünebiliyor ve düşünüyorlardı; Dayanışma'nın Polonya'daki mücadelesi ile, Filipinler'de Marcos'un devrilişi, Şili'de daha önceki onyıllarda hiç beklenemeyecek bir yankı uyandırmıştı.[75]

İkincisi, yoğunlaşan haberleşmelerin uzak olayları anlamlı kılmış olmasına rağmen, gösteri etkileri gene de coğrafi bakımdan yakın ve kültürel bakımdan benzer ülkeler arasında en güçlüydü. Portekiz'de otoritarizmin devrilişi Güney Avrupa ve Brezilya'da hemen etki yaptı. Portekiz'deki darbeden iki ay sonra, Yunan askeri rejiminin çöküşünden de bir ay önce 1974 Haziranında bir Atinalı, "bize gerekli olan, cuntayı devirip anayasal yönetimi geri getirecek bir Yunanlı General Spinola'dır" diyordu. Keza, kırkbeş yıllık Portekiz diktatörlüğünün sona ermesi, "İspanya'daki tutucular için derin bir şok oldu ve muhalefetin moralini çok yükseltti. Yoksul akrabanın demokrasiyi başara-

bilmesi, İspanya'daki değişiklik isteklerini ancak güçlendirebilirdi."[76] Doğal olarak, Yunan demokratlaşmasının başka yerlerde pek etkisi olmadı. İspanyol demokratlaşması ise, Latin Amerika için çok anlamlı ve etkili oldu. Bir Arjantinlinin belirttiği gibi, "Amerika'yı aynen taklit etmek hiçbir zaman yapmamız beklenemeyecek bir şey, ama İspanya'ya benzemek büsbütün farklı bir mesele." İspanya ve Portekiz'deki demokrasiye geçişler, İberya kültürlerinin mahiyetleri icabı olarak ve değişmez biçimde anti-demokratik olmadıklarını en inandırıcı şekilde gösterdi. Eğer İspanya ve Portekiz bunu yapabildiyseler, "Latin Amerika da kendisini istibdattan kurtarabilirdi." Alfonsin, Arjantin'deki faaliyetlerini meşrulaştırmak için, İspanyol "benzetme" sinden bol bol yararlandı.[77] Arjantin'in demokratlaşması ise, Bolivya Cumhurbaşkanının sözleriyle, "tüm Latin Amerika'da demokrasiye destek sağladı" ve komşuları üzerinde özellikle etkili oldu. Uruguay üzerindeki etki, hem olumlu hem olumsuzdu. Büyük komşusundaki demokrasi, Uruguay'da demokrasiyi hemen hemen kaçınılmaz kıldı; ancak Alfonsin rejiminin başlarda eski askerî yöneticileri kovuşturması, bazı Uruguaylı askerleri, iktidarı bırakma sözünden geri dönmeye teşvik etti. Julio Sanguinetti, "Arjantinliler bize korkunç zarar verdiler" diye şikayette bulunuyordu. Arjantin'deki demokratlaşma, Şili ve Brezilya'daki demokratlaşmayı cesaretlendirmiş ve söylendiğine göre Peru ve Bolivya'da yeni demokratik rejimlere karşı yapılabilecek askerî darbelerin cesaretini kırmıştır. Alfonsin, diğer Latin Amerika ülkelerindeki demokratik muhalefet gruplarının liderleriyle bizzat buluşmuş ve onları desteklemiştir.[78]

Marcos'un 1986 Şubatında devrilmesi, Asya'nın diğer ülkelerindeki otoriter liderler ve muhalefetteki demokratlar arasında endişe ve ümit uyandırdı. En önemli etkisi Güney Kore üzerinde oldu. Kardinal Sin'in Filipinler'deki rejim değişikliğinde temel bir rol oynayışından bir ay sonra Kardinal Kim, ilk defa olarak, Kore'de anayasa değişikliği ve demokrasi çağrısında bulundu. Muhalefet lideri Kim Dae Jung şunları söyledi: "Asya'da birçok diktatörlükler var. Ama sadece Güney Kore'de ve Filipinler'de aktif olarak demokrasiyi isteyen halklar var. Onlar Filipinler'de başarıya ulaştılar; belki biz de burada başarıya ulaşacağız...

Şimdi, Asya'nın gelişmekte olan ülkelerinde halk iktidarı zamanıdır. Hiçbir zaman şimdiki kadar kendimize güvenimiz olmadı."[79] Elde pek kanıt bulunmamasına rağmen, Filipinler ve Kore'deki olayların, 1988 yazında Burma'daki, 1986 sonbaharı ve 1989 ilkbaharında Çin'deki demokrasi gösterilerini tahrik etmekte rol oynamış, ayrıca Tayvan'daki liberalleşmeye bazı etkiler yapmış olması muhtemel görünmektedir.

En çarpıcı çığ etkisi, Doğu Avrupa'da vukubulmuştur. Bir kez Sovyetler Birliği, 1989 Ağustosunda Polonya'da komünist olmayanların iktidara gelmesine rıza gösterdikten, hatta belki bunu teşvik ettikten sonra, demokratlaşma dalgası bütün Doğu Avrupa'yı kaplayarak, sırasıyla Eylülde Macaristan'a, Ekimde Doğu Almanya'ya, Kasımda Çekoslovakya ve Bulgaristan'a, Aralıkta da Romanya'ya ulaşmıştır. Bir Doğu Almanın dediği gibi, "Polonya ve Macaristan"ın neler yaptıklarını gördük; Gorbachev'u işittik. Herkeste 'biz niçin geri kalıyoruz?' duygusu uyandı." Çekoslovakya'da, Timothy Garton Ash'in ifade ettiği gibi, "herkes, komşularının deneyinden bu işin yapılabileceğini biliyordu."[80] Bazı ülkelerin demokratlaşması, komşularında gurur duygusu da uyandırdı. İleri, endüstrileşmiş, orta-sınıf İspanya, küçük, yoksul Portekiz'in gerisinde mi kalacaktı? Demokratik yönetimde uzun deneyimleri olan Uruguay ve Şili, Arjantin ve Brezilya'nın gölgesinde mi kalacaklardı? Gerçek anlamda demokratik geleneğe sahip tek Doğu Avrupa ülkesi olan Çekoslovakya, diğerlerinden geri mi kalacaktı?

Doğu Avrupa ve Doğu Asya demokratlaşma süreçleri, gösteri etkilerinin üçüncü bir önemli yönünü açıklamaktadır: Bir demokratlaşma dalgasının sebeplerinin taşıdığı nisbi önemlerin zaman içinde değişmesi. Gösteri etkisi elbette ilk demokratlaşmayı etkileyemezdi. Üçüncü dalganın ilk demokratlaşmaları, çığların değil, fetihlerin sonucudur. Kazanılması imkansız bir sömürge savaşı, Kıbrıs'taki bir askeri yenilgi ve Franco'nun ölümü, Portekiz, Yunanistan ve İspanya'da demokratlaşmanın tetiğini çekmiştir. Falklands yenilgisi, Benigno Aquino'nun öldürülmesi ve Papa'nın ziyareti, Arjantin, Filipinler ve Polonya'da benzer etkiler doğurmuştur. Bu süreçler, büyük ölçüde yerli

malı nitelikteydi. Ama bir defa gerçekleştikten sonra, bu öncü ülkelerdeki -İspanya, Portekiz, Arjantin, Filipinler, Polonya- değişimler, komşu ve kültürel bakımdan benzer ülkelerde benzer değişiklik isteklerini uyarmaya yardımcı oldu. Gösteri etkilerinin sonucu, buna mâruz kalan ülkede demokrasiye elverişli ekonomik ve sosyal şartların varlığına pek bağlı değildi. Gerçekten, çığlaşma süreci ilerledikçe, bu sürecin kendisi, o şartların yerini tutacak bir unsur haline geldi. Bu, sürecin hızlanması sonucunu doğurdu. Söylendiği gibi, demokratlaşma Polonya'da on yıl, Macaristan'da on ay, Doğu Almanya'da on hafta, Çekoslovakya'da on gün, Romanya'da ise on saat aldı.[81]

1989'un sonunda bir Mısırlı, Arap dünyasında siyasetin geleceği hakkında şu yorumu yapmıştı: "Artık demokrasiden kaçma imkanı yok."[82] Onun bu tahmini, çığlaşmanın nasıl sebep olarak görüldüğünü özetliyordu: Demokratlaşma, orada olduğu için, burada da olacaktır. Oysa tepeden aşağı inen çığlar hızlanıp büyüdükleri gibi, elverişsiz ortamlarda eriyebilirler de. 1980'lerin sonlarında gösteri etkileri, demokratlaşmaya ve demokrasiye götürücü diğer şartların bulunmadığı veya zayıf olduğu ülkelerde demokratlaşma çabaları doğurdu. Filipinler'de, Polonya'da, Macaristan'daki demokratlaşma hareketlerinden sonra, Koreliler, Doğu Almanlar ve Çekoslovaklar, haklı olarak, "niye biz değil?" diye sordular. Bu uluslar demokrasiye geçtikten sonra Çinliler ve Romenler de, "niye biz değil?" sorusunu sordular. Oysa, onların durumunda bu sorunun zorlayıcı cevapları bulunabilirdi. Çin'in kişi başına düşen GNP'si, Filipinler'inkinin yarısı, Kore'ninkinin de onda biriydi; ekonomik bakımdan Çin, siyasal geçiş bölgesinden uzaktı. Çin'de güçlü bir burjuvazi yoktu. Hiçbir zaman ABD tarafından işgal edilmiş veya sömürgeleştirilmiş değildi. Hristiyanlık zayıftı ve Katolik Kilisesi hemen hemen yoktu. Çin'in daha önce hiç demokratik deneyimi olmamıştı ve geleneksel kültüründe birçok otoriter unsurlar vardı. Romanya, Arnavutluk'tan sonra Avrupa'nın en fakir ülkesiydi; demokrasiyle hiç deneyimi olmamıştı; Batı Hristiyanlığı hemen hiç yoktu; Romanya, Avrupa Topluluğunun, Vatikan'ın, ABD'nin, hatta Sovyetler Birliğinin dış etkilerinden tecrid edilmişti. Bununla birlikte gösteri etkileri, gerek Romanya, gerek Çin'de demokratlaşma ça-

balarını destekleyen güçlü bir kuvvet olmuştur. Bu etkiler, üçüncü dalgayı Lizbon'un karanfillerinden Beijing ve Bükreş'in kıyımlarına taşımıştır.

SEBEPLERDEN SEBEP OLANLARA

1970'lerde ve 1980'lerde otoriter rejimlerin çöküşüne ya da zayıflamasına katkıda bulunan faktörler arasında şunlar vardı: Demokratik normların küresel düzeyde ve tek tek birçok ülkede yaygınlığı; bunun sonucu olarak, tek-parti sistemleri dışındaki otoriter rejimler için ideolojiye dayanan meşruluğun bulunmaması; askeri yenilgiler; OPEC petrol şokundan, Marksist-Leninist ideolojiden, akılsız ve beceriksiz ekonomik politikalardan kaynaklanan ekonomik sorunlar ve başarısızlıklar; ya (gerilla ayaklanmalarının bastırılmasında olduğu gibi) rejime duyulan ihtiyacı azaltacak veya (çok hızlı ekonomik büyümede olduğu gibi) sosyal gerilimleri ve siyasal katılma taleplerini yoğunlaştıracak şekilde, bazı hedeflere başarıyla erişilmiş olması; özellikle askeri rejimlerde silahlı kuvvetlerin siyasallaşması konusunda, otoriter rejimlerdeki yönetici koalisyonlar içinde bölünmelerin ortaya çıkması; ve bazı otoriter rejimlerin devrilmesinin, başka otoriter ülkelerdeki yöneticilerin ve muhalefetlerin özgüvenleri üzerinde yarattığı çığ etkisi.

1970'lerde ve 1980'lerde, eski otoriter ülkelerde demokratik rejimlerin doğuşuna katkıda bulunan faktörler arasında şunlar vardı: En önemlisi, daha yaygın okuryazarlığa, eğitime, şehirleşmeye, daha büyük bir orta-sınıfa ve demokrasiyi destekleyici değerler ve tutumların gelişmesine yol açan, daha yüksek ekonomik refah düzeyleri; Katolik Kilisesinin gerek liderlik gerek halk düzeylerinde, Kilisenin otoriter rejimlere karşı çıkmasına ve demokrasiyi desteklemesine yol açan değişimler; Avrupa Topluluğunun, ABD'nin ve 1980'lerin ortalarında Sovyetler Birliğinin demokratik gelişmeyi destekleyici yönde değişen politikaları; ve İspanya, Arjantin, Filipinler ve Polonya gibi öncü ülkelerde demokratik rejimlerin doğuşunun, diğer ülkelerdeki demokrasi hareketlerini güçlendiren çığlaşma etkisi.

Bunlar, demokratlaşmanın üçüncü dalgasının genel sebepleriydi. Bunlarla, ikinci dalganın başlıca sebepleri arasında önemli farklar, birinci dalganın başlıca sebepleri arasında ise daha az önemli farklar vardır. Bu genel sebeplerin nisbî önemleri, bölgeden bölgeye, otoriter sistemlerin bir tipinden ötekine ve bir ülkeden diğerine değişiklikler göstermiştir. Bunların nisbî önemleri, üçüncü dalga içinde zamanla da değişmiştir. Askerî yenilgi, ekonomik gelişme ve petrol şoklarının getirdiği ekonomik krizler, ilk demokratlaşmaların sebepleri arasında önde geliyordu. Dış aktörler ve özellikle çığlaşma, sonraki demokratlaşmalarda daha önemli rol oynamıştır. Herhangi belli bir ülkede demokratlaşma, bazı genel sebeplerle, o ülkeye özgü diğer faktörlerin birleşiminin sonucu olmuştur.

Genel faktörler, demokratlaşma için elverişli şartları yaratır ama, demokratlaşmayı zorunlu kılmaz; bunlar, demokratlaşmadan doğrudan doğruya sorumlu olan faktörlerden de bir miktar uzaktır. Demokratik bir rejimi, eğilimler değil, insanlar kurar. Demokrasileri sebepler değil, sebep olanlar yaratır. Siyasal liderlerin ve halkların eyleme girişmeleri gerekir. Niçin Eanes ve Soares, Karamanlis, Juan Carlos ve Suarez, Evren ve Özal, Geisel ve Figueiredo, Alfonsin, Duarte, Aquino ve Ramos, Roh ve iki Kim, Chiang ve Lee, Walesa ve Jaruzelski, de Klerk ve Mandela ve başka ülkelerdeki benzer liderler, ülkelerine demokrasi yolunda öncülük etmişlerdir? Siyasal liderlerin güdüleri değişik ve değişken, karmaşık ve esrarengiz, ve çoğu zaman kendileri için de açıklıktan yoksundur. Liderler, demokrasinin kendi başına bir amaç olduğuna inandıkları için, demokrasiyi başka hedeflerin bir aracı olarak gördükleri için, veya demokrasi onların izledikleri diğer hedeflerin bir yan ürünü olduğu için, demokrasiyi yaratabilirler. Birçok durumlarda demokrasi, liderlerin en çok istediği sonuç olmayabilir ama, en az kabul edilemeyecek sonuç olabilir.[83]

Demokrasiye elverişli sosyal, ekonomik ve dış şartların doğuşu, hiçbir zaman demokrasiyi doğurmaya yetmez. Güdüleri ne olursa olsun, bazı siyasal liderlerin bunun olmasını istemeleri veya, kısmî liberalleşme gibi, onun oluşumuna yol açabilecek

adımları atmaya istekli olmaları gerekir. Ön-şartların mevcut olmaması halinde siyasal liderler, iradeleri ve becerileriyle demokrasiyi yaratamazlar. 1980'lerin sonlarında Haiti'de demokrasinin engelleri, en becerili ve inançlı demokratik lideri şaşkına çevirecek nitelikteydi. Buna karşılık, Lee Kwan Yew'dan çok daha az becerili bir siyasal lider, eğer isteseydi, Singapur'da demokrasiyi kurabilirdi. Üçüncü dalgada, demokrasinin kurulmasının şartlarının mevcut olması gerekir, ama ancak demokrasi riskini almaya istekli olan siyasal liderler, bunu gerçekleştirebilirler.

BÖLÜM 3

NASIL? DEMOKRATLAŞMA SÜREÇLERİ

Üçüncü dalga demokratlaşmaları nasıl gerçekleşti? Demokratlaşmanın niçiniyle nasılı birbirlerine bağlıdır, ama analizin bu noktasında uygulama birinciden ikinciye, sebeplerden süreçlere, 1970'lerde ve 1980'lerde siyasal liderlerin ve halkların otoriter sistemlere son verip demokratik sistemler kurmalarının yollarına kaymaktadır. Değişimi meydana getirmede baş etken olan kişiler gibi, değişimin yolların da çeşitliydi. Üstelik, süreçlerin başlangıç ve bitim noktaları asimetrikti. Demokratik rejimler arasında açıkça görülen farklar vardır: Kimi başkanlık rejimi, kimi parlamanter rejimdir, kimi de ikisinin Gaullist karışımını temsil eder; keza bazıları iki-partili, bazıları çok partilidir, partilerin niteliği ve gücü bakımından da büyük farklar vardır. Bu farklar, kurulan demokratik sistemlerin istikrarı açısından anlamlıdır ama, bunlara götüren süreçler açısından daha az anlam taşır[1]. Daha önemli olan, tüm demokratik rejimlerde devletin başlıca görevlilerinin, halkın çoğunluğunun katılabileceği yarışmacı seçimlerle seçilmeleridir. Böylece demokratik sistemlerin, onlara kimliklerini veren bir ortak kurumsal çekirdeği vardır. Bu incelemede kullanılan anlamında otoriter rejimler ise, yalnız bu kurumsal çekirdeğin yokluğuyla tanımlanırlar. Demokratik olmamanın ötesinde pek az ortak noktaları olabilir. Dolayısıyle, otoriter rejimlerdeki değişimleri tartışmaya, bu rejimlerin kendi aralarındaki farkları ve bu farkların demokratlaşma süreçleri açısından taşıdığı anlamı belirlemekle başlamak gerekir. Daha sonra analiz, bu süreçlerin mahiyetine ve demokratik reformcularla anti-demokratların kullandıkları stratejilere dönecektir. Bu bölüm, «nasıl»ın tartışılmasını, üçüncü dalga demokratlaşmalarının bazı ortak özellikleri üzerinde bir tartışmayla bitirmektedir.

OTORİTER REJİMLER

Tarihsel bakımdan, demokratik olmayan rejimler, çok çeşitli şekiller almışlardır. Birinci dalgada demokratlaşan rejimler genellikle mutlak monarşiler, hâlâ ayakta kalmış feodal aristokrasiler ve kıtasal imparatorluklara halef olmuş devletlerdi. İkinci dalgada demokratlaşanlar, faşist devletler, sömürgeler ve kişisel askeri diktatörlüklerdi; çoğu zaman bunların daha önce bir demokratik deneyimi olmuştu. Üçüncü dalgada demokratlaşan veya demokrasiye doğru yönelen rejimler ise genellikle üç grupta toplanmaktadır : Tek-parti sistemleri, askeri rejimler ve kişisel diktatörlükler.

Tek-parti sistemleri devrimler veya Sovyet dayatmasıyla kurulmuş olup, komünist ülkelerden başka Tayvan ve Meksika'yı içine alıyordu (Türkiye de, 1940'lardaki ikinci dalga demokratlaşmasından önce bu modele uyuyordu). Bu sistemlerde parti, iktidar üzerinde etkin bir tekel kurmuştu; iktidara parti örgütü yoluyla ulaşılıyordu; ve parti, yönetimini ideoloji vasıtasıyla meşrulaştırıyordu. Bu sistemler çoğu zaman nisbeten yüksek bir siyasal kurumsallaşma düzeyine erişmişlerdi.

Askeri rejimler, hükümet darbeleriyle kurularak, demokratik ya da sivil hükümetlerin yerine geçmişlerdi. Bunlarda ordu, iktidarı kurumsal bir temelde kullanıyor, tipik şekilde askeri liderler ya bir cunta olarak ortaklaşa yönetiyor veya en üst devlet makamını üst düzeydeki generaller arasında sırayla dolaştırıyorlardı. Askeri rejimler Latin Amerika'da (burada bazıları bürokratik-otoriter modele yaklaşmıştır) ve Yunanistan'da, Türkiye'de, Pakistan'da, Nijerya'da ve Güney Kore'de çok görülmüştür.

Kişisel diktatörlükler, demokratik olmayan sistemlerin üçüncü ve daha çeşitli bir grubudur. Kişisel bir diktatörlüğün ayırıcı özelliği, bireysel liderlerin otoritenin kaynağı olması ve iktidarın, lidere ulaşıma, yakınlığa, bağımlılığa ve onun desteğine bağlı bulunmasıdır. Bu kategori, Salazar ve Caetano yöneti-

mindeki Portekiz'i, Franco yönetimindeki İspanya'yı, Marcos yönetimindeki Filipinler'i, İndira Gandhi yönetimindeki Hindistan'ı ve Nicolae Ceausescu yönetimindeki Romanya'yı içine almaktadır. Kişisel diktatörlüklerin kökenleri çeşitlidir. Filipinler ve Hindistan'dakiler, yürütme organı darbelerinin sonucùydu. Portekiz ve İspanya'dakiler, askeri darbelerle başlamış (ikinci örnekte bu, iç savaşa yol açmıştır), daha sonra diktatörler, ordudan bağımsız iktidar temelleri oluşturmuşlardı. Romanya'da kişisel diktatörlük, bir tek-parti sisteminin evrimi yoluyla ortaya çıkmıştır. Pinochet yönetimindeki Şili, bir askeri rejim olarak doğmuş, fakat kendisinin uzun süre iş başında kalması ve kuvvet komutanları üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle, gerçekte bir kişisel diktatörlüğe dönüşmüştür. Marcos ve Ceausesecu'nunkiler türünden kişisel diktatörlükler tıpkı Somoza, Duvalier, Mobutu ve Şah'ın diktatörlükleri gibi, Weber'in patronaj, akraba ve yakınları kayırma, yolsuzluk nitelikleriyle belirlenen sultancı rejimler modelinin örnekleri olmuşlardır.

Tek-parti sistemleri, askeri rejimler ve kişisel diktatörlükler, hem yarışmayı hem katılmayı ortadan kaldırmışlardır. Güney Afrika sistemi, temelinde, nüfusun yüzde 70'ten fazlasının siyasetten dışlandığı, fakat yönetici beyaz toplum içinde hayli yoğun bir siyasal yarışmanın gerçekleştiği bir ırksal oligarşi olması itibariyle, bunlardan ayrılmaktadır. Tarihsel deneyim, yarışma katılmadan önce genişlediği takdirde, demokratlaşmanın daha kolay yürüdüğünü düşündürmektedir[2]. Eğer öyleyse, başarılı demokratlaşma ihtimali, Güney Afrika'da, başka tipte otoriter sistemlere sahip olan ülkelerdekinden daha büyüktür. Güney Afrika'daki süreç, bir ölçüde, Avrupa'daki ondokuzuncu yüzyıl demokratlaşmalarına benzeyecektir; bunlarda temel özellik, oy hakkının genişletilmesi ve daha içleyici bir siyasal sistemin kurulmasıydı. Ancak, bu örneklerde dışlama, ırksal değil, ekonomik gerekçelere dayanıyordu. Bununla birlikte hiyerarşik cemaat sistemleri, tarihsel olarak, barışçı değişime karşı çok dirençli olmuşlardır[3]. Dolayısıyle, oligarşi içindeki yarışmanın Güney Afrika'da demokratlaşmanın yararına olmasına karşılık, bu oli-

garşinin ırksal olarak tanımlanması, demokratlaşma yönünden sorunlar yaratmaktadır.

Belli rejimler her zaman belli kategorilere tıpatıp uymamışlardır. Meselâ 1980'lerin başlarında Polonya, çürümekte olan bir tek-parti sistemiyle, kendisi aynı zamanda Komünist partisinin genel sekreteri olan bir askeri komutanın liderliğindeki, orduya dayanan bir sıkıyönetim sisteminin unsurlarını birleştirmekteydi. Romanya'daki komünist sistem (Kuzey Kore'deki eşi gibi) bir tek-parti sistemi olarak başlamış, fakat 1980'lere gelindiğinde bir sultancı kişisel diktatörlüğe dönüşmüştü. 1973 ile 1989 arasındaki Şili rejimi, kısmen bir askeri rejim olmakla beraber, diğer Güney Amerika askeri rejimlerinin aksine, varlığını sürdürdüğü tüm dönem boyunca tek bir lidere sahip olmış, o da başka iktidar kaynakları oluşturmuştu. Bu nedenle, bir kişisel diktatörlüğün birçok özelliklerine de sahipti. Öte yandan Panama'daki Noriega diktatörlüğü çok kişiselleşmiş olmakla birlikte, hemen hemen tamamen askeri iktidara dayanıyordu. Sonuç olarak, Tablo 3.1'deki sınıflandırmalar, kaba yaklaştırmalar olarak görülmelidir. Bir rejimin iki tipin unsurlarını kendisinde birleştirdiği durumlarda, o rejim, geçiş başladığında hangisinin hâkim tip gibi göründüğüne göre sınıflandırılmıştır.

İkinci dalgada demokratlaşma, büyük ölçüde yabancı güçlerin dayatması ve sömürgelerin bağımsızlaşması yoluyla olmuştur. Üçüncü dalgada bu iki süreç, gördüğümüz gibi, daha az önemliydi ve 1990 öncesinde Grenada, Panama ve çoğu gene Karaibler bölgesinde bulunan nisbeten küçük birkaç eski İngiliz sömürgesiyle sınırlıydı. Dış etkiler çoğu zaman üçüncü dalga demokratlaşmalarının önemli sebepleri olmuşsa da, süreçlerin kendileri büyük çoğunlukla yerli malıydı. Bu süreçler, demokratlaşmanın kaynakları olarak yönetici ve muhalif grupların nisbi önemlerine göre, bir çizgi üzerine yerleştirilebilir. Analitik amaçlar açısından, örnekleri başlıca üç süreç tipi halinde gruplandırmak yararlı olur. Dönüşüm (veya Linz'in deyimiyle, *reforma*) iktidardaki elitlerin demokrasiyi meydana getirmede öncülük ettikleri durumlarda gerçekleşmiştir. Yerine geçme (Linz'in *ruptura*'sı) muhalefet gruplarının demokrasiyi meydana getirmede öncülük

ettikleri ve otoriter rejimin çöktüğü ya da devrildiği durumlarda gerçekleşmiştir. Yer değiştirme veya *«ruptforma»* olarak adlandırılabilecek durum, demokratlaşmanın büyük ölçüde hükümetle muhalefet gruplarının ortak eylemi sonucu olduğu hallerde gerçekleşmiştir. * Hemen hemen bütün örneklerde iktidarda bulunan ve bulunmayan grupların her ikisi de bazı roller oynamışlardır ve bu kategoriler yalnızca, hükümetle muhalefetin nisbi önemlerini ayırdetmektedir.

Rejim tiplerinde olduğu gibi, rejim değişiminin tarihsel örnekleri de, teorik kategorilere tıpatıp uygun değildir. Sadece yer değiştirmelerde değil, hemen bütün geçişlerde, hükümetle muhalefet grupları arasında -sarih veya zımnî, açık veya kapalı- bazı pazarlıklar söz konusu olmuştur. Bazen geçişler bir tip olarak başlamış, sonra bir diğerine dönüşmüştür. Meselâ 1980'lerin başlarında P.W. Botha, Güney Afrika siyasal sisteminde bir dönüşüm sürecini başlatıyor gibi görünüyordu ama onu demokratlaştıracak kadar ileri gitmemişti. Onun halefi F. W de Klerk ise, farklı bir siyasal ortam karşısında, başlıca muhalif

---

* Kuşkusuz insan doğasında derin kökleri olan sebeplerden dolayı, bilim adamları çoğu zaman aynı düşünceleri taşırlar ama, bu düşünceler için farklı kelimeler kullanmayı tercih ederler. Benim geçiş süreçlerini üçe ayırışım, Donald Share ve Scott Mainwaring'in bölümlemesiyle çakışmakta birlikte, bu süreçler için kendi isimlerimizi kullanıyoruz:

Huntington		*Linz*		*Share /Mainwaring*
(1) dönüşüm	=	*reforma*	=	işlem
(2) yerine geçme	=	*ruptura*	=	yıkılış/çöküş
(3) yer değiştirme	=	-	=	çözülme

Bk. Juan J. Linz, Crisis, Breakdown, and Reequilibration, *The Breakdown of Democratic Regimes*, ed. Juan J. Linz ve Alfred Stepan (Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1978), s.35; Donald Share ve Scott Mainwaring, «Transitions Through Transaction : Democratization in Brazil and Spain», *Political Liberalization in Brazil : Dynamics, Dilemmas, and Future Prospects*, ed. Wayne A. Selcher (Boulder, Colo. : Westview Press, 1986), s.177-79.

TABLO 3.1

Otoriter Rejimler ve Liberalleşme/Demokratikleşme Süreçleri, 1974-1990

	REJİMLER			
Süreçler	Tek-parti	Kişisel	Askerî	Irksal Oligarşi
Dönüşüm	(Tayvan)[a] Macaristan (Meksika) (SSCB) Bulgaristan	İspanya Hindistan Şili	Türkiye Brezilya Peru Ekvator Guatemala Nijerya * Pakistan Sudan*	
16	5	3	8	
Yer Değiştirme	Polonya Çekoslovakya Nikaragua Moğolistan	(Nepal)	Uruguay Bolivya Honduras El Salvador Kore	(Güney Afrika)
11	4	1	5	1
Yerine Geçme	Doğu Almanya	Portekiz Filipinler Romanya	Yunanistan Arjantin	
6	1	3	2	
Müdahale	Grenada		(Panama)	
2	1		1	
Toplamlar	**11**	**7**	**16**	**1**

Not: Demokratlaşmanın başlıca kriteri, bir hükümetin, açık, yarışmacı, tam katılmacı, dürüstçe yönetilen bir seçimle seçilmesidir.

* Parantezler, bir ülkenin önemli ölçüde liberalleştiğini, fakat 1990'da henüz demokratlaşmış olmadığını göstermektedir.

* Bir ülkenin yeniden otoritarizme döndüğünü göstermektedir.

grupla görüşmeleri içeren bir yer değiştirme sürecine kaydı. Benzer şekilde bilim adamları, Brezilya hükümetinin geçiş sürecini başlattığı ve birçok yıllar boyunca kontrol altında bulundurduğu konusunda görüş birliğindedir. Bir kısmı, onun 1979-80'deki halk hareketleri ve grevler sonucunda, bu süreç üzerindeki kontrolunu kaybettiğini ileri sürmektedir; diğerleri ise, hükümetin, 1980'lerin ortalarında, başkanın doğrudan doğruya seçimi konusunda muhalefetin güçlü taleplerine karşı başarıyla direnmiş olmasına işaret etmektedir. Her tarihsel örnek, iki veya daha çok geçiş sürecinin unsurlarını kendisinde birleştirmiştir. Buna karşılık hemen hemen her tarihsel örnek, bir süreç tipine, diğerlerine olduğundan daha açık biçimde yaklaşmıştır.

Otoriter rejimin mahiyetiyle, geçiş sürecinin mahiyeti arasında ne gibi bir ilişki vardır? Tablo 3.1'in düşündürdüğü gibi, bire-bir bir ilişki yoktur. Ancak, bunlardan ilkinin, ikincisi üzerinde etkisi olmuştur. Üç istisnayla askeri rejimlerden bütün geçişler, dönüşüm ya da yer değiştirme yoluyla olmuştur. Üç istisnada -Arjantin, Yunanistan ve Panama- askeri rejimler askeri yenilgilere uğramışlar ve bunun sonucunda çökmüşlerdir. Başka yerlerde askeri yöneticiler, bazen muhalefete ve halkın baskısına cevap olarak, rejim değişimini başlatmada öncülük etmişlerdir. Askeri yöneticiler, rejimlerine son vermek bakımından, diğer rejimlerin liderlerinden daha iyi bir bir konumdadır. Askeri liderler, hemen hiçbir zaman kendilerini ülkelerinin sürekli yöneticileri olarak tanımlamamışlardır. Kendilerini iktidara el koymaya sevkeden kötülükleri düzelttikten sonra, iktidardan ayrılacakları ve normal askeri fonksiyonlarına dönecekleri beklentisini canlı tutmuşlardır. Ordunun, siyaset ve yönetim dışında sürekli bir kurumsal rolü vardır. Dolayısıyle, bir noktada askeri liderler (Arjantin, Yunanistan ve Panama'dakiler hariç) sivil demokratik yönetime dönüşü başlatmak veya muhalefet gruplarıyla iktidardan çekilmelerini müzakere etmek zamanının geldiğine karar vermişlerdir. Bu, hemen daima, askeri rejimin en üst liderliğinde, en az bir defa değişiklik olduktan sonra gerçekleşmiştir[4].

Askeri liderler hemen daima, iktidardan çekilmeleri için iki şart veya «çıkış güvenceleri» ileri sürmüşlerdir. Birincisi, iktidar-

da bulundukları sırada işlemiş olabilecekleri herhangi bir eylemden dolayı, asker kişilere karşı hiçbir kovuşturma, ceza veya diğer türde misilleme olmamasıdır. İkincisi, ordunun kurumsal rollerine ve özerkliğine saygı gösterilmesidir; buna, ulusal güvenlik alanında genel sorumluluk, güvenlikle ilgili bakanlıkların denetimini elde bulundurma, ve çoğu zaman silah sanayilerinin ve geleneksel olarak ordunun himayesindeki diğer ekonomik teşebbüslerin denetimi dahildir. Çekilmekte olan ordunun, sivil siyasal liderleri bu şartlara razı edebilmeleri, onların nisbî güçlerine bağlıdır. Brezilya, Peru ve diğer dönüşüm örneklerinde askeri liderler sürece hakim olmuşlar ve sivil siyasal liderlerin, askerlerin isteklerine rıza göstermekten başka pek şansı olmamıştır. Uruguay'da olduğu gibi nisbi iktidarların daha eşit olduğu durumlarda pazarlıklar, ordunun isteklerinde bazı değişiklikler yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Yunan ve Arjantin askeri liderleri, diğer liderlerin istedikleri güvencelerin aynını istemişlerdir. Ancak bu istekleri, sivil liderlerce derhal reddedilmiş, onlar da iktidarın hemen hemen şartsız teslimine razı olmak zorunda kalmışlardır.

Dolayısıyle, askeri yöneticiler için iktidardan çekilmek ve profesyonel askeri rollerine dönmek, nisbeten kolay olmuştur. Paranın öbür yanı ise, zorunluluklar ve kendi çıkarları haklı kıldığında,iktidara yeniden dönmelerinin de nisbeten kolay olabileceğidir. Bir ülkedeki başarılı bir askeri darbe, siyasal ve askeri liderlerin, bir ikincisi ihtimalini gözardı etmelerini imkansız kılar. Askeri rejimlerin yerlerine geçen üçüncü dalga demokrasileri, hayatlarına bu gölge altında başlamışlardır[5].

Dönüşüm ve yer değiştirme, Doğu Almanya ve Grenada dışında, tek-parti sistemlerinden demokrasiye geçişlerin de özelliği olmuştur. Tek-parti rejimlerinin, onları gerek demokratik, gerek askeri rejimlerden ayırdeden bir kurumsal çerçeveleri ve ideolojik meşrulukları vardır. Bunlarda, kendilerini askeri rejimlerden ayırdeden bir süreklilik varsayımı da mevcuttur. Tek-parti sistemlerinin ayırdedici özelliği, parti ile devletin sıkıca iç içe geçmesidir. Bu, demokrasiye geçişlerde, kurumsal ve ideolojik olmak üzere, iki çeşit sorun yaratmıştır.

Kurumsal sorunların en ciddi olduğu yerler, Leninist parti devletleridir. Kominist ülkelerde olduğu gibi Tayvan'da da «partinin devletten ayrılması» demokratlaşma sürecinde «Leninist bir partinin en büyük sorunu» olmuştur[6]. Macaristan, Çekoslovakya, Polonya ve Doğu Almanya'da komünist partinin «öncü rolü»ne ilişkin anayasa hükümlerinin ilgası gerekmiştir. Tayvan'da anayasaya 1950'de eklenmiş olan benzer «geçici hükümler»e de benzer şekilde karşı çıkılmıştır. Bütün Leninist parti sistemlerinde, fiziki ve mali varlıkların mülkiyeti üzerinde önemli sorunlar doğmuştur - bunlar partiye mi aittir, yoksa devlete mi? Bu varlıkların uygun biçimde tasfiyesi de sorun olmuştur - bunlar partinin elinde mi kalmalıdır, devletçe millileştirilmeli midir, parti tarafından en yüksek fiyatı verene satılmalı mıdır, yoksa sosyal ve siyasal gruplar arasında hakkaniyete uygun bir yoldan dağıtılmalı mıdır? Meselâ Nikaragua'da Sandinista yönetimi, Şubat 1990 seçimlerini kaybettikten sonra, görünüşe göre «büyük miktarda devlet malını Sandinista ellerine devretmekte» acele etmiştir. Anti-Sandinista bir işadamı şu iddiada bulunuyordu : «Evleri kendilerine satıyorlar, arabaları kendilerine satıyorlar»[7]. Polonya'da Dayanışma hükümeti devralmak üzereyken, devlet mallarının Komünist partisine satıldığı hakkında da benzer suçlamalarda bulunulmuştur. (Şili'de Pinochet hükümeti iktidardan ayrılırken, benzer bir eylemle, diğer devlet dairelerine ait olan malları ve evrakı orduya transfer etmiştir).

Bazı ülkelerde parti milislerinin dağıtılması veya hükümet denetimi altına sokulması ve hemen bütün tek-parti devletlerinde silahlı kuvvetlerin siyasetten uzaklaştırılmaları gerekmiştir. Meselâ komünist ülkelerin çoğunda olduğu gibi Polonya'da da bütün subayların Komünist partisi üyesi olmaları gerekiyordu; 1989'da ise Polonyalı subaylar, subayların herhangi bir partiye üye olmalarının yasaklanması için parlamentoda lobby'cilik yapmışlardır[8]. Nikaragua'da Sandinista Halk Ordusu, hareketin ordusuydu; sonra aynı zamanda devletin de ordusu haline geldi; daha sonra da sadece devletin ordusu haline dönüştürülmesi gerekti. Ekonomik teşebbüslerdeki parti hücrelerinin devam edip etmemesi de çok tartışmalı bir sorun olmuştur. Nihayet, tek-partinin iktidarda

kalmaya devam ettiği durumlarda, onun hükümetteki liderleriyle, Politbüro ve merkez komitesi gibi en üst parti organları arasındaki ilişkiler sorunu mevcut olmuştur. Leninist devlette bunlardan ikincisi, ilkine politikaları dikte etmekteydi. Oysa demokratik bir devlette bu ilişkinin, seçilmiş parlamento heyetlerinin ve sorumlu kabinelerin üstünlüğü ile bağdaşması mümkün değildi.

Diğer ayırdedici sorunlar dizisi, ideolojik nitelikteydi. Tekparti sistemlerinde partinin ideolojisi, devletin kimliğini belirlemiştir. Dolayısıyle, partiye muhalefet, devlete ihanet demektir. Partiye karşı muhalefeti meşrulaştırabilmek için, devlete başka bir kimlik bulmak gerekiyordu. Bu sorun, üç bağlamda kendisini göstermiştir. Birincisi, Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'da komünist ideoloji ve yönetim, Sovyetler Birliğince dayatılmıştı. İdeoloji, ülkenin kimliğinin tanımlanması bakımından zorunlu değildi. Gerçekte, bu ülkelerin en az üçünde milliyetçilik, komünizme karşıydı. Bu ülkelerdeki komünist partiler, o ideoloji temelindeki tartışmasız yönetim iddialarını terkettiklerinde, ülkeler kendilerini «halk cumhuriyetleri» yerine «cumhuriyetler» olarak yeniden tanımladılar ve devletin temeli olarak ideoloji yerine milliyetçiliği yeniden kurdular. Dolayısıyle bu değişimler nisbeten kolayca gerçekleşti.

İkincisi, demokratlaşma sorununun ortaya çıktığı bazı tekparti sistemleri, ulusal devrimlerle yaratılmıştı. Bu durumlarda -Çin, Meksika, Nikaragua ve Türkiye- devletin mahiyeti ve amacı, partinin ideolojisi tarafından belirlenmiştir. Çin'de rejim, ideolojisine sıkıca bağlı kalmış ve komünizme karşı demokratik muhalefeti devlete ihanetle bir tutmuştur. Türkiye'de yönetim, Kemalist devletin lâik temeline meydan okuyan İslamcı gruplara karşı kararsız ve çelişkili bir politika izlemiştir. Meksika'da Partido Revolucionaria Institucional'in (PRI) liderliği, PRI devletinin devrimci, sosyalist, korporatist karakterine karşı muhalefetteki Partido Accion Nacional'in (PAN) liberal çıkışı hakkında benzer görüşlere sahip olmuştur. Nikaragua'da Sandinista ideolojisi, yalnızca bir partinin programının değil, aynı zamanda Nikaragua devriminin yarattığı meşruluğun da temeli olmuştu.

Üçüncüsü, bazı durumlarda tek-partinin ideolojisi, hem devletin mahiyetini, hem onun coğrafi alanını belirlemiştir. Yugoslavya ve Sovyetler Birliğinde komünist ideoloji, çok-uluslu devletlere ideolojik meşruluk sağlamıştır. İdeoloji reddedildiği takdirde, devletin temeli ortadan kalkabilir ve her ulus, meşru olarak, kendi devletini isteyebilirdi. Doğu Almanya'da komünizm, ayrı bir devletin ideolojik temelini sağlamıştır; ideoloji terkedildiği zaman, bir Doğu Alman devletinin gerekçesi de ortadan kalkmıştır. Kuomintang'ın (KMT) ideolojisi, Tayvan hükümetini Çin'in hükümeti olarak tanımlamış ve rejim, bağımsız bir Tayvan'ı destekleyen muhalif unsurları yıkıcı olarak görmüştür. Buradaki ideoloji, bir gerçekten çok, bir özlemi meşrulaştırıyordu. Gerçekte KMT yönetimi, Tayvan'da çok başarılı bir yönetim olmuş, ama kendi gözündeki meşruluğu, tüm Çin'in meşru yönetimi olduğu mit'ine dayanmıştır.

Ordu, yönetimdeki kontrolunu bıraktığında, bu kontrolu tekrar ele geçirebileceği şiddet araçları üzerindeki kontrolunu bırakmaz. Oysa bir tek-parti sisteminin demokratlaşması, tekelci partinin yönetimdeki kontrolunu tehlikeye atması ve bir çok-parti sisteminde yarışan partilerden yalnızca biri halini alması anlamına gelir. Bu anlamda onun iktidardan ayrılması, ordunun çekilmesi durumundaki kadar tam değildir. Parti bir siyasal aktör olarak varlığını sürdürür. 1990 seçimlerinde yenilen Sandinista' lar «başka bir gün yeniden savaşmayı» ve iktidara seçim yoluyla yeniden gelmeyi umabiliyorlardı[9]. Bulgaristan ve Romanya'da eski komünist partileri seçimleri kazanmışlardır; diğer Doğu Avrupa ülkelerinde ise, gelecekte bir koalisyon hükümetine katılma beklentileri o kadar canlı değildir.

Demokratlaşmadan sonra eski bir tekelci parti, otoriter bir sistemi yeniden kurma açısından, diğer herhangi bir siyasal gruptan daha iyi bir konumda değildir. Parti iktidar tekelini bırakmakla birlikte, demokratik araçlarla iktidar için yarışma fırsatını bırakmaz. Ordu ise kışlaya döndüğünde her ikisini de bırakır ama, iktidarı demokratik olmayan araçlarla yeniden ele geçirme yeteneğini de muhafaza eder. Dolayısıyle bir tek-parti sisteminden demokrasiye geçiş muhtemelen askeri bir rejimden geçişe

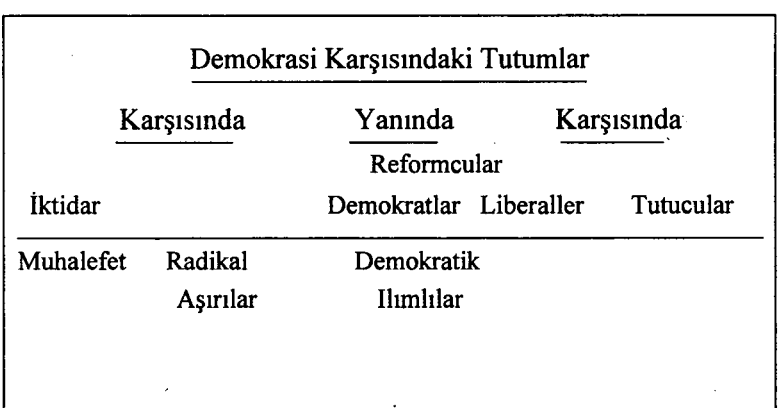
oranla daha güç, fakat aynı zamanda daha süreklidir[10]. Tek-parti sistemlerini dönüştürmenin güçlükleri, belki Tayvan, Meksika ve Sovyetler Birliği gibi rejimlerin liderlerinin 1990'dan önce rejimlerini liberalleştirmeye başlamış bulunmaları, fakat tam demokratlaşmaya ancak yavaş yavaş gitmeleri olgusunda yansımasını bulunmaktadır.

Kişisel diktatörlüklerin liderlerinin iktidarı kendi iradeleriyle bırakmaları ihtimali, askeri rejimlerdeki ve tek-parti rejimlerindeki kadar kuvvetli değildir. Demokrasiye geçen ülkelerde olduğu kadar geçmeyenlerde de kişisel diktatörler, genellikle iktidarda kalabildikleri kadar uzun süre kalmaya çalışmışlardır. Bu, çoğu zaman, dar tabanlı bir siyasal sistemle, gitgide daha karmaşık ve modern hale gelen bir ekonomi ve toplum arasında gerilimler yaratmıştır[11]. Bazen de, Küba, Nikaragua, Haiti ve İran'da olduğu gibi, diktatörün şiddet yoluyla devrilmesine ve diktatörün yerini başka bir otoriter rejimin almasına yol açmıştır. Demokratlaşmanın üçüncü dalgasında ayaklanmalar, Portekiz, Filipinler ve Romanya'daki kişisel diktatörlükleri benzer şekilde devirmiştir. İspanya'da diktatör ölmüş ve halefleri, tepeden inme demokratik dönüşümün klâsik örneğine öncülük etmişlerdir. Hindistan ve Şili'de iktidardaki liderler, görünüşe göre, seçmenlerin kendilerini yeniden iktidarda bırakacağı yolundaki yanlış inançla, kendilerini seçimlere sunmuşlardır. Bu olmayınca da, Marcos ve Noriega'dan farklı olarak, seçmenlerin kararını kabul etmişlerdir. Sultancı rejimlerde siyasal partilerin ve diğer kurumların zayıflığı, demokrasiye geçişi karmaşıklaştırmıştır. Dolayısıyle, kişisel diktatörlükten demokrasiye geçişler, kurucu diktatörün ölmesi ve haleflerinin demokratlaşmaya karar vermesi, diktatörün devrilmesi ve diktatörün bir seçimde elde edebileceği desteği yanlış hesaplaması durumlarında gerçekleşmiştir.

GEÇİŞ SÜREÇLERİ

Üçüncü dalga geçişleri, çeşitli grupların demokrasiden yana veya demokrasiye karşı olarak, ve diğer amaçlar uğruna, iktidar

için mücadele ettikleri karmaşık süreçlerdir. Demokratlaşma karşısındaki tutumları açısından süreçlerin en önemli aktörleri, tutucular, liberal reformcular, hükümet koalisyonundaki demokratik reformcular ve muhalefetteki ılımlı demokratlarla devrimci aşırılardır. Komünist olmayan otoriter sistemlerde iktidar içindeki tutuculara, normal olarak, sağcı, faşist ve milliyetçi gözüyle bakılmıştır. Demokratlaşmanın muhalefetteki karşıtları, normal olarak, solcu, devrimci ve Marksist-Leninistlerdi. Gerek iktidar gerek muhalefet içindeki demokrasi yandaşlarının, sol-sağ çizgisi üzerinde merkez konumlarda oldukları düşünülebilir. Komünist sistemlerde ise sol ve sağ bu kadar açık değildi. Tutuculara, normal olarak Stalinist veya Brezhnevci gözüyle bakılıyordu. Muhalefet içinde demokrasinin aşırı muhalifleri ise, devrimci solcular değil, çoğu zaman sağcı olarak düşünülen milliyetçi gruplardı.

Şekil 3.1. Demokratlaşmada Rol Oynayan Siyasal Gruplar

Hükümet koalisyonu içinde çoğu zaman, bazı gruplar demokratlaşmadan yana tutum alırken diğerleri buna karşı çıkmışlar, başkaları da sınırlı reformu ya da liberalleşmeyi desteklemişlerdir (bk. Şekil 3.1). Muhalefetin demokrasiye karşı tutumları da genellikle bölünmüştür. Mevcut diktatörlüğün yandaşları daima demokratlaşmaya karşı çıkmışlardır; mevcut

diktatörlüğün muhalifleri de çoğu zaman demokrasiye karşıdırlar. Ancak bunlar, hemen daima, mevcut otoriter rejimin yerine kendilerininkini geçirmek için demokrasi edebiyatını kullanmışlardır. Dolayısıyle, demokratlaşma siyasetinde rol oynayan grupların hem çelişik, hem de ortak hedefleri vardı. Reformcularla tutucular, liberalleşme ve demokratlaşma konusunda bölünmüş olmakla birlikte, muhtemelen, muhalefet gruplarının iktidarını sınırlı tutmakta ortak bir çıkara sahiptiler. Ilımlılarla radikallerin de mevcut rejimi devirip iktidara geçme konusunda ortak bir çıkarları vardı ama, ne tür bir yeni rejimin kurulması gerektiğinde anlaşamıyorlardı. Reformcularla ılımlıların demokrasiyi kurma konusunda ortak bir çıkarları vardı ama, bunlar çoğu zaman demokrasiyi yaratmanın maliyetinin nasıl karşılanması ve demokrasi içinde iktidarın nasıl paylaştırılması gerektiği hususunda bölünmüşlerdi. Tutucularla radikaller kimin yönetmesi gerektiği konusunda birbirlerine tümden karşıydılar ama, merkezdeki demokratik grupları zayıflatma ve toplumda siyaseti kutuplaştırma konusunda ortak bir çıkarları vardı.

Belli bireylerin ve grupların tutum ve amaçları, bazen demokratlaşma süreci sırasında değişmiştir. Demokratlaşma korktukları tehlikeleri doğurmadığı takdirde, daha önceleri liberal reformcu, hatta tutucu olan kişiler, demokrasiyi kabullenebilmişlerdir. Benzer şekilde, demokratlaşma süreçlerine katılma, aşırı muhalefet gruplarının üyelerini, devrimci eğilimlerini ılımlılaştırmaya ve demokrasinin sunduğu sınırlamaları ve fırsatları kabule yöneltebilmiştir.

Grupların nisbî iktidarları, demokratlaşma sürecinin mahiyetini belirlemiş ve çoğu zaman bu süreç sırasında değişim geçirmiştir. Meselâ sağcı bir kişisel diktatörün Marksist-Leninistlerin hâkimiyetindeki bir muhalefet karşısında iktidarını sürdürmeye kararlı olması durumunda olduğu gibi, tutucular hükümete, aşırılar da muhalefete hâkim oldukları takdirde, demokratlaşma mümkün değildir. Demokrasi yanlısı grupların hem hükümet hem muhalefet içerisinde hâkim durumda bulunmaları, şüphesiz de-

mokrasiye geçişi kolaylaştırmıştır. Reformcularla ılımlılar arasındaki güç farkları ise, süreçlerin nasıl gerçekleştiğini belirlemiştir. Meselâ 1976'da İspanyol muhalefeti, Franco mirasından tam bir «demokratik kopma», ya da *ruptura,* geçici bir hükümet ve yeni anayasal düzenin belirlenmesi için bir kurucu meclis talep etmiştir. Oysa, Adolfo Suarez, buna karşı koyabilecek ve demokrasiyi Franco'nun anayasal mekanizmalarını kullanarak kuracak kadar güçlüydü[12]. Demokratik gruplar muhalefet içinde güçlü, fakat iktidar içinde güçsüz oldukları takdirde demokratlaşma, iktidarı zayıflatacak ve muhalefeti iktidara getirecek olaylara bağlı kalır. Demokratik gruplar hükümet koalisyonuna hâkim, fakat muhalefete hâkim değilse, muhaliflerin şiddet eylemleri ve buna tepki olarak tutucu grupların iktidarının artarak belki de bir hükümet darbesine yol açması, demokratlaşma çabalarını tehdit edebilir.

Demokratlaşma süreçlerindeki üç temel etkileşim, iktidarla muhalefet, iktidar koalisyonundaki reformcularla tutucular ve muhalefetteki ılımlılarla aşırılar arasındaki etkileşimlerdir. Bütün geçişlerde bu üç temel etkileşim bir rol oynamıştır. Ancak, bu etkileşimlerin nisbi önemleri ve çatışmacı ya da işbirlikçi nitelikleri, geçiş sürecinin genel mahiyetine bağlı olarak değişmiştir. Dönüşümlerde, iktidar koalisyonu içindeki reformcularla tutucular arasındaki etkileşim temel önem taşımış; dönüşüm ancak, reformcular tutuculardan, iktidar muhalefetten, ılımlılar da aşırılardan daha güçlü oldukları takdirde gerçekleşmiştir. Dönüşüm devam ederken muhalefetteki ılımlılar çoğu zaman iktidar koalisyonuna dahil edilmiş, demokratlaşmaya karşı olan tutucu gruplar ise bu koalisyondan kopmuşlardır. Yerine geçmelerde, iktidarla muhalefet ve ılımlılarla aşırılar arasındaki etkileşimler önemlidir; sonuçta, muhalefetin iktidardan, ılımlıların da aşırılardan daha güçlü olmaları gerekir. Grupların birbiri ardından iktidar koalisyonunu terketmeleri, çoğu zaman rejimin yıkılmasına ve demokratik sistemin kurulmasına yol açar. Yer değiştirmelerde temel etkileşim, ikisi de iktidarla muhalefeti ayıran sınırın kendi tarafındaki anti-demokratik gruplara hâkim olabilen, az çok eşit

güçteki reformcularla ılımlılar arasındadır. Bazı yer değiştirmelerde hükümetle eski muhalefet grupları, hiç değilse geçici bir iktidar paylaşımı üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

DÖNÜŞÜMLER

Dönüşümlerde, otoriter rejimde iktidarda bulunanlar, bu rejimi sona erdirmekte ve onu demokratik bir sisteme çevirmekte öncülük eder ve belirleyici rol oynarlar. Dönüşümlerle yer değiştirmeler arasındaki sınır çizgisi bulanıktır ve bazı örnekler, haklı olarak, bu kategorilerden birine ya da ötekine sokulabilir. Genelde ise dönüşümler, 1980'lerin sonundan önce gerçekleşmiş veya gerçekleşmekte görünen 35 üçüncü dalga geçişinden yaklaşık 16'sını oluşturmuşlardır. Bu 16 liberalleşme veya demokratlaşma örneği içerisinde, beş tane tek-parti sistemlerinden, üç tane kişisel diktatörlüklerden, sekiz tane de askeri rejimlerden geçiş vardır. Dönüşüm, iktidarın muhalefetten daha güçlü olmasını gerektirir. Dolayısıyle dönüşüm, iktidarların muhalefete karşı nihai zorlama araçlarını kesinlikle denetim altında bulundurdukları yerleşik askeri rejimlerde ve/veya İspanya, Brezilya, Tayvan, Meksika ve Macaristan gibi diğer komünist devletlerle kıyaslandığında, ekonomik bakımdan başarılı olmuş otoriter sistemlerde gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin liderleri, istedikleri takdirde ülkelerini demokrasiye yöneltecek iktidara sahiptiler. Bütün örneklerde muhalefet, hiç değilse sürecin başında, hükümetten belirgin şekilde zayıftı. Meselâ Stepan'ın işaret ettiği gibi, Brezilya'da «liberalleşme başladığı zaman hiçbir önemli siyasal muhalefet, hiçbir ekonomik kriz, ve savaşta yenilgi nedeniyle zorlama aygıtında hiçbir çöküntü yoktu »[13]. Brezilya ve diğer ülkelerde otoriter rejimi sona erdirebilmek için en iyi konumda olan kişiler, rejimin liderleriydi; onlar da öyle yaptılar.

Dönüşümün prototipik örnekleri İspanya, Brezilya ve komünist rejimler arasında Macaristan'dır. Gerçekleştiği takdirde en önemli örnek, Sovyetler Birliği olacaktır. Brezilya'daki geçiş, «yukarıdan kurtarılma» veya «rejimin başlattığı liberalleşme»

niteliğindeydi. İspanya'da «iktidardaki diktatörlükle bağlantılı reformcu unsurların, kurulu rejimin kendi içinde siyasal değişim süreçlerini başlatmaları söz konusuydu»[14]. Bu iki geçişin süreleri arasında ise büyük fark vardı. İspanya'da Franco'nun ölümünden sonra üç buçuk yıldan az bir süre içinde, demokratlaştırıcı bir başbakan liberalleştirici bir başbakanın yerine geçmiş, Franco' nun yasama organı rejimin sonunu oylamış, siyasal reform bir halkoylamasıyla onaylanmış, siyasal partiler (Komünist partisi dahil) yasallaştırılmış, yeni bir meclis seçilmiş, demokratik bir anayasa hazırlanmış ve bir halkoylamasıyla onaylanmış, başlıca siyasal aktörler ekonomik politika üzerinde uzlaşmaya varmış ve yeni anayasaya göre parlamento seçimleri yapılmıştı. Söylendiğine göre Suarez, kabinesine, «stratejisinin temelinin sürat olacağını, Franco'cu kurulu düzenin *continuista*'larının karşılık veremeyecekleri kadar süratle belli tedbirleri getirerek, oyunda önde kalacağını» söylemiştir. Ancak, reformların kısa bir süreye sıkıştırılmasına karşılık, bunlar aynı zamanda bir sıra içinde gerçekleştirilmişlerdi. Dolayısıyle şu da ileri sürülmüştür ki, «reformları zaman bakımından ayırmakla Suarez, Franco'cu rejimin çok fazla sektörünü aynı anda kendisine düşman etmekten kaçınmıştır. En son demokratik reformlar dizisi, ordunun ve diğer Franco'cu sertlik yanlılarının açık hoşnutsuzluğuna yol açmışsa da, Başkan (Suarez) bu zamana kadar büyük hız ve destek sağlamış bulunuyordu.» Şu halde Suarez, aslında «Fabian stratejisi, yıldırım taarruzu taktikleri» tarzındaki Kemalist reform örüntüsünün çok az zamana sıkıştırılmış bir versiyonunu izlemiştir[15].

Brezilya'da ise, tersine, Başkan Geisel, siyasal değişimin «tedrici, yavaş ve emin» olması gerektiğine karar vermiştir. Süreç, 1973'te Medici yönetimi sonunda başlamış, Geisel ve Figueiredo yönetimleri sırasında devam etmiş. 1985'te sivil bir başkanın göreve gelişiyle büyük bir atılım yapmış ve 1988'de yeni bir anayasanın yapılıp 1989'da başkanın halkça seçilmesiyle sonuca ulaşmıştır. Rejimin demokratlaşma yönünde kararlaştırdığı adımlar arasına, ordu içindeki ve diğer sertlik yanlılarına güvence verecek eylemler serpiştirilmiştir. Gerçekte, Başkan Gei-

sel ve Başkan Figueiredo, iki adım ileri, bir adım geri politikası izlemişlerdir. Bunun sonucu, iktidarın süreç üzerindeki kontrolunun hiçbir zaman ciddi biçimde tehdit edilmediği yavaş ilerleyen bir demokratlaşma olmuştur. 1973'te Brezilya baskıcı bir askeri diktatörlüğe sahipti; 1989'da ise tam bir demokrasiydi. Brezilya'ya demokrasinin geliş tarihini, seçici kurulun sivil bir başkan seçtiği 1985 Ocağı olarak göstermek âdet olmuştur. Gerçekte ise, açık bir kopma olmamıştır; Brezilya'daki dönüşümün dahiyane yanı şudur ki, Brezilya'nın hangi anda bir diktatörlük olmaktan çıkıp bir demokrasi haline geldiğini söylemek henıen hemen imkansızdır.

İspanya ve Brezilya, yukarıdan gelen değişimin prototipik örnekleriydi; özellikle İspanya örneği, daha sonra Latin Amerika ve Doğu Avrupa'daki demokratlaşmalar için model olmuştur. Meselâ 1988 ve 1989'da Macar liderler, demokrasiyi nasıl başlatacakları konusunda İspanyol liderlerle uzun uzun danışmışlar, 1989 Nisanında da bir İspanyol delegasyonu görüş sunmak üzere Budapeşte'ye gitmiştir. Altı ay sonra bir yorumcu, iki geçiş arasındaki benzerliklere şöyle değinmiştir :

> Kadar döneminin son yılları, Franco'nun çözülen diktatörlüğünün yumuşak otoritarizmine bazı benzerlikler göstermiştir. Imre Pozsgay, bu benzetmede Prens Juan Carlos rolünü oynamaktadır. O, radikal değişimin ortasında güven verici bir süreklilik sembolüdür. Tıpkı İspanya'da Opus Dei ile ilişkili yeni burjuva elitlerde olduğu gibi, eski kurulu düzenle bağları bulunan liberal zihniyetli ekonomik uzmanlar ve yeni girişimci sınıf, geçişin teknokratik elitini sağlamaktadır. İspanyol sürgünlerinin kendilerini güvende gördükleri zaman yaptıkları gibi, yeraltından çıkan muhalefet partilerinin de, bu benzetmede rolleri vardır. Ve İspanya'da olduğu gibi -uslûpta ılımlı, özde radikal demokrat olan- Macar muhalifleri, demokrasinin yeniden keşfinde hayati bir rol oynamaktadır[16].

Üçüncü dalga dönüşümleri, genellikle beş bellibaşlı safhadan geçerek oluşmuş, bunların dördü otoriter sistem içinde gerçekleşmiştir.

Reformcuların ortaya çıkışı. İlk adım, otoriter sistem içinde, demokrasiye yönelmenin istenilir veya zorunlu olduğuna inanan

bir grup liderin veya potansiyel liderin ortaya çıkışıdır. Bunlar niçin böyle bir sonuca varmışlardır? İnsanların niçin demokratik reformcular haline geldiklerinin sebepleri ülkeden ülkeye çok değişik olmuştur ve çoğu zaman da açık değildir. Gene de bu sebepler, beş kategori halinde sınıflandırılabilir. Birincisi, çoğu zaman reformcular, iktidarda kalmanın maliyetinin - mesela silahlı kuvvetleri siyasete bulaştırmak, kendilerini desteklemiş olan koalisyonu bölmek, çözülmez gibi görünen (genellikle ekonomik) sorunlarla uğraşmak ve baskıyı arttırmak gibi - iktidardan tatlılıkla ayrılmayı istenilir kılacak bir noktaya ulaştığı sonucuna varmışlardır. Askeri rejimlerin liderleri, siyasete bulaşmanın, ordunun bütünlüğü, profesyonelliği, tutarlığı ve komuta yapısı üzerindeki aşındırıcı etkisine karşı özellikle duyarlıdır. General Morales Bermudez Peru'yu demokrasiye doğru yöneltirken şu gözlemde bulunuyordu : «Vatanımızın temeli olan bu kuruma ve aynı şekilde diğer kurumlara neler olduğuna, dolaylı veya dolaysız olarak hepimiz tanık olduk. Bunu da istemiyoruz.» Benzer şekilde Şili hava kuvvetleri komutanı General Fernando Matthei, şu uyarıda bulunmuştu : «Demokrasiye, geçiş derhal başlatılmadığı takdirde, silahlı kuvvetleri hiçbir Marksist sızmanın yapamayacağı derecede tahrip etmiş olacağız»[17].

İkincisi, bazı durumlarda reformcular, iktidarda kalmaya devam ettikleri ve sonunda bunu kaybettikleri takdirde karşılaşacakları riskleri azaltmak istemişlerdir. Eğer muhalefet gücünü arttırıyor gibi görünüyorsa, bir demokratik geçişi ayarlamak, bunu sağlamanın yollarından biridir. Alt tarafı, iktidarı kaybetme riskine girmek, hayatını kaybetme riskine girmeye tercih edilir.

Üçüncüsü, Hindistan, Şili ve Türkiye'nin dahil olduğu bazı örneklerde otoriter liderler, kendilerinin veya ortaklarının iktidarı kaybetmeyeceğine inanmışlardır. Bu yöneticiler, demokratik kurumları yeniden getireceklerine söz verdikten, meşruluk ve desteklerini kaybetmeye de başladıktan sonra, seçmenlerin kendilerini iktidarda bırakacakları beklentisiyle seçim yaparak

meşruluklarını yenilemeye çalışmak isteyebilirler (Bk. aşağıda «şaşırtıcı seçimler»le ilgili tartışma, s. 169 ve son.).

Dördüncüsü, reformcular, çoğu zaman, demokratlaşmanın ülkeleri için yararlar sağlayacağına inanmışlardır: Ülkenin uluslararası meşruluğunu arttırmak, rejimlerine karşı ABD müeyyidelerini veya diğer müeyyideleri azaltmak; ekonomik ve askeri yardıma, Uluslararası Para Fonu (IMF) kredilerine, Washington davetlerine, Batı ittifakı liderlerinin denetimindeki uluslararası toplantılara katılmaya kapıları açmak.

Nihayet, İspanya, Brezilya, Macaristan, Türkiye ve diğer bazı askeri rejimler dahil olmak üzere bir çok örneklerde reformcular, demokrasinin «meşru» yönetim şekli olduğuna ve ülkelerinin, diğer gelişmiş ve saygın ülkeler gibi, demokratik bir siyasal sisteme sahip olması gerekecek noktaya ulaşmış bulunduğuna inanmışlardır.

Liberal reformcular, liberalleşmeyi, rejimi tam olarak demokratlaştırmaksızın, rejimlerine karşı muhalefeti yumuşatacak bir yol olarak görmüşlerdir. Onlar, baskıyı hafifletmeye, bazı kamu hürriyetlerini iade etmeye, sansürü azaltmaya, kamusal sorunların daha geniş ölçüde tartışılmasına izin vermeye ve sivil topluma - dernekler, kiliseler, sendikalar, işveren örgütleri - kendi işlerini görmekte daha geniş bir alan tanımaya razıdırlar. Ancak liberalleştiriciler, şimdiki liderlerin iktidarı kaybetmelerine yol açabilecek, tam anlamıyla katılmacı, yarışmacı seçimleri getirmek istemiş değillerdir. Onlar, sistemlerinin mahiyetini temelden değiştirmeksizin, daha nazik, daha yumuşak, daha güvenli ve istikrarlı bir otoritarizm yaratmak istemişlerdir. Bazı reformcuların kendileri de, şüphesiz ülkelerinin siyasetini açmakta ne kadar ileri gitmek istediklerinden emin değillerdi. Bunlar, şüphesiz, zaman zaman niyetlerini maskelemek ihtiyacını da duymuşlardır; demokratlaştırıcılar, sadece liberalleştirici oldukları izlenimini vermek suretiyle, tutuculara güven verme yolunu tutmuşlar; liberalleştiriciler de, demokratlaştırıcı oldukları izlenimini yaratmak suretiyle, daha geniş bir halk desteği kazanmaya çalışmışlardır.

Dolayısıyle, Geisel, Botha, Gorbachev ve diğerlerinin «gerçekte» ne kadar ileri gitmek istedikleri hususunda tartışmalar sürüp gitmiştir.

Bir otoriter sistem içinde liberalleştiricilerle demokratlaştırıcıların ortaya çıkışı, siyasal değişimden yana birincil bir güç yaratır. Ama bunun bir ikincil etkisi de olabilir. Bu, özellikle askeri rejimlerde yönetici grubu böler, orduyu daha da siyasallaştırır ve dolayısıyle daha çok sayıda subayı, «kurum olarak ordu»nun korunabilmesi için, «yönetim olarak ordu»nun sona erdirilmesi gerektiği inancına yöneltir. Yönetimden çekilip çekilmeme konusundaki tartışmanın kendisi de, yönetimden çekilme lehinde bir kanıt haline gelir.

İktidarı ele geçirme . Demokratik reformcuların sadece otoriter rejim içinde var olmaları yetmez; onların bu rejimde iktidarda olmaları da gerekir. Bu nasıl olmuştur? Üç örnekte, otoriter rejimi yaratan liderler, onun demokrasiye geçişine de liderlik etmişlerdir. Hindistan ve Türkiye'deki otoriter rejimler, başlangıçtan itibaren, biçimsel demokrasi örüntüsündeki kesintiler olarak tanımlanmışlardır. Bu rejimler kısa süreli olmuş, otoriter liderlerin kendilerinin veya destekledikleri adayların seçimlerde kazanacağı yolundaki yanlış beklentiyle düzenledikleri seçimlerle sona ermişlerdir. Şili'de General Pinochet, rejimi yaratmış, 17 yıl iktidarda kalmış, demokrasiye geçiş için uzun bir takvim meydana getirmiş, seçmenlerin sekiz yıl daha kendisini iktidarda bırakacağı beklentisiyle bu takvimi uygulamış, bunu yapmadıklarında da iktidardan isteksizce ayrılmıştır. Diğer örneklerde, otoriter rejimleri yaratmış veya bu rejimleri uzun süreler yönetmiş olan liderler, bu rejimleri sona erdirmede öncülük etmiş değillerdir. Bütün bu örneklerde dönüşüm, reformcuların tutucuların yerini alması yoluyla gerçekleşmiştir.

Reformcular otoriter rejimlerde iktidara üç yoldan gelmişlerdir. Birincisi, İspanya ve Tayvan'da rejimi kurmuş ve uzun süre yönetmiş olan liderler, Franco ve Chiang Kai-shek, ölmüşlerdir. Onların belirlenmiş halefleri, Juan Carlos ve Chiang

Ching-kuo iktidara geçmiş, ülkelerinde gerçekleşmiş bulunan büyük sosyal ve ekonomik değişimlere cevap vererek demokratlaşma sürecini başlatmışlardır. Sovyetler Birliğinde üç yıl içinde Brezhnev, Andropov ve Chernenko'nun ölümü, Gorbachev'un iktidara gelmesine imkân vermiştir. Bir bakıma, Franco, Chiang ve Brezhnev zamanında ölmüş, Deng Xiao-ping ise ölmemiştir.

Brezilya'da ve Meksika'da otoriter sistemin kendisi, liderlikte düzenli değişim sağlamıştır. Bu, reformcuların iktidarı ele geçirmelerini mümkün kılmışsa da, zorunlu kılmamıştır. Brezilya'da daha önce değinildiği gibi, ordu içinde iki hizip vardı. Sertlik yanlılarından olan General Medici'nin başkanlığı sırasında, 1969'la 1972 arasında, baskı doruk noktasına ulaştı. Onun döneminin sonunda ordu içinde büyük bir mücadele sonucunda, yumuşaklık yanlısı Sorbonne grubu, kısmen de kardeşinin savaş bakanı olması sayesinde, General Geisel'in başkanlığa aday gösterilmesini sağladı. Baş yardımcısı General Golbery do Couto e Silva tarafından yönlendirilen Geisel, demokratlaşma sürecini başlattı ve 1978'de kendisinin yerine Sorbonne grubunun başka bir üyesi olan General Joao Batista Figueiredo'nun geçmesini sağladı. Meksika'da görevden ayrılan Başkan Jose Lopez Portillo, 1981'de standart uygulamayı izleyerek, kendisinin plânlama ve bütçe bakanı olan Miguel de la Madrid'i halefi olarak seçti. De la Madrid, ekonomik ve siyasal açıdan bir liberalleştiriciydi ve o da, daha geleneksel ve tutucu adayları reddederek, açılma sürecine devam etmek üzere, genç, reformcu bir teknokratı, Carlos Salinas'ı seçti.

Otoriter liderlerin ölmediği ve düzenli olarak değiştirilmediği durumlarda, demokratik reformcuların yöneticiyi devirip demokrasi yanlısı bir liderlik kurmaları gerekmiştir. Brezilya dışındaki askeri yönetimlerde bu, bir askeri liderin yerine hükümet darbesi yoluyla bir başkasının geçmesi demektir. Peru'da Velasco'nun yerine Morales Bermudez, Ekvator'da Rodriguez Lara'nın yerine Poveda, Guatemala'da Rios Montt'un yerine Mejia, Nijerya'da Gowon'un yerine Murtala Muhammed geçmişlerdir[18]. Ma-

caristan'daki tek parti sisteminde reformcular, güçlerini seferber etmişler ve 1988 Mayısındaki özel bir parti kongresinde, uzun zamandır hüküm sürmekte olan Janos Kadar'ı devirerek, onun yerine genel sekreterliğe Karoly Grosz'u getirmişlerdir. Oysa Grosz, ancak yarı-reformcuydu; bir yıl sonra Merkez Komitesi, onun yerine reformcuların hakim olduğu dört kişilik bir predizyumu geçirdi. 1989 Ekiminde bunlardan biri, Rezso Nyers, parti başkanı oldu. Bulgaristan'da 1989 sonbaharında reformcu görüşteki Komünist parti liderleri, Todor Zhivkov'u 35 yıldır işgal ettiği hakim konumdan uzaklaştırdılar. Bazı liberalleştirici ve demokratlaştırıcı reformlarla ilişkili liderlik değişiklikleri, Tablo 3.2'de özetlenmiştir.

Liberalleşmenin başarısızlığa uğraması. Üçüncü dalgadaki önemli bir sorun, liberal reformcuların rolüne ve liberalleşmiş bir otoriter devletin istikrarına ilişkindir. Tutucu liderlerin yerine geçen liberal reformcular, genellikle iktidarda kısa süre kalan geçiş şahsiyetleri olmuşlardır. Tayvan, Macaristan ve Meksika'da liberalleştiricilerin yerini, kısa zamanda, daha demokratik yönelimli reformcular almıştır.

Brezilya'da bazı tahlilcilerin kuşkulu olmalarına rağmen, Geisel ve Golbery'nin başlangıçtan itibaren anlamlı bir demokratlaşmaya inanmış oldukları oldukça açık gibi görünmektedir[19]. Onların amacı otoriter sistemin yerine başka bir şey koymak değil, yalnızca onu liberalleştirmek olsa bile, Figueiredo süreci demokratlaşmaya da teşmil etmiştir. Kendisi, 1978'de iktidarı devralmadan önce «bu ülkeyi bir demokrasi haline getirmem gerek» demişti; öyle de yaptı[20].

İspanya'da sertlik yanlısı başbakan Amiral Luis Carrero Blanco, 1973 Aralığında öldürüldü ve Franco, onun yerine Carlos Arias Navarro'yu atadı. Arias, klâsik liberal reformcuydu.Franco rejimini muhafaza etmek için onu değiştirmek istiyordu. 12 Şubat 1974'teki ünlü bir konuşmasında bir açılma *(apertura)* önerdi ve meselâ siyasal derneklerin faaliyetlerine izin vermek,fakat siya-

TABLO 3.2

Ülke	Tutucu Lider	Değişim	Birinci Reformcu Lider
Nijerya	Gowon	1975 Haziran darbesi	Murtala Muhammed
Ekvator	Rodriguez Lara	1976 Ocak darbesi	Poveda
Peru	Velasco	1975 Ağustos darbesi	Morales Bermudez
Brezilya	Medici	1974 Martında değişmesi	Geisel
Guetamela	Rios Montt	1983 Ağustos darbesi	Mejia
İspanya	Franco	1973 Kasımında ölümü	Juan Carlos
	Carrero Blanco	1973 Aralığında Ölümü	Arias
Tayvan	Chiang Kai-shek	1975 Nisanında Ölümü	Chiang Ching-kuo
Macaristan	Kadar	1988 Mayısında devrilmesi	Grosz
Meksika	Portillo	1982 Ocağında değişmesi	De la Madrid
Güney Afrika	Vorster	1978 Eylülünde devrilmesi	Botha
SSCB	Chernenko	1985 Martında Ölümü	Gorbachev
Bulgaristan	Zhivkov	1989 Kasımında devrilmesi	Mladenov

Liderlik Değişimi ve Reformlar, 1973-90

Değişim	İkinci Reformcu Lider	İlk demokratik Seçim
1976 Şubatında ölümü	Obasanjo	Ağustos 1979
___	___	Nisan 1979
___	___	Mayıs 1980
1979 Martında değişmesi	Figueiredo	Ocak 1985
___	Juan Carlos	Mart 1979
1976 Temmuzunda devrilmesi	Suárez	
1988 Ocağında ölümü	Lee Teng-hui	
1989 Mayıs-Ekim devrilmesi	Nyers-Pozsgay	Mart 1990
1988 Aralığında değişmesi	Salinas	
1989 Eylülünde devrilmesi	de Klerk	
___	___	Haziran 1990

sal partilerinkine vermemek gibi bir dizi mütevazi reformun gerçekleştirilmesini tavsiye etti. Arias, «rejimi gerçek anlamda demokratlaştıramayacak derecede kalben tutucu ve Franco'cuydu». Kendisinin reform önerileri, Franco dahil, «sığınak»taki tutucularca torpillendi; öte yandan bu öneriler, muhalefeti daha kapsamlı bir açılma talep etmeye yöneltti. Sonuçta, «nasıl Carrero hareketsiz kalma politikasının itibarını yok ettiyse, Arias da *aperturismo*nun itibarını yok etti»[21]. 1975 Kasımında Franco öldü ve Juan Carlos devlet başkanı olarak onun yerine geçti. Juan Carlos, İspanya'yı gerçek, Avrupa tarzı bir parlamanter demokrasiye dönüştürmekte kararlıydı. Arias bu değişime direndi; Juan Carlos 1976 Temmuzunda onun yerine Adolfo Suarez'i geçirdi. O da demokrasiyi başlatmak için süratle işe koyuldu.

Ancak liberalleşmiş otoritarizmden geçiş ileriye doğru olabileceği gibi, geriye doğru da olabilir. Sınırlı bir açılma, istikrarsızlığa, karışıklığa, hattâ şiddete yol açabilecek olan, daha çok değişim beklentilerini doğurabilir; bunlar da, bir otoriter tepkiye ve liberalleştirici liderlerin yerine tutucu liderlerin geçirilmesine neden olabilir. Yunanistan'da Papadopoulos, tutucu bir konumdan liberalleştirici bir konuma geçmeye teşebbüs etmişti; bu, Teknik Üniversite öğrenci gösterilerine ve bunların kanlı şekilde bastırılmasına yol açtı; bunu da bir tepki izledi ve liberalleştirici Papadopoulos'un yerini, sertlik yanlısı Ioannidis aldı. Arjantin'de General Roberto Viola, sertlik yanlısı General Jorge Videla'nın yerine başkan oldu ve liberalleştirmeye başladı. Bu, ordu içinde bir tepki doğurarak Viola'nın devrilmesine ve onun yerine sertlik yanlısı General Leopoldo Galtieri' inin getirilmesine yol açtı. Çin'de nihai iktidar muhtemelen Deng Xiao-ping'deydi. Ancak, 1987'de Zhao Ziyang Komünist partisinin genel sekreteri oldu ve siyasal sistemi açmaya başladı. Bu, 1989 ilkbaharında Tiananmen meydanında kütlesel öğrenci gösterilerine yol açtı; o da, öğrenci hareketinin ezilmesi, Zhao' nun azledilmesi ve yerine Li Peng'in getirilmesiyle sonuçlanan, sertlik yanlısı bir tepki doğurdu. Burma'da, Burma'yı 26 yıl yönetmiş bulunan General Ne Win, 1988

Temmuzunda görünüşte iktidardan çekildi ve yerine başka bir sertlik yanlısı, General Sein Lwin geçti. Artan protestolar ve şiddet, Sein Lwin'i üç hafta içinde iktidardan ayrılmaya zorladı. Yerine, muhtemelen ılımlı olan bir sivil, Maung Maung, geçti ve seçimleri önererek, muhalefet gruplarıyla pazarlığa girişti. Ancak, protestolar sürdü ve Eylülde ordu, Maung Maung'u devirdi, yönetimi ele aldı, gösterileri kanlı şekilde bastırdı ve liberalleşme hareketine son verdi.

Liberalleştiricinin ikilemleri, P.W. Botha ve Mikhail Gorbachev'un deneyimlerine yansımıştır. Her iki lider, kendi toplumlarında önemli liberalleştirici reformları başlatmışlardır. Botha 1978'de iktidara, «ya uyarlanma, ya ölüm» sloganıyla gelmiş, siyah sendikaları yasallaştırmış, evlenme kanunlarını kaldırmış, karışık ticaret bölgeleri kurmuş, siyahların tapu sahibi olabilmelerine izin vermiş, küçük ölçekli ırk ayrımını büyük ölçüde azaltmış, siyahlar için eğitim yatırımlarını önemli ölçüde arttırmış, geçiş izni kanunlarını ilga etmiş, seçilmiş siyah belediye konseyleri kurmuş ve siyahları değilse de renklileri ve Asyalıları temsil etmek üzere parlamentoda meclisler meydana getirmiştir. Gorbachev, kamusal tartışmaları başlatmış, sansürü büyük ölçüde azaltmış, Komünist partisi aygıtının iktidarına dramatik biçimde meydan okumuş ve hükümetin seçilmiş bir yasama organına karşı sorumluluğunu hiç değilse mütevazi ölçülerde başlatmıştır. Her iki lider, kendi toplumlarına, birçok reformları ihtiva eden, aynı zamanda da yeni ve çok güçlü başkanlık makamları yaratan yeni anayasalar sunmuşlar, sonra da kendileri bu başkanlık makamlarına geçmişlerdir. Bununla birlikte, ne Botha'nın ne Gorbachev'un, siyasal sistemlerinde temelden bir değişiklik istemiş olmaları muhtemel görünmektedir. Onların reformları, mevcut sistemi iyileştirmek ve yumuşatmak, ama aynı zamanda güçlendirmek ve onu toplumlarına daha çok benimsetmek üzere hazırlanmıştı. Kendileri de bunu defalarca söylemişlerdir. Botha'nın amacı beyaz iktidara son vermek, Gorbachev'un amacı da komünist iktidara son vermek değildi. Liberal

reformcular olarak onlar, liderlik ettikleri ve kariyerlerini bürokrasilerinde harcamış bulundukları sistemleri değiştirmek, ama aynı zamanda korumak istiyorlardı.

Botha'nın liberalleştirici, fakat demokratlaştırıcı olmayan reformları, Güney Afrikalı siyahlardan, siyasal sisteme tam olarak katılma konusunda yoğunlaşan talepler doğurdu. 1984 Eylülünde siyah kasabalarda, şiddete, baskıya ve kasabalara askeri güçler gönderilmesine yol açan protestolar patlak verdi. Aynı anda reform çabaları da sona erdi ve reformcu Botha, çok kişinin gözünde baskıcı Botha durumuna düştü. Reform süreci ancak 1989'da Botha'nın yerini F.W. de Klerk'in almasıyla yeniden başladı; de Klerk'in daha geniş kapsamlı reformları da, Botha'nın eleştirilerine ve Ulusal partiden istifasına yol açtı. 1989 ve 1990'da Gorbachev'un liberalleştirici, fakat demokratlaştırıcı olmayan reformları da, Sovyetler Birliğinde benzer karışıklıklar, protestolar ve şiddet eylemleri doğuruyor gibi görünüyordu. Güney Afrika'da olduğu gibi, cemaat grupları birbirleriyle ve merkezi otoriteyle dövüşüyorlardı. Gorbachev'un ikilemi açıktı. Tam demokratlaşmaya doğru yönelmek, sadece Sovyetler Birliğinde komünist iktidarın sonu değil, fakat çok muhtemelen Sovyetler Birliğinin de sonu demek olacaktı. Karışıklıklar karşısında sertlik yanlısı bir tepkiye öncülük etmek ise, ekonomik reform çabalarının, Batıyla çok geliştirilmiş olan ilişkilerin ve tüm dünyadaki yaratıcı ve insancıl bir lider imajının sonu anlamına gelecekti. Andrei Sakharov, 1989'da bu tercihleri Gorbachev'a açıkça ifade etmişti : «Bu gibi durumlarda bir orta yol, hemen hemen imkansızdır. Ülke ve kişi olarak siz, bir yol ayrımında bulunuyorsunuz: Ya değişim sürecini azami ölçüde geliştirmek veya idari komuta sistemini bütün nitelikleriyle birlikte korumaya çalışmak»[22].

Denendiği yerlerde, liberalleşme, bazı gruplarda demokratlaşma arzusu, bazılarında ise bastırma arzusu uyandırmıştır. Üçüncü dalga deneyimi, liberalleştirilmiş otoritarizmin istikrarlı

bir denge durumu olmadığını açıkça düşündürmektedir; yolun ortasındaki ev ayakta durmaz.

Geriye yönelik meşruluk : Tutucuların denetim altına alınması. İktidarın ele geçirilmesi, reformcuların demokratlaşmaya başlamasına imkân vermiş, ama tutucuların reformculara meydan okuma yeteneğini ortadan kaldırmamıştır. Daha önceki yönetici koalisyonun tutucu unsurları - İspanya'da Franco'cu «sığmak», Brezilya ve diğer Latin Amerika ülkelerinde sertlik yanlısı askerler, Macaristan'da Stalinciler, KMT'de kıta Çin'inden gelmiş eski kadrolar, PRI'de parti patronları ve bürokrasi, Ulusal partide *Verkrampte* kanadı - mücadeleyi kolayca bırakmamışlardır. Hükümet, ordu ve parti bürokrasilerindeki tutucular, değişim süreçlerini durdurmaya veya yavaşlatmaya çalışmışlardır. Tek-partili olmayan sistemlerde -Brezilya, Ekvator, Peru, Guatemala, Nijerya ve İspanya- ordudaki tutucu gruplar, hükümet darbelerine teşebbüs etmiş ve reformcuları iktidardan uzaklaştırmak için başka türlü çabalar göstermişlerdir. Güney Afrika'da ve Macaristan'da tutucu hizipler, hâkim partilerden kopmuş ve onları, partilerinin dayandığı temel ilkelere ihanet etmekle suçlamışlardır.

Reformcu hükümetler, tutucuları zayıflatmak, onlara güven vermek veya onların düşüncelerini değiştirmek suretiyle, tutucu muhalefeti etkisizleştirmeye çalışmışlardır. Tutucuların direnişine karşı koyabilmek, çoğu zaman iktidarın, yürütme organının reformcu başında toplanmasını gerektirmiştir. Geisel, Brezilya ordusunu siyasetten çıkarabilmek için kendisini «*abertura*'nın diktatörü» ilân etmiştir[23]. Juan Carlos, İspanya'yı demokrasiye götürürken, yetki ve ayrıcalıklarını sonuna kadar kullanmıştır; bunun en önemlilerinden biri, Suarez'i bir sürpriz şeklinde başbakan seçmesi olmuştur. Botha ve Gorbachev, gördüğümüz gibi, kendileri için güçlü başkanlık makamları yaratmışlardır. Salinas, Meksika başkanlığındaki ilk yıllarında, yetkilerini çarpıcı biçimde kullanmıştır.

Reformcu liderlerin ilk yapmaları gereken şey, hükümet, ordu ve gerektiğinde parti bürokrasilerini temizleyip, üst mevkiler-

dèki tutucuların yerine reform yanlılarını geçirmektir. Normal olarak bu iş, güçlü bir tepki çekmemek ve tutucuların saflarında bölünmeler yaratmak için, seçmeli bir biçimde yapılmıştır. Reformcu liderler, tutucuları zayıflatmanın yanında, onlara güven vermeye, onları kendi yanlarına çekmeye de çalışmışlardır. Askerî rejimlerde reformcular, zorunlu fakat sınırlı, otoriter aradönemden sonra, ülkelerinin siyasal sisteminin temeli olan demokratik ilkelere geri dönmenin zamanının geldiğini savunmuşlardır. Bu anlamda onlar, «meşruluğa dönüş» çağrısında bulunmuşlardır. Askeri olmayan otoriter sistemlerde reformcular, «geriye yönelik meşruluk» ilkesini kullanmışlar ve geçmişle olan süreklilik unsurlarını vurgulamışlardır[24]. Meselâ İspanya'da monarşi yeniden kurulmuş ve Suarez, Franco anayasasını, o anayasanın hükümlerine bağlı kalarak kaldırmıştır; hiçbir Franco'cu, usullere aykırılık olduğunu ileri sürememiştir. Meksika ve Güney Afrika'da PRI ve Ulusal parti içindeki reformcular, kendilerini bu partilerin gelenekleri içerisinde göstermişlerdir. Tayvan'da, KMT reformcuları, Sun Yat-Sen'in üç ilkesine seslenmişlerdir.

Geriye dönük meşruluğun iki çekici yanı ve iki etkisi vardır: Yeni düzeni, eskisinin bir ürünü olarak meşrulaştırmış ve geriye dönük olarak da eski düzeni, yenisini doğurmuş olmakla meşrulaştırmıştır. Ne eski otoriter rejime, ne yeni demokratik rejime bağlılıkları olan aşırı muhalifler dışında, herkesin onayını sağlamıştır. Reformcular tutuculara da, radikal muhalefetin kozlarını elinden aldıkları ve böylece istikrarsızlık ve şiddet tehlikesini asgariye indirdikleri gerekçesiyle seslenmişlerdir. Mesela, Suarez, bu gerekçelerle İspanyol ordusundan kendisini desteklemesini istemiş ve ordunun hâkim unsurları da, «ortada gayrımeşru bir durum, sokaklarda karışıklıklar, ciddi bir çökme veya yıkılma tehdidi» olmadığı için, geçişi kabullenmişlerdir. Kaçınılmaz bir durum olarak reformcular da, Geisel'in dediği gibi, «bazı geri çekilmeler olmaksızın ilerleyemeyeceklerini» anlamışlar ve bu nedenle zaman zaman, Brezilya'daki 1977 «Nisan

paketi»nde olduğu gibi, tutuculara tâvizler vermek zorunda kalmışlardır[25].

Muhalefeti içine almak : Demokratik reformcular, iktidara geldiklerinde genel olarak demokratlaşma sürecini hızla başlatmışlardır. Burada normal olarak, muhalefet, siyasal partiler ve başlıca sosyal grup ve kurumların liderleriyle danışmalar söz konusu olmuştur. Bazı durumlarda nisbeten resmi nitelikte görüşmeler gerçekleşmiş ve açık anlaşma ya da sözleşmelere ulaşılmıştır. Diğer durumlarda danışmalar ve görüşmeler daha gayriresmi nitelikte olmuştur. Ekvator ve Nijerya'da hükümet, yeni sistem için plân ve politikalar oluşturmak üzere komisyonlar kurmuştur. İspanya, Peru, Nijerya ve sonuçta Brezilya'da yeni anayasaları seçilmiş meclisler yapmıştır. Bazı durumlarda yeni anayasal düzenlemeleri onaylamak üzere halkoylamaları yapılmıştır.

Reformcular, iktidar koalisyonu içindeki tutucuların desteğini kaybettikçe, muhalefet içinde destek oluşturmak ve siyasal alanı genişleterek, açılma sonucunda siyasette aktif hale gelen yeni gruplara seslenmek suretiyle kendilerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Usta reformcular, demokratlaşma yolunda bu gruplardan gelen artan baskıları tutucuları zayıflatmak için, bir tutucu darbe tehdidini ve iktidarda bir pay sahibi olmanın çekiciliğini de, muhalefetteki ılımlı grupları güçlendirmek için kullanmışlardır.

Bu amaçlarla iktidardaki reformcular, bellibaşlı muhalefet gruplarıyla pazarlıklara girişmişler ve onlarla açık ya da zımmî anlaşmalara varmışlardır. Meselâ İspanya'da Komünist parti, «radikal bir *rupturista* politikası» izleyemeyecek derecede zayıf olduğunu anlamış ve bunun yerine, «tamamen zımni» bile olsa, bir «*ruptura pactada*»yı kabullenmiştir. 1977 Ekiminde Suarez, hayli ciddi ekonomik kemer sıkma tedbirleriyle bazı sosyal reformlardan oluşan Pactos de la Moncloa'yı Komünist ve Sosyalist partilere kabul ettirmeyi başarmıştır. Önde gelen Komünist lider Santiago Carillo ile yürütülen gizli görüşmeler, «PCE (Partido Comunista de Espana) liderinin iktidar çarklarına yakın olma

arzusunu tatmin ederek, onun kemer sıkma paketini desteklemesini sağlamıştır»[26]. Macaristan'da 1989 sonbaharında Komünist partisi ile, bellibaşlı diğer parti ve grupları temsil eden Muhalefet Yuvarlak Masası arasında açık görüşmeler cereyan etmiştir. Brezilya'da iktidarla, muhalefet partileri, Movimento Democratico Brasileiro (MDB) ve Partido Movimento Democratico Brasileiro (PMDB) arasında gayriresmi uzlaşmalar oluşmuştur. Tayvan'da 1986'da iktidarla muhalefet, siyasal değişimin parametreleri üzerinde bir uzlaşmaya varmışlar, 1990 Temmuzunda da bir hafta süren bir konferansta tam bir demokratlaşma takvimi üzerinde anlaşmışlardır.

Demokratik muhalefetin ılımlılığı ve işbirliği - sürece küçük ortak olarak katılmaları - başarılı bir dönüşüm açısından zorunludur. Hemen hemen bütün ülkelerde başlıca muhalefet partileri - Brezilya'da MDB-PMDB, İspanya'da Sosyalistler ve Komünistler, Tayvan'da Demokratik İlerici Parti (DPP), Macaristan'da Vatandaş Forumu, Peru'da Alianza Popular Revolucionaria Americana (APRA), Şili'de Hiristiyan Demokratlar - ılımlıların liderliğinde yürümüş ve iktidardaki tutucu grupların zaman zaman hayli tahrik edici tutumları karşısında ılımlı politikalar izlemişlerdir.

Skidmore'un Brezilya'da olanlara ilişkin özeti, dönüşüm süreçlerindeki temel ilişkileri çok iyi yakalamaktadır:

> «Sonuçta liberalleşme, iktidarla muhalefet arasındaki yoğun bir diyalektik ilişkinin ürünüydü. *Abertura*'dan yana olan askerler, sertlik yanlılarında korku uyandırmamak için ihtiyatlı davranmak zorundaydılar. Onların muhalefete karşı açılımları, «sorumlu» unsurları kendilerine çekerek, iktidarla işbirliğine hazır ılımlıların mevcut olduğunu göstermeye yönelikti. Öte yandan muhalefet, keyfi aşırılıklarına son vermesi için iktidarı sürekli olarak sıkıştırarak, orduya yönetimlerinin meşruluktan yoksun bulunduğunu hatırlatıyordu. Bir yandan da muhalefetteki ılımlılar, radikallere, eğer çok ileri giderlerse sertlik yanlılarının ellerine koz vermiş olacaklarını hatırlatmak zorundaydılar. Bu karmaşık siyasal ilişki başarılı şekilde yürüdü; çünkü gerek askerler, gerek siviller arasında (hemen hemen) açık bir siyasal sisteme dönmekten yana bir görüş birliği vardı»[27].

Demokratlaştırıcılara Öğütler 1 : Otoriter Sistemlerde Reform Yapmak

Otoriter iktidarlar içindeki demokratik reformcular için, İspanya, Brezilya ve diğer dönüşümlerden çıkarılacak başlıca dersler arasında şunlar vardır :

(1) Siyasal tabanını sağlama bağla. Demokratlaşma taraftarlarını, mümkün olduğu kadar çabuk, hükümet, parti ve ordudaki anahtar iktidar mevkilerine getir.

(2) Geriye dönük meşruluğu sürdür, yani değişiklikleri demokratik olmayan rejimin yerleşik usullerine uygun olarak yap ve iki adım ileri, bir adım geri çizgisini izleyerek tutucu gruplara sembolik tavizlerle güven ver.

(3) Değişime karşı olan iktidar gruplarına bağımlılığını azaltacak ve kendi çevreni demokrasiyi destekleyen muhalefet gruplarına doğru genişletecek şekilde, kendi taraftar çevreni yavaş yavaş değiştir.

(4) Tutucuların değişimi durdurmak için aşırı bir eylemde (mesela bir darbe teşebbüsü) bulunmalarına karşı hazırlıklı ol - hatta belki onları buna teşvik et- sonra da onları acımasızca bastır; değişimin en aşırı muhaliflerini yalnız bırak ve itibarlarını kır.

(5) Demokratlaşma sürecinde inisyatifi ele al ve kontrolunu bırakma. Sadece güçlü bir konumdan liderliğini yürüt ve hiç bir zaman demokratlaşma tedbirlerini, daha aşırı radikal muhalefet gruplarından gelen açık baskılara cevap olarak alma.

(6) Değişimin ne kadar ileri gidebileceği konusunda beklentileri düşük düzeyde tut; ayrıntılı olarak tanımlanmış bir demokratik ütopyaya erişmek yerine, süregelmekte olan bir süreci devam ettirmekten bahset.

(7) Toplumdaki bellibaşlı grupların (ordu dahil), tehdit edici olmayan, akla yatkın bir alternatif iktidar olarak kabul edecekleri sorumlu, ılımlı bir muhalefet partisinin gelişmesini teşvik et.

(8) Demokratlaşma sürecine ilişkin olarak bir kaçınılmazlık duygusu yarat; öyle ki, bu bazı insanlar için istenmeyen bir şey olsa bile, çoğunluk tarafından zorunlu ve doğal bir gelişme seyri olarak kabul edilsin.

YERİNE GEÇMELER

Yerine geçmelerde, dönüşümlerden çok farklı bir süreç söz konusudur. Rejim içerisinde reformcular ya yoktur veya zayıftır.

İkidardaki hâkim unsurlar, rejim değişimine şiddetle karşı olan tutuculardır. Dolayısıyle demokratlaşma, hükümet çökene veya devrilene kadar muhalefetin güç kazanmasının, hükümetin de güç kaybetmesinin sonucudur. Eski muhalefet grupları iktidara gelince bu sefer, yeni hükümetteki grupların, kuracakları rejimin mahiyeti üzerinde kendi aralarında mücadeleye başlamalarıyla çatışma, çoğu zaman, yeni bir safhaya girer. Kısacası, yer değiştirme üç açık-seçik safhayı içerir : Düşüşü sağlama mücadeleleri, düşüş ve düşüş sonrasındaki mücadele.

Üçüncü dalgadaki demokratlaşmaların çoğu, iktidarda bulunanların bir ölçüde işbirliğini gerektirmiştir. 1990'a kadar sadece altı yerine geçme gerçekleşmiştir. Yerine geçmeler, tek-parti sistemlerinden (onbirde bir) ve askeri rejimlerden (onaltıda iki) geçişlerde seyrek, kişisel diktatörlüklerden geçişlerde (yedide üç) daha sık olmuştur. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bazı istisnalarla (Gandhi, Evren, Pinochet), otoriter rejimleri yaratmış olan liderler bu rejimlere son vermemişlerdir. Otoriter sistemlerdeki liderlik değişmelerinin, askeri rejimlerde «ikinci safha» darbeleri yoluyla, tek-parti sistemlerinde de düzenli halefiyet veya partinin kurulu organlarının eylemi yoluyla, gerçekleşmesi çok daha muhtemeldir. Kişisel diktatörler ise nadiren kendi istekleriyle çekilmişlerdir; iktidarlarının - askeri ya da örgütsel olmaktan çok - kişisel niteliği de, rejim içerisindeki muhaliflerin onları devirmelerini güçleştirmiş, hatta bu muhaliflerin önemli bir sayıya ya da güce ulaşmalarını bile ihtimal dışı kılmıştır. Dolayısıyle kişisel diktatörün, ölünceye veya rejimin kendisi sona erinceye kadar iktidara yapışması muhtemeldir. Rejimin hayatı, diktatörün hayatı haline gelmiştir. Siyasal bakımdan ve bazen de kelime anlamıyla (meselâ Franco, Ceausescu) diktatörün ölümüyle rejimin ölümü çakışmıştır.

Yerine geçme yoluyla ortadan kalkan otoriter rejimlerde demokratik reformcular ya yoktur veya dikkate değer derecede zayıftır. Arjantin ve Yunanistan'da liberalleştirici liderler, Viola ve Papadopoulos, iktidardan uzaklaştırılmışlar ve yerlerini sertlik

yanlısı askerlere bırakmışlardır. Portekiz'de Caetano bazı liberalleştirici reformları başlatmış, sonra da bunlardan vazgeçmiştir. Filipinler, Romanya ve Doğu Almanya'da Marcos, Ceausescu ve Honecker'in çevrelerinde pek az demokrat, hatta liberal vardı, belki de hiç yoktu. Bu altı örneğin hepsinde tutucular iktidarı tekellerine almışlardı ve reformu içeriden başlatma imkânı hemen hemen hiç yoktu.

Bir otoriter sistem, iktidar muhalefetten siyasal bakımdan daha güçlü olduğu için vardır. İktidar muhalefetten daha zayıf hale gelince, yerini başka bir rejime bırakır. Dolayısıyle yerine geçme, muhalefetin iktidarı yıpratmasını ve kuvvet dengesini kendi lehine çevirmesini gerektirir. Üçüncü dalgada karşımıza çıkan otoriter rejimler, ilk kuruldukları zaman hemen daima popülerdi ve çoğunlukça destekleniyordu. Oysa zamanla, her iktidarda olduğu gibi, güçleri azaldı. Yunan ve Arjantin askeri rejimleri, askeri yenilginin aşağılatıcı etkisine uğradılar. Portekiz ve Filipinler rejimleri, iç savaşları kazanmayı başaramadılar; Filipinler rejimi, bir şehit yarattı ve bir seçimi çaldı. Romen rejimi, halkının derin husumetini çeken ve kendisini onlardan uzaklaştıran politikalar izledi; dolayısıyle tüm Doğu Avrupa'daki anti-otoriter akımın kümülatif çığ etkisine mâruz kaldı. Doğu Almanya örneği daha tartışmalıydı. Rejim bazı bakımlardan nisbeten başarılı olmakla birlikte, Batı Almanya ile kaçınılmaz mukayese, durumun mahiyetinden gelen bir zayıflık oluşturuyordu; Macaristan'dan transit koridorunun açılması da rejimin otoritesini çarpıcı biçimde sarstı. Parti liderliği 1989 Aralığı başlarında istifa etti ve geçici bir hükümet göreve geldi. Buna rağmen rejimin otoritesi ve onunla birlikte Doğu Alman devletinin varlık sebepleri buharlaşıp uçtu.

Rejime olan desteğin aşınması bazen açıkça cereyan ettiyse de, otoriter rejimlerin baskıcı niteliği düşünüldüğünde, bunun gizli şekilde gerçekleşmesi ihtimali daha fazlaydı. Otoriter liderler çoğu zaman, halkça ne kadar az sevildiklerinin farkında değildiler. Daha sonra tetiği çeken bir olay, rejimin zayıflığını

gözler önüne serdiğinde, gizli hoşnutsuzluk kendisini açığa vurdu. Yunanistan ve Arjantin'de bu olay, askeri yenilgiydi. Portekiz ve Doğu Almanya'da, rejimin nihai iktidar kaynağının - Portekiz'de ordu, Doğu Almanya'da Sovyetler Birliği- açıkça rejime karşı cephe alışıydı. Türklerin, İngilizlerin, Portekiz ordusunun ve Gorbachev'un eylemleri, bu toplumlarda diğer grupların rejime karşı hoşnutsuzluklarını harekete geçirdi ve açığa çıkardı. Bütün bu örneklerde rejimin yardımına koşanlar, birkaç zayıf gruptan ibaretti. Birçok kimse rejimden hoşnutsuzluk duyar olmuştu ama, bu bir otoriter rejim olduğundan, hoşnutsuzluğun billûrlaşabilmesi için, tetiği çeken bir olay gerekiyordu.

Öğrenciler evrensel muhaliflerdir; toplumlarında ne tür bir rejim var olursa olsun, ona muhalefet ederler. Ancak öğrenciler, tek başlarına rejimleri deviremezler. Halk içindeki diğer grupların güçlü desteğine sahip olmadıkları zaman, Yunanistan'da 1973 Kasımında, Burma'da 1988 Eylülünde, Çin'de de 1989 Haziranında olduğu gibi, ordu ve polis tarafından kurşunlanmışlardır. Ordu, rejimlerin nihai desteğidir. Bu desteği çekerlerse, rejime karşı bir darbe yaparlarsa veya rejimi devirme tehdidinde bulunanlara karşı kuvvet kullanmayı reddederlerse, rejim devrilir. Öğrencilerin sürekli muhalefetiyle ordunun zorunlu desteği arasında, rejime destekleri veya muhalefetleri şartlara bağlı olan diğer gruplar vardır. Mesela Filipinler gibi komünist olmayan otoriter sistemlerde bu grupların hoşnutsuzluğa kapılmaları, bir sıra içerisinde olmuştur. Öğrencilerin hoşnutsuzluğunu, genel olarak aydınlarınki, daha sonra da çoğu otoriter rejimin kuruluşunu desteklemiş veya buna rıza göstermiş olan eski siyasal parti liderlerinin hoşnutsuzluğu izlemiştir. Normal olarak, orta sınıfın daha geniş tabakaları - beyaz yakalı işçiler, serbest meslek sahipleri, küçük iş sahipleri - yabancılaşmışlardır. Katolik bir ülkede Kilise liderleri de rejimin ilk ve etkili muhalifleri olmuşlardır. Eğer işçi sendikaları varsa ve tümüyle hükümetin denetimi altında değillerse, bir noktada onlar da muhalefete katılmışlardır. Aynı şekilde ve en önemlisi, büyük iş çevreleri ve

burjuvazi de aynı şeyi yapmıştır. Bu süreç devam ettikçe, ABD ve diğer dış destek kaynakları hoşnutsuzluk duymaya başlamışlardır. Nihayet ve kesin aşama olarak ordu, hükümeti desteklememeye veya hükümete karşı aktif olarak muhalefetin yanında yer almaya karar vermiştir.

Dolayısıyle altı yerine geçme örneğinden beşinde (istisna Arjantin'dir) ordunun hoşnutsuzluğu, rejimin devrilmesi bakımından zorunluydu. Portekiz, Filipinler ve Romanya'daki kişisel diktatörlüklerde ordunun bu hoşnutsuzluğuna, diktatörün askeri profesyonelliği zayıflatan, subay kadrosunu siyasallaştıran ve yozlaştıran, rakip ordu-benzeri güçler ve güvenlik güçleri yaratan politikaları neden olmuştur. Normal olarak, ordu hükümeti terketmeden önce, hükümete karşı muhalefetin yaygın olması gerekliydi (Portekiz tek istisnadır). Eğer hoşnutsuzluk yaygın değilse, bu ya en muhtemel muhalefet kaynakları - orta sınıf, burjuvazi, dinsel gruplar - küçük veya zayıf oldukları için, ya da çoğu zaman başarılı ekonomik gelişme politikaları sonucunda rejim bu grupların desteğine sahip bulunduğu içindi. Burma ve Çin'de silahlı kuvvetler, büyük ölçüde öğrencilerin öncülüğündeki protesto hareketlerini sert şekilde bastırmışlardır. Ekonomik bakımdan daha gelişmiş olan toplumlarda ise otoritarizme karşı muhalefet, daha geniş çevrelerden destek bulmuştur. Bu muhalefet Filipinler'de, Doğu Almanya'da ve Romanya'da sokaklara döküldüğü zaman askeri birlikler, toplumu geniş ölçüde temsil eden vatandaş gruplarına ateş etmemişlerdir.

Demokrasiye geçişlerle ilgili popüler bir imaj, baskıcı hükümetlerin «halk gücü» ile, kütle halinde seferber olan kızgın vatandaşların bir rejim değişikliğini önce istemeleri, sonunda da zorlamaları yoluyla devrildiğidir. Gerçekten de hemen hemen bütün üçüncü dalga rejim değişimlerinde bir tür kütle eylemi gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kütle gösterileri, protestolar ve grevler, 1980'lerin sonunda tamamlanmış veya tamamlanmakta olan geçişlerin sadece altısında önemli roller oynamıştır. Bunlar, Filipinler, Doğu Almanya ve Romanya'daki yerine geçmeler ile;

Kore, Polonya ve Çekoslovakya'daki yer değiştirmelerdi. Şili'de sık sık girişilen kütle eylemleri, Pinochet'nin dönüşüm planlarını değiştirmeye çalışmış, ama başaramamıştır. Bir tek Doğu Almanya'da Hirschman'ın deyimiyle, hem «çıkış» hem «söz» seçenekleri önemli roller oynamıştır; protesto, ilkin vatandaşların ülkeden kütle halinde ayrılışları, daha sonra da Leipzig ve Berlin'de kütlesel sokak gösterileri biçimlerini almıştır.

Filipinler'de, Portekiz'de, Romanya'da ve Yunanistan'da rejim çöktüğü zaman, çabuk çökmüştür. Bir gün iktidarda olan otoriter yönetim, ertesi gün, iktidarda değildir. Arjantin ve Doğu Almanya'da ise otoriter rejimler hızla meşruluklarını kaybetmiş, fakat iktidara yapışarak rejim değişiminin şartları üzerinde pazarlık etmeye çalışmışlardır. Arjantin'de 1982 Temmuzunda Falklands yenilgisinden hemen sonra yönetimi ele alan General Reynaldo Bignone'nin askeri hükümeti, altı ay boyunca geçiş üzerinde rejimin kontrolunu bir ölçüde sürdürmekte «nisbeten başarılı» olmuştu. 1982 Aralığında ise artan halk muhalefeti ve muhalefet örgütlerinin gelişmesi, kütle protestolarına, bir genel greve, Bignone'nin seçim tarihini ilan etmesine ve ordunun iktidarın devri için önerdiği şartların birleşik muhalefet partileri tarafından reddedilmesine yol açtı. Gidici askeri rejimin otoritesi, 1983 Ekiminde seçilen Alfonsin yönetimine yerini bırakıncaya kadar, gitgide azalmaya devam etti. Bir yazarın gözlemlediği gibi, «askeri yönetim çöktü.... Adayların seçimi ya da seçimin kendisi üzerinde hiçbir etkisi olmadı, kimseyi dışlamadı, gelecek için kendisinde ne yetkiler ne de veto ayrıcalıkları saklı tuttu. Üstelik, gelecek anayasal yönetimle ilişkilerinde kendi özerkliğini, geleceğe yönelik bir askeri politika taahhüdünü ve, daha da önemlisi, kazanan aday gözönünde tutulduğunda, gerillalara karşı süregelen mücadeleye ilişkin bir temel anlaşmayı güvence altına almayı başaramadı»[28]. 1990 başlarında Doğu Almanya'da da az çok benzer bir durum vardı; zayıf ve itibarını kaybetmiş bir komünist hükümet iktidarını sürdürüyor ve başbakan Hans Modrow, Bignone'nin rolünü oynuyordu.

Dönüşümlerdeki yöntemsel süreklilik ve geriye dönük meşruluk, yerine geçmelerde yoktur. Aksine, önceki rejimle ilişkili kurumlar, yöntemler, düşünceler ve bireyler lekelenmiş görülür ve geçmişle açık ve keskin bir kopma vurgulanır. Otoriter yöneticilerin yerini alanlar, yönetimlerini «ileriye dönük meşruluğa», gelecekte neler yapacaklarına ve eski rejime bulaşmış ya da onunla ilişkili olmayışlarına dayandırırlar.

Dönüşümlerde ve yer değiştirmelerde otoriter rejimlerin yöneticileri genellikle siyaseti bırakıp saygınlık ve onurlarını koruyarak sessizce, kışlalarına veya özel hayatlarına dönmüşlerdir. Yerine geçme yoluyla iktidarı kaybeden otoriter liderler ise kötü kaderlerle karşılaşmışlardır. Marcos ve Caetano sürgüne gönderilmiş, Ceausescu derhal idam edilmiştir. Yunanistan ve Arjantin'i yönetmiş olan subaylar yargılanmış ve hapsedilmişlerdir. Doğu Almanya'da Honecker ve diğer eski liderler ceza tehdidi altındadır; Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da bu tür bir eyleme girişilmemesi kayda değer bir tezattır. Grenada ve Panama'da dış müdahale yoluyla devrilen diktatörler de benzer şekilde kovuşturmaya ve cezaya mâruz kalmışlardır.

Bir otoriter rejimin barışçı biçimde çöküşü, genellikle halk arasında, dönüşümlerde görülmeyen, kısa ama şanlı bir heyecan duygusuna, karanfillere ve şampanyaya yol açmıştır. Çöküş, gene dönüşümlerde görülmeyen, bir potansiyel otorite boşluğu da yaratmıştır. Yunanistan ve Filipinler'de boşluk, Karamanlis ve Aquino'nun, ülkelerini demokrasiye götüren popüler siyasal liderlerin iktidara gelişleriyle, çabuk doldurulmuştur. İran'da otorite boşluğunu, İran'ı dışarıdan yönlendirmekte olan ayetullah doldurmuştur. Arjantin ve Doğu Almanya'da Bignone ve Modrow hükümetleri, otoriter rejimin çöküşüyle demokratik yönetimin seçilmesi arasındaki ara dönemi zayıf bir şekilde doldurmuşlardır.

Düşüşten önce muhalefet grupları, düşüşü sağlama arzusunda birleşmişlerdir. Düşüşten sonra bunlar arasında bölünmeler belirir; iktidarın dağılımı ve kurulması gereken rejimin mahiyeti

üzerinde kavga başlar. Demokrasinin kaderini, demokratik ılımlılarla antidemokratik radikallerin nisbî güçleri belirler. Arjantin ve Yunanistan'da otoriter rejimler uzun süredir iktidarda değildi; siyasal partiler kısa zamanda yeniden ortaya çıktı; siyasal liderler ve gruplar arasında demokratik kurumları hızla yeniden kurma gereği üzerinde ezici bir oydaşma vardı. Filipinler'de de, NPA âsileri dışında, demokrasiye karşı açık muhalefet asgari düzeydeydi.

Nikaragua, İran, Portekiz ve Romanya'da diktatörlüğün âniden çöküşü, eski muhalefet grupları ve partileri arasında iktidarı kimin kullanacağı ve ne çeşit bir rejimin kurulacağı konusunda mücadelelere yol açtı. Nikaragua ve İran'da demokratik ılımlılar kaybettiler. Portekiz'de, bu kitabın ilk sayfalarında belirtildiği gibi, 1974 Nisanıyla 1975 Kasımı arasında bir devrimci mayalanma vardı. Komünist partisiyle solcu subaylar arasındaki antidemokratik Marksist-Leninist koalisyonun, iktidarını pekiştirmesi pek mümkündü. Sonunda, ordu hizipleri arasındaki yoğun mücadelelerden, kütle mobilizasyonundan, gösterilerden ve grevlerden sonra, Eanes'in askeri hareketi Portekiz'i demokratik yola yerleştirdi. Robert Harvey'in belirttiği gibi, «bir darbe olarak başlayan şey, bir devrim haline geldi; bu da anarşiye dönüşmeden, bir tepkiyle durduruldu. Bu karmaşadan bir demokrasi doğdu»[29].

Portekiz'deki tercihler, burjuva demokrasisi ile Marksist-Leninist diktatörlük arasındaydı. Romanya'da 1990'daki tercihler bu kadar açık olmamakla beraber, demokrasi kaçınılmaz nitelikte değildi. Etkin şekilde örgütlenmiş muhalefet parti ve gruplarının yokluğu, daha önce bir demokrasi deneyiminin mevcut olmayışı, Ceausescu'nun devrilmesinin şiddet yoluyla gerçekleşmesi, diktatörlükle ilişkili kişilere karşı derin intikam duygusu, öte yandan da halkın büyük bir kısmının diktatörlüğe bulaşmış olması, yeni hükümetin birçok liderlerinin eski rejimin bir parçası olmaları - bütün bunlar demokrasinin doğuşu için ümit verici olmaktan uzaktır. 1989 sonunda bazı Romanyalılar heyecanla, ülkelerinde

olup biteni, iki yüzyıl önce Fransa'da olanlarla mukayese ediyorlardı. Bunlar, Fransız Devriminin bir askeri diktatörlükle sonuçlandığını da hatırlayabilirlerdi.

Demokratlaştırıcılara Öğütler 2: Otoriter Rejimleri Devirmek

Yerine geçmelerin tarihçesi, otoriter bir rejimi devirmeye çalışan muhalefetteki demokratik ılımlılara şu öğütleri akla getirmektedir:*

(1) Dikkatleri, otoriter rejimin gayrimeşruluğu veya şüpheli meşruluğu üzerinde topla; bu onun en zayıf noktasıdır. Rejime, yolsuzluk ve baskı gibi yaygın bir kaygı konusu olan genel sorunlardan saldır. Eğer rejim (özellikle ekonomik bakımdan) başarılı bir performans gösteriyorsa, bu saldırılar etkili olmayacaktır. Ancak bir kez performans düşünce (ki, böyle olması gerekir) rejimin gayrimeşruluğunu vurgulamak, onu iktidardan söküp atmak için en önemli manivela haline gelir.

(2) Demokratik yöneticiler gibi otoriter yöneticiler de, zaman içinde eski taraftarlarını darıltırlar. Bu hoşnutsuz grupları, mevcut sisteme karşı zorunlu alternatif olarak demokrasiyi desteklemeye teşvik et. Muhtemelen çoğu otoriter sistemin kuruluşunu desteklemiş olan büyük iş adamlarını, orta sınıf serbest meslek sahiplerini, din adamlarını ve siyasal parti liderlerini kendine çekmek için özel çaba göster. Muhalefet ne kadar «saygın» ve «sorumlu» görünürse, daha fazla taraftar kazanmak o kadar kolaylaşır.

(3) Generallerle dostluk kurmaya çalış. Son tahlilde, rejimin devrilip devrilmemesi, onların rejimi mi destekleyeceklerine, muhalefette size mi katılacaklarına, yoksa ortada mı kalacaklarına bağlıdır. Kriz gelip çattığında ordunun desteği yararlı olabilir, ama gerçekte sizin ihtiyacınız sadece ordunun rejimi desteklemek istememesidir.

---

* Myron Weiner, benzer ve daha kısa bir dizi tavsiye öne sürmüştür : «Demokratlaşmayı isteyenler için dersler şunlardır : Rejime karşı şiddet yanlısı olmayan muhalefeti geniş çapta harekete geçir; merkezden ve eğer gerekiyorsa muhafazakâr sağdan destek ara; solu sınırlandır ve onun, hareketin gündemine hakim olmasına imkan verme; ordunun bazı kesimlerine kur yap; batı basınının lehte yayında bulunmasına çalış ve ABD' yi destek vermesi için sıkıştır». Empirical Democratic Theory and the Transition from Authoritarianism to Democracy,» PS 20 (Fall 1987), s.866 .

(4) Şiddete baş vurmamayı teşvik et ve uygula (Bk. aşağıda s.189 ve son.). Diğer faktörlerle birlikte bu da, güvenlik güçlerini kendi tarafınıza kazanmanızı kolaylaştırır; askerler, kendilerine Molotov kokteylleri atanlara pek sempati duymazlar.

(5) Rejime karşı muhalefetinizi göstermek için, onun düzenlediği seçimlere katılmak da dahil, her fırsattan yararlan (Bk. aşağıda s. 179 ve son.).

(6) Dünya basınıyla, yabancı insan hakları örgütleriyle ve kiliseler gibi uluslarüstü örgütlerle temasları geliştir. Özellikle ABD'de destekçileri harekete geçir. Amerikan kongre üyeleri daima, kendi reklamlarını yapmak ve Amerikan yönetimine karşı kullanmak için ahlâki dâvalar ararlar. Dâvanızı onlara dramatize et ve kendilerine, TV'de görünmeleri ve gazetelere başlık olacak konuşmalar yapmaları için malzeme sağla.

(7) Muhalefet grupları arasında birliği geliştir. Bu gruplar arasında işbirliğini kolaylaştıracak şemsiye örgütler kurmaya çalış. Bu, zor olacaktır; Filipinler, Şili, Kore ve Güney Afrika örneklerinin gösterdiği gibi otoriter yöneticiler, çoğu zaman, muhalefetin birliğini bozmakta uzmandırlar. Ülkende demokratik bir lider olma vasıflarına sahip olup olmadığının bir sınavı, bu güçlükleri yenip muhalefette bir ölçüde birlik sağlayabilmek yeteneğindir. Gabriel Almond'un şu doğru sözünü hatırla : «Büyük liderler büyük koalisyonları yaratanlardır»[30].

(8) Otoriter rejim devrildiğinde, doğan otorite boşluğunu hızla doldurmaya hazırlıklı ol. Bu şu şekillerde yapılabilir: Halkça sevilen, karizmatik, demokratik eğilimli bir lideri ön plâna çıkarmak; yeni hükümete halktan gelen meşruluk sağlamak için hemen seçimleri yapmak; dış ve uluslarüstü aktörlerin (uluslararası, örgütler, ABD, AT, Katolik Kilisesi) desteğini alarak uluslararası meşruluğu yaratmak. Eski koalisyon ortaklarından bazılarının kendi diktatörlüklerini kurmak isteyeceklerini unutma ve eğer gerçekleşirse bu çabaya karşı durmak için demokrasi taraftarlarını sessizce örgütlendir.

YER DEĞİŞTİRMELER

Yer değiştirmelerde demokratlaşma, iktidar ve muhalefetin ortak eylemleriyle gerçekleşir. İktidar içerisinde tutucularla reformcular arasındaki denge öyledir ki, iktidar - yerine geçmeye yol açan tutucular egemenliği durumunun aksine - bir rejim değişikliğini görüşmeye istekli, ama bir rejim değişikliğini başlatmaya isteksizdir. Muhalefet içerisinde demokratik ılımlılar,

antidemokratik radikallere hâkim olacak kadar güçlüdürler ama, hükümeti devirebilecek kadar güçlü değillerdir. İşte bu nedenle onlar da görüşmede erdemler bulurlar.

1970'lerde ve 1980'lerde gerçekleşmiş veya başlamış olan otuzbeş liberalleşme ve demokratlaşmadan yaklaşık onbiri, yer değiştirme modeline yaklaşmıştır. Bunların en kayda değer olanları, Polonya, Çekoslovakya, Uruguay ve Kore'dir; Bolivya, Honduras, El Salvador ve Nikaragua'daki rejim değişimlerinde de önemli yer değiştirme unsurları mevcuttur. El Salvador ve Honduras'ta pazarlıklar kısmen, demokratik ılımlıların temsilcisi gibi hareket eden ABD hükümetiyle cereyan etmiştir. 1989 ve 1990'da Güney Afrika bir yer değiştirme sürecini başlatmıştır. Moğolistan ve Nepal de bu yönde ilerler görünmektedir. Şili'de yer değiştirmenin bazı özellikleri mevcuttu. Bununla birlikte Pinochet rejimi, demokratlaşmayı görüşme yolundaki muhalefet baskılarına direnebilecek derecede güçlüydü ve 1980'de ortaya koymuş olduğu rejim değişimi takvimine inatla bağlı kaldı.

Başarılı yer değiştirmelerde gerek iktidar, gerek muhalefet içerisindeki hâkim gruplar, toplumlarmın siyasal sisteminin geleceğini tek taraflı olarak belirleme gücünden yoksun olduklarını kabul etmişlerdir. Çoğu zaman iktidar ve muhalefet liderleri, bu görüşleri, birbirlerinin güçlerini bir siyasal diyalektik içinde sınadıktan ve ölçtükten sonra oluşturmuşlardır. Başlangıçta muhalefet, genellikle, çok uzak olmayan bir gelecekte iktidarın devrilmesini sağlayabileceğine inanmıştır. Bazı durumlarda bu inanç, son derece gerçek-dışıydı, ama muhalefet liderleri buna inandıkları sürece, iktidarla ciddi görüşmeler imkansızdı. Tersine iktidar da, başlangıçta genellikle kabul edilemez bir maliyetle karşılaşmaksızın, muhalefeti etkin şekilde sınırlayabileceğine ve bastırabileceğine inanmıştır. Yer değiştirmeler, her ikisinin de bu inançları değiştiğinde gerçekleşmiştir. Muhalefet, iktidarı devirebilecek kadar güçlü olmadığını anlamıştır. İktidar da, muhalefetin, görüşmelerden kaçınmanın maliyetini büyük ölçüde arttıracak kadar güçlü olduğunu anlamıştır; bu maliyet, grupların iktidardan

daha da yabancılaşmalarına yol açacak biçimde baskının arttırılması, yönetici koalisyon içindeki bölünmelerin yoğunlaşması, sertlik yanlılarının iktidarı ele alması ihtimalinin güçlenmesi ve uluslararası meşruluğun önemli ölçüde kaybı bakımlarından söz konusudur.

Yer değiştirmenin diyalektiği, çoğu zaman, kendine özgü bir aşamalar sıralanışı göstermiştir. İlk olarak, iktidar bir liberalleşmeye girişmiş, iktidar ve otoritesini kaybetmeye başlamıştır. İkinci olarak muhalefet, iktidarın bu gevşeme ve zayıflamasını, onu kısa zamanda devirebileceği ümit ve beklentisiyle, kendi desteğini genişletmek ve faaliyetlerini yoğunlaştırmak amacıyla kullanmıştır. Üçüncü olarak iktidar, muhalefetin siyasal gücü bu şekilde seferber edişini sınırlandırmak ve bastırmak üzere sert bir tepki göstermiştir. Dördüncü olarak, iktidar ve muhalefet liderleri bir pata durumunun ortaya çıktığını farketmişler ve bir pazarlık yoluyla geçişin imkanlarını aramaya başlamışlardır. Ancak, bu dördüncü adım kaçınılmaz değildir. İktidarın, belki de bir liderlik değişiminden sonra, gücünü hiç değilse geçici olarak yeniden tesis etmek için asker ve polis gücünü acımasızca kullanabileceği düşünülebilir. Ya da muhalefet gücünü geliştirmeye devam eder, iktidarın gücünü daha da yıpratır ve sonunda onun devrilmesini sağlar. Dolayısıyle yer değiştirmeler, iktidarla muhalefet arasında yaklaşık bir güç eşitliğini ve her iki tarafın da ciddi bir güç sınamasında hangisinin kazanacağı konusunda şüphe duymasını gerektirir. Bu şartlar altında pazarlık ve uzlaşmanın riskleri, çatışma ve felaketin risklerinden daha hafif görünür.

Böylece, yer değiştirmeye yol açan siyasal sürecin özelliği, bir yanda grevler, protestolar ve gösteriler, öte yandan baskı, tutuklamalar, polis şiddeti, olağanüstü haller ve sıkıyönetimle dolu bir tahtaravalli oyunudur. Polonya, Çekoslovakya, Uruguay, Kore ve Şili'de protesto ve baskı devreleri, sonunda Şili hariç bütün bu örneklerde iktidarla muhalefet arasında pazarlıklar yoluyla varılmış anlaşmalara yol açmıştır.

Mesela Uruguay'da 1983 sonlarında artan protesto ve gösteriler, ordunun iktidardan çekilmesiyle sonuçlanan pazarlıkları başlatmıştır. Bolivya'da 1978'de ordu bir seçim takvimini kabul etmeden önce, «bir dizi çatışma ve protesto hareketleri» gerçekleşmiştir[31]. Uruguay'da olduğu gibi Kore'de de askeri rejim, daha önce protestoları şiddet yoluyla bastırmıştı. Oysa 1987 ilkbaharında gösteriler daha kütlesel ve geniş temelli hale geldi ve giderek artan ölçüde orta sınıfı içine almaya başladı. Hükümet ilkin alışılmış şekilde tepki gösterdi ama, sonra yolunu değiştirdi, görüşmeye razı oldu ve muhalefetin temel isteklerini kabul etti. Polonya'da 1988 grevlerinin benzer bir etkisi oldu. Bir yorumcunun açıklamalarına göre, «grevler, yuvarlak masayı sadece mümkün değil, fakat - her iki taraf için de- zorunlu kıldı. Paradoksal olarak grevler, komünistleri yuvarlak masaya gitmeye zorlayacak kadar güçlü, fakat Dayanışma liderlerinin görüşmeyi reddetmelerine imkân vermeyecek derecede zayıftı. Yuvarlak masa görüşmelerinin gerçekleşmesinin nedeni budur»[32].

Yer değiştirmelerde başkentin ana meydanında gösterici kütleleriyle, saflarını sıkıştırmış polislerin gözgöze karşı karşıya gelmeleri, her iki tarafın da güçlü ve zayıf noktalarını ortaya koymaktadır. Muhalefet kütlelerin desteğini harekete geçirebilmekte, iktidar da muhalefet baskılarını durdurabilmekte ve bunlara direnebilmektedir.

1980'lerde Güney Afrika'daki siyasal süreç de, dört aşamalı modele uygun olarak evrim göstermiştir. 1970'lerin sonlarında P.W Botha liberalleştirici reform sürecini başlatarak siyahların beklentilerini yükseltmiş, sonra da 1983 anayasasının siyahlardan ulusal bir siyasal rolü esirgemesiyle bu beklentileri hayal kırıklığına dönüştürmüştür. Bu, 1984 ve 1985'te siyah kasabalarda ayaklanmalara yol açmış, onlar da siyahlar arasında Afrikaner egemenliğindeki rejimin devrilmesinin çok yakın olduğu ümidini yaratmıştır. İktidarın, siyah ve beyaz muhalefeti zor yoluyla ve etkin biçimde bastırması ise, muhalefeti, beklentilerini baştan aşağı yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Öte yandan ayaklan-

malar, uluslararası ilgiyi çekmiş, gerek ırk ayrımı sisteminin, gerek hükümetin taktiklerinin kınanmasına neden olmuş ve ABD ile Avrupa devletlerinin Güney Afrika'ya karşı ekonomik müeyyideleri yoğunlaştırmalarına yol açmıştır. Bir yandan Afrika Ulusal Kongresi (ANC) radikallerinin devrim ümitleri zayıflarken, öte yandan Ulusal Parti iktidarının uluslararası meşruluk ve ekonomik gelecek konusundaki endişeleri artmıştır. 1970'lerin ortalarında Güney Afrika Komünist partisinin ve ANC'nin askeri örgütünün başı Joe Slovo, ANC'nin sürekli gerilla savaşı ve devrim yoluyla hükümeti devirip iktidarı ele geçirebileceğini savunuyordu. 1980'lerin sonunda ise, şiddet kullanımına bağlı kalmaya devam etmekle birlikte, ANC'nin amaçlarına ulaşabilmesi için görüşmeleri daha muhtemel yol olarak görüyordu. F.W. de Klerk de, 1989'da Güney Afrika'nın cumhurbaşkanı olduktan sonra, görüşmelerin önemini vurgulamıştır. Onun söylediğine göre Rodezya'dan alınacak ders, «gerçek, yapıcı görüşmeler fırsatı varken, bunun yakalanmamış olmasıdır... Şartların gerçekliği içinde, temel görüşmelere ve diyaloğa girişmek için çok uzun süre beklediklerinden, sonuç olumsuz olmuştur. Biz bu hatayı yapmamalıyız ve bu hatayı tekrarlamamaya kararlıyız»[33]. Her iki siyasal lider de, hem kendi siyasal deneyimlerinden, hem başkalarmınkinden ders alıyordu.

Şili'de ise, tersine, iktidar görüşmelerden kaçınmak istiyordu ve bunu yapabilecek güçteydi. 1983 ilkbaharında büyük grevler olduysa da, ulusal bir genel grev hükümetçe bastırıldı. 1983 Mayısından itibaren muhalefet, «Ulusal Protesto Günleri»nde aylık kütle gösterileri düzenledi. Bunlar, genellikle birkaç kişinin öldürülmesiyle polis tarafından dağıtıldı. Ekonomik sorunlar ve muhalefetin protestoları, Pinochet hükümetini muhalefetle bir diyalog başlatmaya zorladı. Oysa daha sonraları ekonomi düzelmeye başladı ve orta sınıflar kamu düzeninin çöküşünden korkuya düştüler. 1984 Ekimindeki bir ulusal grev, hayli kan dökülerek bastırıldı. Bundan az sonra hükümet, 1979'da kaldırılmış olan sıkıyönetimi yeniden yürürlüğe koydu. Böylece

muhalefetin, iktidarı devirme ya da anlamlı görüşmelere girmeye zorlama çabaları başarısızlığa uğradı. Muhalefet, «kendi gücünü olduğundan fazla, hükümetinkini ise olduğundan az görmüştü»[34]. Pinochet'nin inatçılığını ve siyasal becerilerini ve Şili güvenlik güçlerinin silahsız sivil göstericilere ateş açma konusundaki isteksizliklerini de yanlış tahmin etmişti.

Yer değiştirmeler, her iki tarafta da görüşmelerin riskine girmeye istekli liderleri gerektirir. Yönetici elitler içerisinde genellikle görüşmeler konusunda görüş ayrılıkları mevcut olmuştur. Zaman zaman üst liderlerin, muhalefetle görüşmeleri için, çalışma arkadaşları veya şartlar tarafından zorlanmaları gerekmiştir. Meselâ 1989'da Adam Michnik, Polonya'nın da Macaristan gibi, «İspanya'nın demokrasiye geçiş yolu»nu izlediğini ileri sürmüştü. Bir bakıma, İspanya ve Polonya'daki geçişlerin her ikisinin de temelde barışçı olmaları yönünden haklıydı. Daha özgül bir açıdan ise, İspanya benzetmesi Polonya için doğru değildi; çünkü Jaruzelski, bir Juan Carlos veya Suarez değildi (oysa, Macaristan'da Imre Pozsgay büyük ölçüde öyleydi). Jaruzelski, ülkesinin ve rejiminin kötüye gitmekte olması yüzünden Dayanışma ile görüşmelere zorlanmış isteksiz bir demokrattı.[35] Uruguay'da başkan Gregorio Alvarez, iktidarını uzatmak ve demokratlaşmayı geciktirmek istemişse de, askeri cuntanın diğer üyeleri tarafından rejim değişimini sürdürmeye zorlanmıştır. Şili'de General Pinochet, diğer cunta üyelerinin, özellikle hava kuvvetleri komutanı General Fernando Matthei'nin muhalefetle ilişkilerinde daha yumuşak davranması konusunda az çok benzer baskıları altında kalmışsa da, Pinochet bu baskılara başarıyla direnmiştir.

Diğer ülkelerde, muhalefetle ciddi pazarlıklar başlamadan önce, üst liderlikte değişiklikler vukubulmuştur. Kore'de General Chun Doo Hwan'ın hükümeti, muhalefetin isteklerine karşı kayıtsız kalmak ve muhalefet faaliyetlerini bastırmak gibi aşırı tutucu bir politika izlemişti. 1987'de ise iktidar partisi, Chun'un yerine geçmek üzere Roh Tae Woo'yu aday gösterdi. Roh,

Chun'un politikalarını tam tersine çevirdi, bir siyasal açılma ilan etti ve muhalefet liderleriyle görüşmelere girdi[36]. Çekoslovakya' da Komünist partisinin uzun süredir iktidarda bulunan tutucu Genel Sekreteri Gustav Husak'm yerini, 1987 Aralığında ılımlı reformcu Milos Jakes aldı. Muhalefet 1989 sonbaharında mobilize olduğunda da, Jakes reformcu Karel Urbanek'le değiştirildi. Urbanek'le reformcu başbakan Ladislav Adamec, Vaclav Havel ve muhalefetteki Vatandaş Forumu'nun diğer liderleriyle demokrasiye geçişin gerçekleştirilmesini müzakere ettiler. Güney Afrika'da de Klérk, selefinin sonuçsuz kalmış olan tepeden inme dönüşüm sürecinin ötesine geçerek, siyah muhalefet liderleriyle yer değiştirme modeline uygun görüşmelere girişti. Şu halde, yer değiştirme durumlarında yönetici çevrelere, demokratlaşma konusunda belirsizlik, kararsızlık ve görüş ayrılıkları hakim olmuştur. Bu rejimler, ne acımasızca iktidarda tutunma, ne de azimle demokrasiye yönelme konusunda çok kesin bir karar içinde değillerdi.

Yer değiştirmelerde görüş ayrılıkları ve kararsızlık sadece iktidar tarafında değildi. Gerçekten, çözülmekte olan otoriter rejimin liderlerinden daha da fazla kendi içinde bölünmüş bir grup varsa, o da bunların yerine geçmeyi kuran muhalefet liderleridir. Yerine geçme durumlarında iktidar muhalefete baskı yapar; muhalefetin de iktidarı devirme konusunda egemen bir ortak çıkarı vardır. Filipinler ve Nikaragua örneklerinin gösterdiği gibi, bu şartlar altında bile, muhalefet liderleri ve partileri arasında birliği sağlamak son derece güç olabilir ve sağlanan birlik de çoğu zaman zayıf ve istikrarsızdır. Sorunun, iktidarı devirmek değil, onunla pazarlık etmek olduğu yer değiştirme durumlarında ise, muhalefetin birliğini sağlamak daha da güçtür. Kore'de bu sağlanamamış ve iki muhalefet adayının birbirlerine karşı çıkarak iktidar aleyhindeki çoğunluğu bölmesiyle, iktidarın adayı, Roh Tae Woo, oyların azınlığıyla başkan seçilmiştir. Uruguay'da muhalefet partilerinden biri - Ulusal Parti - lideri hâlâ hapiste olduğundan, diğer iki partiyle ordu arasında varılan anlaşmayı red-

detmiştir. Güney Afrika'da demokratik reformun önündeki başlıca bir engel, muhalefet içerisinde parlamento içi ve par- lamento dışı gruplar, Afrikaner'ler ve İngilizler, siyahlarla beyazlar, siyah ideolojik gruplarla kabile grupları arasındaki sayısız bölünmelerdir. Güney Afrika yönetimi 1990'lardan önce hiçbir zaman, kendi aralarındaki farklar çoğu zaman iktidarla aralarındaki farklar kadar büyük olan, böyle şaşırtıcı bir muhalif gruplar çokluğuyla karşılaşmış değildi.

Şili'de muhalefet çok sayıda parti, hizip ve koalisyonlara iyice bölünmüştü. 1983'te ılımlı merkez muhalefet partileri Demokratik İttifak'ta bir araya gelmeyi başardılar. 1985 Ağustosunda oniki partiden oluşan daha geniş bir grup, demokrasiye geçiş çağrısında bulunan Ulusal Uzlaşma'da bir araya geldi. Bununla birlikte, liderlik ve taktikler üzerindeki uzlaşmazlıklar devam etti. 1986'da Şili muhalefeti, Manila'da daha yeni gerçekleşmiş olan şeyin Santiago'da da tekrarlanabileceği ümidiyle, kütle protestolarını harekete geçirdi. Oysa muhalefet bölünmüş durumdaydı ve militanlığıyla muhafazakârları ürkütüyordu. Bir gözlemcinin o zaman ifade ettiği gibi sorun, «saygın bir kişinin liderliği altında bir araya gelmiş ılımlı bir muhalefet hareketi tarafından generale karşı çıkılıyor olmamasıydı. Şili'de bir Cory yoktu»[37] Polonya'da ise durum farklıydı. Lech Walesa, Polonyalı bir Cory idi; Dayanışma on yılın önemli bölümünde muhalefete hakimdi. Çekoslovakya'da yer değiştirme o kadar hızlı cereyan etti ki, muhalif siyasal gruplar arasındaki farklar su yüzüne çıkacak zaman bulamadı.

Yer değiştirmelerde demokratik ılımlıların iktidarın güven verici görüşme ortakları olabilmeleri için, muhalefet içinde yeterince güçlü olmaları gerekir. Hemen daima muhalefetteki bazı gruplar, iktidarla pazarlığı reddederler. Bunlar, görüşmelerin arzu edilmez uzlaşmalar doğuracağından korkar ve muhalefet baskısının sürmesiyle iktidarın çöküşünün veya devrilmesinin sağlanacağını ümit ederler. Polonya'da 1988 -89'da sağcı muhalefet grupları, Yuvarlak Masa görüşmelerinin boykot edilmesini sa-

vunmuşlardır. Şili'de solcu muhalefet grupları, ılımlı muhalefetin iktidarla pazarlık çabalarını zayıflatan terörist saldırılar düzenlemişlerdir. Benzer şekilde Kore'de radikaller, iktidarla önde gelen muhalefet grupları arasında seçimler konusunda varılan anlaşmayı reddetmişlerdir. Uruguay'da muhalefete ılımlı siyasal partilerin liderleri hakimdi ve aşırılar o kadar büyük bir sorun oluşturmuyorlardı.

Pazarlığın gerçekleşmesi için her iki tarafın, diğerine belli ölçüde meşruluk tanıması gerekir. Muhalefet, iktidarı değişimde güvenilir bir ortak olarak tanımalı ve onun şu andaki yönetme hakkına, açıkça olmasa bile, zımmen rıza göstermelidir. İktidar ise muhalefet gruplarını, toplumun önemli kesimlerinin meşru temsilcileri olarak kabul etmelidir. Muhalefet grupları şiddete başvurmadıkları takdirde, iktidar bunu daha kolayca yapabilir. Muhalefet gruplarının, mesela bir askeri rejim altındaki siyasal partilerin, daha önceleri siyasal sürecin meşru unsurları olmaları da, görüşmeleri kolaylaştırır. Eğer iktidar muhalefete karşı ancak sınırlı ölçüde şiddet kullanmışsa ve iktidar içerisinde muhalefetin kendi amaçlarını paylaştığına inandığı bazı demokratik reformcular varsa, muhalefet için görüşmeler daha kolay olur.

Dönüşümlerden ve yerine geçmelerden farklı olarak yer değiştirmelerde iktidar liderleri, çoğu zaman, rejim değişiminin temel şartlarını, daha önce tutuklatmış oldukları muhalefet liderleriyle müzakere etmişlerdir: Lech Walesa, Vaclav Havel, Jorge Batlle Ibanez, Kim Dae Jung ve Kim Young Sam, Walter Sisulu ve Nelson Mandela. Bunun iyi sebebleri vardır. Hapisteki muhalefet liderleri, iktidarla şiddet yoluyla veya şiddetsiz, kavga ediyor değillerdi; ona katlanıyorlardı. Üstelik de, hükümetin gücünü sınamışlardı. Mahkumları salıveren iktidar liderleri, genellikle reforma ilgi duyuyorlardı; serbest bırakılanlar da, genellikle kendilerini hapse atmış olanlarla görüşmek isteyecek derecede ılımlıydı. Hapiste yatmış olmak, eski mahkumların manevi otoritesini de arttırmıştır. Bu onlara, hiç değilse geçici olarak muhalif grupları birleştirmek ve iktidara, ne gibi bir anlaşmaya varılırsa

varılsın, taraftarlarının buna razı olmalarını sağlayabilecekleri ümidini vermekte yardımcı olmuştur.

Brezilya'daki geçişin bir noktasında General Golbery, rivayete göre bir muhalefet liderine şunları söylemiştir : «Siz kendi radikallerinize hâkim olun, biz de kendimizinkilere»[38]. Radikallere hâkim olmak, çoğu zaman, diğer tarafın işbirliğini gerektirir. Yer değiştirme görüşmelerinde her iki tarafın, kendi tarafındaki aşırılarla daha etkili şekilde başa çıkabilmek için, diğer tarafı güçlendirmekte çıkarı vardır. Meselâ 1990 Haziranında, F.W. de Klerk'in beyaz aşırılarla karşılaştığı sorunlar üzerinde görüşlerini belirten Nelson Mandela, ANC'nin "de Klerk'e yardım için beyazlara çağrıda" bulunduğunu söylemişti. «Onun karşısındaki beyaz muhalefetin sorunlarıyla da ilgilenmeye çalışıyoruz. Sağ kanattaki etkili kesimlerle görüşmeler başladı bile». Aynı anda Mandela, kendisinin Şef Mengosuthu Buthelezi'yle görüşme isteğinin ANC içindeki militanlarca veto edildiğini, kendisi «ANC'nin sadık ve disiplinli bir üyesi» olduğu için bu kararı kabul etmek zorunda kaldığını söylemişti[39]. Şüphesiz, de Klerk'in Mandela'yı güçlendirmek ve ona kendi militan solcu muhalefetiyle başa çıkması için yardımcı olmakta menfaati vardı.

Bazen rejim değişimi görüşmelerinden önce, görüşmelere girişmenin şartları üzerinde «ön görüşmeler» cereyan etmiştir. Güney Afrika'da hükümetin ön şartı, ANC'nin şiddeti reddetmesiydi; ANC'nin ön şartı ise iktidarın siyasi mahkumları serbest bırakmasıydı. Bazı durumlarda ön görüşmelerde, muhalefetten hangi kişilerin ve grupların görüşmelere katılacağı konuşulmuştur.

Görüşmeler bazen uzun, bazen kısa olmuştur. Bunlar çoğu zaman, bir tarafın ya da ötekinin görüşmeyi kesmesiyle kesintiye uğramışlardır. Ancak, görüşmeler ilerledikçe her iki tarafın siyasal geleceği, bunların başarısına daha bağımlı hale gelmiştir. Görüşmeler başarısızlığa uğradığı takdirde, iktidar koalisyonu içindeki tutucularla muhalefetteki radikaller, bu başarısızlıktan yararlanmak ve görüşmelere girişmiş olan liderleri devirmek için

hazır beklemektedir. Bir ortak menfaat ve bir ortak kader duygusu doğar. Nelson Mandela'nın 1990 Ağustoslarında ifade ettiği gibi «bir bakıma şimdi ANC ile Ulusal Parti arasında bir ittifak vardır.» Ulusal Parti lideri R.F. Botha da ona katılmıştır: «Aynı teknenin, aynı geminin içindeyiz. Devrildiğimiz takdirde sağımızdaki ve solumuzdaki köpek balıkları aramızda bir fark gözetmeyecekler»[40]. Dolayısıyle görüşmeler devam ettikçe, tarafların, bir anlaşmaya varmak için ödünleşmede bulunma konusundaki isteklilikleri artar.

Vardıkları anlaşma çoğu zaman, iktidar ve muhalefetteki diğer unsurlar tarafından, görüşmecilerin çok fazla ödün vermiş oldukları gerekçesiyle saldırılara uğrar. Şüphesiz, anlaşmaların özgül şartları, o ülkeye özgü sorunları yansıtır. Ancak, bütün görüşmelerde temel önem tasıyan husus, karşılıklı güvencelerin verilmesidir. Dönüşümlerde otoriter rejimin eski görevlileri hemen hiçbir zaman ceza görmemişlerdir; yerine geçmelerde ise hemen daima cezalandırılmışlardır. Yer değiştirmelerde bu, genellikle, görüşme konusu olacak bir sorundur; mesela Uruguay ve Kore'deki askeri liderler, insan hakları ihlallerinden dolayı kovuşturulmaya ve cezalandırılmaya karşı güvenceler istemişlerdir. Başka durumlarda görüşmeler sonucunda, iktidarın paylaşımına veya iktidarın seçimlerle değişmesine ilişkin düzenlemeler konusunda güvenceler verilmiştir. Polonya'da her iki tarafa, yasama organı üyeliklerinin açıkça belli bir payı garanti edilmiştir. Çekoslovakya'da kabine mevkileri iki parti arasında bölüşülmüştür. Her iki ülkede koalisyon hükümetleri, komünistlere ve muhaliflere geçiş sırasında menfaatlerinin korunacağı konusunda güvence vermişlerdir. Kore'de iktidar partisi, en az iki önemli muhalefet adayının seçime katılacağı, böylece iktidar partisi adayının kazanmasının çok muhtemel hale geleceği varsayımıyla, belki de bu konudaki bir anlaşma üzerine başkanlık için doğrudan doğruya ve açık seçimleri kabul etmiştir.

Böylece çatışmanın ve kaybetmenin riskleri, iktidarla muhalefeti birbiriyle görüşmeye zorlar; hiçbirinin herşeyi kaybet-

meyeceği yolundaki garantiler de anlaşmanın temelini oluşturur. Her ikisi de iktidarı paylaşma ya da iktidar için yarışma fırsatını elde ederler. Muhalefet liderleri tekrar hapishaneye gönderilmeyeceklerini, iktidar liderleri ise yurt dışına kaçmak zorunda kalmayacaklarını bilirler. Risklerin karşılıklı olarak azaltılması, reformcularla ılımlıları demokrasinin kurulmasında işbirliğinde bulunmaya sevkeder.

Demokratlaştırıcılara Öğütler 3 : Rejim Değişimlerini Görüşmek

İktidardaki demokratik reformcular için :

(1) Otoriter sistemleri dönüştürmek için verilmiş öğütleri (bk. yukarı, s. 137) izleyerek önce içinizdeki muhalefeti yalnız bırak ve zayıflat; hükümet ve siyasal mekanizma üzerindeki etkini pekiştir.

(2) Gene bu öğütleri izleyerek girişimi ele al, gerek muhalefeti gerek tutucuları vermeye hazır olduğun ödünlerle şaşırt, ama hiçbir zaman açık muhalefet baskısı karşısında ödün verme.

(3) Görüşmeler fikrinin, ileri gelen generaller ve güvenlik kuruluşlarının diğer üst düzey görevlileri tarafından desteklenmesini sağla.

(4) Muhalefetteki başlıca görüşme ortağının itibarını, otoritesini ve ılımlılığını arttırmak için elinden gelen herşeyi yap.

(5) Muhalefet liderleriyle temel sorunları görüşmek için gizli ve güvenilir arka kanallar yarat.

(6) Görüşmeler başarıyla sonuçlanırsa, çok muhtemelen muhalefete düşeceksiniz. Dolayısıyle en önemli kaygın, muhalefetin, ve sizin iktidarınızla işbirliği etmiş grupların (mesela ordu) hakları için garantiler ve güvenceler sağlamak olmalıdır. Bunun dışındaki herşey, görüşülebilir.

Muhalefetteki demokratik ılımlılar için :

(1) Eğer iktidardaki tutucuları zayıflatacaksa, taraftarlarını gösteriler için harekete geçirmeye hazır ol. Ancak, lüzumundan fazla yürüyüş ve gösterinin, onları güçlendirmesi, senin görüşme ortağını zayıflatması ve orta sınıfta kanun ve düzen kaygıları uyandırması muhtemeldir.

(2) Ilımlı ol, devlet adamı gibi görün.

(3) Görüşmeye ve, eğer gerekiyorsa, serbest ve dürüst seçimlerin yapılması dışında her konuda ödün vermeye hazır ol.

(9) Bu seçimleri büyük ihtimalle kazanacağını bil ve ülkeyi yönetmeni ciddi şekilde güçleştirecek eylemlere girişme.

Hem iktidardaki hem muhalefetteki demokratlaştırıcılar için:

(1) Görüşme yoluyla geçiş için elverişli şartlar sonsuza kadar devam etmez. Bu şartların verdiği fırsatı yakala ve temel sorunları süratle çözmeye giriş.

(2) Senin ve ortağının siyasal geleceğinin, demokrasiye geçiş konusunda anlaşmaya varmaktaki başarınıza bağlı olacağını bil.

(3) Kendi tarafındaki liderler ve grupların, görüşme sürecini geciktirecek ve görüşme ortağının temel çıkarlarını tehdit edecek isteklerine karşı diren.

(4) Vardığınız anlaşmanın tek alternatif olacağını bil; radikaller ve tutucular bunu reddedebilirler ama, geniş desteğe sahip bir alternatif yaratamazlar.

(5) Tereddütte kaldığın zaman ödün ver.

BÖLÜM 4

NASIL? DEMOKRATLAŞMANIN ÖZELLİKLERİ

ÜÇÜNCÜ DALGA DEMOKRATLAŞMA SENDROMU

Ülkeler demokrasiye farklı yollardan geçmişlerdir. Bununla birlikte, bütün bu farklara rağmen, üçüncü dalga dönüşümleri, yerine geçmeleri ve yer değiştirmeleri arasında önemli ortak özellikler vardır. 1990'dan öhce gerçekleşmiş veya gerçekleşme yolunda görünen 25 demokratlaşma içerisinde yalnız ikisi, Panama ve Grenada, yabancı istilâ ve dayatmanın sonucuydu. Diğer geçişlerin çoğu, sahip olmadıkları özellikler bakımından birbirlerine benzemektedirler. Kısmî ve tartışılabilir bir istisna olan Nikaragua'nın dışında hiçbir otoriter rejim, uzun süreli bir gerilla savaşı ya da iç savaş sonunda devrilmiş değildir. Devrimci altüst oluşlar olarak nitelendirilebilecek durum, sadece iki örnekte, Portekiz ve Romanya'da gerçekleşmişse de, Portekiz devriminde pek az şiddet kullanılmıştı; Romanya devrimi de, silahlı kuvvetlerden yardım gören bir şehirli ayaklanmasıydı ve çok kısa sürmüştü. Silahlı askeri birlikler arasında ciddi çatışmalar, sadece Romanya, Filipinler, Bolivya ve Nikaragua'da vukubulmuştur. Filipinler, Romanya ve Doğu Almanya dışında kızgın vatandaş yığınları, başkanlık saraylarını işgal etmemişlerdir.

Demokrasiler nasıl kuruldu? Demokrasinin yöntemleriyle kuruldu; başka yol yoktu. Demokrasiler, pazarlıklarla, ödünleşmelerle ve anlaşmalarla kuruldu. Gösterilerle, kampanyalarla, seçimlerle ve anlaşmazlıkların şiddet-dışı yollardan çözümüyle kuruldu. Hem statükoya meydan okuyacak, hem kendi taraftarlarının yakın çıkarlarını demokrasinin uzun vâdeli ihtiyaçlarının

gerisinde tutacak cesarete sahip, iktidar ve muhalefetteki siyasal liderler tarafından kuruldu. Muhalefetteki radikallerle iktidardaki tutucuların şiddet tahriklerine kapılmayan, iktidar ve muhalefet liderleri tarafından kuruldu. Siyasette kimsenin gerçek ya da erdem üzerinde tekele sahip olmadığını idrak edecek akla sahip, iktidar ve muhalefet liderleri tarafından kuruldu. Ödünleşme, seçimler ve şiddetten kaçınma, üçüncü dalga demokratlaşmalarının sendromu olmuştur. Bunlar, farklı ölçülerde, bu dalgadaki dönüşümlerin, yerine geçmelerin ve yer değiştirmelerin çoğunun özelliklerini oluşturmuştur.

ÖDÜNLEŞME VE KATILMA/ILIMLILIK DEĞİŞTOKUŞU

Siyasal elitler arasındaki pazarlıklar ve ödünleşmeler, demokratlaşma süreçlerinin merkezinde yer almıştır. Toplumdaki bellibaşlı siyasal güçlerin ve sosyal grupların liderleri, birbirleriyle açık veya zımnî pazarlıklara girmişler ve demokrasiye geçiş için, tatmin edici olmasa bile, kabul edilebilir nitelikte düzenlemeleri gerçekleştirmişlerdir. Reformcularla ılımlılar arasındaki pazarlık, ödünleşme ve anlaşma, kuşkusuz, yer değiştirmelerin temel unsurlarıydı. Dönüşümlerde bu süreç, çoğu zaman zımnîydi; iktidardaki reformcular siyasal sürece açıklık getirdikçe, muhalefet grupları bu süreçte yer almak için taleplerini değiştirmişler ve taktiklerini daha ılımlılaştırmışlardır. Bazen, geçişe öncülük eden reformcularla, kendi yanlarına çekmek istedikleri ılımlı muhalifler arasında açık anlaşmalar da yapılmıştır. Gerek yerine geçmelerde, gerek yer değiştirmelerde demokratik muhalefet grupları, kendi aralarında görüşerek anlaşmalara varmışlardır. Eski ılımlı muhalifler, yerine geçme yoluyla iktidara geçtiklerinde, normal olarak, bir orta yol izlemişler ve gerektiğinde reformculara, tutuculara ve radikallere ödünler vermişlerdir. Demokratlaşma girişimi ister iktidardan, ister muhalefetten, ister her ikisinden gelsin, bir noktada başlıca oyuncular, demokratlaşma sürecinin ve yaratılacak yeni sistemin temel unsurları üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Demokrasiyi başlatma konusundaki anlaşmalar, birçok şekiller almıştır. Brezilya, Peru, Ekvator ve Bolivya'daki geçişlerin genel özelliği, "muhalefetle, otoriter sistemden çıkışı sağlamaya çalışan resmi bir işgüder koalisyon arasındaki deneme niteliğinde uzlaşmalardır." Bu uzlaşmalar, genellikle sadece, "geçiş için bazı yöntemsel - öncelikle seçimlere ilişkin- temel kurallar üzerinde zımnî anlaşmalar"ı içermiştir. Diğer durumlarda rejim değişimleri, 1957 ve 1958'de Kolombiya ve Venezüela'daki ikinci dalga geçişlerine benzemiş, ilgili taraflar arasında çok açık seçik sözleşmeler müzakere edilmiştir. İspanya'da Juan Carlos ve Suarez'in liderliğindeki iktidar, geçiş sürecine hakim olmuş, fakat iktidarla muhalefet "ödünleşme politikası" izleyerek, kurucu mecliste yeni demokrasinin anayasal çerçevesi üzerinde ve 1977 Ekiminde Moncloa Paktı olarak bilinen görüşmelerde anlaşmalara varmışlardır. Bu paktta, Sosyalistler ve Komünistler de dahil olmak üzere bütün önemli siyasal partiler, ücretlerin sınırlanmasını, devalüasyonu, para politikasını, kamu yatırımlarının arttırılmasını, sosyal güvenlik üzerindeki kısıtlamaları, vergi reformunu, sendika faaliyetlerini, millîleştirilmiş sanayilerin denetimini ve diğer sorunları içine alan kapsamlı bir ekonomik program üzerinde anlaşmaya varmışlardır.[2] Polonya'da Dayanışma ile Komünist partisi, 1989 Mart ve Nisanında Yuvarlak Masa anlaşmalarını müzakere etmişlerdir. Macaristan'da iktidar ve muhalefet liderleri, 1989 yazında "üçlü" anlaşmayı görüşmüşlerdir. Aynı yılın sonbaharında Çekoslovakya'da iktidar ve muhalefet liderleri, geçiş için gerekli düzenlemeleri kabul etmişlerdir. Uruguay'da ordu ve parti liderleri, 1984 Ağustosunda Donanma Kulübü Paktıyla anlaşmaya varmışlardır. Bu örneklerin hemen hepsinde başlıca taraflar, iktidarla muhalefetteki siyasal partilerin liderleriydi. Birçok örnekte toplumdaki bellibaşlı sosyal ve kurumsal güçlerin (ordunun dışında, iş dünyası, işçi sendikaları ve gereken durumlarda kilise dahil olmak üzere) liderleri arasında da zımnî veya açık anlaşmalara varılmıştır.

Biçimsel sözleşmeler görüşülmüş olsun veya olmasın, tarafların iktidar kaynakları arasında büyük farkların bulunmadığı ve grup liderlerinin taraftarlarını büyük ölçüde kontrol edebil-

dikleri durumlarda, anlaşmaya - zımnî ya da sarih- varılması daha kolay olmuştur. Görüşmelerin nisbeten az sayıda lider arasında gizli olarak gerçekleştirilmesi halinde de anlaşmaya daha kolay varılmıştır. İspanya'da kurucu mecliste bile temel düzenlemeler, İspanyolların dediği gibi "perde arkasında" görüşülmüştür. Polonya'daki Yuvarlak Masa görüşmeleri kamuya oldukça açıktı ama, en önemli sorunlar, Varşova dışında Magdalenka'daki bir villada "kütle haberleşme araçlarından uzak ... gizli, paralel konuşmalarda" görüşülmüştü. "Gizli konuşmalara açık konuşmalardan çok daha az kişi katılmıştır." Görüşmelerin liderleri, General Czeslaw Kiszczak ve Lech Welesa zaman zaman açık konuşmalarda görünmüşler, ama "oradan hemen ayrılarak tartışmaların gizli olarak sürdüğü Magdalenka'ya gitmişlerdir." Gizli konuşmalar hakkında, "sanki yakın zamana kadar savaş halinde olan iki ülkenin elçilerinin beyanları gibi, sadece müphem ve çok diplomatik bildiriler yayınlanmıştır."[4] Komünist partisi ile Dayanışma arasındaki temel anlaşmalara işte bu toplantılarda varılmıştır.

Görülmelerde varılan uzlaşmalar bazen mesela İspanya'da olduğu gibi, siyasal liderler için, taraftarlarınca kabul edilemez bulunması yüzünden sorunlar yaratmıştır. Suarez'in vurguladığı gibi İspanya'da, "bazı İspanyolların diğerlerine dayatması" biçimindeki eski örüntüyü kırmak ve yerine geniş kapsamlı bir oydaşma oluşturmak zorunluydu. Öte yandan başka bir iktidar liderinin değindiği gibi, siyasal partiler arasındaki anlaşmalar, "İspanyol toplumunun siyasal partilerden soğuması sürecine yol açmıştır; çünkü o zamanlar İspanya'daki siyasal partiler, menfaatlerin temsili fonksiyonunu yeterince yerine getirmiyorlardı."[5] Bir Komünist partisi dergisi, "bütün partiler aynı şeyi söyledikleri" nden ve "PCE' nin açık bir Komünist kimliği kalmadığından", "saflarımızın içinde ve dışında" partiyi bir hoşnutsuzluğun sardığı yorumunda bulunuyordu. 1980'de Bolivya'da sıradan sendika üyeleri, liderlerinin geçiş seçimleri hakkında ordu ve siyasal liderlerle imzaladıkları sözleşmeyi "geniş çapta eleştirmişlerdir;" 1990'da Nikaragua'da da anti-Sandinista işçi sendikası üyeleri, seçilmiş Başkan Violeta Chamorro'nun Humberto Ortega'yı silahlı kuvvetlerin başı olarak atamayı kabul etmesi nedeniyle, ben-

zer şekilde "ihanete uğradıkları" duygusuna kapılmışlardır.[6] Polonya'da gerek Dayanışmanın gerek Komünist partisinin eski üyeleri, bu iki örgütün liderlerinin vardıkları uzlaşmalardan sıkıntı duymuşlardır. General Jaruzelski, Komünist partisi tutucularınca, "muhalefete çok fazla güç verdiği" ve "temel Komünist amaçları" terkettiği gerekçesiyle saldırılara uğramıştır. Öte yandan Lech Walesa, sendika toplantılarında, iktidarla görüşmelere başladığı için saldırılara hedef olmuş ve onun "Komünist makamlarla uzlaşmaya varma çabasından tiksinti duymaya başlamış" olan radikallerce eleştirilmiştir. Dayanışma taraftarları özellikle, sendika liderliğinin Polonya Cumhurbaşkanlığı için Jaruzelski'ye destek vermesine itiraz etmişlerdir. Önde gelen bir Dayanışma mensubu gazeteci, bir hükümet kurma konusundaki 1989 görüşmeleri sonucunda "her iki tarafın da kendi seçmenlerinden korkar hale gelecekleri ... ve olayların mantığının, komünist partisi ve Dayanışmayı, kamudan gizli, arka oda düzenlemelerine iteceği" yorumunda bulunmuştur.[7] Macaristan'da 1989 Eylülünde Komünist partisi ile muhalefetteki Yuvarlak Masa'nın vardıkları anlaşmanın önemli unsurları, buna katılmayan muhalefet gruplarınca eleştirilmiş ve iki ay sonra bir halkoylamasında reddedilmiştir.

Otoriter rejimlerin çöküşü hemen daima coşku doğurucu, demokratik rejimlerin kurulması ise çoğu zaman hayal kırıcı olmuştur.Bu rejimleri yaratan uzlaşmaları gerçekleştiren siyasal liderlerden pek azı, kendi seçmenlerinin menfaatlerini "sattıkları" suçlamasından kurtulabilmişlerdir. Bu hoşnutsuzluğun derecesi, bir bakıma, bunların başarısının bir ölçüsüdür. Polonyalı bilim adamı Wojtek Lamentowicz şu soruyu ortaya atmıştı: "Yapay biçimde birleşmiş ve oligarşik biçimde yönetilen iki siyasal iktidar takımı, devleti nasıl demokratlaştırabilir?» Oysa bu, en etkili yol olabilir. Üçüncü dalgada demokrasiler, çoğu zaman, bu hedefe varabilmek için taraftarlarının menfaatlerine ihanet etmeye hazır olan liderler tarafından kurulmuştur.

Demokratlaşma örneklerinin çoğunda temel bir ödünleşme, adına "demokratik pazarlık" denilebilecek olan, katılmayla ılımlılık arasındaki değiştokuştur. Demokratlaşmaya giden görüş-

me süreçlerinde, açık veya zımnî olarak, katılma alanı genişletilmiş ve daha çok sayıda kişi ve grup, iktidar için yarışma ve iktidarı kazanma fırsatına sahip olmuşlardır; şu açık veya zımnî anlaşmayla ki, bunlar taktiklerinde ve politikalarında ılımlı olacaklardır. Bu anlamda üçüncü dalga, Avrupa'daki birinci dalga deneyimlerini tekrarlamıştır; orada da oy hakkı işçi sınıfına teşmil edilmiş, sosyalist partiler de şiddet yoluyla devrime bağlılıktan vazgeçerek politikalarını yumuşatmışlardı. Ondokuzuncu yüzyıl sonları İtalya'sında Giovanni Giolitti açık bir "ortaklık yoluyla radikallikten uzaklaştırma" politikası izlemişti. Yirminci yüzyıl sonları İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da ılımlılık "iktidarın bedeli" olmuş, bu ülkelerdeki sosyalist partiler, "zaferlerini ve bir zamanların uzlaşmaz düşmanlarının hoşgörüsünü, radikallikten uzaklaşma sayesinde kazanmışlardır."[9]

Otoriter rejimler, mahiyetleri icabı olarak, siyasal katılmayı sert şekilde kısıtlarlar. Otoriter sistemlerdeki yönetici gruplar çoğu zaman, belli muhalefet liderlerini ve siyasal partileri özellikle lanetli gibi görürler. Demokratlaşma, bu grupların siyasete meşru olarak katılmalarının kabulünü gerektirir. Peru ve Arjantin'de ordu, onyıllar boyunca, Apristas'ın ve Peronistas'ın iktidara gelmesini veya iktidarı kullanmasını önlemek için kuvvet kullanmıştır. Bu ülkelerde 1980'lerdeki demokratlaşma süreçlerinde ordu, sadece eski düşmanlarının siyasete katılmasını değil, sonunda iktidarı ele geçirmesini de kabul etmiştir. Yunanistan'ın demokrasiye geçişinde Karamanlis, iktidara geldikten birkaç ay sonra, Yunan Komünist partisini yasallaştırmıştır. Suarez de çok daha güç bir durumla ve ciddi bir sağcı darbe tehdidiyle karşı karşıya olmasına rağmen, 1977 Nisanında İspanyol Komünist partisini yasallaştırmıştır; Juan Carlos, silahlı kuvvetlerin bunu "istemeyerek kabul" etmelerini sağlamakta anahtar rol oynamıştır. Uruguay'da Donanma Kulübü anlaşması, solcu Geniş Cephe'yi yasallaştırmıştır. Brezilya'nın geçişinde, 1964- öncesi siyasal liderler üzerindeki yasak 1979'da kaldırılmış ve 1985'te yasama organı, daha önce yasa-dışı kılınmış olan Marksist partileri yasallaştırmış ve okuma yazma bilmeyenlere oy hakkını ver-

miştir. 1989'da Şilili seçmenler, Komünist partisini yasallaştırmak üzere anayasalarını değiştirmişlerdir.[10] Türkiye'de 1987'de önce parlamento, daha sonra seçmenler, ordunun koyduğu ve yüz politikacıyı politika yapmaktan engelleyen yasağı kaldırmışlardır. Güney Afrika'da 1990'da Afrika Ulusal Kongresi üzerindeki yasak kaldırılmış, hapisteki siyasal liderler serbest bırakılmış ve sürgünlerin ülkelerine dönmelerine izin verilmiştir.

Demokratik pazarlığın öteki yanı, kabullenilen lider ve grupların, taktiklerinde ve politikalarında ılımlı olmalarıydı. Çoğu zaman bu, onların şiddeti ve devrimci amaçları terketmeye; mevcut temel sosyal, ekonomik ve siyasal kurumları (mesela özel mülkiyet ve piyasa sistemi, ordunun özerkliği, Katolik Kilisesinin ayrıcalıkları) kabul etmeye; iktidarı elde etmek ve politikalarını uygulamak için seçimler ve parlamanter usuller içerisinde faaliyet göstermeye razı olmalarını içerir.[11] İspanya'daki geçişte ordu, sosyalistlerle komünistleri İspanyol siyasal rejiminin aktörleri olarak kabul etmiş, sosyalistler kapitalizmi kabul etmişler, komünistler de cumhuriyetçiliklerinden vazgeçerek monarşiyi ve Katolik Kilisesi için özel düzenlemeleri kabullenmişlerdir. Felipe Gonzalez, 1979'da sosyalist taraftarlarını Marksizme bağlılıklarından vazgeçmeye ikna etmekle, üç yıl sonraki seçim zaferlerinin yolunu açmıştır. Portekiz'de de benzer şekilde Mario Soares, sosyalistleri merkeze yöneltmiştir. 1983'te muhafazakâr partilerin de dahil olduğu bir koalisyonun başı olarak yeniden iktidara geldiğinde, "partisinin önemli bir kesiminin bağlı olduğu Marksist, kollektivist ve -daha az olmak üzere- devletçi eğilimlerden vazgeçme" gereğini kabul etmiş ve hayli sıkı bir kemer sıkma politikası uygulamıştır. Yunanistan'da Papandreou, geçmişte savunduğu "daha aşırı ve polemiksel tutumlar"dan kendisini uzaklaştırmış ve iktidarda ılımlı hareket etmiştir.[12] Peru' da APRA merkeze yaklaşmış, Arjantin'de Peroncular sağa yaklaşmışlar, Polonya'da Dayanışma önce merkeze sonra sağa yönelmiştir. Brezilya'da muhalefet partisi MDB, "iktidarın siyasal oyunuyla işbirliğinde bulunmuştur... Muhalefet olağanüstü ölçüde ılımlıydı. Birbirini izleyen *cassacoes*'a rağmen MDB, daha radikal üyelerini ılımlılığa yöneltmekte etkili olmuştur." Şi-

li'de 1988'de Pinochet hakkındaki halkoylamasında muhalefet, benzer şekilde, bilinçli ve açık biçimde ılımlı bir politika izlemiştir.[13]

Böylece, yeni oyuncuların ve eski solcuların radikalizmden uzaklaşmaları, geçişlere yardımcı olmuştur. Yeni rejimde ilk olarak iktidara gelenlerin, siyasal bakımdan, eski otoriter yöneticilerden çok fazla uzak olmamaları da, geçişlere yardımcı olmuştur. Karamanlis, anti-komünist Yunan ordusu için güven verici ılımlı bir muhafazakârdı; Soares de radikalleşmiş olan Portekiz ordusunun hiç değilse bazı unsurlarına güven veren ılımlı bir sosyalistti. Juan Carlos ile Suarez'in, tartışılmaz muhafazakâr Franco'cu geçmişleri vardı. Hristiyan Demokrat Aylwin, Şili ordusunu tatmin edecek derecede muhafazakârdı. Genel olarak, iktidara ilk önce muhafazakâr ve merkezci liderlerin gelmesi, komünist-olmayan otoriter rejimlerden demokrasiye geçişi kolaylaştırmıştır.[14] Az çok benzer şekilde daha sonra sosyalist liderlerin iktidara gelmeleri de, ekonomik reformların ve tasarruf programlarının yürürlüğe konmasını çoğu zaman kolaylaştırmıştır.

Toplumlarda uzlaşmaya ilişkin egemen tutumlar, liderlerin uzlaşmalara varma istek ve yeteneklerini etkilemiştir. Bazı kültürler uzlaşmaya diğer kültürlerden daha yatkın göründükleri gibi, uzlaşmanın meşruluğu ve ona verilen değer bir toplumda zaman içinde de değişebilir. Mesela tarihsel olarak İspanyollar, Polonyalılar ve Korelilerin, uzlaşmadan çok, ilkelere ve onura değer verdikleri belirtilmiştir. Şunu en azından varsayabiliriz ki, bu ısrarın trajik sonuçlarıyla birlikte sosyo-ekonomik gelişme, 1970'lerde ve 1980'lerde onların ulusal değerlerinde değişimler yaratmıştır. Her üç ülkede de siyasal liderler, ülkelerini demokrasiye götürebilmek için uzlaşmanın gerekliliğini takdir ettiklerini göstermişlerdir. Mesela Kore'de iktidar ve muhalefet partileri yeni bir anayasa üzerinde anlaşmaya vardıklarında, şu gözlemde bulunulmuştur: "İki partiye mensup görüşmeciler komisyonu, bugün, Korelilerin kendilerinin de siyasal hayatlarında ender olduğunu teslim ettikleri bir şey yaptı. Uzlaştı."[15] Bu ender şey bir gerçeklik haline geldiğinde bir toplumda demokratlaşma gerçek-

leşir ve o gerçeklik mûtad hale geldiğinde de demokrasi istikrar kazanır.

Tarihsel bakımdan bir ülkede demokrasiyi kurma yolundaki ilk çabalar genellikle başarısızlığa uğramakta, ikinci çabalar ise çoğu zaman başarıya ulaşmaktadır. Bu örüntünün akla yatkın bir sebebi, öğrenmenin gerçekleşmiş olmasıdır; bazı durumlarda bu gerçekten de doğru gibi görünmektedir. Venezüela tarihinde demokrasiyi kurma yolunda ilk önemli çaba, *trienio* adı verilen 1945-48 döneminde gerçekleşmiştir. 1945 yılında bir askeri darbe diktatörü devirmiş ve sonraki üç yıl boyunca reformcu Accion Democratica'nın (AD) egemenliğinde kalan bir demokratik siyasal hayatı başlatmıştır. AD iktidarı, birçok grupları hoşnutsuzluğa iten ve aşırı kutuplaşmaya yol açan radikal politikalar izlemiştir. "*Trienio* dönemindeki demokrasinin kusuru, bellibaşlı sosyal ve siyasal gruplar arasında bir güven duygusunun ve karşılıklı güvencelerin eksikliğiydi... Çoğunluklarına güvenen AD liderleri, sayıca ne kadar küçük de olsa, yoğun görüşlere sahip azınlıklarla uzlaşma gereğine önem vermediler."[16]

İlk demokrasi girişimi 1948'de bir darbe ile sona erdi. On yıl sonra, General Marcos Perez Jimenez'in diktatörlüğü çözülürken, AD ve diğer demokratik grupların liderleri, açıkça, "partiler-arası gerilim ve şiddeti azaltmak, menfaatleri ve yöntemleri ön plana çıkarmak, ve varlığını sürdürme ve meşruluk sorunlarını mümkün olduğu ölçüde siyaset sahnesinden uzaklaştırmak" çabasına giriştiler. 1958'deki başarılı demokratlaşmanın liderleri, büyük ölçüde, 1945'teki başarısız demokratlaşmanın başındakilerle aynı kişilerdi. Onlar, deneylerinden yararlanmışlardı; 1958'deki eylemleri, "*trienio* (1945-1948) döneminde demokrasinin çökmesinden öğrenilen dersleri bildiklerini" ifade ediyordu.[16]

Üçüncü dalga geçişlerinde de, uzlaşma ve ılımlılığın gereğine ilişkin benzer öğrenme deneyimleri gerçekleşmiştir. Mesela İspanya'da, bir siyasal liderin naklettiğine göre, Juan Carlos, "1932'de monarşinin niçin çöktüğüyle ilgileniyordu. Büyükbabasının yaptığı yanlışları yapmaktan kaçınmak istiyordu". Komünist partisi liderleri de, 1930'ların yanlışlarından kaçınılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bunlardan birinin dediği

gibi, "geçmişin anısı, bizi bu şartları gözönüne almaya, yani ılımlı bir politika izlemeye zorluyor... Yanlış anlaşılabilecek, aşırı olabilecek, ya da aşırı gibi görülebilecek düşünceler söylemek lüksüne sahip değiliz."[17] Arjantin'de 1983'teki barışçı geçiş, "siyasal yelpazedeki birçok tarafların şiddete başvurmuş olduğu 1971-1973 geçişiyle kıyaslandığında, zayıf bir öğrenme sürecinin işlemekte olduğunu düşündürmektedir."[18] Peru'da ordu ve APRA, benzer bir öğrenme sürecinden geçmişlerdir. Polonya'da Dayanışma, 1981'de radikal bir yönde gelişmiş ve doğrudan doğruya Marksist-Leninist rejimi devirme tehdidinde bulunmuştu; hükûmet de buna sıkıyönetim baskısıyla cevap vermiş, sendikayı yasa-dışı ilan etmiş ve liderlerini hapse atmıştı. Yedi yıl sonra, her iki taraf da derslerini öğrenmişlerdi: Radikalizm baskıya yol açar, baskı da sonuç getirmez. Her ikisi de, 1988 ve 1989'da Polonya'yı demokrasiye doğru götüren ılımlı ve uzlaşmacı politikaları izlemişlerdir.

Daha sonra demokratlaşan ülkeler, sadece daha öncekilerin rejim değişimi yönündeki çığ etkisinden etkilenmekle kalmamış, başkalarının daha önceki deneyimlerinden dersler de almışlardır. Latin Amerikalılarla Doğu Avrupalılar, İspanyol modelinin ılımlığından çıkarılacak dersleri ciddiyetle gözönünde bulundurmuşlardır. Yer değiştirmelerde gerek iktidardaki gerek muhalefetteki hakim grupların, uzlaşma ve ılımlılıktan yana olmaları gerekir. Yer değiştirmeler, genellikle, üçüncü dalganın ilk yıllarından çok, sonraki yıllarında gerçekleşmiştir; bu da, ilgili grupların uzlaşmanın arzu edilirliğini, başkalarının daha önceki deneyimlerinden öğrenmiş olabileceklerini akla getirmektedir. Kore'de muhalefet, Filipinler'den barışçı halk iktidarı dersini öğrenmiş, iktidar da Marcos'un kaderinden uzlaşmanın yararlarını öğrenmiştir. Timothy Garton Ash'in belirttiği gibi, Çekoslovakya'daki yer değiştirme, bir ölçüde,

> "on yıllık Orta Avrupa öğrenme sürecinden - bu süreçte Polonya ilk olmuş, ama en yüksek bedeli ödemiştir - yararlanmış ve orada olanlar, bu sürecin doruk noktasını oluşturmuştur. Bir öğrenci işgal eylemi mi? Elbette, Polonya'daki gibi! Şiddete başvurmamak mı? Bütün Orta Avrupa muhalefetlerinin Birinci Emri. Uydu partilerin canlanması mı? Doğu Almanya'daki gibi. Geçişi görüşecek bir "yuvarlak masa"mı? Polonya ve

Macaristan'daki gibi. Ve benzerleri. Çekoslovakya, siyasal bakımdan, iktisat tarihçilerinin "geriliğin avantajı" dedikleri şeye sahipti. Başkalarının örneklerinden ve hatalarından ders alabiliyordu."[19]

SEÇİMLER: ŞAŞIRTICI OLANLAR VE DİĞERLERİ

Seçimler demokrasinin işleyiş yoludur. Üçüncü dalgada seçimler, aynı zamanda otoriter rejimleri zayıflatmanın ve sona erdirmenin de bir yolu olmuşlardır. Seçimler, demokratlaşmanın amacı olduğu kadar, aracı da olmuşlardır. Demokratlaşmayı, şu veya bu nedenle seçim yapma cesaretini gösteren otoriter yöneticilerle, seçimler için bastıran ve bunlara katılan muhalefet grupları gerçekleştirmişlerdir. Üçüncü dalgadan çıkarılacak ders, seçimlerin sadece demokrasinin hayatı değil, diktatörlüğün de ölümü demek olduğudur.

Otoriter yöneticiler, performans meşrulukları zayıfladığında, seçimler yoluyla meşruluklarını tazelemeye çalışmak konusunda çoğu zaman artan baskılar altında kaldıkları gibi, böyle yapmalarını özendiren faktörler de artmıştır. Yöneticiler, ya rejimlerinin, ya kendi yönetimlerinin, ya da ortaklarının yönetimlerinin ömrünü uzatacağı inancıyla seçimleri desteklemiş, ama hemen daima hayal kırıklığına uğramışlardır. Otoriter rejime ortak olmuş partiler ya da adaylar, çok az sayıdaki istisnalarla, rejimin desteklediği seçimleri kaybetmişler veya kötü sonuçlar almışlardır. Çoğu zaman bu seçimlerin sonuçları, hem muhalefet liderlerini, hem iktidar liderlerini şaşırtmıştır. Üçüncü dalganın bu ilk onbeş yılında bu "sürpriz seçim" örüntüsü yaygındır ve geçiş süreçlerinin her üç tipinde de gerçekleşmiştir. Aşağıdaki örnekleri düşününüz:

(1) Brezilya'da, yumuşama politikasının bir parçası olarak General Geisel, 1974 Kasımında oldukça yarışmacı kongre seçimlerinin yapılmasına izin verdi. İktidar partisi, Aliança Nacional Renovadora (ARENA), muhalefet partisi MDB'ye karşı kolayca kazanmayı umuyordu ve Ekime gelindiğinde bile, "bu işi bilen pek az gözlemci onlarla bahse tutuşabiliyordu." Oysa seçimin sonuçları, "en iyimser MDB stratejistleri dahil, herkesi şaşırttı."[20] MDB, Kongrenin birinci

meclisinde üye sayısını iki katına, Senato'da hemen hemen üç katına çıkardığı gibi, çoğunlukta olduğu eyalet yasama organları sayısını da birden altıya çıkardı.

(2) 1977 Ocağında Hindistan'da, olağanüstü hal yetkilerini kullanmakta olan İndira Gandhi, aniden Martta parlâmento seçimleri yapmaya karar verdi. Gandhi, Hindistan politikasında dev bir simaydı ama, Janata muhalefet koalisyonu ezici bir zafer kazandı. Tarihte ilk defa olarak Kongre partisi, halk oylarının sadece yüzde 34'ünü alarak ulusal hükûmetin denetimini kaybetti ve gene ilk defa olarak yüzde 40'ın altına düştü.

(3) Peru'nun 1980 Mayısındaki demokrasiye geçiş seçimlerinde askerî yönetim APRA partisini destekledi ve onun milletvekili sayısını arttırmayı amaçlayan bir seçim kanunu kabul etti. Oysa seçimler, "sürprizli sonuçlar" doğurdu. "APRA, oyların yüzde 27'sini alarak bir seçim çöküntüsüne uğradı." Ordudan en uzak olan muhalefet partisi Accion Popular, oyların yüzde 45.5.'ini, başkanlığı, Mecliste mutlak çoğunluğu, Senatoda da nisbî çoğunluğu elde ederek "şaşırtıcı bir zafer" kazandı.[21]

(4) 1980 Kasımında Uruguay'daki askerî yönetim, orduya hükümet politikaları üzerinde kurumsallaşmış bir sürekli veto yetkisi verecek yeni bir anayasa önerisi üzerinde halkoylamasına başvurdu. Halk bunu, yüzde 43'e karşı yüzde 57 oyla, "ordunun şaşkınlığı içinde" reddetti. Sonuç, "muhalefeti olduğu kadar orduyu da şaşırttı."[22] İki yıl sonra askerî yönetim, büyük partilerin kongreleri için delege seçimlerine müsaade etti. Ordunun muhalifleri ortalığı silip süpürdüler; ordunun yakın bir işbirlikçisi eski Başkan Jorge Pacheco Areco, kendi partisinde oyların ancak yüzde 27.8'ini alabildi.

(5) Arjantin'deki askerî geçiş yönetimi, 1983 Ekiminde ulusal seçimler düzenledi. Uzun zamandanberi orduyu eleştirmekte olan Raul Alfonsin'in liderliğindeki Radikal parti, halk oylarının yüzde 52'si gibi eşi görülmemiş bir oyla "şaşırtıcı" bir zafer kazandı. Diğer büyük parti olan Peroncuların adayı, "çeşitli askerî kesimlerin açık ya da zımnî desteğine" sahipti ve oyların yüzde 40'ını aldı.[23] Arjantin tarihinde ilk defa olarak Peroncular bir serbest seçimi kaybettiler.

(6) 1983 Kasımında Türkiye'deki askerî yönetim, sivil yönetime dönüş için seçim düzenledi; iktidar liderleri, emekli bir generalin başkanlığındaki Milliyetçi Demokrasi partisini örgütlendirdiler ve açıkça desteklediler. Oysa, "Türkiye'nin askerî yöneticilerinin hayretleri içinde, yanlış adam kazandı."[24]

Milliyetçi Demokratlar, oyların ancak yüzde 23'ünü alarak, uzaktan üçünü gelebildiler; muhalefetteki Anavatan partisi ise oyların yüzde 45'i ile iktidara geldi.

(7) Kore'de 1985 Şubatındaki Millet Meclisi seçimlerinde yeni kurulmuş olan muhalefet partisi, Yeni Kore Demokratik partisi, yasama organındaki 276 sandalyeden 102'sini kazanarak "beklenmedik derecede iyi" sonuç aldı.[25] Bu seçim, "hükümetin sıkı denetimi altında geçen ve muhalefet partilerince dürüst bir oy vermenin imkansız olduğu suçlamalarının ileri sürüldüğü" bir kampanyayı izledi.

(8) 1985'te Pakistan'ın askerî yöneticisi General Ziya ül-Hak, parlâmento seçimleri düzenlemekle birlikte, başlangıçta siyasal partileri aday göstermekten yasakladı. Partiler seçimleri resmen boykot ettiler. Bu şartlara rağmen "sıkıyönetim rejiminde yüksek mevkilerde bulunan veya Ziya'nın destekçileri olarak bilinen çok sayıda aday yenilgiye uğradı."[26]

(9) Şili'de 1988 Ekiminde General Pinochet, yönetiminin devamı konusunda kendisini bir evet-hayır oyuna sundu. Halkoylamasından bir yıl önce bu işi bilenler onun "ezici çoğunlukla kazanacağını" ileri sürüyorlardı.[27] Ekonominin düzelmesinden cesaret alan generalin kendisi de zaferden emindi. Oysa kampanya ilerledikçe muhalefet, kamu oyunu ona karşı harekete geçirdi. Seçmenler, General Pinochet'nin sekiz yıl daha iktidarda kalma çabasını, yüzde 43'e karşı yüzde 55 oyla reddettiler.

(10) 1989 Martında yetmiş küsur yıldan beri ilk defa olarak Sovyet seçmenleri, ulusal yasama organları için serbestçe oy kullanma şansına sahip oldular. Sonuç, Leningrad parti başkanının ve Politbüro üyelerinin, Moskova, Kiev, Lvov ve Minsk parti başkanlarının, bazı bölgesel parti şeflerinin, en az iki yüksek rütbeli komutanın ve komünist sistemin diğer ileri gelen simalarının yenilgileri de dahil olmak üzere, son derece şaşırtıcı ve "yükseklerdeki güçlüler için utanç verici bir darbeydi."[28]

(11) Haziran 1989 Polonya seçimlerinde Dayanışma, Senatodaki 100 sandalyeden 99'unu ve birinci meclis için yarışabildiği 161 sandalyeden 160'ını kazanarak, hiç beklenmeyen, ezici bir zafer elde etti. Karşılarında muhalif aday olmaksızın seçime giren yüksek düzeydeki 35 iktidar adayından 33'ü, seçilmeleri için gerekli yüzde 50 oyu alamadılar. Sonuçlar "şaşırtıcı" olarak nitelendirildi ve söylendiğine göre bunlara "hazırlıksız" olan gerek iktidar gerek Dayanışma taraftarlarınca "inanmamazlık" tepkisiyle karşılaştı.[29]

(12) 1990 Şubatında Nikaragua'da Violeta Chamorro'nun liderliğindeki Ulusal Muhalefet Birliği'nin (UNO) zaferi, o ana kadar herhangi bir yerde gerçekleşmiş olan en şaşırtıcı seçimdi. Bu seçimler, "şaşırtıcı seçim yenilgisi," "şaşırtıcı yenilgi", "Nikaragua halkının iradesinin şaşırtıcı tezahürü" gibi çeşitli şekillerde nitelendirildi, "birçok siyasal tahlilciyi şaşırttı" ve ortaya "şaşırmış Sandinista'lar" çıkardı.[30] İktidar üzerindeki hâkimiyetlerinden ve onun kaynaklarını kullanabilmekten yararlanan Sandinista'ların kolayca kazanacakları beklentisine rağmen Chamorro, dokuz idarî bölgeden sekizinde kazandı ve Daniel Ortega'nın yüzde 40.8'ine karşılık yüzde 55.2 oy elde etti.

(13) 1990 Mayısında Myanmar'da (eski adıyla Burma) askerî Devlet Hukuk ve Düzeni Geri Getirme Konseyi, otuz yıldır ilk defa olarak çok-partili seçimler düzenledi. Sonuç, "şaşkınlık uyandırıcı" ve "sürprizli" idi. Muhalefetteki Demokrasi için Ulusal Birlik (NLD) "şaşkınlık uyandırıcı ezici bir zafer" kazandı ve Millet Meclisinde 485 yarışmalı sandalyeden 392'sini elde etti; ordunun desteklediği Ulusal Birlik Partisi 10 sandalye kazandı. Kampanya sırasında NLD lideri ve aktif üyelerinden dörtyüzü tutukluydular ve parti, çeşitli kısıtlama ve tâcizlere mâruz kalmıştı.[31]

(14) 1990 Haziranında Cezayir'in 28 yıllık bağımsızlığından bu yana yapılan ilk çok - partili seçimlerde muhalefetteki İslamî Selâmet Cephesi, Kuzey Afrika ve Avrupa'daki resmî görevlilerin "şaşkın bir suskunluk"la seyrettikleri, "şaşırtıcı bir başarı sağladı."[32] İslamî Cephe 32 ilde ve 853 belediye meclisinde çoğunluğu elde etti. Eski hâkim tek-parti Ulusal Kurtuluş Cephesi ise, 14 ili ve 487 belediye meclisini kazandı.

Bütün bu örneklerde otoriter yöneticiler seçimleri yaptılar ve kaybettiler, ya da kendilerinin ve başkalarının beklediklerinden çok daha kötü sonuçlar aldılar. Acaba bu örüntünün, otoriter yöneticilerin dürüst seçimler düzenleyip de kendilerinin veya dostlarının dürüstçe kazandıkları herhangi bir istisnası var mıdır? Tartışmalı bir örnek, Şili'de seçmenlerin yüzde 68'inin General Pinochet'nin önerdiği bir anayasayı onayladığı Eylül 1980 halkoylamasıdır. Ancak bunda muhalefet ciddî kısıtlamalar altındaydı, bir seçim kütüğü ve hileleri saptayacak doğru dürüst bir yöntem yoktu.[33] Kore'de 1987'de askerî yönetimin desteklediği aday Roh Tae Woo, öteki üç adaya karşı yüzde 36'lık bir

nisbî çoğunlukla başkan seçildi. Uzun süreden beri askerî yönetime karşi kampanya yürütmüş olan iki muhalif aday, toplam olarak oyların yüzde 54'ünü aldılar. Güçlerini birleştirmiş olsalardı, muhtemelen seçimi kazanacaklardı.

Sürpriz seçim örüntüsünden daha önemli sapmalar, 1990 Mayıs, Haziran ve Temmuzunda Romanya, Bulgaristan ve Moğolistan seçimlerinde gerçekleşti. Romanya'da Millî Selâmet Cephesi, Ceausescu'nun devrilmesinden sonra yönetimi ele aldı ve beş ay sonra da Mayıs 1990 seçimlerinde büyük bir zafer kazandı. Bulgaristan'da ülkeyi onyıllardır yönetmiş olan Komünist parti, adını Sosyalist parti olarak değiştirdi ve Büyük Millet Meclisinde çoğunluğu elde etti. Moğolistan'da Komünist partinin genel sekreteri ve diğer üst düzey liderleri değiştirildi, muhalefet partileri kuruldu ve yapılan yarışmacı seçimlerde komünistler, parlâmentodaki sandalyelerin yüzde 60-70'ini kazandılar. Bütün bu örneklerde kazanan tarafın önde gelen simaları, komünist rejimin görevlileriydi.

Sürpriz seçim örüntüsünden bu görünüşteki sapmalar nasıl açıklanabilir? Üç faktör bununla ilgili olabilir. Birincisi, yeni liderler eski otoriter yöneticilerle aralarına mesafe koymuşlardı. Şüphesiz ne Ceausescu, ne Todor Zhivkov, 1990'da kendi ülkelerinde dürüst seçimleri kazanabilirlerdi. Millî Selâmet Cephesinin lideri Ion Iliescu, Ceausescu rejiminin bir görevlisi olmakla beraber, Komünist partinin Merkez Komitesinden ihraç edilmişti. Bulgaristan'da Petar Mladenov ve ortakları, uzun yılların diktatörü Zhivkov'u makamından atanların ta kendileriydi; bu kişiler, Bulgar dönüşüm sürecinde tutucuları uzaklaştıran reformcular olmuşlardı. Moğolistan'da da daha az dramatik bir liderlik değişimi gerçekleşmişti.

İkincisi, kampanyaların yürütülmesinde ve seçimlerde zorlama ve hile rol oynamış olabilir. Romanya ve Bulgaristan'da uluslararası gözlemciler, yönetici grupların seçimleri dürüstlük dışı yollardan ne ölçüde etkilemeye çalıştıkları konusunda aralarında bölünmüşlerdi; öyle görünüyor ki, bu çabalar Romanya'da Bulgaristan'dakinden daha yaygındı. Her iki durumda da yabancı gözlemciler bazı zorlama ve dürüstlük-dışı uygulama unsurlarına

rastladılar ama, yaygın görüşleri, bunların seçimlerin sonuçlarını, belirleyici ölçüde etkilemediği yolundaydı.

Üçüncü ve en önemli faktör, toplumların mahiyetiydi. Yukarıda değinildiği gibi, şehirsel orta - sınıf grupları, üçüncü dalga ülkelerinde demokratlaşmayı iten başlıca güçlerdi. 1980'de Romen nüfusunun ancak yüzde 17'si (Macaristan'daki yüzde 37'ye karşılık) 500.000'in üstünde nüfuslu şehirlerde yaşıyordu. Gerek Bulgaristan, gerek Romanya, hâlâ büyük ölçüde köylü toplumlarıydı ve her ikisi de, diğer doğu ve güney Avrupa üçüncü dalga ülkelerinden olduğu gibi, bazı Doğu Asya ve Latin Amerika üçüncü dalga ülkelerinden de daha düşük ekonomik gelişme düzeylerindeydi. Moğolistan hâlâ büyük ölçüde bir çoban toplumuydu; nüfusunun dörtte üçü tek büyük şehrinin dışında yaşıyordu ve düz satıhlı yolları 600 milden azdı. Her üç ülkede de muhalefet partileri şehirlerde güçlüydüler; komünist rejimlerin yerine geçen partiler kırsal bölgelerde kazandılar; bu da, onlara kendilerini iktidara getirecek kadar oy sağladı. Bir ülkenin, otoriter rejimin düzenlediği bir seçimde sürpriz sonuç sağlaması, belki de o ülkenin demokratik bir rejimi destekleyecek bir sosyo-ekonomik gelişme düzeyine erişmiş olup olmadığının bir testidir.

Otoritarizmden demokrasiye geçişlerde sürpriz seçim örüntüsünün sık sık gerçekleşmesi, ortaya üç önemli sorun çıkarmaktadır.

Birincisi, otoriter yöneticiler ya da onlarla sıkı işbirliği etmiş olan gruplar niçin bu kadar tutarlı biçimde bu seçimleri kaybetmişlerdir? En açık ve belki de en geçerli cevap, uzun dönemler boyunca iktidarda bulunan liderler ve partiler demokratik devletlerde niçin seçimleri kaybediyorlarsa, onların da aynı sebeplerden dolayı kaybettikleridir. Bütün liderler eninde sonunda, başlangıçtaki destek ve meşruluklarını kaybederler. Halk bir alternatif arar. Sürpriz seçimlerin çoğunda seçmenler, elbette, mevcut otoriter yöneticilere karşı protesto oyu kullanıyorlardı. Bunlar muhtemelen mevcut otoriter sisteme karşı da oy veriyorlardı. Demokrasi lehinde olumlu oy kullanıp kullanmadıkları ise belli değildir. Bununla birlikte, sistem aleyhinde oy vermeksizin

iktidardakiler aleyhinde oy vermeleri mümkün değildi. 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında birçok sanayileşmiş demokraside iktidardakilerin yenilgiye uğraması demokrasiyi yıkmamış, tazelemiştir. Otoriter yöneticilerin seçim yenilgisi ise, tersine, genellikle otoriter rejimin pratikte sonu demek olmuştur.

Sürpriz seçimlerdeki oyların protesto niteliği, muhelefetin birliğinin zayıflığında da kendisini göstermektedir. Çok farklı siyasal ideolojileri temsil eden ve rejimden çok farklı şikayetleri olan bireyler ve gruplar, rejime karşı oy kullanmakta bir araya gelmişlerdir. Muhalefet çoğu zaman, iktidardaki yöneticilere karşı muhalefetlerinden başka pek az ortak şeyi olan veya hiç olmayan çok sayıda partinin rengarenk bir koalisyonuydu. Meselâ Nikaragua'da ve Şili'de muhalefet koalisyonları, görüşleri aşırı sağdan aşırı sola kadar uzanan ondört partiden oluşmuşlardı. İktidar partisinin kazanmış olduğu Bulgaristan'da muhalefet koalisyonu, onaltı parti ve hareketi içine alıyordu. Birçok seçimlerde ana muhalefet partisi, hakim ideolojik görüşü ne olursa olsun, seçmenlerin rejime karşı her türlü şikayet ve hoşnutsuzlukları için yeni ve itibarını yitirmemiş bir araç görevi görecek, yakın zamanlarda kurulmuş yeni bir partiydi. Meselâ 1990'da Cezayirlilerin çoğunluğunun İslâmcı köktenciliğe kesinlikle bağlı oldukları, çok ihtimal dışı görünmektedir. Bununla birlikte, İslamî Selâmet Cephesine oy vermek, Cezayir'i otuz yıldır yönetmiş bulunan partiye karşı muhalefetlerini dile getirmek için en etkili yoldu. Bundan başka, bir de dullar ve kızlar olayı vardı. Türdeşlikten yoksun muhalefet grupları, şehit ulusal kahramanların hayatta kalan kadın akrabalarının etrafında birleşmişlerdir: Corazon Aquino, Benazir Bhutto, Violeta Chamorro, Aung San Suu Kyi. Bu liderler, iktidardaki rejimin kötülüğüne karşı iyilik unsurunu dramatize etmişler ve etrafında her türlü muhalif grupların toplanabileceği manyetik bir sembol ve kişilik sağlamışlardır. Genelde halk, uzun süredir iktidarda bulunan otoriter yöneticilere karşı protesto oyu kullanma fırsatını pek kaçırmamıştır.

İkincisi, bu sürpriz yenilgiler örüntüsü ortadayken, otoriter yöneticiler, kaybetmeleri ihtimali bu kadar büyük olan seçimlere

niçin gitmişlerdir? Bu yöneticileri çeşitli faktörler etkilemiş görünmektedir; bunlar arasında, ülkede zayıflayan meşruluklarını canlandırma ihtiyacını duymaları, demokratik normların dünyada ve kendi toplumlarında yaygınlığı, uluslararası saygı ve meşruluk arzusu (bunun sembolü, Beyaz Saray bahçesinde başkan tarafından resmen karşılanmaktır) bulunmaktadır. Üstelik birçok durumlarda seçim yapmanın riskleri şüphesiz hafif görünmüş olmalıdır. Genellikle otoriter rejimler pek az iletişim mekanizması sağlarlar; diktatörler de tabiatıyle, halklarıyla, onların desteğini kazanmaya yetecek kadar ilişki içinde bulunduklarını sanmışlardır. Bundan başka, otoriter liderler, hükümeti, varlığına izin verilen tüm siyasal örgütleri ve büyük malî kaynakları ellerinde bulunduruyorlardı; dolayısıyle, çoğu zaman zayıf, dar tabanlı, örgütsüz ve parçalanmış gibi görünen bir muhalefeti ezip geçebileceklerini varsaymaları akla yatkındı. Otoriter yöneticiler, doğal olarak, "ben nasıl olur da kaybederim?" sonucuna varmışlardır. Üçüncü dalga demokratlaşmaları, büyük ölçüde, diktatörlerin hatalı özgüvenleri sayesinde ileri gitmiştir.

Otoriter yöneticilerin seçim yöntemlerini diledikleri ölçüde manipüle edebilecekleri inançları da, onların kendi düzenledikleri seçimleri kazanabileceklerine dair özgüvenlerini büsbütün arttırmıştır. Üç yola sık sık başvurulmuştur. Bazı liderler, seçimlerin zamanını ayarlamak suretiyle seçim sonuçlarını etkilemeye çalışmışlardır. Genellikle hem kendileri, hem muhalifleri, iktidar örgütlü olduğu ve halkın dikkatini üzerinde topladığı için erken seçimlerin onun yararına olacağına; daha geç seçimlerinse, muhalefete, örgütlenecek, halka seslenecek ve yandaşlarını mobilize edecek zaman vermek suretiyle muhalefeti yararlandıracağına inanmışlardır. Marcos, muhalefetin örgütsüz ve hazırlıksız olacağı düşüncesiyle "ansızın" seçime gitmiştir. Brezilya'da muhalefet, hazır olmayacağı korkusuyla, 1980 Mayısında yapılması gereken belediye seçimlerinin ertelenmesini desteklemiştir.[34] Polonya Yuvarlak Masa görüşmelerinde hükümet erken seçimlerde ısrar etmiş, Dayanışma da bunu kabul etmekle büyük bir ödün veriyor gibi görülmüştür. Macaristan'da iktidar, muhtemel adayı Imre Pozsgay'ın çok tanınmış ve kazanma şansının çok iyi olduğu

varsayımıyla, cumhurbaşkanının erken bir tarihte halk tarafından seçilmesini istemiştir. Muhalefet de bunun böyle olacağından korkarak, bu konuda bir halkoylaması önerisini dayatmıştır; bu halkoylamasında halk, ilk cumhurbaşkanını parlamentonun seçmesini onaylamıştır. Çekoslovakya'da, erken seçimlerin komünistlere sağlayacağı avantaj hakkında benzer endişeler dile getirilmiştir; Romanya'da da 1990 Şubatında muhalefet liderleri, hazırlanacak yeterli kaynak ve zamanları olmadığı gerekçesiyle, Mayısta yapılması gereken seçimlerin ertelenmesini istemişlerdir.

İktidar ve muhalefetin seçimin zamanlamasına ilişkin bu tutumlarının mantığı açık görünmektedir: Muhalefet grupları, seçime hazırlanmak için daha fazla zamandan yarar sağlayacaklardır. Oysa, bu mantığı destekleyecek pek fazla ampirik kanıt yoktur. Meselâ Türkiye'nin ikinci dalgadaki demokratlaşmasında iktidar, "yeni (muhalif) partiyi daha tam örgütlenmeden yakalamak" için seçimleri öne, 1946 Temmuzuna almış, [35] ancak söz konusu parti bu seçimlerde çok iyi sonuç elde etmiştir. Şubat 1985 Kore seçimlerinde, seçimden birkaç hafta önce kurulmuş olan muhalif Yeni Kore Demokratik Partisi, oyların yüzde 29'unu ve Millet Meclisindeki 184 seçimli sandalyeden 67'sini kazanmıştır.[36] Bütün tarafsız gözlemlere göre Ferdinand Marcos ânî seçimini kaybetmiş, Dayanışma ise pek isteksizce razı olduğu erken seçimlerde ezici bir zafer elde etmiştir. Kanıtlar kesin olmamakla beraber, muhakkak ki, iktidarların erken seçimlere gitmekten daima yararlandıkları, muhalefetlerin de bu seçimlere katılmaktan zarar gördükleri önermesini desteklememektedir.

İkincisi, otoriter yöneticiler çoğu zaman, iktidarın çok lehinde olan seçim sistemleri kabul etmek, muhalefeti tâciz etmek ve korkutmak, ve hükümet kaynaklarını kampanyada kullanmak suretiyle seçimlere yolsuzluk karıştırmışlardır. Şüphesiz, bu taktikler sonuna kadar götürüldüğünde iktidarın zaferini sağlamışlardır ama, seçimi de bir komedi haline getirmişlerdir. Bununla birlikte, yukarıda listesi verilen şaşırtıcı seçimlerin çoğunda iktidardaki gruplar, seçimi kendi lehlerine çevirebilmek için, bazan büyük çabalar göstermişlerse de, başarılı olamamışlardır. 1974'ten 1984'e kadar onyıl boyunca Brezilya hükümeti, muhale-

fetin gücünün sürekli artışını durdurabileceği ümidiyle, seçimlere, partilere ve kampanyaya ilişkin kanunlarda sürekli değişiklikler yapmış, ancak başarı sağlayamamıştır. Burada da kanıtlar bölük pörçük olmakla beraber, eldeki kanıtlar, seçimi etkileme taktiklerinin, en aşırı noktaya kadar götürülmedikçe, iktidarın zaferini garantilemesinin muhtemel olmadığını göstermektedir.

Eğer seçimin zamanlaması ve yöntemleriyle oynamak yetmiyorsa, otoriter yöneticilere kalan alternatif, düpedüz hile ve hırsızlıktır. Otoriter yöneticiler, isterlerse seçimleri çalabilirler. Geçmişte çoğu zaman, seçimleri sessizce, göze batmayan yollardan çalabilmişlerdir; öyle ki, seçimlerin çalındığını herkes bildiği halde, kimse bunu ispatlayamamıştır. Meselâ Bolivya'daki Temmuz 1978 seçimlerinde General Banzer, kendi adayı Gen. Pereda Asbun'un, tam tamına gerekli yüzde 50 oyu alabilmesi için, "kütle ölçeğinde hile"ye başvurmuştur.[37] Oysa, üçüncü dalga ilerledikçe, demokratlaşma dünya politikasının benimsenmiş bir olgusu haline gelmiş, haberleşme araçları buna daha çok dikkatlerini yöneltmişler, seçimler de gitgide uluslararası gözlemciliklere konu olmuştur.

1980'lerin sonlarında yabancı gözlemciler, hemen bütün geçiş seçimlerinin alışılmış ve vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişlerdir. Bazı durumlarda bu gibi misyonlar, Birleşmiş Milletler, Amerikan Devletleri Örgütü, ya da diğer devletlerarası kuruluşlarca desteklenmiştir. Diğer durumlarda bu hizmeti özel örgütler sağlamıştır. 1990'a kadar Uluslararası Sorunlar Ulusal Demokratik Enstitüsü, yaklaşık onüç ülkedeki üçüncü dalga seçimleri için uluslararası gözlemci misyonları düzenlemişti. Bazı hallerde, ABD Kongresine ve diğer yasama organlarına mensup delegasyonlar da hazır bulunmuşlardır. Eski Başkan Jimmy Carter, bu misyonların bazılarında aktif rol oynamış ve onlara kendi otoritesini eklemiştir.

Yabancı gözlemciler, iktidarların bir seçimi sessizce ve gizlice çalmasını imkansızlaştırmasa bile, güçleştirmiştir. Öte yandan, Filipinler ve Panama'daki gibi apaçık hırsızlık, seçimin, yöneticilerin iç ve uluslararası meşruluklarını arttırma amacıyla

çelişiyordu. Buna karşılık hükûmet, "tarafsız" dış gözlemcilerin seçime tanık olmalarını reddetse, bu sefer de bu, hükûmetin seçime hile karıştırdığının başlı başına bir kanıtı haline geliyordu. Dış gözlemci olgusunun ortaya çıkışı ve yaygınlığı, 1980'lerdeki önemli bir gelişmeydi ve demokratlaşma sürecinde seçimlerin önemini büyük ölçüde arttırmıştı.

Azalan meşruluklarını güçlendirmek için seçimlere giden otoriter yöneticiler, kazanmanın mümkün olmadığı bir durumdaydılar. Oyunu dürüstçe oynadıklarında "şaşırtıcı" bir yenilgiye uğradılar. Çok aşırıya kaçmadan zamanlama ve yöntemlerle oynadıklarında da, muhtemelen gene kaybettiler. Seçimleri çaldıklarında ise, meşruluğu kazanacak yerde kaybettiler. Onları seçim yapmaya sevkeden sebepler - zayıflayan meşruluk ve muhalefetin baskısı - bu seçimleri kaybetmelerindeki sebeplerle aynıydı. Karşılaştıkları çözümsüz ikilemi, 1988 seçimlerinden az önce Şili hava kuvvetleri komutanı General Fernando Matthei, şöylece iyi özetlemiştir: "İktidarın adayı kazanırsa, herkes bunun hile olduğunu söyleyecek. Kaybederse, herkes dürüst bir seçim olduğunu söyleyecek. Dolayısıyle bunun mutlak surette dürüst bir seçim olduğunu gösterebilmek, herkesten çok, bizim menfaatimizedir."[38] 1990'da, aynı şekilde zaferlerinden emin olan Sandinista'lar, dürüst bir seçim yapma ihtiyacını hissetmişler ve hem seçimin dürüstlüğüne, hem kendi zaferlerine tanıklık edebilmeleri için bir yığın yabancı gözlemciyi davet etmişlerdi. Her iki seçimin sonucu, Matthei'nin sözlerini doğrulamıştır. Otoriter yöneticiler, ancak rejimlerine seçim yoluyla son vermek suretiyle, rejimlerini seçim yoluyla meşrulaştırabilirler.

Üçüncüsü, otoriter rejimlerin yaptığı seçimler, muhalefet grupları için de sorunlar doğurmuştur. Bunlar seçimlere katılmalı mı, yoksa onları boykot mu etmelidir? Otoriter yöneticilerin sürpriz yenilgiler örüntüsü gözönüne alındığında muhalefet açısından otoriter rejimin düzenlediği seçimlerin sağladığı fırsattan yararlanmamak için ne gibi bir gerekçe vardır? Rejimin açıkça geçiş halinde bulunduğu durumlarda, yani demokratik reformcular iktidardaysalar ve bir dönüşüm sürecinde kararlılıkla ilerliyorlarsa, askeri bir yönetimin liderleri kışlaya dönmekte ol-

duklarını açıkça söylemişlerse, iktidar ve muhalefet liderleri bir yer değiştirme süreci üzerinde anlaşmışlarsa, bu gibi sorunlar normal olarak ortaya çıkmaz. Bu gibi durumlarda başlıca muhalefet gruplarının, normal olarak, katılmamak için hiçbir gerekçeleri olmaz.

Öteki uçta ise, muhalif demokratların, otoriter yönetimler içinde atamalı mevkileri kabul edip böylece bu yönetimlere meşruluk kazandırmaktan kazanacakları pek az şey vardır. Bunu yaptıkları takdirde kendilerini yandaş çevrelerinden koparmış ve otoriter yöneticilere bağımlı kılmış olurlar. Meselâ Polonya'da Jaruzelski yönetimi ile güney Afrika'da Botha yönetimi, muhalefet liderlerini atanmış danışma konseylerine cezbetmeye çalışmışlardır. Polonya ve Güney Afrika muhalefet liderleri, demokrasiyi geliştirme bakımından isabetli olarak katılmayı reddetmişlerdir. Keza muhalif demokratlar, genellikle, yetkisi olmayan ve sırf hükümetin âletinden ibaret bulunan yasama organları için yapılan seçimlere de katılmamışlardır. Meselâ 1973'te Papadopoulos, parlâmento seçimleri vaad ederek, sendeleyen rejimini güçlendirmeye çalışmıştır. Yunan siyasal partilerinin liderleri buna katılmayı reddetmişlerdir. Yasa-dışı kılınmış olan Merkez Birliği partisinin başkanı George Mavros doğru söylemiştir: Vaad edilen "seçimlerin tek bir amacı vardır: Diktatörlüğü, ulusun hiçbir önemli sorununu kararlaştırmak şöyle dursun tartışmak yetkisine bile sahip olmayan hadım edilmiş bir parlâmento ile örterek, ona meşruluk kazandırmak."[39]

Bu iki ucun arasında boykot sorunu, çoğu zaman, seçimlerin tutucu bir rejim veya demokratlaşma konusundaki nihaî amaçları açık olmayan liberalleştirici bir rejim tarafından ilân edilmesi durumlarında ortaya çıkmıştır. Meselâ Filipin muhalefet liderleri, Marcos'un ilân ettiği 1978 ve 1984 Millet Meclisi seçimleriyle 1986 başkanlık seçimi konusunda, aralarında ateşli tartışmalarda bulunmuş ve anlaşmaya varamamışlardır. Siyah Güney Afrika siyasal liderlerinin hepsi değilse de çoğu, 1983 ve 1988 belediye seçimlerinin boykot edilmesini istemişlerdir; renkli ve Asyalı siyasal liderler ise, 1984 ve 1989 parlâmento seçimlerine katılmak konusunda bölünmüşlerdir. Belaguer hükûmetinin ikti-

darı bırakmaya hiç niyetli olmadığını gördüklerinde dört muhalefet partisinden üçü, 1974 Dominik Cumhuriyeti başkanlık seçimlerinin boykot edilmesini istemişlerdir. 1984 Nikaragua seçimleri, ABD hükümetinin telkiniyle, muhalefet gruplarınca boykot edilmiştir. Pakistan parti liderleri, Ziya rejiminin liberalleşmeye başladığı zaman düzenlediği 1985 Millet Meclisi seçimlerinin boykot edilmesini istemişlerdir. İslamî Selâmet Cephesi değilse de iki bellibaşlı muhalefet partisi (Cezayir'de Demokrasi Hareketi ve Sosyalist Güçler Cephesi) Cezayir'de 1990 yerel ve il seçimlerine katılmamayı savunmuşlardır.

Tutucu veya liberalleştirici yönetimler, rejimlerinin meşruluklarını güçlendirmek ve/veya kendilerinin kişisel iktidar sürelerini uzatmak için seçimlere gitmişlerdir. Dolayısıyle muhalefet gruplarından hiç değilse bazılarının seçime katılması, iktidar açısından zorunluydu. Meselâ Marcos, Benigno Aquino'nun idam hükmüyle hapiste yatarken 1978'de Meclis seçimlerine katılmasını, "işlemi meşrulaştırdığı gerekçesiyle" olumlu karşılamıştır. Bu nedenle iktidarlar, çoğu zaman boykot çabalarını boşa çıkartmaya çalışmışlardır. 1985 Pakistan meclis seçimlerinde "seçimlere katılmama propagandası ve boykotun teşvik edilmesi bir suç sayılmış" ve "1985 Şubatında gazetelere, boykot kampanyası lehinde hiçbir demeci yayınlamamaları emredilmiştir." Benzer şekilde Güney Afrika hükûmeti, 1988 belediye seçimlerinde "boykot taraftarı muhalefet gruplarına karşı baskıya girişmiş ve bireylerin boykotu teşvik etmelerini yasa-dışı kılmıştır."[40]

Boykot kampanyaları seçim sorununu, kimin için oy verileceğinden, oy verilip verilmeyeceğine çevirmiştir. Bu çabaların başarısı, boykotu destekleyen muhalefet grupları arasındaki birliğe, halkın hükümetin niyeti hakkındaki görüşlerine ve halkın daha önceki oy verme deneyimine bağlı olarak değişmiştir. Güney Afrikalı siyahların çoğu daha önce hiçbir zaman oy kullanmış değillerdi; dolayısıyle oy kullanabilecek durumdaki siyah seçmenlerin 1983 belediye seçimlerinde ancak yüzde 20'sinin, 1988'de de yaklaşık yüzde 30'unun oy kullanmış olması şaşırtıcı değildir. Güney Afrika'da 1984 parlâmento seçimlerine renkli

seçmenlerin yüzde 30'u, Hintli seçmenlerin yüzde 20'si katılmış, 1989'da da oy verme benzer şekilde düşük olmuştur. 1974'te Dominik Cumhuriyetinde de katılmama oranı gene yüzde 70 civarındaydı.

Bazı boykot çabaları bu derece başarılı olmamıştır. Bellibaşlı muhalefet grupları İspanyol seçmenlerini, 1976 Aralığında siyasal reform hakkındaki halkoylamasını boykota çağırmışlarsa da, seçmenlerin yüzde 77'si sandığa gitmiştir. Ancak bu seçim, demokratik reforma bağlılığı açık bir hükûmetçe düzenlenmişti. Filipinler'de Mayıs 1984 Millet Meclisi seçimlerinde, solcu muhalefet gruplarının aksine çağrılarına rağmen, seçmenlerin yüzde 80'i oy kullanmıştır. Siyasal partilerin boykot ettikleri 1985 Pakistan Millet Meclisi seçimlerinde birçok muhalefet adayları seçilmiş ve partiler daha sonra, katılmama çağrılarıyla hata etmiş olduklarını kabul etmişlerdir. 1990 Cezayir yerel ve il seçimlerine, oy kullanabilecek seçmenlerin yaklaşık yüzde 40'ı katılmamıştır.[41]

Şu halde demokratik muhalefetin bir stratejisi olarak boykotların etkinliği ve isabeti nedir? Başarılı bir boykot, otoriter rejimi sona erdirmiş veya hükümeti iktidardan uzaklaştırmış değildir. Hükûmetin meşruluğunu zayıflatmıştır; hükûmetlerin, boykot çabalarına bu kadar şiddetle karşı koymalarının nedeni de budur. Öte yandan başarısız boykotlar, muhalefetin zayıflığına kanıt olmuştur. Daha da önemlisi, boykotlar çoğu zaman, kaçırılmış fırsatlar, anlamlı ses seçeneği yerine işe yaramayan çıkış seçeneğinin seçilmesi demektir. Bir seçim kampanyasına katılmak başlı başına bile, iktidarın kısıtlamalarıyla da olsa , çoğu zaman iktidarı eleştirme, muhalefet yandaşlarını harekete geçirme ve örgütlendirme, ve halka seslenme fırsatım verir. Bu, siyasal eylem için bir özendiricidir; otoriter rejimlerin değiştirilmesi veya devrilmesi de ancak siyasal eylemle olur. Seçimin asgari dürüstlükle yapıldığı durumlarda muhalefet, çoğu zaman olağanüstü iyi sonuçlar almıştır. En iyi durumda "sürpriz" bir zafer kazanmış ve iktidarı devirmiştir. Bunu sağlayamadığı durumlarda da, Brezilya, Tayvan, Meksika, Filipinler, Pakistan ve

Sovyetler Birliğinde otoriter rejimlerin düzenlediği seçimlerde muhalefet adayları etkin kampanyalar yürütmüşlerdir.

Muhalefetin mütevazi seçim başarılarından bile, iktidarı zayıf düşürmede yararlanılabilir. Peping Cojuangco, çoğunluğu kazanmayacakları açık olmakla birlikte, Filipin muhalefetinin 1984 Millet Meclisi seçimlerine katılması gerektiğini savunmuştur; çünkü "bu sefer (Millet Meclisinde) otuz sandalye kazanırsanız, halk bunun yapılabileceğine inanır ve gelecek seçimde o otuz katlanır." Brezilya'da 1970'lerde iktidar, muhalefetin seçim kampanyasını kısıtlamış ve seçim kurullarını muhalefeti engelleyecek biçimde değiştirmişti. Oysa, muhalefet partisi MDB, bütün seçimlere elinden geldiği ölçüde katıldı, tedricen gücünü ve yasama organlarındaki denetimini arttırdı, bu konumları demokratlaşmayı daha ileri götürmesi için iktidara baskı yapmak amacıyla kullandı ve sonuçta gitgide bir sorumlu alternatif iktidar gibi görülmeye başladı.[42] Aynı zamanda onun faaliyetleri, ordu içindeki güçlü tutucu direnişle mücadelelerinde, iktidar içindeki demokratik reformcuların elini kuvvetlendirdi.

Güney Afrika'da boykot taraftarları, 1984'te Parlâmentonun renkliler ve Hintliler meclisleri için yapılan seçimlere katılımı büyük ölçüde düşürdüler. Oysa seçilenlerden hiç değilse bir bölümü, ırk ayrımı aleyhindeki kampanyada bu konumlarını etkili şekilde kullandı. Parlâmentonun 1985 toplantı yılında, ırklar arası evlilik ve seks ilişkileriyle, çok-ırklı siyasal partilerin kurulmasını yasaklayan kanunlar kaldırıldı. Aynı yılda, siyahların şehir bölgelerinde oturmaları ve çalışmaları üzerindeki kısıtlamalar hafifletildi. Parlâmentonun renkli ve Hintli üyeleri, bu değişikliklerin "itici gücünü" oluşturdular. Renkli İşçi partisinin lideri olan Alan Hendrickse, "çok-ırklı partilerin kurulmasını yasaklayan kanuna karşı, Hintli meclisi için Renkli adaylar göstermek suretiyle, Bay Botha'yı güç duruma düşürdü. İşçi partisi, beyaz olmayanların seyahatlerini denetleyen pasaport kanunlarının gevşetilmesinde rol oynamış ve siyah bir topluluğun, atalarının yurdundan sürülmesi yolundaki hükûmet planlarına karşı direnmesini teşvik etmiş olabilir."[43] Daha sonraları Hendrickse, Parlâmentonun Renkliler Meclisindeki çoğunluğunu, Başkan Bo-

tha'dan Grup Bölgeleri Kanununu kaldırmasını istemek için kullanmış, buna karşılık parlâmento seçimlerini 1989'dan 1992'ye ertelemek üzere anayasanın değiştirilmesine razı olmuştur. Botha, bu alışverişi kabul etmemiş ve seçimler 1989'da yapılmıştır. Güney Afrika'da ve diğer ülkelerde seçilmiş temsilciler, iktidar karşısında lobby'cilik yapacak ve demokratik reformların çıkarına olarak onunla pazarlık edecek yollar bulmuşlardır.

Seçimleri boykota en çok istekli olanlar, demokrasiye karşı olan radikal muhalif gruplardır. Filipinler ve El Salvador'daki Marksist - Leninist isyancılar seçimleri küçük görmüşlerdir. Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO) ve 1980'lerde ANC gibi, sınırlı ya da dürüstlükten yoksun seçimlere katılmayı reddeden muhalefet grupları, muhtemelen, demokratik olmayan bir rejimin yerine demokratik olmayan başka bir rejim geçirmeye karşı olmayan liderlerin yönetimindeydiler. 1984 Filipin seçimlerinde komünistlerin hâkimiyetindeki Ulusal Demokratik Cephe, Marcos rejimine karşı seçimlere katılan Corazon Aquino ve diğer demokratik adaylara karşı boykot kampanyasının öncülüğünü yapmıştır. Bir yandan da, kampanya sırasında şiddete başvurmayı yoğunlaştırmıştır. Bir Komünist parti liderine göre, "bu seçimlere katılan muhalifler, ancak oportünistlerdir. Gerçek muhalefet, boykotçulardır."[44] Kendisi haklıydı. Onun "gerçek muhalefet"i, hem Marcos rejimine, hem demokrasiye karşıydı. Onun siyasal oportünistleri ise, Filipin demokrasisini canlandırabilmek için, mermileri değil, oy pusulalarını kullanıyorlardı.

Üçüncü dalgadan alınacak ders açıktır: İktidarda kalmak isteyen otoriter liderlerin seçim yapmamaları gerekir; demokrasi isteyen muhalif grupların ise, otoriter liderlerin yaptıkları seçimleri boykot etmemeleri gerekir.

Demokrasiye geçiş sürecinde seçimler, siyasal ılımlılığı da teşvik etmiştir. Seçimler, gerek iktidarı kazanmak isteyen muhalif partilerin, gerek iktidarı korumak isteyen iktidar partilerinin merkeze doğru kaymaları için özendiriciler oluşturmuştur. Portekiz seçmenleri, 1975 Nisanındaki ilk seçimlerinde radikal Marksist alternatifleri kesinlikle reddetmiş ve desteklerini ılımlı merkez partilerine vermişlerdir. İki yıl sonra İspanyol seçmenleri de ilk

seçimlerinde benzer şekilde hareket etmişlerdir; bu seçimler, yerinde olarak, "ılımlılığın ve değişim isteğinin bir zaferi" şeklinde tasvir edilmiştir.[45] Yunanistan, El Salvador, Peru, Filipinler ve diğer ülkelerde seçmenler, solcu ihtilâlcilere pek az seçim desteği vermişler ve kuşkusuz Nikaraguali seçmenler de solcuları iktidardan düşürmüşlerdir. Halklar, pek az istisnayla daima, eski otoriter rejimleri ve onlarla ilişkili olanları reddettikleri gibi, bu rejimlerin aşırılık yanlısı alternatiflerini de reddetmişlerdir. Üçüncü dalga geçiş seçimlerinde seçmenlerin sloganı, bir bakıma, "ne diktatörler, ne ihtilâlciler" olmuştur.

Seçimler, otoritarizme son verecek yollardan biridir. Başka bir yol ise ihtilâldir. İhtilâlciler seçimleri reddetmişlerdir. Güney Afrika'da 1988 belediye seçimleriyle ilgili olarak ANC'nin askerî kanadının başkanı, "kukla örgütlerin aday göstermelerine izin vermeyeceğiz. Siyahları işbirliğinde bulunmaktan alıkoymak için devrimci şiddete başvuracağız" demişti. İki yol arasındaki tezat, Portekiz Komünist partisi lideri Alvaro Cunhal tarafından 1976'da çok iyi özetlenmiştir:

> "Portekiz Devriminde, tamamen farklı karakterlere sahip iki süreç, iki dinamik, işe karışmıştır. Bir yanda, durumları doğrudan doğruya değiştiren, hürriyetleri fetheden ve kullanan, faşistleri yenilgiye uğratan ve yerlerinden atan, karşı - devrimci girişimlere karşı koyan, derin sosyal ve ekonomik dönüşümler meydana getiren; Devrimin hizmetinde bir devlet yaratmaya, demokratik süreci güvence altına alacak ve devrimci dönüşüme uygun düşecek iktidar organları (askerî organlar dahil) kurmaya çalışan maddî gücün -halk gücü veya askerî güç- müdahalesinin yarattığı devrimci dinamik.
>
> Öte yanda, iktidar organlarının genel oyla seçimi olarak anlaşılan, her çeşit sosyal dönüşümü daha önceki bir anayasanın kanunîliğine bağlamaya çalışan, ordunun siyasal hayata katılmasını ve devrim sürecinde kütlelerin yaratıcı, egemen müdahalesini tanımayan seçim süreci." [46]

Üçüncü dalgada "seçim dinamiği" otoritarizmden demokrasiye götürmüştür; "devrim dinamiği" ise, otoritarizmin bir türünden bir başkasına götürmüştür.

DÜŞÜK DÜZEYLERDE ŞİDDET

Büyük siyasal değişimler, hemen daima şiddeti beraberinde getirir. Üçüncü dalga da bir istisna olmamıştır. 1974 ile 1990 arasındaki demokratlaşmaların hemen hepsi bir ölçüde şiddeti içermiş, ama şiddetin genel düzeyi yüksek olmamıştır. Uzlaşma ve seçimler yoluyla gerçekleşmeleri itibariyle üçüncü dalga demokratlaşmalarının çoğu, diğer rejim dönüşümleriyle kıyaslandığında nisbeten barışçı olmuştur.

Siyasal şiddet, insanların, yönetimin bileşimini ve davranışını etkilemek amacıyla kişilere ve mallara fiziksel zarar vermelerini içerir. Siyasal şiddetin mükemmel olmayan fakat yaygın biçimde kullanılan bir ölçüsü, belli bir zaman içinde veya belli bir olayla ilişkili olarak siyasal sebeplerden dolayı vukubulan ölümlerin sayısıdır. Üçüncü dalgadaki siyasal ölümlerin sayısını çok yaklaşık şekilde de olsa tahmin etmek, olağanüstü derecede güçtür. Kavramsal olarak, demokratlaşmanın bir unsuru olan şiddeti, demokratlaşma sırasında vukubulan şiddetten, meselâ yönetimin muhalif saydığı kişileri olağanlaşmış biçimde öldürmesinden (bu, birçok otoriter rejimlerin içsel bir niteliğidir) ve liberalleşme ve demokratlaşmanın bir ürünü olabilecek etnik çatışmadan ayırdetmek gerekir.

Ülkelerin azınlığında demokratlaşma çabaları, büyük ölçüde şiddetle birlikte yürümüştür. En yaygın şiddet, iktidarlarla, muhalefetteki gerilla hareketlerinin uzun bir dönem boyunca sürekli silâhlı çatışma halinde bulundukları yerlerde gerçekleşmiştir. Guatemala, El Salvador, Filipinler ve Peru'da Marksist-Leninistler, otoriter yönetimlere karşı gerilla savaşları yürütmüşlerdir; bu rejimlerin yerine demokratik şekilde seçilmiş yönetimler geçmiş olmakla birlikte, isyanlar devam etmiştir. En azından Guatemala ve El Salvador'da otoriter rejimlere karşı isyanların sonucu olan siyasal ölümler, önemli sayıdadır. Guatemala'da 1978'le Vinicio Cerezo'nun 1985'te seçilişi arasında öldürülenlere ilişkin tahminler, 40.000 ile 100.000 arasında değişmektedir. El Salvador'da 1978 reform darbesi ile 1984'te Duarte'nin iktidara gelişi arasındaki siyasal ölümlerin sayısı, 30.000 ile 45.000

arasında tahmin edilmiştir. Bu öldürmeler, kendilerini devirip Marksist-Leninist rejimler kurmaya çalışan isyan hareketlerine karşı otoriter yönetimleri savunan güvenlik güçlerinin, çoğu zaman acımasız ve ayrımsız biçimde şiddet kullanmasının sonucuydu. Öldürmeler, iktidarın ya da muhalefetin demokratlaşma çabalarının ürünü değil, demokrat olmayan iki grup arasındaki savaşın ürünüydü. Nikaragua'da 1981 ve 1990 arasındaki iç savaşta 23.000 kişinin öldürülmüş olduğu tahmin edilmektedir. *Contra*'larm bir askerî zaferinin Nikaragua'da demokratik bir yönetim doğuracak olup olmadığı belli değildir. Bununla birlikte *contra* isyanı, Sandinista rejimini seçim yapmaya zorlayan birçok faktörlerden biriydi. Demokratik bir rejimin iktidara gelmesinden sonra *contra*'lar, Guatemala ve El Salvador'daki Marksist-Leninistlerin aksine, isyanlarına son verdiler ve silâhlarını bıraktılar. Nikaragua iç savaşındaki kayıplar, bu nedenle, El Salvador, Guatemala, Filipinler ve Peru'dakilerin aksine, demokratlaşmanın maliyetinin bir parçası gibi görülebilir.

Nikaragua, demokratlaşma mücadelesinde öldürülen insanların sayısı açısından, üçüncü dalga ülkeleri arasında birincidir. 1974-90 dönemi itibariyle Güney Afrika, muhtemelen ikinci gelmektedir. Güney Afrika'da 1976'daki Soweto katliâmında 575 kişi öldürülmüştür; 1977 ve 1984 arasında yaklaşık 207 kişi hükûmet güçleri, ANC ve diğerleri tarafından öldürülmüştür; 1984 ile 1988 arasında siyah kasabalardaki ayaklanmalarda yaklaşık 3.500 kişinin, 1985 ile 1990 arasında siyah gruplar arasındaki dövüşmelerde de 3.500 ile 5.000 arasında kişinin öldürülmüş olduğu tahmin edilmektedir. Toplam olarak, 1976 ile 1990 arasında belki 9.500 ile 10.000 arasında Güney Afrikalı siyasal şiddet sonucu ölmüştür.

Bireysel olaylar ve eylemler de, bazı ülkelerde önemli sayıda ölüme yol açmıştır. ABD istilâları, Grenada'da 120 ile 150 arasında kişinin, Panama'da ise en az 550, belki de 800'e kadar kişinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Kore ordusu, 1980 Mayısındaki Kwangju olayında en az 200, muhtemelen 1.000'e kadar kişiyi öldürmüştür. Belki 1.000, belki 3.000'e kadar kişi, Burma ordusunun, 1980 Ağustos ve Eylülünde demokrasi hare-

ketini bastırması sırasında öldürülmüştür. 1989 Haziranında Çin hükûmetinin bastırması sırasında Pekin'de 400 ile 1.000 arasında kişi öldürülmüştür. 1989 Aralığında Bükreş'teki siyasal şiddet sırasında en az 746 kişi, Timisoara ve diğer yerlerde de muhtemelen birkaç yüz kişi daha öldürülmüştür. Anlaşıldığına göre Bolivya'da 1979 ve 1980'deki hükûmet darbelerinde 200'den fazla kişi öldürülmüştür.[47]

Buna karşılık, üçüncü dalga ülkelerinin büyük çoğunluğunda şiddetin genel düzeyi çok düşük olmuştur. Güney Avrupa'daki ilk geçişlerde durumun böyle olduğu açıktır. Meselâ Portekiz'de, üçüncü dalgayı başlatan darbede beş kişi öldürülmüş, 15 kişi de yaralanmıştır. Bunu izleyen yıl içinde bir düzineden daha az kişi siyasal şiddet yoluyla ölmüştür. 11 Mart 1975'teki başarısız sağcı darbede bir asker, 25 Kasım 1975'teki darbe ve karşı-darbede ise üç asker daha öldürülmüştür.[48] Portekiz'de birbuçuk yıllık ihtilâlci dönüşüm içinde, toplam siyasal ölümlerin sayısı muhtemelen 100'ün altında kalmıştır. İspanya'daki geçiş de, şiddetten nisbeten uzaktı. 1975'ten 1978 sonuna kadar dört yıl içinde, 13'ü aşırı sağcı gruplar, 23'ü Marksist-Leninist gruplar, 62'si polis ve jandarma, 107'si de solcu ETA Basque ayrılıkçıları arasından olmak üzere, 205 siyasal ölüm tesbit edilmiştir.[49] Politeknik olayında askerlerin 34 kişiyi öldürmeleri dışında Yunanistan'daki geçiş de, şiddetten nisbeten uzak olmuştur.

Şili'deki kısmî istisna bir yana, Güney Amerika ülkelerinde askerî rejimlerden geçişler de genellikle barışçı olmuştur. Polonya, Doğu Almanya, Macaristan ve Çekoslovakya'daki rejim değişimlerinde hemen hemen hiç kan dökülmemiştir. Timothy Garton Ash'in dediği gibi bu geçişler, "şiddetin hemen hiç olmayışı açısından takdire değer... Hiçbir Bastille basılmamış, hiçbir giyotin kurulmamıştır. Fener direkleri sadece sokakları aydınlatmak için kullanılmıştır." [50] Tayvan'da demokratlaşma mücadelesinin en dramatik olayı, hiç kimsenin öldürülmediği, ancak 183 silâhsız polis memurunun yaralandığı, "Kaohsiung olayı" olarak adlandırılan olaydı. Genellikle, şiddete yatkın bir kültüre sahip bir ülke sayılan Filipinler'de gerek Marcos rejimi, gerek Marksist isyancılar adam öldürmüşlerdir, ama bunların

sayısı sınırlı kalmış ve başlıca muhalefet grupları şiddet kullanmamışlardır. Kore'de Kwangju olayından sonra şiddet sınırlı ölçüde kalmış ve pek az sayıda siyasal ölüm vukubulmuştur. Hindistan ve Türkiye'de kısa otoriter yönetim deneyimlerinden sonra demokrasiye dönülmesi de tıpkı Nijerya'daki geçiş gibi, asgari düzeyde şiddetle gerçekleşmiştir.

Üçüncü dalgada şiddet elbette meydana gelmiştir ama, genelde çok sınırlı kalmıştır. Nikaragua istisna edilirse, 1974 ile 1990 arasındaki otuz demokratlaşma çabasındaki siyasal ölümlerin toplamı, muhtemelen 20.000 civarında olmuş ve bunlar da büyük ölçüde Güney Afrika ile kıta Asya'sında toplanmıştır. Bu kişilerin öldürülmüş olması elbette trajik bir olaydır. Ancak, tek tek cemaat çatışmalarında, iç savaşlarda ve uluslararası savaşlarda öldürülen yüzbinlerce insanla karşılaştırıldığında ve siyasal değişim açısından elde edilen olumlu sonuçlar nazara alındığında, üçüncü dalganın insan hayatı itibariyle maliyeti, olağanüstü ölçüde düşük olmuştur. Demokratlaşma, 1974 ile 1990 arasında dünyadaki siyasal ölümlerin ancak pek küçük bir bölümünün sorumlusu olmuştur. Lizbon'daki "karanfiller devrimi'nden Pragdaki "kadife devrim"e kadar üçüncü dalga, pek büyük çoğunlukla barışçı bir dalgaydı.

Bu rejim değişimlerindeki düşük şiddet düzeyleri neyle açıklanabilir?

Birincisi, bazı ülkelerin, demokratlaşmanın başlamasından önce veya demokratlaşma sürecinin ilk aşamalarında büyük ölçüde iç şiddet deneyimi geçirmiş olmaları, gerek iktidarı, gerek muhalefeti şiddetten uzak durmaya teşvik etmiştir.İspanya ve Yunanistan, İkinci Dünya Savaşından önce ve sonra kanlı ve bölücü iç savaşlar geçirmişlerdir. Brezilya, Uruguay ve Arjantin'deki askerî yönetimler, 1960'larda ve 1970'lerde terörist gruplara karşı acımasız "pis savaşlar" yürütmüşlerdir. Bu savaşların bir sonucu, Marighella türünden yalnızca şiddete inanan aşırı radikal muhalefetin pek büyük ölçüde zayıflatılması veya ortadan kaldırılması olmuştur.[51] İkinci bir sonuç, toplumun tüm kesimlerinde "*nunca mas*" tepkisinin doğmasıdır. Meselâ 1982 Aralığında Arjantin'deki geçiş süreci, izinli bir gösteriye katılanlardan bazılarının,

başkanlık sarayı önündeki polis engellerine saldırmalarıyla yara almıştır; polis, gözyaşı gazı ile buna cevap vermiş ve bir kişi bir güvenlik görevlisince vurulmuştur. Başkan Bignone ve muhalefet partilerinin liderleri, daha başka şiddet olaylarını önleyebilmek için buna derhal tepki göstermişlerdir; Kilise de, bir "Ulusal Barışma Günü" ilân etmiştir. Bundan sonra Arjantin'deki geçiş süreci, "birçok başka ülkelerdekine oranla nisbeten barışçı biçimde" sürmüştür.[52] Az çok benzer şekilde, Kore'de 1986 ve 1987'deki gösterilerde polis, Kwangju katliâmını tekrarlamamak için, ateşli silâhlar kullanmamaya dikkat etmiştir. Benzer şekilde Tayvan'da gerek iktidarın, gerek muhalefetin taktikleri, Kaohsiung olayının anılarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Meselâ 1986 Aralığında Tayvan muhalefetinin bellibaşlı liderleri, hava alanında kalabalığın polis arabalarını taşlamış olmasını kınamışlar, "önce güvenliğin, sonra hürriyetin gelmesi gerektiğini" açıklamışlar ve planlanan yirmi mitingi iptal etmişlerdir. 1989 Ekiminde Doğu Almanya'da Leipzig'de gerek komünist makamlar, gerek muhalefet liderleri, "yeni bir Pekin"den kaçınma gereğini anlamışlardır.[53]

İkincisi, farklı şiddet düzeyleri, bir ölçüde, farklı geçiş süreçleriyle ilişkilidir. 1974 ile 1990 arasındaki geçişlerin yaklaşık yarısı, iktidar içindeki demokratik reformcuların rejim değişimi sürecini başlatacak ve önemli ölçüde kontrol altında tutacak kadar güçlü oldukları dönüşümlerdi. Dolayısıyle, iktidarın şiddete başvurmak için pek az nedeni, muhalefetin de bunu yapmak için pek az fırsatı vardı. Bunun kayda değer bir istisnası, iktidarın katı bir rejim dönüşümü takvimine bağlı kaldığı, muhalefetin de değişimi hızlandırmak ve iktidarı görüşmelere zorlamak amacıyla kütle gösterilerine başvurduğu Şili'dir. Yer değiştirmelerde, iktidara hâkim olan demokratik reformcularla muhalefete hakim olan demokratik ılımlıların, geçiş şartları üzerinde bir anlaşmaya varmak için mücadele ederken şiddeti asgarî düzeyde tutmak hususunda ortak bir çıkarları vardı. Yerine geçmelerde sonuçlar daha çeşitlidir; iki küçük ülkeye yapılan iki askerî müdahale, önemli ölçüde kan dökülmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte dönüşümlerin ve daha sınırlı ölçüde yer değiştir-

melerin yaygınlığı, üçüncü dalgada şiddeti asgarî düzeye indirmiştir.

Üçüncüsü, tutucu iktidarların muhalefet gruplarına karşı şiddet kullanılmasını emretme konusundaki iradesiyle, güvenlik güçlerinin bu emirleri yerine getirme hususundaki iradeleri, durumdan duruma hayli değişik olmuştur. Çin, Burma, Güney Afrika ve Şili'de sert kafalı liderler, güç kullanımını onaylamış, polis ve asker birlikleri de barışçı ve pek barışçı olmayan muhalefet gösterilerini bastırmak amacıyla şiddete acımasızca başvurmuşlardır. Diğer örneklerde ise iktidar liderleri kararlılıkla hareket etmemişler ve kendi vatandaşlarına karşı kuvvet kullanımını emretmekte isteksiz görünmüşlerdir. İran şahı gibi Marcos da, Şubat 1986 seçimlerinden sonra muhalefet gösterileri arttıkça, askerlerine verdiği talimatlarında ileri geri gidip gelmiştir. Polonya, Doğu Almanya ve Çekoslovakya'da komünist iktidarlar, uzun yıllar boyunca, muhalefeti bastırmak için güç kullanmakta tereddüt etmemişlerdi. 1988 ve 1989'da rejim değişiminin hayatî anlarında ise, bunu yapmaktan kaçınmışlardır. 9 Ekim 1989'da Leipzig'deki durum, görünüşe göre, patladı patlayacak bir durumdu: Muhalefet bir kütle gösterisi planlamıştı; "toplum polisi, devlet güvenlik güçleri ve fabrikaların asker benzeri 'savaş timleri' Doğu Almanya'nın Tienanmen meydanını boşaltmak için sopalar ve daha sonra bildirildiğine göre, gerçek cephaneyle hazır bekliyorlardı." [54] Oysa, 70.000 göstericiye karşı kuvvet kullanma emri, hiçbir zaman verilmedi. Öyle anlaşılıyor ki, bunun nedeni, yerel toplum ve parti liderlerinin eylemlerinin, ulusal Komünist lider Egon Krenz tarafından gecikmeyle onaylanmasıydı. Genelde, Romanya dışında Doğu Avrupa'da, Garton Ash'in belirttiği gibi, "büyük ölçüde bir karşı-devrimci şiddetin" yokluğu hayret uyandırıcıydı.[55] Filipinler'de ve Doğu Avrupa'da iktidar liderlerinin, demokratlaşma sürecinin kriz anlarında kuvvet kullanmada gösterdikleri isteksizliğin gerisindeki başlıca sebep, belki ilgili süper güçlerin hükûmetlerinin böyle bir kuvvet kullanımına karşı olduklarını açıkça belirtmiş bulunmalarıydı. Buna karşılık, Çin,

Burma, Romanya ve Güney Afrika'da süper güçlerin yumuşatıcı etkisi hiç yok, Şili'de de çok zayıftı.

Hükûmetlerin şiddet kullanılmasına izin vermeleri durumunda şiddet, ancak bu emirlere uyulduğu takdirde bir gerçeklik haline gelir. *Ultima ratio regum* (hükmetmenin nihaî dayanağı, ç.n.) silâhlar değil, silâhlara sahip olanların bunları rejim hesabına kullanmaya istekli oluşlarıdır. Bu isteklilik de, duruma göre çok değişik dereceler alır. Genellikle ordular, silâhlarını, korumakla görevli oldukları vatandaşlara karşı çevirmekten hoşlanmazlar. Polis ve iç güvenlik güçleri ise, karışıklık ve protestoları şiddet kullanarak bastırmaya, düzenli askerî birliklere oranla normal olarak daha isteklidirler. Otoriter yöneticiler, çoğu zaman, rejimi desteklemek üzere özel olarak devşirilmiş ve yetiştirilmiş özel güvenlik güçleri - Romanya'da Securitate, Panama'da "onur taburları" birçok ülkelerde içişleri bakanlığı birlikleri- kurmuşlardır.

Askerler ve polisler, ateş etmeleri emredilen kişileri tanıyabildikleri takdirde, şiddet kullanma emirlerine itaat etmeleri ihtimali daha zayıftır. Dolayısıyle otoriter rejimler, şiddeti kullananlarla onların hedefleri arasında sosyal, etnik veya ırksal farklar yaratmaya çalışmışlardır. Güney Afrika yönetimi, düzenli olarak, siyah polis memurlarını kendilerininkinden farklı kabile bölgelerinde görevlendirmiştir. Sovyet yönetimi, bu ülkedeki milletlere karşı benzer bir politika izlemeye çalışmıştır. Çin yönetimi, Tienanmen Meydanındaki öğrencilere karşı uzak illerden gelen köylü ordularını kullanmıştır. Bir toplum ne kadar türdeşse, rejimin muhalefeti bastırmak için şiddet kullanması o kadar güçtür. Muhtemelen aynı ilke, ABD kuvvetlerinin Grenada ve Panama istilâlarında sebep oldukları nisbeten yüksek kayıpları da kısmen açıklamaktadır.

Benzer şekilde, bir kütle gösterisi ne kadar geniş tabanlı ve ortalama vatandaş kütlesini temsil edici nitelikteyse, ordu ve polis birlikleri ona karşı şiddet kullanmakta o kadar isteksizdirler. 1984 Eylülünde Manila polisi, büyük ölçüde öğrencilerle solculardan oluşan 3.000 kişilik hükümet-aleyhtarı bir gösteriyi

dağıtmak için, "silâh, cop ve göz yaşartıcı gaz" kullanmış, 34 kişi (12'si silâhla yaralanmış olmak üzere) hastahaneye kaldırılmıştır.[56] Ertesi ay polis, iş adamlarıyla Kardinal Sin'in düzenledikleri 30.000 kişilik bir gösteriye müdahale etmemiştir. 1986 Şubatında Camp Craeme dışındaki çatışmada Filipin ordu birlikleri, orada toplanmış olan din adamlarına, meslek sahiplerine ve ev kadınlarına ateş etmeyi kesinlikle istememişledir. Benzer şekilde Kore güvenlik güçleri, orta-sınıf mensubu büro görevlileri, teknisyenler ve iş adamlarına oranla, radikal öğrenci göstericilere karşı kuvvet kullanmaya çok daha istekliydiler. Çekoslovakya'da savunma bakanı, Çek ordusunun Çek vatandaşlarına ateş etmeyeceği konusunda Vatandaşlık Forumu liderlerine güvence vermiştir. Romanya'da ordu birlikleri, Timisoara'da göstericilere ateş etmeyi reddetmişlerdir; daha sonra ordu rejim aleyhine dönmüş ve Ceausescu'lara sâdık kalmış olan Securitate'nin bastırılmasında hayatî bir rol oynamıştır. Çin'de bile görünüşe göre bazı ordu birlikleri sivillere ateş etmeyi reddetmiş, bunun üzerine bunların subayları hakkında soruşturma yapılarak harp divanına sevkedilmişlerdir.[57]

Öyleyse, muhalefete karşı güç kullanımı, şu şartlarda daha etkili olabilir: Eğer (1) toplum, sosyal ve cemaatsel açıdan türdeşlikten yoksunsa, veya (2) sosyo-ekonomik gelişmenin nisbeten alt düzeylerinde ise. Ekonomik gelişmenin, demokratlaşmaya sempati duyan büyükçe bir orta-sınıf yarattığı toplumlardaki otoriter rejimler, muhalefeti bastırmak için güç kullanma emrini vermekte daha isteksiz oldukları gibi, bu rejimlerin güvenlik güçlerinin de bu tür emirleri yerine getirmesi olasılığı daha azdır.

Dördüncüsü, muhalefet grupları arasında da, kuvvet kullanımına başvurma, bunu hoşgörme, ya da reddetme dereceleri bakımından büyük farklar vardır. Bu sorun, rejimce düzenlenen seçimlerin boykot edilip edilmemesi tartışmasında karşımıza çıkan sorunlardan bazılarını, çok daha kritik ve dramatik bir biçimde ortaya koymaktadır. Birçok örneklerde rejimin polis ve güvenlik güçleri, yüzlerce ya da binlerce kişiyi tutuklamış, işkence etmiş veya öldürmüştür. Resmî güçlerin eylemlerine

çoğu zaman, yarı - resmî, ordu - benzeri "ölüm müfrezeleri"ninkiler de eklenmiştir. Bu şartlar altında, hükûmet binalarını uçurmak, hükûmet araçlarına Molotov kokteyli atmak, asker ve polislere ateş etmek, zalimlikleriyle şöhret yapmış görevlileri kaçırıp idam etmek suretiyle muhalefetin dâvasını vurgulama ve ilerletme eğilimi güçlüdür. Demokratik bir muhalefet, şiddete başvuran baskıcı bir rejime karşı bu taktiklere ne ölçüde müracaat etmelidir? Muhalefet gruplarının buna cevabı, hiçbir zamandan, zaman zamana ve her zamana kadar değişmiştir. Bu cevaplarla, grupların demokrasiye genel anlamda bağlılıkları arasında yüksek bir korelasyon vardır. Demokratik ılımlılar şiddeti reddetmiş, radikal gruplar şiddeti savunmuşlardır.

Üçüncü dalga ülkelerinin çoğunda başlıca orta yolcu muhalefet grupları, demokrasiye şiddete dayalı olmayan yollardan ulaşmaya çalışmışlardır. Katolik Kilisesi, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, birçok ülkelerde demokratlaşmadan yana önemli bir itici güçtü; Papa, yerel piskoposlar ve rahiplerin çoğu da, şiddete başvurmamayı kuvvetle savunmuşlardır.[58] Çoğu zaman demokratik muhalefete hâkim olan, orta sınıfa mensup şehirli iş adamları, serbest meslek sahipleri ve büro işçileri de genellikle şiddeti reddetmiş ve şiddeti asgarî düzeyde tutmaya çalışmışlardır. Siyasal parti liderlerinin, becerili oldukları varsayılan yöntemleri - görüşmeler, uzlaşmalar, seçimler - kullanmakta ve diğerlerinin daha üstün olduğu terörizm ve ayaklanma taktiklerinden kaçınmakta çıkarları vardı. Böylece ılımlı muhalefet hareketlerinin sosyal kaynakları, onların yalnız demokrasiyi desteklemelerine değil, aynı zamanda demokrasiyi gerçekleştirmek için şiddete dayalı olmayan araçları desteklemelerine de neden olmuştur.

Muhalefetin şiddet kullanmamaya bağlılık derecesi, ülkeden ülkeye değişmiştir. Benigno Aquino, Manila hava alanında yapmak üzere hazırladığı konuşmasında şöyle diyordu: "Bir ihtilâlde gerçekte kazanan hiç kimse olmaz; sadece kurbanlar olur. Yapmak için yıkmamız gerekmez." [59] Onun öldürülmesini izleyen yıllarda Corazon Aquino, bu şiddet kullanmama ilkesini kararlılıkla sürdürdü; bu da, kuşkusuz, 1986 Şubatında Marcos reji-

mini deviren iş adamlarının, öğrencilerin ve rahibelerin kütle halindeki halk iktidarı gösterileriyle doruğa ulaştı. Doğu Avrupa'da Dayanışma, baştan beri ihtilâlci taktiklere karşı çıktı ve şiddet kullanmamayı destekledi. Bir Dayanışma liderinin, örgütün yeraltı aşaması sırasında ve muhtemelen şiddet kullanma eğiliminin en güçlü olduğu bir zamanda söylediği gibi, Dayanışma, "her türlü şiddet eylemine, sokak savaşlarına, suikast müfrezelerine, terör eylemlerine, silâhlı örgütlenmeye karşıdır; şiddet eylemlerinin sorumluluğunu hiçbir şekilde kabul etmiyoruz." Walesa da şunları söylemiştir: "İktidarı ele geçirdikten sonra, yıktıklarından çok daha kötü sistemler kurmuş olan birçok ihtilâller, büyük ihtilâller ve harikulâde insanlar biliyoruz." Adam Michnik de benzer bir uyarıda bulunmuştur. Bastil'leri basmakla işe başlayanlar, kendi Bastil'lerini inşa etmekle işi bitirirler.[60] Dayanışma, Doğu Almanya ve Çekoslovakya'daki geçişleri yaratan, şiddetten uzak muhalefet hareketleri için model oluşturmuştur.

Güney Afrika'da Afrika Ulusal Kongresi, 1960'taki Sharpeville katliâmına kadar, hemen yarım yüzyıl boyunca şiddete başvurmama politikasına bağlı kalmış, ancak ondan sonra politikasını değiştirerek şiddet kullanımını savunmuş ve kendi askerî örgütü olan Umkhonto we Sizwe'yi kurmuştur. Başpiskopos Desmond Tutu ve Şef Mengosuthu Buthelezi gibi diğer siyah liderler, şiddet kullanmamaya bağlılığı sürdürmüşlerdir. Buthelezi'nin uyardığı gibi, "korkunç zulme karşı yapılan kanlı ihlilâller, mutlaka büyük iyileşmeler getirmez."[61] Kore'de de, 1980'lerin ortalarındaki gösterilerine çoğu zaman radikal öğrencilerin yarattıkları şiddet eylemleri karışmış olmakla birlikte, bellibaşlı muhalefet grupları şiddet kullanımını reddetmişlerdir.

Şüphesiz, birçok ülkelerde bazı muhalefet grupları, karşılarındaki demokratik olmayan rejimlere karşı şiddet kullanımına sıkıca bağlıydılar. Bunlar arasında, otoriter rejimlere ve onların demokratik haleflerine karşı savaş yürüten, El Salvador'daki, Filipinler'deki, Peru'daki ve Guatemala'deki Marksist-Leninist ve Maoist muhalefet grupları vardı. Şili'deki Komünist partisi ve onunla ilişkili solcu ihtilâlci örgütler, Pi-

nochet rejimine karşı sürekli şiddet eylemlerine girişmişlerdir; Afrika Ulusal Kongresi de 1960'tan 1990'a kadar Güney Afrika rejimine karşı şiddet kullanmıştır.

Muhalefet grupları üç tür hedefe karşı şiddet kullanmışlardır: (1) Devlet görevlileri (siyasal liderler, polis görevlileri, askerler) ve kamu tesisleri (polis karakolları, elektrik kuleleri, depolar, haberleşme tesisleri); (2) "işbirlikçiler," yani zahiren muhalefeti desteklemelerine ya da muhalefeti destekleyen sosyal veya radikal gruplara mensup olmalarına rağmen, demokratik olmayan rejimin muhbirleri, ajanları veya görevlileri olarak da hareket ettikleri iddia edilen kişiler; (3) dükkânlar, alışveriş merkezleri ve tiyatrolar gibi gelişigüzel sivil tesisler; bunlara herhalde, muhalefetin gücünü ve hükümetin güvenliği sağlayamayacağını göstermek amacıyla saldırılmaktadır. Muhalefet grupları içerisinde bu değişik hedef tiplerinin birbirlerine oranla üstünlükleri ve özellikle sivillere karşı gelişigüzel terörist saldırıların ahlâkîliği üzerinde çok tartışma yapılmıştır. Ayrıca, şiddete inanmış olan muhalefet grupları, kırsal ve şehirsel gerilla savaşının, büyük saldırılarla halk ayaklanmalarının istenilirliği ve zamanlamasının nisbî avantajları üzerinde de tartışmışlardır.

1970'lerde ve 1980'lerde Afrika Ulusal Kongresi liderleri, ırk ayrımına karşı mücadelelerinde bir taktik olarak şiddetin rolünü sürekli tekrarlamışlardır. ANC lideri Thabo Mbeki'nin 1987'de söylediği gibi, "şiddet, değişimi gerçekleştirmede çok önemli bir unsurdur."[62] Başlangıçta ANC, hükûmet tesisleri (polis karakolları, elektrik kuleleri, enerji santralları ve diğer tesisler) üzerinde yoğunlaşmıştır. 1976 Ekimiyle 1984 Aralığı arasında ANC, bildirildiğine göre, başlıca bu tür hedeflere karşı 262 silâhlı saldırı gerçekleştirmiştir. 1984 Eylülünde siyah kasabalarda sürekli huzursuzluğun başlamasından sonraki üç yıl içinde, saldırıların sayısı söylendiğine göre dört katma çıkmış ve rejimle ilişkili siyahlar gitgide hedef haline gelmişlerdir. 1984 Eylülünde polis Sharpeville'deki göstericilere ateş açtıktan sonra yığınlar, Sharpeville'in belediye başkan vekili de dahil olmak üzere altı siyah belediye meclisi üyesini öldürmüşlerdir. Daha sonraki yıllarda siyahlar, işbirlikçi olmalarından şüphelendikleri yüzlerce

başka siyahı öldürmüşlerdir. 1984 Eylülünden sonraki dokuz ay içinde siyah radikaller, 120 siyah belediye meclisi üyesine saldırmış, beşini öldürmüş, 75'inin de evlerini yakmışlardır. 1985 Temmuzunda, söylendiğine göre, 38 belediye meclisinden ancak ikisi hâlâ işler durumdaydı. Nihayet 1985 sonlarıyla 1986'da üçüncü tip saldırılarda önemli bir artış meydana geldi; "yumuşak" sivil hedeflere karşı 1986'nın ilk altı ayında, geçmiş üç yılın toplamından daha fazla saldırı gerçekleşti. ANC liderlerinin demeçleri, bu bombalamaların akıllıca olup olmadığı konusunda kendi aralarında ciddi görüş ayrılıklarının bulunduğunu düşündürmektedir.

Şili'de radikal muhalefet grupları, esas itibariyle, kamu tesisleri ve görevlileri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Meselâ 1984'ün ilk üç ayı içinde, bildirildiğine göre demiryolu hatlarına, kamu hizmetleri tesislerine ve radyo istasyonlarına karşı 80 bombalama olayı vukubulmuş, sonuç olarak ülkenin merkez bölgesinde üç kere elektrikler kesilmiştir. 29 Ekim 1984'te beş şehirdeki 12 bombalama, hükümet binalarına, bankalara ve telefon merkezlerine zarar vermiştir. Öyle görünüyor ki, 1984 içinde Şili'de toplam olarak 400 terörist saldırı, 1985-86'nın 12 aylık bir dönemi içinde de yaklaşık 1000 saldırı gerçekleşmiştir.[64] Şili muhalefetinin başvurduğu şiddet, 1986 Eylülünde Manuel Rodriguez Vatanseverler Cephesinin (MRPF) Pinochet'yi öldürme çabasıyla doruk noktasına ulaşmıştır; bunda general ciddî bir yara almadan kurtulmuş, ancak muhafızlarından biri öldürülmüştür.

Hemen bütün ülkelerde muhalefetin temel bir taktiği, kütle toplantıları, yürüyüşleri veya gösterileri olmuştur. Bu gösteriler hoşnutsuzluğu harekete geçirmiş ve odaklaştırmış, muhalefete sahip olduğu desteğin çapını ve örgütünün etkinliğini sınama imkânı vermiş, çoğu zaman uluslararası ölçüde dikkat uyandırmış, uygun tepki konusunda rejim içerisindeki fikir ayrılıklarını derinleştirmiş ve eğer rejim şiddet yoluyla karşılık verdiği takdirde kurbanlar ve yeni tepki nedenleri yaratabilmiştir. Muhalefetin kütle protestoları, tipik olarak, dört türlü vesileyle düzenlenmiştir:

(1) Bazı durumlarda muhalefet grupları, gösterileri sürekli olarak düzenlemişlerdir. Meselâ Şili'de 1983-84'te muhalefet, gerek polis gerek göstericiler yönünden önemli ölçüde şiddete yol açan aylık protesto gösterileri düzenlenmiştir. 1989'da Leipzig'de rejime karşı, Pazartesi akşamları haftalık barışçı gösteriler gerçekleştirilmiştir.

(2) Muhalefet grupları, Güney Afrika'daki Sharpeville ve Soweto katliâmları, Kore'deki Kwangju katliâmı, Şili'de Salvador Allende'ye karşı darbe ve Filipinler'de Benigno Aquino'nun öldürülmesi gibi önemli olayların yıldönümlerinde gösteriler düzenlenmişlerdir.

(3) Gösteriler, iktidarı muhalefetin isteklerini kabule yöneltme veya zorlama kampanyasının bir parçası olarak düzenlenmiştir. Meselâ Brezilya ve Kore'de bir dizi kütle gösterisi, muhalefetin, başkanın doğrudan doğruya halkça seçilmesi yolundaki taleplerini desteklemiştir.

(4) Nihayet muhalefet grupları, iktidarın, barışçı göstericileri veya siyasal tutukluları öldürmek ya da özellikle nefret çekmiş başka tür kötü muameleleri gibi zulümlerine karşı gösteriler düzenlemişlerdir. Bazı örneklerde, en belirgin olarak Güney Afrika'da bir şiddet eylemi çoğu zaman bu eylemin kurbanının cenaze töreni biçiminde bir gösteriye yol açar, bu yeni zulüm eylemlerini tahrik eder, o da yeni cenaze gösterileri ihtiyacını doğurur. Bu olaylar zinciri, Güney Afrika hükûmetinin 1985 Ağustosunda cenaze törenlerini yasaklamasına neden olmuştur.

Sebebi ne olursa olsun, kütle gösterileri hemen daima bir şiddet ortamı doğurmuştur. Gösterilerin ılımlı ortayolcu düzenleyicilerinin şiddet kullanmamaya sıkıca bağlı oldukları durumlarda bile, gösterilere katılanlardan bazıları şiddete yatkındırlar. Radikaller, polise ve hükûmet araçlarına taş ve benzin bombaları atabilmek için, gösterilerin sağladığı örtüden ve koruyucu destekten yararlanırlar. Çoğu zaman şiddete yatkın gruplar, hükümet hedeflerine saldırmak için ana gösteriden koparlar. Öte yandan barışçı bir gösteri bile, polisin şiddete başvurması için bir bahane oluşturabilir ve çoğu zaman oluşturmuştur da. Kısacası kütle pro-

testoları zaman zaman, (1) istenmeksizin şiddet doğurmuştur, (2) radikallere şiddet kullanımı için bir fırsat vermiştir, (3) rejimin tutucularına şiddet kullanımı için bir fırsat vermiştir, ve (4) tutucuların ajanlarına, polise saldımak ve böylece muhalefete karşı hükümetin kütlesel şiddete başvurmasını haklı kılmak fırsatını vermiştir.

Şiddet kullanımı, radikal ve ılımlı muhalefet grupları arasında önemli bir sorun olmuştur. Şiddete bağlı olanlar, şiddete dayanmayan taktikleri destekleyenlere oranla, genellikle daha gençtiler ve öğrenci olmaları ihtimali daha fazlaydı. Tipik olarak bunlar, şiddet kullanmama yanlılarını, "oportünist" ve rejimin *de facto* işbirlikçileri olmakla eleştirmişlerdir. Meselâ Kore'de, bir yanda Kim Dae Jung, Kim Young Sam ve ortayolcu muhalefet partilerinin diğer liderleriyle, öte yanda protesto yürüyüşlerinin saflarını dolduran ve bu fırsatları polise saldırmak için kullanan genç radikal öğrenciler ve onlarla ilişkili serseriler arasında büyük bir uçurum vardı. Bazen öğrenci göstericiler ılımlı muhalefet liderlerini, iktidar liderlerini olduğu kadar şiddetle reddetmişlerdir. Kim Dae Jung'a göre bu kınamalar ılımlı liderleri "şaşırtmıştır."[65] Söz konusu kınamalar bu liderleri, bir yandan öğrencileri rejimi devireceğini umdukları barışçı kütle gösterilerinde seferber etmek isterken, öte yandan öğrencilerin taktiklerinden kendilerini uzak tutmak istemek gibi güç bir konuma sokmuşlardır. Hükûmet 1987'de serbest seçimlere razı olduğunda, öğrenciler bundan tatmin olmamışlar, yabancılaşmalarını sürdürmüşler, sosyalist reformları ve Kore'de Amerikan nüfuzunun sona ermesini gerçekleştirmek için protestolara ve şiddet kullanımına bağlı kalmışlardır.

Şili'de ortayolcu muhalif siyasal liderler de, benzer şekilde, kendileriyle komünist partisi, MRPF ve rejime karşı şiddet kullanan diğer gruplar arasına mesafe koymaya çalışmışlardır. Filipinler'de Aquino güçleri, gerek şiddet kullanımını, gerek şiddet kullananlarla işbirliğini reddetmişlerdir. Güney Afrika'da ise, aksine, Tutu ve diğer dinî liderler, Buthelezi ve liberal koalisyon -Birleşik Demokratik Cephe- gibi şiddet kullanmama yanlısı mu-

halefet gruplarının ve liderlerinin, ANC ile işbirliğinde bulunma dışında fazla bir seçenekleri olmamıştır.

Muhalefetteki radikallerle kızgın kalabalıkların şiddete başvurma eğiliminde olmalarından kaçınılamaz; ortayolcu liderler, çoğu zaman bunları yatıştırmakta güçlük çekmişlerdir. Adam Michnik ile Desmond Tutu, ülkelerindeki demokratik olmayan rejimlerce hapse atılma deneyimini paylaştıkları gibi, öfkeli muhalefet yığınlarının hükümet görevlilerini linç etmelerini önlemek için kendi hayatlarını tehlikeye atma deneyimini de paylaşmışlardır.

Böylece, çeşitli faktörler, üçüncü dalga demokratlaşmalarındaki şiddet düzeyini düşürmüştür. Bu faktörler, demokratlaşma çabalarının başarısına da önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Şiddet yoluyla dış müdahale, ikinci dalgadaki birkaç örnekle, üçüncü dalgada Grenada ve Panama'da demokrasiye yol açmıştır. Toplumun kendi içindeki grupların şiddeti ise aynı sonucu doğurmamıştır. Otoriter rejimlerin liderleri, yönetimlerini sürdürmek için etkili şekilde şiddet kullanabilirler; onların radikal muhalifleri de, bu rejimleri devirmek için etkili şekilde şiddet kullanabilirler. Bu eylemlerden birincisi demokrasinin doğumuna engel olur, ikincisi de onu doğum anında öldürür. Tarih boyunca silâhlı isyanlar hemen hiçbir zaman demokratik rejimler doğurmamıştır. 1860 ile 1960 arasındaki onbir başarısız demokratlaşma çabasından dokuzunda, demokratlaşma çabasından önceki yirmi yıl içinde büyük ölçüde iç şiddet vukubulmuştur. Aynı dönemdeki sekiz başarılı demokratlaşma çabasından ise yalnız ikisinden önce büyük ölçüde iç şiddet gerçekleşmiştir.[66] Benzer şekilde, 1974 ile 1990 arasında Nikaragua, Yemen, Etiyopiya, İran, Haiti, Romanya ve diğer ülkelerde otoriter rejimler, şiddet çalkantılarıyla sona ermiştir. Mümkün fakat çok problemli nitelikteki Romanya istisnası dışında bu örneklerden hiçbirinde sonuç demokrasi olmamıştır. Şiddete başvurma, gerek iktidar gerek muhalefet içerisinde şiddet uzmanlarının gücünü arttırmıştır. Ilımlılık ve uzlaşmayla kurulan hükûmetler, ılımlılık ve uzlaşmayla yönetmişlerdir. Şiddetin doğurduğu hükûmetler ise şiddet yoluyla yönetmişlerdir.

BÖLÜM 5

NE KADAR SÜRE?

PEKİŞME VE SORUNLARI

A ülkesindeki reformcular iktidarı ele geçirmiş ve ülkelerindeki siyasal sistemi değiştirmeye başlamışlardır. B ülkesinde tutucu diktatörün bir ABD Hava Kuvvetleri jetiyle sürgüne gitmesi halk arasında büyük coşkuya yol açmış ve eski muhalefetteki ılımlı demokratlar şimdi yönetme sorunlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. C ülkesinde iktidar ve muhalefetteki demokratlaştırıcılar, kendi yandaşlarının yakın çıkarlarını feda ederek yeni bir demokratik sistemin temel unsurları üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Her üç ülkede de yıllardanberi ilk defa olarak serbest ve dürüst seçimler, halkça seçilmiş bir hükümete vücut vermiştir.

Bundan sonra ne olacak? Yeni demokrasilerin karşılaştıkları sorunlar nelerdir? Yeni sistemler pekişecekler midir, çökecekler midir?[1]. Birinci ve ikinci ters dalgaların her ikisinde, demokratik siyasal sistemlere sahip yirmi ülke, otoriter yönetim biçimlerine kaymışlardır. 1970'lerde ve 1980'lerde demokrasiye geçen otuz ülkeden kaçının, bir tür otoritarizme geri dönmesi muhtemeldir? 1980'lerde Afrika'da iki geriye dönüş gerçekleşmiştir : 1984'te Nijerya ve 1989'da Sudan. Bunlar istisnai durumlar mıdır, yoksa yeni demokratik yönetimlerde çok daha yaygın bir çöküşün ilk belirtileri midir?

Geleceğe ilişkin spekülasyonlar nadiren aydınlatıcıdır; geleceğe ilişkin tahminler ise çoğu zaman insanı utandırır. Daha önceki bölümlerde, üçüncü dalgadaki demokrasiye geçişlerin,

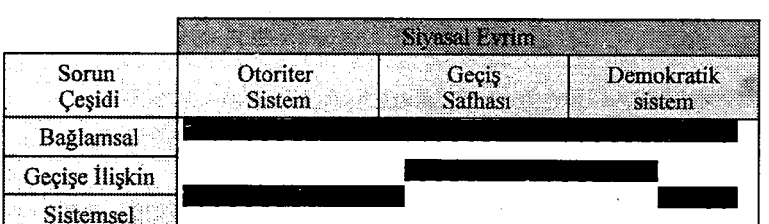
nesi, niçini ve nasılı incelenmiştir. Bu bölüm, şunları tahlil etmek suretiyle, bu ampirik yaklaşımı devam ettirmektedir: (1) yeni demokrasilerin karşılaştıkları iki önemli geçiş sorunu; (2) demokratik siyasal kurumların ve demokratik bir siyasal kültürün geliştirilmesinin gerektirdiği adımlar; ve (3) demokrasinin pekişme olasılığını muhtemelen etkileyebilecek olan faktörler.

Ülkeler, yeni demokratik siyasal sistemleri geliştirip pekiştirirken, üç türlü sorunla karşılaşmışlardır. *Geçiş sorunları,* doğrudan doğruya rejimin otoritarizmden demokrasiye dönüştürülmesi olgusundan kaynaklanmıştır. Bunlar arasında, yeni anayasa ve seçim sistemlerinin kurulması, otoritarizm yanlısı devlet görevlilerinin ayıklanarak yerlerine demokratik görüşlülerin getirilmesi, demokrasiye uygun olmayan kanunların kaldırılması veya değiştirilmesi, gizli polis gibi otoriter kurumların kaldırılması veya kökten değiştirilmesi ve eski tek-parti sistemlerinde parti ile devletin mallarının, fonksiyonlarının ve personelinin birbirinden ayrılması vardır. Birçok ülkede iki önemli geçiş sorunu, (1) insan haklarını açıkça çiğnemiş olan otoriter görevlilere nasıl davranılacağı, yani «işkenceciler sorunu» ve (2) ordunun siyasete karışmasının nasıl azaltılacağı ve profesyonel bir sivil-asker ilişkileri örüntüsünün nasıl kurulacağı, yani «pretörlük sorunu» dur.

İkinci bir sorunlar kategorisi, *bağlamsal sorunlar* olarak adlandırılabilir. Bunlar, toplumun mahiyetinden, onun ekonomisinden, kültüründen ve tarihinden kaynaklanır ve, yönetim biçimi ne olursa olsun, bir ölçüde bütün ülkeye yaygın bir biçimde bulunurlar. Otoriter yöneticiler bu sorunları çözmüş olmadıkları gibi, çok büyük olasılıkla demokratik yöneticiler de çözecek değillerdir. Bu sorunlar geçiş olayının ortak sorunları olmayıp, bireysel ülkelere özgü bulunduklarından, ülkeden ülkeye elbette değişiklik göstermişlerdir. Ancak, üçüncü dalga demokrasilerinde yaygın olanlar arasında ayaklanmalar, cemaat çatışmaları, bölgesel düşmanlıklar, yoksulluk, sosyo-ekonomik eşitsizlik, enflasyon, dış borç ve düşük ekonomik büyüme hızı yer almaktadır.

Yorumcular çoğu zaman, bu unsurların yeni demokrasilerin pekişmeleri açısından oluşturduğu tehdidi vurgulamışlardır. Oysa gerçekte, ekonomik gelişme düzeyinin düşüklüğü dışında, bir ülkenin bağlamsal sorunlarının sayısı ve ciddiyeti, o ülkenin demokrasiyi pekiştirmedeki başarı ya da başarısızlığıyla ancak mütevazi ölçüde ilişkili görünmektedir.

Nihayet, yeni demokrasiler pekişip belli bir istikrar kazandıkça, bu sefer demokratik bir sistemin işleyişinden kaynaklanan *sistemsel sorunlarla* karşılaşırlar. Otoriter siyasal sistemler, karar vermenin aşırı konsantrasyonu, etki-tepki mekanizmasının eksikliği, performans meşruluğuna bağımlılık gibi, kendilerine özgü mahiyetlerinden doğan sorunlardan sıkıntı çekerler. Tıkanmalar, kararlara varamama, demagojinin etkisinde kalma, yerleşik ekonomik çıkarların egemenliği gibi diğer bazı sorunlar ise, özellikle demokratik sistemlere özgü sorunlardır. Bu sorunlar, uzun süreli demokrasilerde var oldukları gibi, yeni üçüncü dalga demokrasileri de bunlara karşı bağışık olacak değillerdir. Bu üç sorun tipinin zamanlaması, Şekil 5.1'de şematik olarak gösterilmiştir.

Şekil 5.1. Üçüncü Dalga Ülkelerinin Karşısındaki Sorunlar

Bu bölümün izleyen kesimlerinde işkencecilerle askerlerin yarattığı sorunlar ele alınmakta, daha sonra bağlamsal sorunların pekişme sürecindeki rolü tartışılmaktadır. Bir demokrasinin işleyişinden doğan sistemsel sorunlar, bir bakıma, geniş ölçüde bir pekişme sonrası olgusu olduğundan, bunların tahliline çalışılmamıştır.

İŞKENCECİ SORUNU: KOVUŞTUR VE CEZALANDIR MI, AFFET VE UNUT MU?

- Yeni demokrasiler, başka sorunlar yanında, otoriter sistemin sembolleri, doktrinleri, örgütleri, kanunları, memurları ve liderleri hakkında ne yapılacağına da karar vermek zorundadır. Bu sorunların altında çoğu zaman, temel ulusal kimlik ve siyasal meşruluk sorunları yatar. Ortak bir sorun, geçmiş rejimin görevlilerince işlenmiş suçlara ilişkindir[2]. Birbirini izleyen demokratik yönetimler, önceki yönetim görevlilerinin yeteneksizliklerini, yolsuzluklarını ve sahtekarlıklarını açığa vurma ve kovuşturma fırsatını ele geçirirler. Otoriter yönetimlerin yerine geçen demokratik yönetimler ise, çok daha ciddi, duygu-yüklü ve siyasal bakımdan hassas bir sorunla karşılaşmışlardır. Demokratik yönetim, otoriter rejimlerin görevlilerince işlenmiş ağır insan hakları ihlalleri - cinayet, adam kaçırma, işkence, ırza geçme, yargısız tutuklama- ididalarına karşı nasıl tepki göstermelidir? Uygun hareket tarzı, kovuşturmak ve cezalandırmak mıdır, yoksa affetmek ve unutmak mıdır?

1970'lerin ve 1980'lerin otoriter rejimleri, bu sorunun doğması için yeterince sebep yaratmışlardır. Askeri yönetim yıllarında hemen hemen 9.000 Arjantinli ortadan kaybolmuş, muhtemelen güvenlik kuvvetlerince öldürülmüş, diğer birçokları da kaçırılmış ve işkence görmüştür. Uruguay, askeri yönetim yılları boyunca, bir tahmine göre, dünyada siyasal tutuklu oranı en yüksek ülke olmuştur. Her 50 Uruguaylı'dan biri, şu veya bu zamanda tutuklanmış ve birçoğu işkence görmüştür. Yaklaşık 200 kişi ortadan kaybolmuş, ya da tutukluluk sırasında öldürülmüştür. Yunanistan'da işkence ya da başka tür kötü muamele görenlerin sayısı, görünüşe göre yüzleri bulmuştur. Şili'de yaklaşık 800 sivil, 1973 darbesi sırasında veya onun hemen ardından, bir 1.200 kişi de daha sonra öldürülmüştür. 1979'da bir

af ilan edildiğinde 7.000 siyasal tutuklu hapisten salıverilmiştir. Ceausescu rejimi binlerce Romanyalının temel insan haklarını ihlal etmiş, gerek sağcı gerek solcu Orta Amerika diktatörlükleri de, kendi halklarına, özellikle ırksal azınlıklara karşı benzer bir merhametsizlikle davranmıştır. Brezilya'da bile, 1966 ile 1975 arasında şehir gerillalarına karşı savaşta 81 sivil öldürülmüş, 45'i de ortadan kaybolmuştur[3]. Belirli bireylere karşı girişilen eylemlere, bazen, Kore ve Yunanistan'daki Kwangju ve Politeknik öldürmelerinde olduğu gibi, göstericilere karşı kütlesel şiddet de eklenmiştir.

Yirminci yüzyıl sonları otoriter yönetimlerin bu eylemleri, daha önceki otoriter rejimlerin eylemlerinden pek farklı değildir. Bunların davranışları, özellikle 1970'lerde insan haklarına karşı küresel ilginin gelişmesi nedeniyle, kendi toplumlarında temel bir sorun haline gelmiştir. Bu ilgi, ABD Kongresinin insan haklarına ilişkin kanunlarında; Uluslararası Af Örgütü, Freedom House, Americas Watch ve AGİK'la ilişkili örgütler gibi insan hakları örgütlerinin ortaya çıkışında; devletler arası insan hakları örgütlerinin daha aktif rolünde, ve Carter yönetiminin insan haklarını dünya gündemine sokmaktaki başarısında ifadesini bulmuştur. Bunun sonucu olarak, bir kez demokratik yönetimler iktidara geldiklerinde, çoğu zaman cezalandırma çabalarının kendi toplumlarında hiç emsali olmasa bile, insan hakları ihlallerine karşı harekete geçmekten kaçınamamışlardır.

İnsan haklarının temel önemi, otoriter görevlilere karşı ileri sürülen suçlamaların mahiyetinde kendisini göstermektedir. Yunan askeri rejiminin liderleri, bir hükümet darbesi yapmakla suçlanmış ve vatana hiyanetten mahkûm olmuşlardır. Hemen hemen bütün diğer ülkelerde ise, suçlamalar ve cezalandırmalar, bireylerin öldürülmesi, kaçırılması ve işkence görmesiyle ilgilidir. Birçok ülkelerde otoriter sistemin kurulması geniş halk desteğine dayanmıştı; dolayısıyle insanları böyle bir sistemi yaratmaktan ötürü kovuşturmak siyasal bakımdan sıkıntı yaratıcı ve güçtü. İnsan haklarına karşı duyulan küresel ilgi, öfkenin odağını,

rejimin yasa dışılığına değil, onun görevlilerinin yasa-dışı eylemlerine çevirdi. Otoriter görevliler, anayasal demokrasiyi öldürdükleri için değil, bireyleri öldürdükleri için kovuşturuldular.

Ağır insan hakları ihlallerinin vukubulduğu ülkelerde, demokratik rejimin ne yapması gerektiği konusunda büyük tartışmalar oldu. Bu suçları işleyenlerin kovuşturulması ve cezalandırılması lehinde şu iddialar ileri sürüldü:

(1) Gerçek ve adalet bunu gerektirir; halef rejimin insanlığa karşı aşağılık suçları cezalandırması, onun için ahlâki bir görevdir.

(2) Kovuşturma, kurbanlara ve ailelerine karşı ahlaki bir borçtur.

(3) Demokrasi hukuka dayanır; ne yüksek görevlilerin, ne askerlerin, ne polis memurlarının hukukun üzerinde oldukları gösterilmelidir. Demokratik yönetimin af önerisini eleştiren bir Uruguaylı hâkimin dediği gibi, «demokrasi sadece düşünce hürriyeti, seçim yapma hakkı, v.b. değildir. Demokrasi, hukuk devletidir. Hukukun eşit uygulanması olmazsa, demokrasi ölür. Hükümet, karısı tarafından aldatılan bir koca gibi hareket ediyor. Kendi bunu biliyor, herkes biliyor, fakat o herşeyin mükemmel olduğunda ısrar ediyor ve her gün, gerçekle karşı karşıya gelmemesi için dua ediyor; çünkü o zaman birşeyler yapması gerekecektir»[4].

(4) Kovuşturma, güvenlik görevlilerini gelecekteki insan hakları ihlâllerinden caydırmak bakımından gereklidir.

(5) Kovuşturma, demokratik sistemin yaşayabilirliğini sağlamak açısından zorunludur. Eğer ordu ve polis kuruluşları, siyasal nüfuz veya darbe tehdidi yoluyla kovuşturmayı önleyebiliyorlarsa, o ülkede demokrasi gerçekte yok demektir ve demokrasiyi kurma mücadelesinin devam etmesi gerekir.

(6) Kovuşturma, demokratik değer ve normların üstünlüğünü belirtmek ve halkı bunlara inanmaya teşvik etmek bakımından gereklidir. «Büyük suçlar soruşturulup cezalandırılmadıkça, güven gerçek anlamda gelişmez, demokratik normlar tüm toplumda kök salamaz ve dolayısıyle demokrasinin gerçek anlamda pekişmesi söz konusu olamaz»[5].

(7) Otoriter suçların çoğu kovuşturulmasa bile, en azından, suçların kapsamını ve sorumluların kimliğini açığa vurmak ve böylece tam ve tartışılmaz bir resmî belge meydana getirmek gereklidir. Hesap sorma ilkesi, demokrasinin asli unsurudur; hesap sorma, «gerçeğin ortaya çıkarılmasını» ve şunlar üzerinde ısrar edilmesini zorunlu kılar: «insanlar daha yüksek bir iyilik uğrunda feda edilmemeleridir; çektikleri acılar açığa vurulmalıdır; devlet ve görevlilerinin bu acıya neden olmaktaki sorumlulukları ortaya çıkarılmalıdır.»[6]

Kovuşturmaya karşı olanlar, karşıt kanıtlar ileri sürmüş- lerdir.

(1) Demokrasi, yeniden barışmaya, toplumdaki başlıca grupların geçmişteki bölünmeleri bir yana bırakmalarına dayanmak zorundadır.

(2) Demokratlaşma süreci, geçmiş kötülüklerin intikamının alınmayacağı hususunda, gruplar arasında açık veya zımnî bir anlaşmayı içerir.

(3) Birçok durumlarda gerek muhalefet grupları, gerek iktidar güçleri insan haklarını ağır şekilde ihlâl etmişlerdir. Herkes için bir genel af, bir tarafı veya ötekini ya da her ikisini kovuşturmaya çalışmaya oranla, demokrasi için daha güçlü bir temel oluşturur.

(4) Otoriter görevlilerin suçları, o zamanlar herşeyden önce terörizmi bastırmak, Marksist-Leninist gerillaları yenilgiye uğratmak ve toplumda kanun ve düzeni iade etme ihtiyacıyla haklılaştırılmıştı ve bunların eylemlerini o zaman halkın çoğunluğu desteklemişti.

(5) Otoriter rejimlerin işledikleri suçların sorumluluğunu toplum içindeki birçok kişiler ve gruplar paylaşmıştır. Vaclav Havel'in dediği gibi, «hepimiz totaliter sisteme alıştık ve onu değişmez bir gerçek gibi kabul ettik, böylece de onun sürüp gitmesine yardımcı olduk. Diğer bir deyimle - hepimiz elbette değişik ölçülerde olmakla beraber - totaliter mekanizmanın yaratılmasından sorumluyuz. Hiçbirimiz onun sadece kurbanı değiliz; hepimiz ondan sorumluyuz»[7].

(6) Yeni demokrasiyi sağlam bir temel üzerine oturtmak için af zorunludur. Kovuşturma lehinde hukuki ve ahlaki bir görüş ileri sürülebilse bile, istikrarlı bir demokrasi yaratma yolundaki ahlâki zorunluluk karşısında bu ikinci planda kalır. Demokrasinin pekişmesi, bireylerin cezalandırılmasından önde gelmelidir. Ya da Uruguay Başkanı Sanguinetti'nin dediği gibi, «hangisi daha hakçadır - bugün insan haklarının güvence altında olduğu bir ülkede barışı pekiştirmek mi, yoksa bu barışı tehlikeye düşürecek geriye dönük bir adalet aramak mı?»[8]

Üçüncü dalga ülkelerindeki otoriter suçların kovuşturulması lehindeki ve aleyhindeki görüşler, özetle bunlardır. Uygulamada ne olduğu, ahlaki ve hukuki düşüncelerden pek az etkilenmiştir. Bunu hemen tümüyle, demokratlaşma sürecinin mahiyeti ve geçiş sırasında ve sonrasında siyasal iktidarın dağılım tarzı belirlemiştir. Sonuçta, üçüncü dalga ülkelerinde demokrasinin işleyişi, otoriter suçluların kovuşturulup cezalandırılması çabalarını engellemiştir. Az sayıda bazı ülkelerde, az sayıda kişiye hızlı adalet

uygulanmış, hemen hemen hiçbir ülkede etkin bir kovuşturma ve cezalandırma gerçekleşmemiştir. 1990'dan önce demokratlaşan ülkeler arasında sadece Yunanistan'da, çok sayıda otoriter görevli, anlamlı bir yargılama ve cezalandırmaya tâbî tutulmuştur.

Sorunun duygusal yoğunluğu ve ona ilişkin ateşli tartışmalar nazara alındığında, bu sonuç nasıl açıklanabilir?

Bir defa, 1990 öncesi demokratlaşmaların hemen yarısı, mevcut otoriter rejimlerin yöneticilerince başlatılmış ve yönlendirilmiş dönüşümlerdi. Genellikle bu liderler, çoğu zaman eski tutucu liderlerin yerini almış olan demokratik reformculardı. Tutucu liderler, elbette işledikleri suçlardan dolayı kovuşturulmak istememişlerdir. Reformcular, tutucuları demokratlaşma sürecine razı etmek istediklerinden, onlara gelecek demokratik rejim tarafından cezalandırılmayacakları güvencesini vermek, bunu sağlamak bakımından zorunluydu. Üstelik, reformcuların tutucuların yerine iktidara geçebildikleri otoriter rejimler, muhtemelen, tutucuların acı sona kadar iktidarda kaldıkları rejimler kadar çok sayıda ve iğrenç insan hakları ihlâllerinden sorumlu değillerdi. Dolayısıyle, demokrasiye dönüşümü başlatmış olan hemen her otoriter rejim, aynı zamanda bu sürecin bir parçası olarak bir af da ilân etmiştir. Normal olarak bu aflar, ister rejim görevlileri, ister muhalefet mensupları tarafından işlensin, belli bir dönem sırasında işlenmiş olan her türlü suça uygulanmıştır. Brezilya ve Şili rejimleri 1979'da bu tür aflar çıkarmışlardır. Guatemala aynı şeyi 1986'da yapmıştır. Türk generalleri, 1983'te demokratik bir yönetimin seçilmesine izin vermeden önce, kovuşturmadan bağışıklıklarını güvence altına almışlardır.

Bu ve diğer dönüşüm örneklerinde otoriter rejimler, af çıkarmakla yalnız kendi çıkarlarına uygun hareket etmiş olmakla kalmamışlar, aynı zamanda bu aflara bağlı kalınmasını sağlayacak güce de sahip olmuşlardır. Bunun sonucu olarak, yerlerine geçen demokratik rejimlerin gerçek demokrasiler olmadıkları, çünkü otoriter rejimlerde suç işleyenleri adalet önüne getirecek güçten yoksun oldukları iddiasında bulunulabilir ve bulunul-

muştur. Mesela Guatemala'da ordu, 1986 Ocağında iktidarı demokratik şekilde seçilmiş, sivil başkan Vinicio Cerezo'ya devretmeden dört gün önce kendisi için bir af ilân etmiştir. Cerezo affı kabul etmiş, daha da genişletmiş ve eğer askeri rejim sırasında vukubulmuş görünüşte çok sayıdaki insan hakları ihlâllerinden dolayı herhangi bir Guatemalalı askeri kovuşturduğu takdirde başkanlığının pek uzun sürmeyeceğini açıkça itiraf etmiştir. Bu yüzdendir ki, Cerezo yönetiminin «demokratik bir yönetim, hattâ demokrasiye geçmekte olan bir yönetim olmadığı» ileri sürülmüştür[9].

Şili'de Pinochet-sonrası rejim hakkında da aynı suçlamada bulunulabilir ve bulunulmuştur. 1989 seçimlerinde başkanlık için Patricio Aylwin'i desteklemiş olan çok-partili koalisyon, 1979 af kanununu ilga etmek ve cinayet ve diğer şiddet suçlarının kovuşturulmasındaki on yıllık zaman aşımı süresini bir yıl için askıya almak üzere kanun çıkarılmasını öngören bir program kabul etmiştir. Şili'nin askeri liderleri, bu yönde çaba gösterilecek olursa, sonuçlarının kötü olacağı uyarısında bulunmuşlardır. 1989 Ekiminde daha henüz başkanken General Pinochet, şu açıklamayı yapmıştır : «Adamlarımdan bir tanesine dokundukları gün, bu devlet hukukunun sonu olur». Şili hava kuvvetleri komutanı General Fernando Matthei, on yıldır Pinochet ile mücadele etmiş ve demokrasiye daha hızlı geçilmesi gereğini savunmuştu. Buna rağmen, 1989 yılında, af kanununu ilga çabalarının bu süreci tehdit edeceği yolunda uyarıda bulunmuştur. Silahlı kuvvetler kovuşturmayı «kabul etmeyeceklerdir : Eğer bizi Arjantin'deki gibi sanık sandalyesine oturtmaya kalkışırlarsa, bunun çok vahim sonuçları olur». Solcu muhalefet liderleri, kovuşturmanın mümkün olduğunda ısrar etmişlerse de, ılımlı demokratik liderler yalnızca soruşturmaların uygun olacağını vurgulamışlardır. Başkanlığa geçmesinden bir kaç gün önce Aylwin, orduya güvence vermek için büyük çaba harcamış ve şunları söylemiştir : «Aklımda bir yargılama düşüncesi yok... Yargılamaları teşvik etmek niyetinde değilim. General Pinochet'yi ve hiç kimseyi te-

dirgin etmek ve düşmanlığını çekmek eğiliminde değilim»[10]. Bu ulusal barışma temasına uygun olarak Aylwin, iktidarı devralır almaz, Pinochet rejimince hapsedilmiş fakat şiddet eylemlerinde bulunmamış olan siyasal tutukluları serbest bırakmıştır.

Bir demokratik sistemin kurulması, daima, siyasal bakımdan güçlü gruplar arasında hükümetin ne yapabileceği ve ne yapamayacağı konusunda uzlaşmaları içerir. 1950'lerin sonlarında Venezüela demokrasisinin kurulması, Kilisenin ayrıcalıklarına riayet edilmesi, özel mülkiyete saygı gösterilmesi ve toprak reformu yapılması konusunda taahhütlerde bulunulmasını gerektirmiştir. Sonuçta ortaya çıkan siyasal sistem, bu kısıtlılıklar yüzünden demokratik sayılmayacak mıdır? Hükümet, daha önceki otoriter rejimin suçlularını kovuşturacak güce veya iradeye sahip olmadığı için, bir sistem demokrasi dışı mı sayılacaktır? Eğer öyleyse, dönüşüm yoluyla kurulmuş hiçbir demokratik sistem demokratik değildir, çünkü elbette hiçbir otoriter lider, sonuçta kendilerinin veya ortaklarının kovuşturulacağım ve cezalandırılacağını tahmin ediyorsa, sistemini demokratikleştirmez. Dönüşümleri gerçekleştirebilecek kadar güçlü olan hükümetler, bu bedeli ödeyecek kadar da güçlüdür. Öyle olmasalardı, 1990 öncesi üçüncü dalga dönüşümlerinin belki yarısı gerçekleşmezdi. Bu gibi durumlarda affı reddetmek, en yaygın demokratlaşma şeklini dışlamak demek olur.

Gücünü koruyarak sahneden çıkmak yerine zayıflıkları nedeniyle yerlerini terkeden otoriter rejimlerde durum tamamen farklıdır. Normal olarak bu rejimler sonlarını tahmin etmemişler ve dolayısıyle af çıkarmak suretiyle mensuplarını korumaya çalışmamışlardır. Bunun en kayda değer istisnası, General Bignone'nin cuntanın devrilişinden demokratik bir yönetimin seçilişine kadar onaltı ay süreyle başında bulunduğu ara askeri rejimdir. Bignone yönetimi, asker ve polisleri kovuşturmadan korumak için arka arkaya teşebbüslerde bulunmuş ve hepsinde başarısızlığa uğramıştır. İlkin, sivil liderlerle kovuşturmada bulunulmaması konusunda bir anlaşmaya varmaya çalışmış, bu çaba

geniş çevrelerce «alaya alınmıştır». Sonra eylemlerini haklı göstereceği ümidiyle, solcu gerillalara karşı yürütülmüş savaşa ilişkin bir televizyon programı yayınlanmış, bu da «kötü şekilde geri tepmiştir». Daha sonra, Peronist hareket içindeki muhafazakâr sendika liderleriyle gizli bir anlaşma yapmaya çalışmışsa da, bu diğer muhalefet liderlerince açığa çıkarılmış ve vazgeçilmesi gerekmiştir[11]. Nihayet, seçimlerden birkaç hafta önce Bignone yönetimi, «adi suçlar ve bunlarla ilişkili askeri suçlar»da dahil olmak üzere, teröre karşı savaş sırasında işlenmiş hemen her tür eylemden dolayı tüm asker ve polis görevlileri kovuşturma ve soruşturmadan bağışık tutan bir «Ulusal Barışı Sağlama Kanunu» çıkarmıştır. Af, tutuklanmış ve mahkûm edilmiş olmayan, yurt dışına kaçmış da bulunmayan az sayıda, belki bir düzine, teröriste de uygulanmıştır. Bu kanun, bütün muhalif siyasal liderlerce derhal reddedilmiştir. Demokratik yönetim, 1983 Aralığında iktidarı devraldıktan iki hafta sonra, af kanununu ilga etmiştir.

Çöken ya da devrilen otoriter yönetimlerin görevlileri, cezalandırmaya hedef olmuştur. Bernard Coard ve Grenada komünist rejiminin diğer onüç lideri, ABD askeri kuvvetlerince iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, cinayet ve diğer suçlardan uzun hapis cezalarına mahkûm olmuşlardır. Noriega, uyuşturucu suçlamasıyla ABD'ne götürülmüş olmasaydı, kendi ülkesinde çeşitli suçlamalarla karşılaşacaktı. Ceausescu'lar hayli dermeçatma bir adaletle karşılaşmışlardır. Corazon Aquino, seçilmesinden önce Marcos'u kovuşturma ile tehdit etmiş, o da sürgüne kaçarak bundan kurtulmuştur. Honecker ve yardımcıları başta yaşlılık ve hastalık nedeniyle ciddi bir cezalandırmayı geçiştirmişlerse de, 1990 sonunda Honecker, Berlin Duvarından kaçmaya çalışan Doğu Almanların öldürülmesini emretmekle suçlanmıştır.

Otoriter suçluları kovuşturma ve cezalandırma yolunda en kapsamlı ve ciddi çabalar, Yunanistan ve Arjantin'de gösterilmiştir. Bu iki ülkedeki durum, yüzeyde oldukça benzer gibi görünmektedir. Her iki yönetim, ciddi insan hakları ihlallerinden

açıkca suçluydu. Her iki yönetim, dış çatışmalarda askerî hüsrana uğradıktan sonra yıkıldı. Her iki örnekte de, onların yerine geçen demokratik yönetimler tek partinin tam denetimindeydi ve başlarında halkça çok sevilen ve sayılan bir lider vardı. Gene her iki örnekte demokratik yönetimin seçilmesi sırasında kamu oyunun ezici çoğunluğu, insan hakları ihlâllerinden suçlu olanların kovuşturulup cezalandırılmasını destekliyordu. Bir tahlilcinin belirttiği gibi Yunanistan'da bu, «halkın dileklerinin en hassas ve patlamaya müsait olanıydı»[12]. Arjantin hakkında da aynı şeyler söylenebilir. Her iki yeni yönetim, insan hakları ihlalleriyle uğraşmak üzere bir program oluşturarak, halkın isteğine ve ahlâkın emrine cevap vermeye çalıştılar.

Her iki yönetim, bu politikaları oluştururken benzer sorunlarla da karşılaştılar. Kimlerin, hangi suçlardan dolayı, ne şekilde, ne zaman ve hangi mahkemeler önünde kovuşturulması gerektiğini belirlemek zorundaydılar. Colombia, Venezüela, Filipinler ve Romanya'daki kişisel diktatörlükler devrildiğinde, kovuşturma ve cezalandırma büyük ölçüde, diktatör, ailesi ve yakın çalışma arkadaşlarıyla sınırlı kalmıştı. Bir askeri rejimin yerine başka bir rejimin geçmesi, daha güç bir sorun doğurdu. Gerek Arjantin'de, gerek Yunanistan'da askeri yönetimin üst liderlerini kovuşturmanın zorunlu olduğu açıktı. Ancak kovuşturma, asker ve polis hiyerarşilerinin ne kadar altlarına inmeliydi? Alfonsin yönetimi suçluluk ihtimali olanları üç kategoriye ayırmak suretiyle bu soruna çare bulmaya çalıştı.

(1) İnsan haklarının ihlali için emir vermiş olanlar;

(2) Emirleri yerine getirmiş olanlar;

(3) İnsan haklarını, kendilerine emredilen eylemin ötesinde ihlal etmiş olanlar.

Yönetimin politikalarına göre (1) ve (3)'üncü kategorilere giren asker ve polis görevliler suçlanacak ve yargılanacaklardı; (2)'nci kategoridekiler ise, ancak kendilerine verilen emirlerin açıkça gayrimeşru olduğunu bildikleri takdirde yargılanacaklardı.

Dolayısıyle, Alfonsin ve Karamanlis hükümetlerinin karşılaştıkları durumlar çok benzer nitelikteydi ama, iki hükümetin ulaştığı sonuçlar çok farklıydı. 1975 Ağustosuna gelindiğinde, yani Karamanlis'in başbakan seçilmesinden dokuz ay sonra, askeri yönetimin 18 üst görevlisi suçlanmış, yargılanmış ve vatana hiyanetten mahkûm olmuş bulunuyordu. Bunu hemen izleyen ilk işkence dâvasında 32 askeri polis görevlisi (14 amir ve 18 polis memuru) hakkında dâva açıldı ve 16'sı mahkûm oldu. 1975'teki diğer üç ordu, donanma ve polis davasında, daha sonra 1976 sonlarındaki iki dâvada ve Politeknik katliâmına ilişkin olarak askeri yönetimin üst liderlerinin yargılanmalarında yeni mahkûmiyet hükümleri ve hapis cezaları verildi. Toplam olarak tüm Yunanistan'da öyle anlaşılıyor ki, 100 ile 400 arasında işkence yargılaması gerçekleşti ve bu yargılamalarda çok sayıda kişi insan hakları ihlâllerinden dolayı mahkum oldu[13]. 1976 sonunda, yani demokratik yönetimin iktidara gelişinden iki yıl sonra, adalet büyük ölçüde yerine getirilmiş ve Yunan politikasındaki kovuşturma ve cezalandırma sorunu halledilmişti.

Arjantin'deki insan hakları ihlalleri, Yunanistan'da olduğundan mutlak ve nisbî olarak çok daha büyük ölçüdeydi. Alfonsin'in atadığı soruşturma komisyonu, güvenlik güçlerinin en az 8.000 kişiyi «şiddet yoluyla ortadan yok ettikleri, 340 gizli tutuklama ve işkence merkezinden oluşan bir şebekeyi yönettikleri, komisyonca adları belirtilen 200 civarında görevlinin bu eylemlere doğrudan doğruya karışmış olduğunun belirlendiği ve daha birçoklarının da baskı eylemlerine katılmış olduğu sonucuna varmıştır»[14]. Alfonsin'in iktidara gelmesini izleyen yedi yıl boyunca, insan hakları ihlâllerinin nasıl çözüleceği sorunu, Arjantin politikasında huzursuzluk ve bazen çalkantılar yaratmış, en az üç askeri darbe teşebbüsüne neden olmuştur. Sonuç olarak, toplam 16 görevli (yönetici askeri cunta üyeleri dahil) yargılanmış ve 10'u insan hakları ihlâllerinden dolayı hüküm giymiştir. Yunanistan'ın aksine, Arjantin'deki kovuşturma ve cezalandırma çabaları ne adalete, ne demokrasiye hizmet etmiş, bunun yerine ahlaki ve

siyasal bir perişanlığa yol açmıştır. 1990'da bu sorun, Arjantin politikasında halâ derin bölünme yaratan bir faktördü. Arjantin, bir yanda otoriter suçluları kovuşturma çabalarının neden olduğu toplumsal travmanın, öte yanda onların işlemiş oldukları korkunç suçların yarattığı toplumsal ve kişisel travmanın anılarıyla yaşıyordu.

Arjantin'le Yunanistan arasındaki fark nasıl açıklanabilir? Bunun sebebi kısmen, Arjantin'de ciddi bir iç güvenlik tehdidinin mevcut olmuş bulunması, askeri cuntadan önceki Peroncu hükümetin orduya teröristleri «ortadan kaldırma» emrini vermiş olması ve Arjantin halkının geniş kesimlerinin de, ordunun bu görevi başarıyla yerine getirmede kullandığı acımasız taktikleri sessizce kabul etmiş hatta bir ölçüde onaylamış olmasıydı. Yunan ordusunun işlediği daha sınırlı insan hakları ihlallerinin, haklılaştırıcı nedenleri de daha azdı. Üstelik Yunan askeri rejimi, daha yüksek rütbeli subayların değil, albayların rejimiydi. Dolayısıyla Yunan ordusunun bazı unsurları, hükümetin kovuşturma çabalarını destekledi; oysa Arjantin ordusu, aralarındaki farklar ne olursal olsun, bu çabalara tek vücut halinde karşı çıktı Ancak bu faktörler, sorunun çözümünde Yunanlıların gösterdikleri başarıyla Arjantinlilerin uğradıkları başarısızlık arasındaki farkın yalnız bir bölümünü açıklamaktadır. Çok daha önemli olan, iki hükümetin politikaları ve stratejileridir.

Karamanlis iki şey yaptı. Bir defa, halkın desteğinin en büyük olduğu anda çabuk davrandı. Onun politikası, «hızlı, kararlı, inandırıcı, fakat aynı zamada sınırları çizilmiş ve kontrollu bir cezalandırma» politikasıydı[15]. 1974 seçimleriyle iktidarı onaylanan Karamanlis, insan haklarını çiğnemiş olanlar için kovuşturma plânları hazırladı. 1975 Şubatında kendisine karşı girişilen ciddî bir darbe teşebbüsü, böyle bir eyleme verilen desteği büyük ölçüde arttırdı. Bunun halkta yarattığı tepkiden yararlanan Karamanlis, suçlamaları ve yargılamaları normal sivil mahkemelerde süratle yürüttü; öyle ki, 18 ay içinde süreç hemen hemen tamamlanmıştı. İkincisi Karamanlis, subay kadrosuna, kendilerine

kurum olarak meydan okumadığı yolunda güvence verdi. Onun, «subay kadrosunu eleştirilerden koruma politikası ve onların profesyonel dilek ve ihtiyaçlarına karşı duyarlığı, aktif görevdeki subayların muhtemel bir tepkisini önledi. Cunta ileri gelenlerine karşı, normal hukuki usuller içinde ve halkın heyecanı yatıştıktan sonra yürütülen sınırlı temizlik de, subay kadrosundaki endişeleri büyük ölçüde ortadan kaldırdı». Böylece Yunan politikasında işkenceciler sorunu, ondört yıl boyunca hemen tümüyle ortadan kalktı; ancak 1990 Aralığında muhafazakar hükümetin, hapisteki sekiz cunta üyesinden yedisini affedeceğini açıklamasıyla, kısa bir süre için yeniden canlandı. Bununla birlikte, halkın tepkisi ve söylendiğine göre Cumhurbaşkanı Karamanlis'in kararnameyi imzalamayı reddetmesi üzerine, hükümet hemen tutumunu değiştirdi[16].

Arjantin'de kovuşturma çabalarının başarısızlığa uğraması ve bunun Arjantin demokrasisi için doğurduğu ciddi krizler, büyük ölçüde Alfonsin hükümetinin politikalarından kaynaklanmıştır. Bu politikalar, insan haklarını çiğnemiş olanların yargılanıp cezalandırılmasında büyük bir gecikmeye yol açmış ve orduyu bu sürece karşı direnmeye teşvik etmiştir. Zaman geçtikçe, halkın öfkesinin ve kovuşturmaya verdiği desteğin yerini kayıtsızlık almış, ordu da 1982-1983'teki aşağılanışından sonra nüfuzunu ve itibarını yeniden kazanmıştır.

Alfonsin, iktidarı devralır almaz, Bignone hükümetinin çıkardığı affı kaldırmış, romancı Ernesto Sabato'nun başkanlığında askeri suçları soruşturmak üzere sivil bir komisyon kurmuş, dokuz üst düzey subay hakkında kovuşturma başlatmış ve tüm asker ve polis hiyerarşisi içinde insan haklarını çiğnemiş olanların kovuşturulmalarına imkan veren kanunun kabulünü sağlamıştır. Bu eylemler, ordu içinde korku, endişe ve muhalefet yaratmıştır. Ancak öte yandan Alfonsin, insan hakları ihlalleriyle suçlanan askerlerin önce askeri mahkemelerde yargılanacaklarına dair bir kanun da çıkartmıştır Böylece, orduya kovuşturmaları engellemek için önce bir gerekçe, sonra da araç sağlamıştır.

Dokuz general ve amiralin dâvası, 1984 başlarında Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyinin önüne gelmiştir. Sekiz ay sonra Eylülde Konsey, cunta üyelerinin eylemlerinde "eleştirilebilecek bir şey" bulmadığını açıklamıştır. Bunun üzerine dâva sivil Federal İstisnaf Mahkemesine havale edilmiştir. Buradaki yargılama bir yıl daha sürmüş ve 1985 Aralığında cunta üyelerinden beşini mahkum eden, dördünü de beraat ettiren bir hükümle sonuçlanmıştır. 1986'da yedi yüksek rütbeli subay daha suçlanmış ve sonuçta bunlardan beşi, insan hakları ihlallerinden dolayı hüküm giymiştir. Bu arada başka birçok subaya karşı soruşturmalar yürütülüyor ve iddianameler hazırlanıyordu.

1984 ve 1985'teki kamu oyu yoklamaları, özellikle en yüksek askeri komutanlar hakkında kovuşturmada bulunulmasının yaygın destek gördüğünü gösteriyordu. Ne var ki, bu konudaki ilgi de sönmeye başladı. Alfonsin'in iktidara geçmesinden bir yıl sonra, «birçok Arjantinlinin daha şimdiden *desaparecidos*'a (ortadan kaybolanlar, Ç.N.) karşı ilgilerini yitirmekte olabilecekleri» ifade edildi. Kovuşturma lehindeki gösteriler de daha ufalmıştı. Bir aktivist «biz hep aynı türden insanlarız» diye şikayet ediyordu[17]. Kamu oyu değişiyor, ordunun direnişi artıyordu; nihayet 1986 Aralığında Alfonsin, yeni dâvaların açılmasını yasaklayacak bir *punto final* ya da "nokta koyma" kanunu önerdi. İnsan hakları grupları bu öneriye karşı çıktılar, fakat Arjantinlilerin çoğu kayıtsızdı; tasarıya karşı 24 saatlik bir gösteri düzenleme çabası başarısızlığa uğradı. Kongre tasarıyı kabul etti ve birçoğu faal görevde bulunan 200 civarında subaya karşı kanunun koyduğu tarihten önce dâva açıldı. Ordu, bunların yargılanmasına şiddetle karşı çıkacağını açığa vurdu. Öte yandan da, en önde gelen kovuşturma yanlısı grup, Plaza de Mayo Anaları bölündü ve haftalık yürüyüşleri, "çoğu yanlarında kocaları, çocukları ve torunları da olan, yaşlı akrabaların ya da eski arkadaşların toplantılarına benzemeye başladı»[18].

1987 Nisanında bir subayın zorla mahkemeye getirilmesi çabası, Paskalya Ayaklanması diye bilinen olaya yol açtı; iki

üsteki ordu birlikleri isyan ettiler ve hükümetten bazı isteklerde bulundular. Alfonsin, isyancıları teslim olmaya zorlamayı başardı ama, başlıca isteklerine de boyun eğdi. Kara kuvvetleri kurmay başkanını azletti ve insan hakları gruplarının şiddetli itirazlarına rağmen, bir avuç emekli subay dışında herkes hakkında kovuşturmayı pratik olarak önleyen bir «itaat yükümlülüğü» kanunu çıkarttı. 1988 Ocak ve Aralığında yeni askeri isyanlar bastırıldıysa da bunlar, kovuşturmalardan vazgeçme hususunda hükümeti daha büyük baskı altına soktu. 1989'da Peronist aday Carlos Menem başkan seçildi. O zamana kadar Peronist parti orduyla yakın ilişkiler geliştirmişti; Menem, af yandaşlarından birini savunma bakanı, askeri isyancıların gözdesi bir kişiyi de kara kuvvetleri kurmay başkanı olarak atadı. 1989 Ekiminde Menem, 60 gerillayı ve hâlâ hapiste olan beş cunta üyesi dışında, insan hakları ihlalleriyle suçlanmış veya suçlanabilecek olan tüm asker ve polis görevlileri affetti. 29 Aralık 1990'da Menem, beş cunta üyesini, 1988'de ABD'den iade edilmiş olup 38 cinayet suçlamasından yargılanmayı bekleyen bir başka generali ve bir Montenero gerilla liderini affetti. Onu bu eylemi, yoğun bir kırgınlık, öfke ve muhalefet yarattı. Buenos Aires'te 50.000'e yakın kişi protestoda bulundu. Eski Başkan Alfonsin, «bunun, Arjantin tarihinin en acı günü» olduğunu söyledi[19].

Yunanistan'da demokratik yönetimle ordu arasındaki çatışma, hükümetin seçilmesinden üç ay sonraki bir darbe teşebbüsüyle doruk noktasına ulaştı. Arjantin'de doruğa, hükümetin seçilmesinden üç buçuk yıl sonraki bir darbe girişimiyle ulaşıldı. Yunanistan'daki darbe teşebbüsü, kovuşturmaya haklılık kazandırdı ve destek sağladı. Arjantin'deki darbe teşebbüsü, hükümeti kovuşturmadan vazgeçmeye zorladı. Alfonsin'in 1984'te kamu oyu eylemi desteklerken süratli ve kararlı şekilde hareket edememesi, insan hakları kovuşturmalarını, değişen iktidar ilişkilerinin ve halk tutumlarının kurbanı haline getirdi. Sonuçta, Ernesto Sabato'nun dediği gibi, «bir cüzdan çalan adam hapse atıldı, işkence yapan serbest kaldı»[20].

Dönüşümler ve yerine geçmeler sırasında gerçekleşenlerin aksine, yer değiştirmelerde affın şartları, iktidarla muhalefet arasında açık veya zımnî görüşmelerle kararlaştırılmıştır. Meselâ Nikaragua'da Sandinistalar, bir af önerisi ileri sürmüşler, ancak demokratik muhalefetin itirazları üzerine bunda değişiklikler yapmışlardır. Kore'de Başkan Chun Doo Hwan, başkanlık için meslektaşı Roh Tae Woo'yu, şüphesiz, yedi yıllık otoriter yönetimleri boyunca yaptıkları eylemlerden dolayı kendisinin ve yakınlarının kovuşturulmayacağı varsayımıyla ve bu konudaki zımnî bir anlaşma nedeniyle desteklemişti. Oysa Roh'un seçilmesinden sonra, Chun yönetimi görevlilerinin işledikleri suçlardan dolayı hesap vermeleri yolunda istekler ortaya çıktı. Bunlar arasında özellikle Kwangju katliâmı, fakat buna ek olarak «birçok kanıtlanmış işkence, kötü muamele ve tutukluluk sırasında açıklanamayan ölüm olayları» iddiaları da vardı[21]. Muhalefet milletvekilleri, katliâmdan sorumlu tuttukları Chun ve diğer beş kişinin cezalandırılmasını istediler. 1988 ve 1989 boyunca sorun, Kore'de yoğun tartışmalara konu oldu. 1988 Kasımında Chun, halktan özür dileyerek ücra bir Budist manastırına kapandı. Bu arada, Roh hükümetiyle muhalefet arasında, soruşturmalar, kovuşturmalar ve Kwangju kurbanlarına tazminat ödenmesi ihtimali üzerinde aynı derecede yoğun müzakereler cereyan etti. Sonunda bir «arka oda anlaşması»na varıldı; buna göre, Chun, televizyonla yayınlanan bir Meclis soruşturmasında ifade verdi. Bu hayli kaba davranış muhalefeti tatmin etmediyse de, Roh'un kendi yönetimiyle geçmiş yönetim arasında ayrım yapmasına yardımcı oldu.

Nikaragua ve Kore'de iktidarla muhafelet arasındaki görüşmeler, bir hükümetin demokratik şekilde seçilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Diğer durumlarda otoriter liderlerle muhalefet liderleri arasında bir anlaşmaya yeni yönetimin seçilmesinden önce varılmıştır. Meselâ Uruguay'da ordu ile bazı siyasal liderler, demokrasiye geçiş düzenlemelerini, 1984 yazında Donanma Kulübünde müzakere etmişlerdir. Ordunun kovuşturma-

lara karşı ne ölçüde güvence almış olduğu tartışmalıdır. Daha sonraları gerek General Medina, gerek başkan Sanguinetti, sorunun hiçbir zaman tartışılmamış olduğunu söylemişlerdir. Bazı siviller, askerlere hükümetin kendilerini kovuşturmayacağı, ama özel vatandaşların dâva açmalarını da engellemeyeceği yolunda güvence verildiğini ifade etmişlerdir. Diğerleri, bu tür dâvaların da engelleneceği konusunda askerlere güvence verildiğini söylemişlerdir; muhalefetteki Blanco partisi lideri Wilson Ferreira, daha sonraları, affa karşı muhalefetinden vazgeçmesini, Donanma Kulübü görüşmelerinde (kendisi, hapiste olduğu için bunlara katılmamıştır) ordunun kovuşturmaya karşı güvence almış olduğu gerekçesiyle haklılaştırmıştır[22].

Uruguaylı generaller, yönetimlerine son vermeleri için hayli güçlü iç ve uluslararası (ABD'den ve Arjantin'le Brezilya'daki demokratlaşmalardan kaynaklanan) baskılar altındaydılar. Ama iktidardan zorla uzaklaştırılmış değillerdi. İktidardan ayrılışlarını pazarlıklar yoluyla düzenlemişler ve bir Uruguaylı köşe yazarının belirttiği gibi, "generaller, iktidarı başları dik ve bayrakları havada terkettiklerine inanmışlardı»[23]. Şüphesiz o zaman, Donanma Kulübünde kovuşturmalara ilişkin bir anlaşmaya varılmış olduğuna yaygın biçimde inanılıyordu. İnsan hakları ihlallerinin kapsamı ve ciddiyeti gözönüne alınırsa, generallerin, ya bazı güvenceler almış oldukları, ya da her iki taraf ciddi bir kovuşturmanın söz konusu olmadığını varsaydığı için, iktidarı bırakmış olmaları muhtemel görünmektedir.

Seçilmiş yönetim 1985 Martında iktidarı devraldıktan sonraki bir buçuk yıl içinde Uruguay vatandaşları, öldürme, işkence, kaçırma, ırza geçme ve diğer suç iddialarıyla 150 görevli aleyhine 38 dâva açtılar. Ordu, mensuplarının duruşmalara çıkmalarına izin vermeyeceğini açıkladı. Rejimin sonu demek olabilecek büyük bir çatışmadan kaçınmak isteyen Sanguinetti, askerler için toptan bir af önerdi; bu, ordunun hapse atmış olduğu teröristleri ve diğer siyasal hükümlüleri daha önce affetmiş bulunmasıyla kısmen haklılaştırılıyordu. Yasama organındaki mu-

halefet partileri, bu öneriyi reddettirerek, kendileri bir kısmi af planı sundularsa da, bu da reddedildi. Subayların mahkemeye çıkması gereken ilk duruşmanın tarihi 23 Aralık olarak tesbit edilmişti. Son anda muhalif siyasal liderler tutumlarını değiştirdiler; yasama organı 22 Aralıkta geceye kadar çalıştı, bir genel af teklifi kabul edildi, ilk duruşma iptal edildi, bir daha da duruşma olmadı.

Ne var ki, Uruguay'da siyasal savaş daha yeni başlıyordu. Af teklifi tartışılırken kamu oyu yoklamaları halkın yüzde 72'sinin, insan haklarını ihlâlden mahkûm olanların cezalandırılmalarını desteklediğini gösteriyordu[24]. Teklif kanunlaştıktan iki ay sonra, muhalefet politikacılarından, insan hakları aktivistlerinden, kurbanlar ve ailelerinden, din adamlarından, gazetecilerden, hukukçulardan ve diğerlerinden oluşan geniş bir koalisyon, af kanununun halkoylamasına sunulması için bir kampanya başlattı. Bu, son seçimlerdeki seçmenlerin dörtte birinin dilekçeyi imzalamasını, yani 3.000.000'dan biraz fazla olan toplam nüfus içinden 555.701 imzayı gerektiriyordu. Bu imzaları sağlama kampanyası, iki yıl boyunca Uruguay politikasına egemen oldu. Hükümet, Seçim Mahkemesi, ordu ve bazı muhalif siyasal liderler, imzaların toplanmasını ve doğrulanmasını engellemek için meşru ve gayrimeşru yollardan büyük çabalar gösterdiler. Sonunda, 1988 Aralığında Seçim Mahkemesi, halk oylaması yandaşlarının, gerekenden 187 fazla geçerli imza sağlamış olduklarına karar verdi ve Kongre, halkoylaması tarihini 16 Nisan 1989 olarak belirledi. Ordunun, kanunun ilgasına boyun eğmeyeceği yolunda pek de örtülü olmayan tehditlerinin de yer aldığı acı bir kampanyadan sonra Uruguay halkı yüzde 40'a karşı yüzde 53 oyla af lehinde oy kullandı. Bu sonuç, sorunu çözdü ama, kimseyi de tatmin etmedi. Affa karşı olanlar kaybettiler; ama öte yandan, Başkan Sanguinetti'nin dediği gibi, ortada bir "zafer duygusu" yoktu[25]. Bu, demokratlaşma sürecinin başlamasından dokuz yıl ve demokratik şekilde seçilmiş bir hükümetin iktidara gelmesinden neredeyse beş yıl sonraki durumdu.

Doğu Avrupa'da Romanya ve Doğu Almanya dışında başlangıçtaki genel eğilim, affetmek ve unutmaktı. Cezalandırma sorunu Macaristan'da hemen hemen hiç söz konusu olmadı; Çekoslovakya'da Havel, Polonya'da Mazowiecki, Sovyetler Birliğinde Yakolev, hep ceza kovuşturmalarına karşı çıktılar. Buna karşılık bazı ülkelerde, en kötü ünlü suçlardan sorumlu olanların soruşturulması ve kovuşturulması yolunda istekler ileri sürüldü. Prag'da eski komünist lider, göstericilere karşı şiddet kullanmadan dolayı yargılandı ve dört yıl hapse mahkûm edildi. Polonya gizli polisinden iki general, 1984'te Rahip Jerzy Popieluszko'nun öldürülmesini «tahrik etmek ve yönlendirmek» gerekçesiyle tutuklandılar ve suçlandılar. Bulgaristan'da Todor Zhivkov altı ay süreyle gözaltına alındı ve sonra 1990 Temmuzunda serbest bırakıldıysa da, aleyhindeki suçlamalar hâlâ soruşturulmaktadır.

Demokratik yönetimlerin, suç işlemiş otoriter rejim görevlilerini adalet önüne çıkarma konusundaki icraatları bizi bazı tartışmasız sonuçlara ulaştırmaktadır. Adalet, siyasal iktidarın bir fonksiyonudur. Kendilerine iradi olarak son vermiş bulunan güçlü otoriter rejimlerin görevlileri kovuşturulmamış; çöken zayıf otoriter rejimlerin görevlileri, eğer yeni demokratik yönetim bunları süratle kovuşturmuşsa, ceza görmüşlerdir. Ernesto Sabato bir zamanlar şöyle demişti : «Adalet böyle çalışır; yavaştır. Tek hızlı adalet şekli, totaliter ve despotik ülkelerinkidir»[26]. Bunda hatalıydı. Demokratik adalet, Ceausescu'lara uygulanan türde bir hızlı adalet olamaz; ama yavaş adalet de olamaz. Adaleti bir siyasal gerçeklik haline getirmek için gerekli olan halk desteği ve öfkesi yatışır; otoriter rejimle ilişkili, itibarlarını yitirmiş gruplar, meşruluklarını ve nüfuzlarını yeniden kazanırlar. Yeni demokratik rejimlerde adalet ya hızlı gerçekleşir, ya hiç gerçekleşmez.

Otoriter rejimlerin sona ermesiyle birlikte, sadece adalet istekleri değil, hakikat istekleri de ortaya çıkmıştır Arjantin'de bu istek, Başkan Alfonsin tarafından önceki Aralıkta atanmış olan Sabato komisyonunun 1984 Eylülündeki raporuyla karşılan-

mıştır. Komisyon, kurbanların, ailelerinin, görevlilerin ve diğerlerinin ayrıntılı ifadelerini dinlemiş, resmi kayıtları sonuna kadar araştırmış, tutuklama ve işkence merkezlerini ziyaret etmiştir. 400 sayfalık özet rapor, 5.000 sayfalık belgelere dayanmaktadır. Raporun açıklamaları ve kanıtları, raporun başlığındaki vaadin gerçekleşebilmesi olasılığını artırmıştır: «Nunca Mas» (Bir Daha Asla). Filipinler'de Başkan Aquino, sonuç olarak kendisinin iktidara gelmesine yardımcı olmış bulunan ordudan çok, polisin suiistimallerini soruşturmak üzere bir İnsan Hakları Başkanlık Komisyonu kurmuştur. Komisyonun başkanı, atanmasından az sonra ölmüş, komisyon da bir yıldan az zaman içerisinde pek fazla etki yapamadan dağılmıştır. Brezilya'da dönüşüm süreci ve çok daha düşük düzeydeki suç niteliğinde şiddet, yeni gelen demokratik yönetimi Arjantin'deki gibi bir soruşturma yapmaktan alıkoymuştur. Bununla birlikte Sao Paulo Başpiskoposu, resmi kayıtlara dayanarak, az çok Sabato raporuna benzeyen ve aynı başlığı ("Nunca Mais") taşıyan bir rapor yayınlamıştır. Şili'de Aylwin, kovuşturmaya karşı olmakla beraber, gerçeğin ortaya çıkmasında kararlıydı. Hükümet, «ulusun ahlaki vicdanı» işlevi görmek ve askeri yönetim sırasındaki siyasal öldürme ve ortadan kaybolmaları soruşturup rapor sunmak üzere bir Gerçek ve Barışma Komisyonu kurmuştur. Buradaki varsayım, bu suçlardan sorumlu olanların kovuşturulmayacakları, fakat kurbanlara ve ailelerine tazminat ödeneceğiydi[27].

Uruguay'da "adalet" gibi "gerçeğin" de arzu edilir olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Affın yandaşları, aynı zamanda soruşturmaya ve otoriter suçların açığa vurulmasına da karşı çıkmışlardır. Affetmek gibi unutmak da zorunluydu. Senatör Jorge Battle, «af, suçların işlenmemiş olduğu demek değildir; bunları unutmak demektir» demişti. Sanguinetti'ye göre de "esas nokta geçmişe mi, geleceğe mi bakacağımızdır... Fransızlar hâlâ St. Barthelemy Gecesini düşünüyor olsalardı, bu güne kadar birbirlerini boğazlamaları gerekirdi»[28] Uruguay ve diğer ülkelerde bazıları ise, gerçeğin adaletten de önemli olduğunu; kurbanlara

ve ailelerine bir teselli sağlamak, işkencecileri teşhir etmek ve aşağılamak, ve bu tür eylemlerin gerçekten bir daha hiç olmamasını sağlayacak bir kamusal vicdan ve kararlılık oluşturmak için, neler olup bittiği hakkında bütün gerçeklerin ortaya çıkarılmasının zorunlu olduğunu savunmuşlardır. Aryeh Neier, bu tezi şöyle açıklamıştır : «Bir millet, neler olduğunu bilirse, korkunç suçların niçin ve nasıl işlenmiş olduğunu dürüstçe tartışabilir. Sorumluları teşhis etmek ve yaptıklarını göstermek, onları halk nazarında bir lekeyle damgalamaktır ki, bu da başlı başına bir cezadır; kurbanları teşhis etmek, onların nasıl işkence gördüklerini ve öldürüldüklerini hatırlatmak ise, onların değer ve onurlarını teslim etmenin bir yoludur»[29].

Eski komünist ülkelerde gerek kovuşturma, gerek açıklama önündeki başlıca engel, komünist rejimin yaygınlığı, birçok insanın bunu kabullenmiş ve onunla işbirliği etmiş olması ve kovuşturmalarla soruşturmaların ortaya çıkarabileceği şeylerden duyulan korkuydu. Zhivkov'un Bulgar parlamentosu önündeki kararlaştırılmış tanıklığı, isimlerini açıklayabileceği kişiler yüzünden defalarca ertelenmiştir. En güç sorunu, muazzam gizli polis dosyaları çıkarmıştır. Bunlar kamuya mı açılmalıdır, sadece savcılara mı verilmelidir, saklanmalı mıdır, yoksa yok edilmeli midir? Söylendiğine göre Doğu Alman dosyalarında altı milyon kişinin adları vardı; 1990'da yeni rejimin birkaç milletvekili ve bakanı, polisin işbirlikçileri olarak açıklanmıştı. Birçok kimseler, dosyaların olduğu gibi açılmasının yeni demokrasilerdeki kamu hayatını zehirleyeceğinden korkmuşlardır; Doğu Almanya'daki dosyaların tümüyle açılmasının Batı Almanya üzerinde de etkileri olabilirdi. Romanya'da Securitate'nin büyük dosyaları, gizli bir yerde askerlerin muhafazasında saklanmıştır. Bir hükümet görevlisinin belirttiği üzere, «bazılarının önerdiği gibi dosyaları yayınlasaydık, içindekileri öğrendikten sonra arkadaşın arkadaşa saldıracağı tam bir iç savaştan daha beter bir durum ortaya çıkabilirdi»[30]. Bazı yönlerden adalet gibi gerçek de, demokrasiye karşı bir tehdittir.

Demokratlaştırıcılara Öğütler 4:
Otoritarizm Suçları Hakkında Yapılacak Şeyler

(1) Eğer dönüşüm veya yer değiştirme gerçekleşmişse, otoriter görevlileri insan hakları ihlallerinden dolayı kovuşturmaya kalkmayın. Böyle bir çabanın siyasal maliyeti tüm ahlaki kazançlardan daha ağır basar.

(2) Yerine geçme gerçekleşmişse ve siz ahlaki ve siyasi bakımdan gerekli görüyorsanız, otoriter rejimin liderlerini süratle (iktidara gelişinizden itibaren bir yıl içinde) kovuşturun ve bir yandan da orta ve alt düzeylerdeki görevlileri kovuşturmayacağınızı açıkça bildirin.

(3) Suçların neden ve nasıl işlendiğini halka tümüyle ve tarafsızca anlatacak bir yol bulun.

(4) «Kovuştur ve cezalandır mı, yoksa affet ve unut mu» sorunundaki seçeneklerden hepsinin ağır sonuçlara yol açtığını ve belki de en az sakıncalı yolun şu olacağını bilin : Kovuşturma, cezalandırma, affetme ve, hepsinden önemlisi, unutma.

PRETÖRLÜK SORUNU: İSYANCI VE GÜÇLÜ ORDULAR

Otoriter rejim görevlilerinin suç teşkil eden eylemleriyle uğraşma sorunu, yeni demokrasilerin çoğunun karşılaştığı daha geniş kapsamlı, daha sürekli ve siyasal bakımdan daha ciddi bir sorunla içiçe geçmektedir: Ordunun siyasal iktidarını sınırlandırma ve silahlı kuvvetleri ülkenin dış güvenliğini sağlama amacına bağlı bir profesyonel topluluk haline getirme ihtiyacı. Yeni demokrasilerin sivil-asker sorunları, otoriter rejimin tipine, ordunun iktidarına ve geçiş sürecinin mahiyetine göre üç şekilden birini almıştır.

Tek-parti diktatörlüklerinin askeri güçleri, çarpıcı nitelikteki Nikaragua istisnası ve kısmi Polonya istisnası bir yana bırakılırsa, genellikle partinin sıkı denetimi altındaydı. Bu güçler darbe girişimlerinde bulunmamışlar ve rejimin siyasal hayatında büyük bir rol oynamamışlardır. Komünist devletlerde ve daha

küçük ölçüde Çin Cumhuriyetinde subayların çoğu yönetici partiye mensuptu, parti hücreleri ve örgütleri askeri hiyerarşinin içine işlemişti ve partinin üst organları diğer politikaları olduğu gibi askeri politikaları da belirliyorlardı. Bu rejimlerin yerine geçen demokratik devletlerde sorun, partiyi ordudan ayırmak ve ordunun tek-partiye bağımlılığının yerine, ordunun demokratik bir çok-parti sistemine bağımlılığını geçirmekti. Doğu Avrupa ülkelerinde partiyle ordunun ayrılması nisbeten kolay olmuştur. Sovyetler Birliğinde ise ordunun «partisizleştirilmesi», konusunda yoğun tartışmalar gerçekleşmiştir; 1990'da çıkarılan bir kanun «Ana Siyasal Yönetim»in fonksiyonlarını değiştirmiş; fakat «demokratik ülkelerin ordularında tek-parti ideolojisi aşılayan hiçbir organ olmadığı» yolundaki itirazlara rağmen, parti hücreleri yapısını olduğu gibi bırakmıştır[31]. Bununla birlikte genellikle, tek-parti diktatörlüklerinin demokratik halefleri, askeri rejimleri ve kişisel diktatörlükleri izleyen demokrasilere oranla, sivil denetimi kurmakta daha az güçlükle karşılaşmışlardır.

Geçiş sürecinde yerinden uzaklaştırılmış (yani devrilmiş) ya da kişisel diktatörlükler altında büyük ölçüde siyasallaşmış olan ordular, farklı ve daha güç sorunlar çıkarmışlardır. Bu orduların orta ve alt düzeydeki subaylarının çoğu zaman hayli gelişmiş siyasal görüşleri veya ideolojileri vardı; bunlar, iktidar ve itibar kaybetmelerinden dolayı büyük kırgınlık duyuyor ve yeni demokratik siyasal hayatta aktif ya da hâkim olan güçlerin kendilerini tehdit ettiklerini hissediyorlardı. Dolayısıyle bunlar, çoğu zaman, yeni demokratik rejimi devirmeye ya da onun liderlik veya politikalarını zorla değiştirmeye yönelik çeşitli siyasal faaliyetlere girişmişlerdir. Siyasal eylemlerin en çarpıcı olanları, şüphesiz, askeri ayaklanmalar ve hükümet darbesi girişimleridir.

1970'lerin ortalarıyla 1980'lerin sonları arasında demokratlaşmış olan ülkelerden en az onunda darbeye teşebbüs edilmiş veya darbe ciddi şekilde planlanmıştır. Nijerya ve Sudan'da darbeler başarılı olmuş ve birkaç yıl önce sona ermiş bulunan askeri rejimler yeniden kurulmuştur. Bununla birlikte, demokratik bir

sistemin algılanan başarısızlıklarına tepki niteliğindeki darbelerle, demokratlaşmanın beklenen başarısına tepki niteliğindeki darbeler arasında bir ayrım yapmak gerekir. Gerek Nijerya, gerek Sudan'daki darbeler, ikincisinden çok birincisini andırmaktadır. Nijerya'daki darbe, çok kişinin yolsuzlukçu ve beceriksiz olarak gördüğü bir başkanı iktidara getiren tartışmalı bir seçimden sonra gerçekleşmiştir. Sudan'daki darbe, ülkenin ekonomi ve asayiş sorunlarının çok daha kötülediği üç yıllık beceriksiz bir sivil yönetim dönemini izlemiştir. Ordunun iktidardan kendi isteğiyle ayrıldığı Guatemala ve Ekvator'da da darbe girişimleri olmuştur. Bu çabalar, ordunun kendi içindeki mücadelelerle ilişkili gibi görünmektedir. Guatemala'da seçilmiş sivil yönetim, iktidarı açıkça silahlı kuvvetlerin hoşgörüsüyle elde tutmuş, 1988 Mayısı ve 1989 Mayısındaki darbe girişimleri hükümet ve ordu liderliğince hemen bastırılmıştır; dolayısıyle çok kimse, darbecilerin gerekçelerinin ne olduğunu merak etmiştir. Önde gelen bir Guatemalalı politikacının belirttiği gibi, «tek açıklama, bunun çok yalnız bir grup olmasıdır. Ordu, bu (demokratlaşma) sürecini tasarlamış olan güçtür. Deli olmaları gerekir; denetim onlarda»[32].

Guatemala'nın karşıt ucunda olan ülkelerde, yani silahlı kuvvetlerin bir yenilgiyle aşağılanmış veya kişisel diktatörlerce siyasallaştırılmış olduğu ülkelerde, darbe girişimleri en sık görülmüştür. Yunanistan'da yedi darbe girişimi ya da komplonun gerçekleştiği bildirilmektedir; Filipinler'de yedi, Arjantin'de beş, İspanya'da üç darbe girişimi veya ordu ayaklanmasına teşebbüs edilmiştir. Buna rağmen, 1974 ile 1990 arasında, tartışmalı Nijerya ve Sudan örnekleri istisna edilirse, demokratlaşma halindeki hiçbir yönetim, askeri bir darbeyle devrilmiş değildir.

Yeni demokrasilerin görünüşteki zayıflıkları düşünüldüğünde, bunun sebebi nedir? Bir hükümeti darbe yoluyla devirmek, normal olarak, ya ordunun yüksek komuta heyetinin, veya önemli sivil grupların, yahut nüfuzlu bir yabancı aktörün desteğini, ya da bunların bir kombinezonunu gerektirir. Demokratlaşmanın aleyhindeki darbecilerin çoğu, orta rütbeli subaylardı. Ay-

nı subaylar çoğu zaman arka arkaya darbe girişimlerinin başını çekmişlerdir: Arjantin Yarbay Aldo Rico ve Yarbay Muhammed Ali Seineldin, Filipinler'de Albay Gregorio Honasan, İspanya'da Yarbay Antonio Tejero Molina ve Tuğgeneral Jaime Milans del Bosch. Bu durumların hemen hepsinde ordunun yüksek komutanlığı hükümeti desteklemiş veya hiç değilse darbe girişimini desteklememiştir. Darbeciler genellikle, önemli sivil grupların, ya da etkili yabancı hükümetlerin desteğini de sağlayamamışlardır. Bu açılardan, üçüncü demokratlaşma dalgasındaki geçiş darbesi teşebbüsleriyle, ikinci ters dalgadaki başarılı darbeler arasında büyük fark vardır. Meselâ demokratlaşmaya karşı darbe çabalarının en ciddilerinden biri, 1989 Aralığında Filipinler'de gerçekleşmiş, geniş çapta çatışmalara ve kayıplara yol açmıştır. Bazı siyasal liderler darbeyi zımmen desteklemişler, fakat onu aktif olarak desteklememişlerdir; bellibaşlı sivil gruplar buna karşı çıkmıştır. Aynı şekilde, Savunma Bakanı General Fidel V. Ramos ile ordunun yüksek komuta kurulu da karşı çıkmışlardır. Kritik bir anda ABD de, darbe yanlısı güçleri caydırmak için Amerikan savaş uçaklarını uçurmak suretiyle, duruma kararlılıkla müdahale etmiştir.

Genellikle, seçilmiş yönetimlerin darbeyle devrilme olasılığı, toplumun sosyo-ekonomik gelişme düzeyine göre değişmektedir. Kırsal toplumlarla yoksul toplumlarda darbeci subaylar çoğu zaman, sivil elitler arasında aktif destek ve işbirliği bulabilmişlerdir. Toprak sahipleriyle birincil kaynak üreticilerinin iktidarı azalıp, burjuvazi ve orta-sınıfınki arttıkça, askeri darbelerin sosyal tabanı kurumuştur. Peru'da Velasco'nun askeri rejiminin tarım reformları, toprak sahibi eliti ortadan kaldırmış ve böylece kendisini izleyen demokratik rejime karşı darbe tehdidini büyük ölçüde azaltmıştır. İspanya'da iş dünyası liderleriyle diğer sivil elitler, askeri darbelere karşı çıkmış ve demokrasiyi desteklemişlerdir. Alfonsin'in iddia ettiğine göre Arjantin'deki darbeler «daima sivil-askeri karakterde» olmuştur; bunları önlemenin anahtarı da askeri ve sivil gruplar arasındaki bağı kırmaktı[33].

Gerçek anahtar ise, Arjantin toplumunda sivil gruplar arasında değişen güç dengesi, orta sınıfların sayısal üstünlüğünün ortaya çıkması ve bunların Peroncu sendikaların örgütlenmiş gücüne karşı kendilerini koruyabilmek için artık orduya dayanmak zorunda olmamalarıydı. Bu nedenle 1985 Mayısında ve 1987 Nisanındaki Paskalya Haftası krizinde darbe tehdidi ortaya çıktığında Alfonsin, Buenos Aires sokaklarında kendi lehinde gösterilerde bulunacak yüzbinlerce yandaşını seferber edebilmiştir. Bir arada toplanmış insanların gücü, ordunun ateş gücünü etkisizleştirmiştir. 1974 Ağustosunda Yunanistan'daki geçişin ilk aşamasında askeri liderler, Karamanlis'in bazı tank birliklerinin Atina'dan çekilmesi yolundaki isteğine önce uymamışlardır. Karamanlis'in cevabı şu olmuştur : «Ya tankları Atina'dan çekersiniz, ya da halk sorunu Anayasa Meydanında halleder»[34]. Ve tanklar çekilmiştir. Eğer Yunanistan'da siyasal bakımdan hâkim sivil grup hâlâ toprak sahipleri, sayısal bakımdan hâkim grup da köylüler olsaydı, sonuç pek muhtemelen farklı olabilirdi.

Yeni demokratik yönetimleri devirme çabaları başarısız kalmıştır, çünkü darbeciler, demokratlaşmayı mümkün kılmış olan siyasal koalisyondaki orta-sınıf ve diğer grupları kendi taraflarına çekememişlerdir. Gerçekte darbe teşebbüsleri, ordunun azınlıktaki tutucu unsurlarının ümitsiz artçı eylemlerinden ibaretti. Bunlar, 1944 Aralığındaki Ardennes saldırısında olduğu gibi, savaş kaybedildikten sonra olayların akışını tersine çevirme çabalarıydı. Yeni bir demokratik rejime karşı bir darbe teşebbüsü, demokratlaşmanın işlemekte olduğunun işaretidir. Bu teşebbüsün başarısızlığa uğraması da, demokratlaşmanın başarılı şekilde işlemekte olduğunun işaretidir.

1974 ile 1990 arasında hiçbir hükümet bir geçiş darbesiyle devrilmiş olmamakla birlikte, darbe çabaları ve askeri ayaklanmalar, zaman zaman, hükümetin eylemlerini etkilemiştir. Guatemala'da 1988 Mayısındaki, Arjantin'de de 1987 Nisanı ve 1988 Aralığındaki darbe teşebbüslerinin amaçları arasında, üst komuta düzeyinde değişiklikleri zorlamak da vardı. Sonuncu iki örnekte

bunlar amaçlarına ulaşmıştır. Arjantin'deki Nisan 1987 Paskalya Ayaklanması, yönetimi «itaat yükümlülüğü» kanununu çıkarmaya sevkederek, aktif görevdeki memurların insan hakları ihlallerinden dolayı kovuşturulmaları yolunu pratikte kapatmıştır. Şu halde darbe teşebbüsleri, muhalif subayların, görevlileri ya da politikaları değiştirmesi için hükümete baskı yapmalarına yarayan yollardan biridir. Hükümetler de, darbecilere karşı genellikle insaflı davranmışlardır. İspanya'da Tejero ile Milans del Bosch otuz yıl hapse mahkûm olmuşlarsa da, bu bir istisnadır. Darbe çabalarının liderleri, kovuşturulsalar ve mahkûm olsalar bile normal olarak hayli asgari cezalar almışlardır; bu çabalara katılmış olan sıradan kişiler ise, normal olarak hiç ceza almamışlardır.

Darbe çabaları, hoşnutsuz subaylar için en aşırı siyasal eylem biçimiydi. Bazen bu subaylar, başka ve daha normal siyasal eylem tarzlarına da girişmişlerdir. Mesela İspanya'da Şubat 1981 ve Ekim 1982 darbe teşebbüslerinin ortasında orta ve alt rütbeli subaylar arasında hoşnutsuzluk kendini göstermiş, 100 küçük rütbeli subay ve assubay, basında ordu hakkında yazılanları protesto eden ve ordunun «görevini daha iyi yapabilmek için profesyonelleştirilmesine, demokratlaştırmasına veya temizlenmesine ihtiyaç olmadığını» ileri süren bir bildiriyi imzalayarak kamuya açıklamışlardır. Söylendiğine göre ancak en üst komutanların yoğun çabaları, bu bildirinin diğer birkaç yüz subayca da imzalanmasına engel olabilmiştir[35]. Guatemala'da Mayıs 1988 darbe girişiminden önce birkaç hafta boyunca adı açıklanmayan bir askeri grup, «Dağ Subayları» adına bildiriler yayınlanmıştır.

Portekiz ve Filipinler silahlı kuvvetleri, otoriter yönetim döneminde büyük ölçüde siyasallaştırılmıştı. Her iki örnekte de orta rütbeli subaylar reform ve demokrasi yolunda çalışmak üzere dernekler, Portekiz'de Movimento das Forcas Armadas'ı (MFA), Filipinler'de de Silahlı Kuvvetler Reform Hareketini (RAM), kurmuşlardı. MFA, Caetano rejimini sona erdiren anahtar gruptu; RAM da, eğer Aquino'nun seçim zaferi bunu gereksiz kılmış olmasıydı, Marcos rejimini devirmede anahtar grup olabilirdi. Her

iki ülkede de rejim değişiklikleri gerçekleşir gerçekleşmez, diktatörlüğe muhalefetin ön saflarında yer almış olan subaylardan birçoğu, bu sefer onların yerine geçen demokratik yönetimlere muhalefet etmeye başladı. Askeri muhalefetin bu sürekliliğinin en iyi örneği, Filipinler'de RAM'ın önde gelen bir üyesi olduğu halde Aquino hükûmetine karşı iki darbenin liderliğini yapan Albay Gregorio Honasan ve Portekiz'de MFA'nın fikrî lideri olup da 1980'den sonra Portekiz demokrasisine karşı bir terör kampanyası yürüten bir yeraltı grubuyla, 25 Nisan Halk Güçleri (PF -25) ile ilişki kuran Albay Otelo Saraiva de Carvelho'dur. 1983'te diğer subaylar, MFA'nın başlangıçtaki radikal ve devrimci hedeflerini canlı tutmak için, şiddete karşı bir paralel örgüt olarak 25 Nisan Derneğini kurdular. Söylendiğine göre bu örgütün gerek aktif görevdeki gerek emekli subaylar arasında büyük desteği vardı.

Zamanla, yeni demokrasilere karşı darbe girişimleri daha seyrekleşti. Demokratik pekişmenin önemli bir göstergesi (bk. aş. s.259 ve son.) hükümetin denetiminin seçimler sonucunda bir partiden bir başkasına geçmesidir. Yunanistan ve İspanya'da solcu partilerin, Panellenio Sosialistiko Kinima (PASOK) ve Sosyalistlerin beklenen zaferi darbe dedikodularına ve görünüşe bakılırsa darbe komplolarına hız vermiştir. Portekiz'de muhafazakâr Sosyal Demokrat partinin iktidarı alışı, Portekiz ordusu içinde Marksist ve solcu ideolojilerin hâkim oluşu nedeniyle, benzer spekülasyonlara yol açmıştır. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde ise her üç ülke de, darbe girişimlerinin başarılabilir olduğu noktayı geride bırakmışlardı. Bu, o ülkelerde darbelerin her zaman için imkânsız olduğu demek değildir elbette. Demokratik sistem asgari ölçüde etkili bir yönetim sağlayamazsa veya önemli gruplar demokrasiden yana olan koalisyonu terkederlerse, darbelere gene de teşebbüs edilebilir. Ancak, bunlar, geçiş darbeleri olmaz. Hedefleri demokratlaşma değil, demokrasi olur.

İktidarı kendi istekleriyle bırakmış olan askeri rejimleri izleyen demokratik rejimler de, farklı bir dizi sorunla karşılaş-

mışlardır. Bunların karşısına, demokratlaşmaya karşı olan yabancılaşmış ve hoşnutsuzluğa kapılmış subayların yapabileceği darbeler değil, demokratlaşmayı mümkün kılmış olan askeri liderlerin süregelen iktidar ve nüfuzu çıkmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi aslında bu askeri liderler, iktidarı bırakmak için kendi şartlarını belirlemişlerdir. Yeni demokrasinin seçilmiş liderlerinin sorunu, ordunun iktidar ve ayrıcalıklarını, anayasal bir demokrasinin işleyişiyle bağdaşabilecek bir düzeye indirmektir. Guatemala ve El Salvador gibi, ekonomik ve sosyal gelişmenin düşük düzeylerde olduğu ülkelerde bunu başarmak imkânsız değilse bile güçtür. El Salvador'da ordunun nüfuzunda gerçekleştirilen sınırlama, sivil başkanlar Duarte ve Alfredo Cristiani'nin gücünün değil, büyük ölçüde ABD hükümetinin gücünün bir ürünüydü. Nasıl ordunun demokratlaşmanın hedefi olduğu ülkelerde zamanla yeni yönetimler askeri darbe girişimlerini azalttılarsa, ordunun demokratlaşmayı başlattığı diğer ülkelerde de zamanla yeni yönetimler ordunun ayrıcalıklarını azalttılar.

Türkiye, Brezilya, Şili, Portekiz, Nikaragua ve diğer ülkelerde güçlü askeri kurumlar, anayasal bir demokraside «anormal» sayılabilecek iktidar ve ayrıcalıkları, geçiş-sonrası dönemde de sürdürmeye teşebbüs ettiler. Bir defa, kamu düzeni ve ulusal güvenliği sağlama, «cumhuriyetin kurumsal düzeninin güvencesi olma» (Şili), ya da «devrimin kazanımlarını koruma» (Portekiz) sorumluluğunu orduya veren özel hükümlerin anayasaya konulmasında ısrar ettiler. Bu hükümlerde zımmen mevcut olan şey, bu sorumlulukların yerine getirilmesini sağlamak için askeri liderlerin kendi inisyatifleriyle siyasete müdahale edebilecekleri ve eyleme (muhtemelen, seçilmiş bir hükümetin yerine geçmek de dahil) geçebilecekleriydi.

İkincisi, bazı durumlarda askeri rejimin eylemleri, geri dönülmez hale getirildi. Meselâ Türkiye'de ordu, 1980-1983 arasındaki yönetimi sırasında çıkarmış olduğu 631 kanunun değiştirilemeyeceğini, ya da eleştirilemeyeceğini kararlaştırdı. Sıkıyönetimi kaldırma yetkisi, silahlı kuvvetlerin başına verildi.

Şili'de askeri yönetim, orduya hükümetin onayını almaksızın malzeme ve taşınmaz mal satınalma ve satma yetkisi veren kanunlar çıkardı.

Üçüncüsü, bazen askerlerin hâkim olduğu yeni yönetim kurumları yaratıldı. Meselâ Portekiz anayasası, hükümete danışmanlık etmek ve kanunların anayasaya uygunluğuna karar vermek üzere, üyeleri silahlı kuvvetlerden gelen bir Devrim Konseyi kurdu. Türkiye'de askerî rejim sırasında iktidarın merkezi olan Milli Güvenlik Konseyi, cumhurbaşkanına danışmanlık etmek üzere emekliye ayrılmış subaylardan kurulu bir konsey olarak yeniden oluşturuldu[36].

Dördüncüsü, bazı durumlarda yüksek askeri komutanların kendileri yeni demokratik yönetimlerde önemli mevkileri üstlendiler. Amerikan tarzı başkanlık sistemlerine sahip olan ülkelerde subaylar, sivil bir başkanın yönetiminde kabine mevkilerini işgal edebilirler; Brezilya'da yirmiüçle yirmialtı arasındaki kabine üyelerinin altısı subaylardı. Parlamanter veya yarı parlamanter sistemlerde Portekiz'de Eanes, Türkiye'de Evren gibi her ikisi de demokrasiye geçişi yönetmiş olan subaylar cumhurbaşkanı olmuşlar ve sivil başbakanlarla yetki çatışmasına girişmişlerdir. Şili'de otoriter yönetimin başkanı General Pinochet, demokratik yönetimde ordunun başı olarak göreve devam etmiştir. Nikaragua'da otoriter yönetimin savunma bakanı General Humberto Ortega, demokratik yönetimde ordunun başı olarak kalmış ve Sandinistalar, subaylar arasındaki egemenliklerini ve denetimlerini sürdürmüşlerdir.

Beşincisi, askerler çoğu zaman, silahlı kuvvetlerin gelecekteki özerkliğini, özellikle personel ve mali işlerinin bağımsızlığını seçilmiş sivil yönetimlere karşı güvence altma almaya teşebbüs etmişlerdir. Brezilya'da ordu, terfiler üzerinde tam denetim sahibi olmayı sağlamıştır. Şili ordusu, silâhlı kuvvetler ve polis şeflerinin yedi yıl için görevden uzaklaştırılamayacağım, yeni seçilmiş yönetimin orduda azaltma yapamayacağını ve silâhlı kuvvetlerin kendi bütçesini kendisinin yapacağını hükme

bağlamıştır. Şili örneği, Nikaragua ordusunu etkilemiştir. «Sandinista liderleri ve görevlileri, seçimlerden sonra kendi askeri güçleriyle yeni seçilen yönetim arasında bir denge kurmak için izlenebilecek modelleri tartışırken, Şili gibi ülkelerden açıkça söz etmişler, yani kendilerini o ülkenin askeri diktatörü Augusto Pinochet'nin yerine koymuşlardır». Ancak, Sandinistalar Pinochet'den de daha ileri gitmiş ve Sandinista ordusunun iktidarını sürdüren ve arttıran bir kanunu (iktidardan ayrılışlarından önceki bir tarihi taşımakla beraber, muhtemelen daha sonra kaleme alınmıştır) çıkarmışlardır. Bu kanun, yeni başkomutanı seçme yetkisini başkana değil, silahlı kuvvetlerin başkomutanına vermiştir; başkomutan da, diğer yetkileri arasında, bütün subayların atanması, silah, teçhizat ve diğer malzemenin alımı, ordunun örgütlendirilmesi ve konuşlandırılması, imalathaneler alım ve inşası, silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere şirketler kurulması ve askeri bütçenin hazırlanması yetkilerini de kendisinde toplamıştır[37].

Bu tür düzenlemeler, seçilmiş yönetimlerin normal otoritesi üzerinde önemli kısıtlamalar oluşturmuştur. Genelde belki de yeni demokratik rejimlerin, isyancı fakat zayıf ordular üzerinde denetimlerini kurmaları, işbirliğinde bulunan fakat güçlü ordular üzerinde denetimlerini kurmalarından daha kolay olmuştur. Gene de, demokratlaşma yolunda işbirliğinde bulunmuş olan ordular iktidarlarını sürdürmeye teşebbüs edebilseler de, olaylar göstermektedir ki, ekonomik gelişmenin orta düzeylerinde bulunan ülkelerde ordunun iktidarı zamanla azalma eğilimi göstermiştir. Meselâ Portekiz'de ordu, diktatörlüğü kendi girişimiyle devirmiş, bunu izleyen iki yıl süreyle yönetime hâkim olmuş ve Portekiz halkı gözünde büyük prestij kazanmıştır. Bununla birlikte ordunun iktidarının kurumsal belirtisi olan Devrim Konseyi 1982'de kaldırılmış, orduyu parlamentoya karşı sorumlu bir kabineye tâbi kılan bir Ulusal Savunma Kanunu çıkarılmış, cumhurbaşkanının yetkileri kısılmış ve Albay Eanes'in başlıca muhalifi olan Mario Soares, onun yerine cumhurbaşkanı olmuştur. Devrimden on yıl

sonra Portekiz'deki sivil-askeri ilişkiler, «arzu edilen objektif sivil denetim modeline yaklaşmaktaydı»[38].

Brezilya'da ordu yönetimin denetimini, başı dik, iktidar ve prestijini koruyarak terketmiştir. Buna rağmen Brezilya'nın askeri dönemden sonraki ilk halkça seçilmiş başkanı Fernando Collor, bir generali siyasi beyanlarda bulunduğu için tutuklatmış, eski asker cumhurbaşkanının kardeşi olan bir başkasına o generali savunduğu için kınama cezası vermiş ve kabinedeki asker üyelerin sayısını altıdan dörde indirmiştir. Ayrıca, daima bir generalin başkanlığında olmuş bulunan başlıca haberalma kuruluşu Serviçio Nacional de Informaçes'i (SNI) küçültmüş ve başına bir sivili geçirmiştir. Başkanın yardımcıları arasında subayların yerini siviller almış ve askerleri çok ilgilendiren iki sorun olan nükleer güç ve Amazon sorunlarından sorumlu önemli görevlere getirilmişlerdir. Başkan Connor askeri bütçede de büyük ölçüde kesinti yapmış ve ordu şeflerinde hayli büyük hoşnutsuzluklara ve protestolara yol açacak şekilde, hayat pahalılığına endeksli maaş artışlarını reddetmiştir. Ne var ki, hoşnutsuz subaylar hükümeti, bir darbeyle değil, bir dâva açmakla tehdit etmişlerdir[39]. Peru'da da ordu, tarihsel olarak önemli bir siyasal güçtü; buna rağmen Başkan Alberto Fujimori 1990 Temmuzunda iktidara gelince hemen deniz ve hava kuvvetleri komutanlarını azletti. Şili'de dokunulmaz General Pinochet, başkanlığı terketmesinden bir yıl geçmeden, aile mensuplarının yolsuzlukları iddialarıyla karşılaştı ve söylendiğine göre ordu komutanlığından istifayı düşündü. Önde gelen bir Şilili politikacı, «Pinochet artık kaplan değil kedi» diyordu[39].

Türkiye'de ordu her zaman saygın bir ulusal kurum olarak görülmüş ve Kemalist laik cumhuriyetin değerleriyle özdeştirilmiştir. Buna rağmen 1987'de, ordunun siyasal iktidarı bırakmasından dört yıl sonra bir halkoylaması, iki eski başbakan da dahil olmak üzere, ordunun siyasetten yasakladığı sivil siyasal liderlerin siyasal haklarını iade etti. Sivil yönetimin genelkurmay başkanı, 1987 Temmuzunda sıkıyönetime son verdi. Aynı anlarda

Başbakan Özal, göreve yeni başlayacak silahlı kuvvetler genelkurmay başkanını azlederek yerine, daha beğendiği bir subayı atadı. Bir Türk gözlemcinin belirttiği gibi, «üç yıl önce siviller iktidara yeni döndüğünde orduyu sorgulamayı düşünmek dahi mümkün değildi. Şimdi insanlar biraz daha cesaret, biraz daha özgüven gösteriyorlar». 1989'da Türkiye, Portekiz'de gerçekleşmiş olan görev değişimini tekarladı; sivil başbakan Özal, general Evren'in yerine cumhurbaşkanı oldu. Tarihsel olarak Türkiye'de askeri şeflerle sivil liderler arasında politikalar konusunda ihtilaf olduğu zaman, siviller geri çekilirdi. 1990'da ise daha önce örneği görülmemiş şekilde Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı Özal'ın İran Körfezi krizi ve İslamcı köktenciliğe ilişkin politikalarını protesto ederek istifa etti. İktidarı terketmelerinden altı yıl sonra, «askerlerin geleneksel ayrıcalıkları, sürekli bir eleştiri ve eylem dizisiyle aşınmaktaydı»[40].

Orduların zayıf ve siyasallaşmış olduğu ülkelerde demokrasinin uzun bir süre işlemesi, darbe girişimlerinin sayısını azaltmıştır. Orduların güçlü olduğu ve işbirliğinde bulunduğu ülkelerde demokrasinin uzun bir süre işlemesi, orduya otoriter rejimden miras kalmış olan yetkileri ve ayrıcalıkları azaltmıştır. Her iki durumda da yeni demokratik yönetimlerin silahlı kuvvetlerine karşı izledikleri politikalar ve gerçekleştirdikleri eylemler, "normal" bir sivil-asker ilişkileri örüntüsünün gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Çeşitli ülkelerde ilk veya ikinci demokratik yönetimler, silahlı kuvvetler üzerinde sivil denetimi kurmak, bu kuvvetleri profesyonelleştirmek, onları iç güvenlik görevlerinden dış güvenlik görevlerine yönlendirmek, kadro şişkinliklerini ve askeri nitelikte olmayan görevleri ortadan kaldırmak ve kendilerine, profesyonelliğin hakkı olan statü ve saygının tanınacağına dair güvence vermek amaçlarıyla oldukça geniş kapsamlı programlar başlatmışlardır. Karamanlis ve Papandreou, Gonzalez ve onun savunma bakanı Narcis Serra, Alfonsin, Garcia ve Aquino, hepsi, ordunun modernleştirilmesi ve profesyonelleştirilmesi için geniş kapsamlı programları gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ge-

nellikle bu programlar, ordunun en az beş yönüne ilişkin havuçlarla sopaları bir araya getiriyordu[41].

(1) Profesyonellik. Diğer kurumlar gibi ordular da, ayırdedici değer, inanç ve tutum kümeleri oluştururlar. Profesyonelleşmiş askeri kurumlarda bunlar, normal olarak, ordunun sınırlı fonksiyonlarının bilincinde ve sivil denetimle uyumlu olan muhafazakar bir askeri görüş biçimine yaklaşır. Birçok otoriter sistemlerde ise ordunun çok daha siyasallaşmış bir görüş biçimi mevcut olmuştur. Franco yönetiminde İspanyol ordusu; *patria* (vatan, Ç.N.) merkeziyetçilik, antiliberalizm, antikomünizm, Katoliklik ve geleneksel sosyal değerleri vurgulayan koyu bir sağcı ideoloji oluşturmuştur. İspanyol subayları demokrasiye pek destek vermemişlerdir; 1979 seçimlerinde ordu oylarının yüzde 50'den fazlası, toplam oyların yüzde 7'sini almış olan aşırı sağ partilere gitmiştir. 1981'de İspanyol subaylarının belki yüzde 10'unun inançlı demokratlar olduğu tahmin edilmektedir[42]. Portekiz'de subaylar arasındaki hâkim gruplar, solcu, ihtilâlci ve Marksist-Leninist ideolojilere bağlıydılar. RAM içerisindeki Filipinli subaylar, toplumlarında, yönetim biçimlerinde ve silahlı kuvvetlerde köklü reformlar istiyor ve bunun demokratik araçlarla başarılıp başarılamayacağı konusunda çelişkili görüşler taşıyorlardı. Arjantin ve diğer Latin-Amerika ülkelerinde askeri kurumlarda, aynı zamanda antisosyalizm ve antiliberalizm anlamına da gelen, koyu bir antikomünizm yaygındı. Güney Afrika'da kırk yıl boyunca ordu, ırk ayrımı devletinin kurumlarının ve ideolojisinin gönüllü savunucusu olmuştur. Türk ordusu, Türk toplumunda Kemalist lâik, milliyetçi ve devletçi ideolojinin en sağlam destekçisi olmuş; Nikaragua ordusu da, kuşkusuz, Sandinista ihtilalci dogmasına tam anlamıyla bağlı kalmıştır. Doğu Avrupa orduları, inançlı komünistler olduklarını en azından iddia eden subaylarla doluydu.

Bu aşırı siyasallaşmış görüş biçimlerinin yerine, siyasal olmayan profesyonel bir etiğin geçirilmesi, yeni demokratik yönetimler için en önde gelen bir öncelik olmuştur. Bunu başarmak,

yoğun çabaları, çok zamanı ve bazı riskleri gerektirmiştir. Yeni yönetimler, profesyonel değerleri ve ordunun politikadan uzak durmasını geliştirebilmek için, özendirme ve doktrin aşılama, eğitim, askeri okullarda program değişiklikleri ve terfi sistemlerinin değiştirilmesi yollarına başvurmuştur. Yunanistan'da gerek Karamanlis, gerek Papandreou, tam profesyonellik ihtiyacını dile getirmişler ve Karamanlis yönetiminin savunma bakanı Evangelos Averoff bir seferinde şunları söylemiştir: «Onların (ordunun) beyinlerini demokrasinin erdemi hakkında iyice yıkadım. Sanırım önünde şahsen en az üç kere konuşmuş olmadığım tek bir subay yoktur». Siyasetten uzaklaşmış bir ordu, Papandreou'nun da sürekli bir temasıydı. Bir seferinde şöyle demişti : «Hükümet, ordu safları içindeki siyasal faaliyetler yoluyla silahlı kuvvetlerin görevine zarar verilmesine müsaade etmemeye kararlıdır; bu da, istisnasız herkes için bir uyarıdır». Şili cumhurbaşkanı Aylwin, iktidarının ilk aylarında General Pinochet'ye hayli sert biçimde "orduyu siyasetten uzak tutmasını" söylemiştir. Sandinistalarla yeni seçilen UNO yönetimi arasındaki anlaşma, "silahlı kuvvetlerin profesyonel bir nitelik taşıyacağını ve hiçbir siyasal partiye mensup olmayacağını" belirtmiştir[43]. Juan Carlos, Alfonsin ve Aquino da, ordunun siyasetten tamamen uzak kalması gereğini sürekli vurgulamışlardır.

Yeni demokratik liderler bu noktayı pekiştirmek için, askeri eğitim ve öğretim sistemlerini değiştirmeye çalışmışlardır. Papandreou, askeri okullardaki öğretim programını, profesyonelliği vurgulayacak ve totalitarizmin tehlikeleri hakkında uyaracak biçimde yeniden düzenlemeye girişmiştir. Alfonsin, Arjantin askeri okullarında okutulan doktrinlerde değişiklikler yapmış ve harp okullarında, bir demokraside silahlı kuvvetlerin rolü hakkında sivillerce okutulan dersler ihdas etmiştir. Aquino yönetimi Filipinler ordusunda profesyonelliği ve savaş becerilerini güçlendirmek amacıyla yeni bir ulusal eğitim merkezi kurmuştur. Gonzalez, İspanyol subaylarını Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütündeki (NATO) müttefiklerinin profesyonel

düzeylerine çıkarmak amacıyla onların eğitimini geliştirmiştir. İspanya, Yunanistan ve diğer ülkelerde demokratik liderler, yaşlı subayların emekliye ayrılmalarını teşvik etmiş, daha genç ve daha profesyonel yönelimli subayların terfilerini hızlandırmış ve terfi kriteri olarak kıdemden çok, yeteneği vurgulamışlardır.

(2) Misyon : Orduyu siyasetten uzaklaştırabilmek için onları salt askeri misyonların yerine getirilmesine yönlendirmek zorunluydu. Birçok ülkelerde silahlı kuvetlerin, askeri güvenlikle ilgili olmayan çeşitli fonksiyonları vardı. Yeni demokratik yönetimler hemen hemen istisnasız biçimde, silahlı kuvvetlerinden askeri nitelikte olmayan, iç güvenlikle ilgili fonksiyonları almaya ve ordunun dikkatini ülkenin dış güvenliğini koruma misyonuna yöneltmeye çalışmışlardır. Arjantin'de Alfonsin, Fabricaciones Militares'in denetimini askerler yerine sivillere vermiştir; bu, ülkenin en büyük işvereni olan, iç hava yollarını işleten ve askeri teçhizat yanında birçok sivil mallar da imal eden muazzam bir sanayi kompleksiydi. Onun yerine geçen Carlos Menem, 1990 yılında bir demir ve çelik işletmesi, bir tersane ve birkaç petrokimya kuruluşu dahil olmak üzere, ordunun sekiz şirketteki hisselerini satma planları hazırladı. Yunanistan'da hükümet, bir radyo istasyonu ile bir banka üzerindeki askeri denetime son vermeye girişti. Buna karşılık Brezilya'da benzer eylemler, ordunun demokratlaşmadan sonra da devam eden etkisi yüzünden sonuç vermedi.

Akla yatkın dış güvenlik tehditlerinin mevcut olduğu durumlarda, ordunun yeniden yönlendirilmesini gerçekleştirmek, kuşkusuz kolay olmuştur. Türk ordusunun 1960, 1971 ve 1980' deki müdahalelerinden sonra iktidarı kısa zamanda bırakması, bir ölçüde, onun düşüncelerinin Sovyet askeri tehdidiyle meşgul oluşuyla ilişkilidir. Yunan ordusu, 1974'te iktidarı bıraktıktan sonra, onun tüm dikkati, sadece NATO sorumluluklarıyla değil, ama daha önemlisi NATO müttefiki Türkiyenin ortaya koyduğu tehditle işgal edilebilmiştir. Gerek Karamanlis, gerek Papandreou, ordunun sempatisini kazanmayı amaçlayan aşırı milliyetçi

tutumlar benimsemişlerdir. Kendileri, Yunanistan'ın NATO içindeki bağımsız rolünü vurgulamışlar, ordularının ABD ile özdeşmesini ve ona bağımlılığını azaltmaya çalışmışlardır. Papandreou, Türk tehdidi ve onun sonucu olarak Yunan ordusunun profesyonel uzmanlığını geliştirme ihtiyacı üzerinde önemle durmuştur. Onun politikaları «ordunun dikkatini doğudaki 'ebedi' düşmanla savaş ihtimaline karşı askeri hazırlık konusunda yoğunlaştırmaya zorlayacak bir iklim yaratmaya» yönelikti[44].

Yunan ordusu için Türkiye neyse, İspanyol ordusu için NATO onun fonksiyonel karşılığıydı. NATO, ordunun moral ve prestijini yükselten bir dış güvenlik misyonunun ve İspanyol silahlı kuvvetleri açısından geniş kapsamlı yeni görev ve yeni faaliyetlerin kaynağı oldu. Madrid'de bir savunma uzmanının söylediği gibi NATO, «silahlı kuvvetler için bir meslekî tedavi oluşturdu. Franco yönetiminde onyıllar boyunca uygar ülkelerce dışlanmışlardı. Sonra ansızın diğer NATO ülkelerinin en yüksek komutanlarıyla yanyana oturmalarına izin verildi, manevralara davet edildiler, oynayacak yeni silahlara sahip oldular. Saygınlık kazandılar»[45]. Filipinler, Peru ve Salvador ordularının karşısında, kuşkusuz, uğraşacak büyük iç isyanlar vardı; ne var ki, deneyimlerin gösterdiği gibi, isyan bastırma savaşlarının egemen siyasal niteliği ve yol açtığı duygusal tepkiler, çoğu zaman subaylar arasında siyasal ideolojiler doğurmakta ve onları siyasal roller oynamaya özendirmektedir.

Yeni demokratik yönetimler, ordularını, güvenlik tehditleri yönünde yönlendirmelerine paralel olarak, askeri güçleri hükümeti devirmekten çok milleti savunmaya elverişli bir biçimde konuşlandırmaya da gayret etmişlerdir. Alfonsin, Buenos Aires' de konuşlaştırılmış bulunan Arjantin Birinci Ordusunu lağvetmiş ve onun birliklerini ülkenin çeşitli yerlerine dağıtmıştır. Felipe Gonzalez'in savunma bakanı Narcis Serra, İspanya'daki askeri bölgelerin sayısını dokuzdan altıya indirmiş, birçok seyyar tugaylar kurmuş ve askeri birlikleri başlıca şehirlerin uzağında konuşlandırmıştır. Subayların yoğun direnmesi, bu planların

uygulanmasını geciktirmiştir. 1987 sonlarında Aquino yönetimi, birçok tümen ve tugay karargâhını şehirlerden uzaklaştırmış ve komünist ayaklanmasıyla daha iyi başedebilmeleri için kırsal bölgelere sevketmiş bulunuyordu. Portekiz'de ise, devrimden on yıl sonra ordunun hâlâ önemli bir güvenlik görevi yoktu ve birliklerin çoğu hâlâ "Lizbon'un ve başlıca şehirlerin hemen dışındaki üslerde" konuşlandırılmış bulunuyordu[46].

Yukarıda belirttiğimiz gibi, demokratik yönetimlerin mutlaka otoriter yönetimlerden daha barışçı olmaları gerekmez. Gene de demokrasiler, hemen hiçbir zaman, diğer demokrasilerle savaşmazlar; yeni demokratik yönetimler de, çoğu zaman, uzun süredir devam eden uluslararası uyuşmazlıkları çözmeye çalışmışlardır. Alfonsin ve Menem yönetimleri sırasında Arjantin'in gerek Büyük Britanya, gerek Şili'yle olan ilişkileri düzelmiştir. İspanya'ya demokrasinin gelmesiyle birlikte Cebelütarık, İngiliz-İspanyol ilişkilerinde daha az önemli bir sorun haline gelmiştir.Bununla birlikte, demokratik yönetimler uluslararası uyuşmazlıkları çözebildikleri ölçüde, kendi silahlı kuvvetlerini, onların iç politikaya karışmaları ihtimalini azaltacak dış misyonlardan da yoksun bırakabilirler. Geleneksel bir düşmanı olan bir ülke, sivil denetim açısından mutlu bir ülkedir.

(3) Liderlik ve örgüt . İlk ve daha sonraki demokratik yönetimler genellikle silahlı kuvvetlerin yüksek komutasını değiştirmişlerdir. Bu, zayıf ve siyasallaşmış ordular bakımından en önemli sorundu; çünkü yeni demokratik liderlerin, üst askeri komutanların sadakatine güvenebilmeleri zorunluydu. Üst askeri komutanların kendi iradeleriyle iktidarı bıraktıkları durumlarda ise daha az gerekliydi, çünkü muhtemelen onların da yeni kurulan demokratik rejimin başarılı olmasında çıkarları vardı. Bununla birlikte demokratik liderler, her iki durumda da genellikle, mevcut askeri liderleri uzaklaştırmak ve yerlerine sadakatlerine güvenebilecekleri yenilerini geçirmek için hemen harekete geçmişlerdir. Bu, Yunanistan, İspanya, Portekiz Arjantin, Filipinler, Pakistan, Türkiye ve Polonya'da gerçekleşmiştir. Ancak,

Arjantin'de Alfonsin, darbe girişimleri de dahil olmak üzere ordunun baskısı sonucunda, kendi atadıklarının bazıları yerine ordunun daha kabul edilebilir gördüğü subayları getirmek zorunda kalmıştır.

Demokratik liderler, savunma kuruluşlarının yapısını değiştirmek suretiyle de denetimlerini güçlendirmeye çalışmışlardır. İspanya'da ilk demokratik hükümet, 1977 Şubatında bu amacı gerçekleştirmek üzere bir ortak genelkurmay başkanlığı kurmuştur. Ondan sonra gelen hükümet de, bu hedefi daha ileri götürmek üzere savunma bakanlığı ve genelkurmay başkanlığı makamlarını yaratmış, başbakanın askeri hizmetleri «yönetme, yönlendirme ve koordinasyon sağlama» yetkisini açıklığa kavuşturmuştur. Peru'da Garcia yönetimi bir savunma bakanlığı kurmuş, Brezilya'da da Başkan Connor aynı şeyi vaad etmiştir. Portekiz'de askerlerden oluşan anormal Devrim Konseyi lağvedilmiştir. Nikaragua'da iktidarı bırakmakta olan Sandinista'larla iktidara gelmekte olan Chamorro hükümeti, ordunun «Cumhurbaşkanının emri altına gireceği» konusunda anlaşmaya varmış ve Başkan Chamorro, savunma bakanlığı makamını bizzat üstlenmiştir[47]. Yunanistan'da da benzer şekilde Papandreou, hem başbakan, hem savunma bakanı olmuştur. Şili'de ise General Pinochet, ordunun başkomutanı sıfatıyla sivil savunma bakanına değil, cumhurbaşkanına hesap vermekte ısrar etmiştir.

Yeni demokrasiler, savunma bakanlığı makamını yaratmak suretiyle tek bir kuvvetten sorumlu bakanlıklara oranla bir sivili daha kolaylıkla atayabilecekleri bir mevki ihdas etmişlerdir; kuvvet bakanlıkları, en azından Latin Amerika'da daima askerlerce doldurulmuştur. Bir merkezi genelkurmay başkanlığı tesis etmek suretiyle de yeni yönetimler, kuvvet komutanlıklarına oranla daha büyük esneklikle doldurabilecekleri ve demokrasiyi açıkça destekleyen bir subayı atayabilecekleri bir mevki yaratmışlardır. Yunanistan ve İspanya'da demokratik hükümetler, kara kuvvetlerinin hâkim etkisine karşı bir denge ve hükümet

darbelerine daha az eğilimli bir kuvvetin ürünü olarak amiralleri bu mevkilere atamışlardır.

(4) Büyüklük ve teçhizat: Otoriter devletlerin orduları genellikle fazla büyük ve teçhizatça yoksuldur. Yunanistan istisnası dışında yeni demokratik liderler, genellikle ordunun parasını ve insan gücünü azaltmaya girişmişlerdir. İspanya, Arjantin, Nikaragua, Peru, Uruguay ve Portekiz'de ordunun toplam hacminde önemli kesintiler gerçekleştirilmiştir. İspanya, Arjantin ve Yunanistan'da çok sayıda yüksek rütbeli subay emekli edilmiş, böylece hayli şişkin subay kadrolarında önemli ölçüde sayı indirimi sağlanmıştır. Birçok ülkelerde askeri bütçelerde kesinti yapılmıştır; mesela Arjantin askeri bütçesi, GNP'nin yüzde 6'dan fazlasından, GNP'nin yaklaşık yüzde 2'sine düşmüştür. Yunanistan'da ise ilk iki demokratik hükümet, süregelen Kıbrıs çatışması gerekçesiyle askeri bütçe ve insan gücünü muhafaza etmiştir. Şili'de demokratlaşmanın şartları, silahlı kuvvetlerde bir kesintiye imkân vermemiştir. Buna karşılık Nikaragua'da Sandinista döneminden kalma ordu komutanı General Humberto Ortega da dahil olmak üzere, Chamorro yönetiminin liderleri, askeri insan gücünü 70.000'den 35.000 - 40.000'e indirme taahhüdüne girmişlerdir.

Peru'da Garcia hükümeti, 26 adet Mirage 2000 jet uçağı siparişi de dahil, bazı önemli silahlanma programlarında kesinti yapmıştır. Buna karşılık yeni demokratik yönetimlerin çoğu için silahlı kuvvetlerin modernleştirilmesi büyük öncelik taşımıştır; bunlar, yeni teçhizat alımlarını gerçekleştirmiş, hatta genişletmişlerdir. Bu, hem ordularının dışa yönelmelerini güçlendirmek, hem ordunun yeni rejimden duyduğu tatmini ve ona verdiği desteği arttırmak amacına yöneliktir. Mesela İspanya'da Franco döneminde ordunun teçhizatı düşük kalitede ve modası geçmişti; demokratik yönetimler, büyük yatırım ve modernleşme programları başlatmışlardır. Yunanistan'da Papandreou, silahlı kuvvetlerin «silah, teçhizat, örgütlenme ve haberleşme sisteminin kalitesini yükseltmeye ve bunları çeşitlendirmeye çalışmıştır». Ar-

jantin'de Alfonsin, askeri cunta tarafından ısmarlanmış bulunan büyük çapta yeni teçhizat alımlarını gerçekleştirmiştir[48].

(5) Statü : Bütün ülkelerde subaylar, maddi statüleri -maaş, konut, tıbbi bakım ve diğer menfaatler- ve ülkelerinin halkı gözündeki statü ve şöhretleri konusunda derin kaygılar duyarlar. Yeni demokratik yönetimler bu kaygılara genellikle duyarlı olmuşlardır. Maddi menfaatler konusunda ise tekdüze politikalar izlemiş değillerdir. Garcia yönetimi subayların maaşlarını indirmiş ve ordu içindeki diğer sıkıntılarla birlikte düşük maaşlar, 1989 başlarında darbe söylentilerine neden olmuştur. Arjantin'de demokratik yönetimin ilk dört yılında, askerlerin maaşları gerçek rakamlarla yüzde 50 azalmış, bu da muhtemelen Arjantinli subaylar arasındaki hoşnutsuzluğa ve darbe yatkınlığına katkıda bulunmuştur. İspanya'da Gonzalez, Filipinler'de Aquino, ordunun maaşlarını arttırmışlardır. Karamanlis ve Papandreou, Yunan ordusunun maaşlarını ve konut, tıbbı bakım ve emeklilik yardımlarını arttırmıştır[49].

Demokratik liderler, ordunun prestij ve moralini yükseltecek ve subaylara, hükümetin ve milletin onların hizmetlerinden şükran duydukları güvencesini verecek çabalarda da bulunmuşlardır. Yunanistan'da Karamanlis ve onun savunma bakanı, "silahlı kuvvetlerin vatanseverliğini, hukuka ve anayasal sürece bağlılıklarını sürekli övmüşlerdir;» Papandreou da kendisini savunma bakanı olarak atamakta kalmamış, aynı zamanda "bir bürosunun da bulunduğu silahlı kuvvetler karargâhına hemen hemen her gün ziyaretlerde bulunmuştur". Papandreou Karamanlis'ten, cumhurbaşkanı olarak "askeri sorunlarda daha göze çarpan bir rol üstlenmesini istemiştir»[50]. Alfonsin yönetimi liderleri, iktidarda birkaç ay geçirdikten sonra, ordunun, yeni demokratik hükümet ve sivil toplumun kendilerini hakir gördükleri ve kendilerine düşman oldukları yolundaki algısını düzeltme gereğini duymuşlardır. Juan Carlos, Aquino, Alfonsin, Collor ve yeni demokrasilerin diğer liderleri, kendilerini sembolik olarak orduyla özdeştirmek, makamlarının askeri boyutlarını vurgulamak, as-

keri tesisleri ziyaret etmek, askeri olaylara katılmak ve Juan Carlos örneğinde askeri üniforma giymek fırsatlarını kaçırmamışlardır. İktidarının ilk dokuz ayında Collor, yaklaşık elli askeri törende hazır bulunmuştur[51].

Esas itibarile, 1975 ile 1990 arasındaki üçüncü dalga hükümetleri, askeri darbeleri yenilgiye uğratmakta, darbe teşebbüslerini azaltmakta, ordunun siyasal nüfuzunu ve askeri olmayan rollerini tedricen azaltmakta, askeri profesyonelliği geliştirmekte ve sanayileşmiş Batı demokrasilerindekilere benzer sivil-asker ilişkileri örüntülerini başlatmakta genellikle başarılı olmuşlardır.

Demokratlaştırıcılara Öğütler:5
*Ordunun İktidarını Sınırlamak, Askeri Profesyonelliği Geliştirmek**

(1) Otoriter rejimin önde gelen destekçileri *ve* demokratik rejimi kurmakta size yardım etmiş olabilecek askeri reformcular da dahil olmak üzere, sadakatsizlik göstermesi muhtemel tüm subayları tasfiye et veya emekliye ayır. İkinci gruptakilerin demokrasi heveslerini kaybetmeleri, siyasete müdahale etme heveslerini kaybetmelerinden daha muhtemeldir.

(2) *Pour décourager les autres* (diğerlerinin cesaretini kırmak için, Ç.N.) yeni yönetiminize karşı girişilen darbe teşebbüslerinin liderlerini acımasızca cezalandır.

(3) Silahlı kuvvetler üzerindeki komuta zincirini açıklığa kavuştur ve pekiştir. Belirsizlikleri veya anormal durumları ortadan kaldırarak, yönetimin sivil başının ordunun komutanı olduğu konusunda şüpheye yer bırakma.

---

* **Economist,** yeni demokrasilerin liderlerine ordularıyla olan ilişkilerinde az çok benzer öğütler vermiştir :

Geçmiş günahları unut - en azından bunları cezalandırmaya kalkışma..

Güçlü ve diplomatik de ol...

Onlara cömert davran...

Onları meşgul tut....

Onlara demokrasiye saygıyı öğret..:

Halkı kendi yanına çek - ama verebileceğinden fazlasını vaad etmemeye dikkat et...

Hiçbiri fayda etmezse, orduyu lağvet

Economist, August 29.1987, s.36.

(4) Askeri kuvvetlerinizin sayısında büyük indirimlere git. Bir devleti yönetmekte olan bir ordunun lüzumundan fazla büyük olması ve pek muhtemelen lüzumundan fazla subaya sahip bulunması kaçınılmazdır.

(5) Subaylarınız, maaşlarının, konutlarının ve teçhizatlarının kötü olduğu düşüncesindedirler ve muhtemelen haklıdırlar da. Orduyu küçültmek suretiyle tasarruf ettiğiniz parayı, maaşları, emeklilik maaşlarını ve diğer yardımları arttırmakta ve hayat şartlarını iyileştirmekte kullan. Faydasını göreceksin.

(6) Askeri güçlerinizi askeri görevlere yönlendir. Diğer ülkelerle olan uyuşmazlıkları çözmek istemek için geçerli sebepleriniz olabilir. Ancak, dış tehdidin yokluğu ordunuzu meşru bir askeri misyondan yoksun bırakabilir ve onların siyasete kafa yorma eğilimlerini güçlendirir. Dış tehditlerin ortadan kaldırılmasından sağlanacak kazançla, ülkedeki istikrarsızlığın potansiyel maliyetini terazide tart.

(7) Orduyu askeri amaçlar üzerinde odaklaştırmaya paralel olarak, başkent içindeki veya civarındaki birliklerin sayısında köklü bir indirim yap. Onları sınır bölgelerine, ya da nisbeten uzak ve az nüfuslu başka yerlere yolla.

(8) Onlara oyuncaklar ver. Yani onlara yeni ve gelişmiş tanklar, uçaklar, zırhlı araçlar, toplar ve ileri elektronik teçhizat sağla (gemiler o kadar önemli değildir, çünkü deniz kuvvetleri darbe yapmaz). Yeni teçhizat onları mutlu kılacak ve nasıl işletileceklerini öğrenmeye çalışmak onları meşgul edecektir. Kartlarınızı doğru oynayıp Washington'da iyi bir izlenim yaratırsanız, masrafların çoğunu Amerikan vergi mükellefinin sırtına yıkmayı da başarabilirsiniz. Bu takdirde, orduyu, ancak davranışlarına özen gösterirse bu oyuncakları almaya devam edebileceği, zira Amerikan yasama organının edepsiz üyelerinin ordunun politikaya karışması konusunda pek parlak düşünceler beslemediği yolunda uyarabilmek gibi ek bir yarar da elde etmiş olursunuz.

(9) Askerler de, herkes gibi, sevilmekten hoşlandıklarına göre, kendini silahlı kuvvetlerle özdeştirmek için hiçbir fırsatı kaçırma. Askeri törenlere katıl; madalyalar dağıt; askerleri millətin en yüce değerlerini tecessüm ettirmekle öv; anayasaya aykırı değilse, kendin de üniformayla ortada görün.

(10) Bir askeri darbeye girişildiği takdirde başkent sokaklarında yandaşlarınızı seferber edebilecek bir siyasal örgütü oluştur ve sürdür.

Eğer bu on kuralı izlerseniz, darbe teşebbüslerine engel olamayabilirsiniz ama, muhtemelen onların hakkından gelebilirsiniz. Hiç değilse 1990 sonuna gelinceye kadar, Suarez ve Gonzalez, Karamanlis ve Papandreou, Garcia ve Fujimori, Alfonsin ve Menem, Collor, Özal ve Aquino, bu kuralları genellikle izlemişler ve makamlarında kalmışlardır. O toplumlarda bu hiç de küçük bir başarı sayılmaz.

BAĞLAMSAL SORUNLAR, HOŞNUTSUZLUK VE OTORİTARİZM ÖZLEMİ

Yeni demokratik rejimlerin pekişebilmeleri için, otoritarizm mirasıyla başa çıkmak ve ordu üzerinde etkin bir denetim kurmak gibi geçiş sorunlarını çözmeleri gerekir. Daha inatçı güçlükler ise, tek tek ülkelerde yaygın olan bağlamsal sorunlardan kaynaklanır. Bazı ülkelerde bunlar ne çok sayıda ne de ağırdı; bazılarında ise hem çok, hem ağırdı. 1970'lerde ve 1980'lerde üçüncü dalga demokrasilerinin karşılaştıkları bellibaşlı bağlamsal sorunların çok yaklaşık bir listesi şöyle sıralanabilir.

(1) Büyük çapta isyanlar : El Salvador, Guatemala, Peru, Filipinler.

(2) Etnik/cemaatçi çatışmalar (isyanların dışında) : Hindistan, Nijerya, Pakistan, Romanya, Sudan, Türkiye.

(3) Aşırı yoksulluk (düşük kişi başına GNP) : Bolivya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Hindistan, Pakistan, Peru, Filipinler.

(5) Kronik enflasyon : Arjantin, Bolivya, Brezilya, Nikaragua, Peru.

(6) Büyük dış borç : Arjantin, Brezilya, Macaristan, Nijerya, Peru, Filipinler, Polonya, Uruguay.

(7) Terörizm (isyandan farklı olarak) : İspanya, Türkiye.

(8) Devletin ekonomiye aşırı ölçüde müdahalesi : Arjantin ,Brezilya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Hindistan,Moğolistan, Nikaragua, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, İspanya, Türkiye.

Yukarıda sıralanan sekiz sorun, üçüncü dalganın yeni demokrasilerinin karşılaştıkları başlıca bağlamsal sorunların akla yatkın bir listesini oluşturmaktadır. Bu sorunların ciddi olduğu ülkelere ilişkin yargılar ise, gelişigüzel ve olayla sınırlı niteliktedir. Ancak, eğer bu yargıların bir geçerliği varsa, o da 29 üçüncü dalga ülkesinin, karşılaştıkları ciddi bağlamsal sorunlar açısından üç kategoriye ayrılabileceğini akla getirmeleridir:

(1) Dört veya daha çok, önemli bağlamsal sorun : Brezilya, Hindistan, Filipinler, Peru.

(2) İki veya üç önemli bağlamsal sorun : Arjantin, Bolivya, El Salvador, Guatemala, Honduras, Macaristan, Moğolistan, Nikaragua, Nijerya, Pakistan, Polonya, Romanya, İspanya, Sudan, Türkiye.

(3) İkiden az önemli bağlamsal sorun: Bulgaristan, Şili, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Ekvator, Yunanistan, Grenada, Kore, Portekiz, Uruguay.

- Birçok kimseler, ciddi bağlamsal sorunlarla karşı karşıya olan yeni demokrasilerin, demokrasinin pekişmesi bakımından zorunlu olan meşruluğu geliştirebilmek için, bu sorunlarla başarılı şekilde başa çıkmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu genel önerme, ülkenin en ciddi sorununu - ister borç, ister yoksulluk, enflasyon, ya da isyan olsun- çözmedeki başarısızlığın, o ülkede demokrasinin sonu demek olacağı yolundaki iddialarla güçlendirilmiştir. Eğer gerçekten böyleyse, o zaman temel soru şu olmaktadır : Ciddi bağlamsal sorunlarla karşı karşıya bulunan yeni üçüncü dalga demokrasileri (bu sorunlar, onların otoriter öncellerini de sıkıntıya sokmuştu) bu sorunları çözmeyi başarabilecekler midir? Bazı durumlarda yeni demokratik rejimler, münferit sorunları başarıyla çözebilirler. Örneklerin pek büyük çoğunluğunda ise, üçüncü dalga demokratik rejimlerinin bu sorunlarla etkin şekilde başa çıkamamaları ve bu konuda otoriter öncellerinden ne daha çok, ne daha az başarılı olmaları pek muhtemel görünmektedir. İsyanlar, enflasyon, yoksulluk, borç, eşitsizlik ve/veya şişkin bürokrasiler, aşağı yukarı geçmiş onyıllarda olduğu gibi süregidecektir. Acaba bu, üçüncü dalga demokrasileri için kaçınılmaz bir karanlık gelecek mi demektir?

Bazılarınca tam tamına da böyle demek olabilir. Filipinler, Peru ve Guatemela gibi ülkelerde demokrasinin büyük baskı altında olduğu kuşkusuzdur. Sorunlar çok ve ağırdır; ortadan kalkmayacakları gibi, çözülmeyeceklerdir de. Diğer ülkeler de

onlardan ancak biraz daha hafif bağlamsal sorun dizileriyle karşı karşıyadır.

Çözülmeyen ve görünüşe göre çözülmesi mümkün de olmayan bağlamsal sorunlar, yeni demokrasilerde hoşnutsuzluk eğilimini güçlendirmiştir. Çoğu ülkede demokrasiyi yaratma mücadelesi, ahlakî, tehlikeli ve önemli olarak algılanmıştır. Otoritarizmin çöküşü, coşku ve esenlik doğurmuştur. Demokrasi içindeki siyasal mücadeleler ise, tersine, kısa zamanda ahlâk-dışı, rutin ve küçük çaplı görülmeye başlamıştır. Demokrasinin işleyiş tarzı ve yeni demokratik yönetimlerin topluma özgü sorunları çözmekteki başarısızlıkları, kayıtsızlık, ümitsizlik ve hoşnutsuzluk doğurmuştur.

Demokratik yönetimin kurulmasından kısa bir süre sonra, onun icraatı hakkında, İspanya, Portekiz, Arjantin, Uruguay, Brezilya, Peru, Türkiye, Pakistan, Filipinler ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda yaygın bir hayal kırıklığı ortaya çıkmıştır. Bu olgu ilk defa olarak 1979 ve 1980'de İspanya'da ortaya çıkmış, bu ülkede *el desencanto* (hayal kırıklığı) olarak adlandırılmış, oradan da bu deyim tüm Latin Amerika'ya yayılmıştır. 1984'te Portekiz diktatörlüğünün devrilmesinden on yıl sonra, "demokrasiye geçiş sırasındaki heyecan ve yaratıcı coşku" yok olmuş, "hakim ruh hâleti bir ilgisizlik ve hayal kırıklığı" haline gelmiştir. 1987'ye gelindiğinde Latin Amerika'da demokratlaşmanın doğurduğu esenlik duygusu yerini, «tüm kıta sathında ümitsizliğe ve şimdiye kadar elde edilen sonuçlara ilişkin bir hayal kırıklığına bırakmıştı». 1989'da "Brezilya'da halkın siyasal liderlikten duyduğu hayal kırıklığı ve patlamaya hazır bir sosyal hoşnutsuzluk duygusunun dalga gibi kabararak, 1985'te milyonlarca Brezilyalının yirmi yıllık askeri yönetimden sonra demokratik yönetimin yeniden kurulması sırasındaki büyük ümitlerinin yerini aldığı" yazılmıştır. Pakistan'da, demokrasiye geçişten daha bir yıl geçmeden, "bir sabırsızlık ve keder duygusu», ülkenin demokrasiye dönüşünü selamlamış olan esenlik duygusunun yerini almıştır. Doğu Avrupa'daki diktatörlüklerin

çöküşünden sonra bir yıl içinde gözlemciler, tüm bölgeye yayılan "totalitarizm sonrası depresyon" olgusundan ve "hayal kırıklığı ve hoşnutsuzluk" hâletinden söz etmeye başlamışlardı[52].

Siyasal açıdan, ilk demokratik yönetimin iktidara gelişinden sonraki yılların genellikle görülen niteliği, geçişi gerçekleştiren demokratik koalisyonun parçalanması, demokratik yönetimin başlangıçtaki liderlerinin etkinliğinin zayıflaması ve demokrasinin gelişinin, tek başına, ülkenin karşı karşıya bulunduğu büyük ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm getirmeyeceğinin giderek anlaşılması olmuştur. Sorunların çözülmezliği, demokratik sürecin sınırlılıkları, siyasal liderlerin zaafları, bütün bunlar gündemin baş maddeleri haline gelmiştir. Çoğu zaman yeni demokrasilerin liderleri, kendilerini beğenmiş, yeteneksiz, yolsuzluklara yatkın, ya da bu üçünün bir nevi kombinezonu gibi görülmeye başlamışlardır.

Demokrasiye karşı bununla ilişkili bir tepki «otoriter özlem» olmuştur. Otoriter rejimlerin çok sert, yeteneksiz, ya da yolsuzlukçu olduğu, veya iktidarı bırakmak istemediği ülkelerde bu pek önemli değildi. Diktatörlüğün yumuşak olduğu, bazı ekonomik başarıların sağlandığı ve rejimlerin kendi liderleri tarafından az çok iradi şekilde demokrasilere dönüştürüldüğü ülkelerde ise daha yaygındı. Bu ülkelerde baskı anıları unutulmuş ve yerlerini bir ölçüde otoriter dönem sırasındaki düzen, refah ve ekonomik büyüme imajlarına bırakmıştır. Mesela İspanya'da 1978 ile 1984 arasında Franco yönetiminin, genel hoşnutluk düzeyi, hayat standartları, kamu düzeni ve sosyal hakkaniyet açılarından topladığı puanlar hep artmıştır; «diktatör geçmişe gömülüp uzaklaştıkça, Franco anıları daha pembeleşmiştir.» Bu «gözden ırak olan daha çok sevilir» etkisi, Brezilya'da da görülmüştür. 1989'da General Geisel yönetimiyle ilgili yeniden değerlendirmeler «yukarılara tırmanıyordu. Bugün onun yönetimi, yıllık enflasyonun dört haneli rakamlarda değil yüzde 100'ün hayli altında seyrettiği ve geceleri Rio de Janeiro sokaklarında güvenle dolaşılabildiği bir dönem olarak sevgiyle hatırlanmaktadır.» 1978'de, hangi

hükümet ya da rejimin Portekiz'i en iyi yönettiği kendilerine sorulduğunda, Mario Soares'in demokratik rejimini seçenlerin üç katı fazla Portekizli, Caetano diktatörlüğünü seçmiştir. 1987'de, Peru'ya demokrasinin gelmesinden yedi yıl sonra Lima sakinleri, 1968'den 1975'e kadar Peru'nun askeri diktatörü olmuş bulunan General Juan Velasco'yu, ülkenin 1950'den beri gördüğü en iyi başkan olarak seçmişlerdir. 1990'a gelindiğinde Pakistan'da gerek General Ziya'nm gerek General Eyüb Han'ın imajları iyiye gidiyordu[53].

Sorunların çözülmezliği ve halkların hoşnutsuzluğu yeni demokrasilerin yaygın nitelikleriydi. Bunlar, yeni rejimlerin yaşayabilirliği sorununu çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır : Bu rejimler pekişecekler midir, çökecekler midir? Demokrasinin özü, yöneticilerin, halkın çoğunluğunun oy kullanabileceği düzenli, dürüst, açık ve yarışmacı seçimlerle seçilmesidir. Demokrasinin gücünün bir kriteri, siyasal elitlerin ve halkın, yöneticilerin bu şekilde seçilmeleri gerektiğine ne kadar kuvvetle inandıkları, yani ülkede bir demokratik siyasal kültürün gelişiminin tutumsal bir testidir. İkinci bir kriter de, siyasal elitlerin ve halkın gerçekten de liderleri ne ölçüde seçim yoluyla seçtikleri, yani ülkenin siyasetinde demokratik uygulamaların kurumsallaşmasının davranışsal bir testidir.

DEMOKRATİK BİR SİYASAL KÜLTÜRÜN GELİŞTİRİLMESİ

Demokratik kültür sorunu, yeni demokratik yönetimlerin performans ve etkinlikleriyle meşrulukları arasındaki ilişki -diğer bir deyimle, seçkinlerin ve halkların demokratik sistemin değerine ne ölçüde inandıkları - noktası üzerine dikkatleri toplar. Diamond, Linz ve Lipset, bu ilişki hakkında esas itibariyle kötümser bir iddiayla, Üçüncü Dünyadaki demokratik olmayan rejimlerin istikrarsızlıklarının başlıca bir sebebinin, «düşük meşrulukla düşük etkinliğin bir arada bulunuşu ve etkileşimi» olduğunu ileri

sürmüşlerdir. Rejimler düşük düzeyde meşrulukla işe başlamakta ve dolayısıyle etkin olmakta güçlük çekmekte, «özellikle ekonomik büyüme açısından etkin olmayan rejimler de, düşük meşruluk taşıma eğilimini sürdürmektedirler»[54]. Doğrusu, yeni demokrasiler bir açmaz içindedirler: Meşruluktan yoksun oldukları için etkin olamamakta, etkin olamadıkları için de meşruluklarını geliştirememektedirler.

Bu kötümser varsayım ne ölçüde haklı görülebilir?

Yeni demokratik rejimlerin uzun süreli, ağır bağlamsal sorunları çözememeleri, mutlaka bu rejimlerin çöküşü demek değildir. Otoriter rejimlerin (ve en sonunda komünist rejimlerin) meşruluğu, hemen tümüyle onların performansına gelip dayanmıştır. Demokratik rejimlerin meşruluğunun da kısmen performansa dayandığı kuşkusuzdur. Ancak bu meşruluk, süreçlere ve yöntemlere de dayanır. Belli yöneticilerin veya yönetimlerin meşruluğu, onların verebileceklerine bağlı olabilir; rejimin meşruluğu ise, yönetimleri meydana getiren seçim süreçlerinden kaynaklanır. Performans meşruluğu demokratik rejimlerde bir rol oynar; fakat bu, otoriter rejimlerde oynadığı rolden çok daha az önemlidir ve yöntemsel meşruluğa oranla ikinci derecede kalır. Yeni demokrasilerin yaşayıp yaşaya- mayacaklarını belirleyen, birinci derecede, bunların karşı- laştıkları sorunların ağırlığı ya da bu sorunları çözme yetenekleri değildir. Siyasal liderlerin, ülkelerinin karşısındaki sorunları çözmekteki başarısızlıklarına nasıl tepki gösterdikleridir.

Geçmişte de, olağanüstü ağır bağlamsal sorunlarla karşı karşıya gelen demokratik rejimler yaşamışlardır. Linz ve Stepan'ın vurguladıkları gibi, ekonomik krizin demokratik rejimleri zorunlu olarak çökerttiği iddiası, Avrupa'da 1930'larm deneyimiyle yalanlanmaktadır. Almanya ve Avusturya dışındaki bütün ülkelerde, bu ikisinden çok daha fazla ekonomik güçlük çekmiş ülkeler de dahil, demokratik rejimler Büyük Bunalım'a rağmen ayakta kalmışlardır. Ayakta kalmışlardır, çünkü Ekkart Zimmerman'ın dediği gibi «grup liderleri bir araya gelmeyi, yeni koalis-

yonlar kurmayı, bazen (Belçika'da olduğu gibi) eskilerini teyid etmeyi, sonra da ekonomiyi nasıl yönlendireceklerini kararlaştırmayı başarabilmişlerdir». Benzer şekilde 1960'larda Kolombiya ve Venezüela'daki yeni demokratik rejimler, en az üçüncü dalga demokrasilerinin daha sonra karşılaştıkları kadar ağır sorunlarla karşılaşmışlardır. Robert Dix'in güzel özetlediği gibi, bu örneklerden alınacak ders, «siyasal mühendisliğin, Üçüncü Dünya milletlerinde demokrasinin daha determinist ekonomik ve sosyolojik şartlarındaki yoksulluğu büyük ölçüde telafi edebileceğidir»[55].

Demokratik rejimlerin istikrarı evvela, birinci derecedeki siyasal elitlerin - parti liderleri, askeri liderler, iş dünyası liderleri - toplumlarının karşısındaki sorunlarla başa çıkmak için birlikte çalışabilmelerine ve bu sorunları kendi yakın maddî ya da siyasal çıkarları uğruna istismar etmekten kaçınmalarına bağlıdır. Yeni demokratik rejimler, uzun zamandır süregelen terörizm ve isyanlardan ülkelerini kurtaramazlardı ve kurtaramamışlardır da. İstikrar açısından temel sorun, elitlerin ve halkların bu duruma nasıl cevap verdiğidir. 1960'larda Kolombiya ve Venezüela'daki elitler, bu sorunları çözmeye çalışmak için işbirliğine girişmişlerdir. Üçüncü dalga demokrasilerinde de benzer gelişmeler olmuştur. Mesela İspanya'nın karşısında, sürüp giden aşırı Basque terörizmi sorunu vardı. Ancak, ulusal siyasal partilerden hiçbiri, «demokratik rejimin meşruluğunu çökertmek için» bu sorunu istismar etmeye çalışmadı. «Hiçbir parti, çeşitli hükümetleri bu sorunu yaratmış olmakta sürekli suçlamadı. Hiçbir parti, sorunun demokratik bir rejim dışında daha iyi çözülebileceğini iddia etmedi». Biraz benzer şekilde Peru'da da deneyim, «bir gerilla hareketinin, başlıca siyasal aktörleri iç savaşa karşı tek seçenek olarak demokrasinin arkasında birleştirebileceğini» gösterdi[56].

İkincisi, demokrasinin istikrarı, halkların, rejimle hükümeti veya yöneticileri birbirinden ayırdedebilmesine bağlıdır. Mesela 1983'te, Venezüela'daki ikinci dalga demokratik rejiminin kuruluşundan 25 yıl sonra kamuoyu, Venezüela'nın seçilmiş yöneti-

cilerinin icraatlarından tam bir hayal kırıklığına kapılmış bulunuyordu ama, yöneticileri seçme sisteminden hoşnutsuz değildi. Bir araştırmanın gösterdiği gibi, «hükümete karşı duyulan hoşnutsuzluğa rağmen, hükümetin seçilmesi yönteminden benzer bir hoşnutsuzluğun mevcut olduğunu gösteren hiçbir şey yoktu». 1983'te Venezüelalılarm önemli bir kesimi (yüzde 34.2) ülkelerindeki durumun bir darbeyi haklı kıldığı kanısında olduğu halde, ancak yaklaşık yüzde 15'i, demokratik rejime karşı belirli bir alternatifi destekliyordu. 1973'e oranla daha az sayıda kişi, politikacılar olmadan yönetimin daha iyi olacağına ve politikacıların ülkenin sorunlarına kayıtsız kaldıklarına inanıyordu. 1983'te «Venezüelalılar, hükümetlerinin iktidara geliş biçimini kuvvetle desteklemeye devam ediyor, bir kez iktidara geldikten sonra yaptıklarından giderek hoşnutsuzluk duyuyor ve işleri düzeltmenin tek yolunun oy olduğuna kani bulunuyorlardı»[57]. Genelde Venezüelalılar, seçilmiş yönetimlerin ülkelerinin karşılaştığı sorunları etkin şekilde çözmekteki sürekli başarısızlığına rağmen, demokrasiyi 1983'te 1973'te olduğundan daha kuvvetle destekliyorlardı.

1983'ü izleyen altı yıl içinde Venezüela, büyük ölçüde petrol fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan, giderek yoğunlaşan ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. 1989'a gelindiğinde ekonomik kriz öyle bir durum yaratmıştı ki, «beklentiler sâbit kaldığı halde, hükümetin bunları karşılama yeteneği zayıflamıştı». Gene de bu, demokrasiye karşı bir tehdit oluşturmamıştır:

> Yüksek düzeydeki ümitsizlik, yasa-dışı, şiddete dayanan bir siyasal eylemciliğe değil, daha çok yasal, barışçı, sistemi sürdürücü mekanizmalara ve süreçlere kanalize olmuştur. Bulgularımıza göre orta ve alt sınıflara mensup Venezüelalılar, karşılaştıkları krizle psikolojik olarak başa çıkabilmek için başlıca dört yola başvurmuşlardır: Yasal protesto, adaptasyon, sineye çekme ve ülke dışına göç[58].

Demokrasiye destekle demokratik seçimlerin ortaya çıkardığı hükümetlere destek arasındaki ayrım, İspanya'da da

açıkça görülmüştür. 1978'le 1984 arasında «demokratik rejime olan destekle, salt demokrasinin etkinliği gibi görünen şeyin doğurduğu tatmin, tedricen birbirinden kopmuştur»[59]. Franco rejiminin son yıllarında işsizlik oranı Avrupa'nın en düşük oranlarından (ortalama yüzde 3), ekonomik büyüme hızı da dünyanın en yükseklerinden (ortalama yüzde 7) biriydi. Demokrasinin ilk yıllarında, 1970'lerin sonlarıyla 1980'lerin başlarında işsizlik yüzde 20'ye yükseldi, ekonomik büyüme de yüzde 2'nin altına düştü. Demokrasinin bu sorunları çözme yeteneğine olan güvende büyük değişimler görüldü. 1978'de halkın yüzde 68'i, demokrasinin, ülkenin karşısındaki sorunların çözümüne imkan sağlayacağına inanıyordu. 1980 ve 1981'de halkm nisbi çoğunlukları, demokrasinin ülkenin sorunlarını çözemeyeceğini düşünüyordu. 1982 sonu ile 1983'te ise halkm büyük çoğunlukları (yüzde 55 ve 60) bir kez daha, demokrasinin İspanya'nın sorunlarının üstesinden gelebileceğine güven duyuyordu. Gene de halkın, demokrasinin sorunları çözebileceğine dair güvenlerindeki bu dalgalanmalara rağmen, demokrasiye destek, tutarlı şekilde yüksek düzeyde kalmış, hatta artmıştır. 1978'de İspanyol halkının yüzde 77'si, demokrasinin İspanya için en iyi siyasal sistem olduğuna inanıyordu. Bu rakam 1980'de yüzde 69'a düşmüş, fakat 1981'de yüzde 81 ve 1983'te yüzde 85'e yükselmiştir[60].

Bir siyasal sistem olarak demokrasi lehindeki bu tutarlı ve yaygın destekle, demokratik hükümetlerin sorunlarla başa çıkabilme yeteneğine olan güvendeki değişimler nasıl bağdaştırılabilir? Cevap, kuşkusuz, seçim devreleridir. 1978'de seçmenlerin yeni Suarez hükümetine hâlâ güvenleri vardı. 1980 ve 1981'e gelindiğinde, artan ekonomik güçlükler nedeniyle bu hükümete karşı güvenlerini kaybettiler ve 1982'de Felipe Gonzalez ve Soyalistleri büyük çoğunlukla iktidara getirdiler. Bunu yapmakla, demokrasinin İspanya'nın sorunlarını çözebileceğine olan güvenleri yukarı fırladı. Böylece İspanyol seçmenleri, Venezüela seçmenleri gibi, bir siyasal sistem olarak demokrasi lehindeki desteklerini, iktidardaki partinin performansına ilişkin değerlen-

dirmelerinden ayrı tuttular. Bu ayrım demokrasinin işlemesi açısından hayati niteliktedir.

Bazı şartlar altında otoritarizm özleminin, demokratik bir rejimin «yavaş yavaş ölümü»ne yol açabileceği, böylece ordu ya da diğer otoriter güçlerin yeniden iktidara gelebileceği düşünülebilir[61]. Ancak, özlem, bir hareket değil, bir duygudur. Daha genel olarak otoritarizm özlemi, halkın yöneticilerle rejimleri ayırdetme eğiliminin ek bir kanıtıdır. İspanya, Portekiz, Brezilya ve Peru vatandaşları, bir yandan Franco, Caetano, Geisel ve Velasco'yu etkin yöneticiler olarak görmüşler, öte yandan da demokrasiyi daha iyi bir yönetim sistemi olarak ezici şekilde desteklemişlerdir.

Demokratik yöneticilerden duyulan hayal kırıklığı ve otoriter yöneticilere duyulan özlem, demokrasinin pekişmesinde zorunlu bir ilk adımdır. Bunlar, elitlerle halkın, demokratlaşmanın esenlik getiren geçici «sarhoşluğundan» ayıldıklarının ve demokrasinin düzensiz ve zahmetli rutinine adapte olmaya başladıklarının da bir işaretidir. Elitlerle halk demokrasinin, hükümetlerin başarısız olacakları, dolayısıyle onları değiştirmek için kurumsallaşmış yolların var olması gerektiği öncülüne dayandığını öğrenmekteydiler. Demokrasi, sorunların çözülebileceği demek değildir; demokrasi yöneticilerin değiştirilebileceği demektir; birincisini yapmak imkânsız olduğu içindir ki, ikincisini yapmak demokratik davranışın özüdür. İnsanlar demokrasinin istibdat sorununa bir çözüm olduğunu, ama başka sorunlara mutlaka bir çözüm olmadığını öğrendikleri zaman, demokrasi pekişmiş olur.

Üçüncü dalganın ilk onbeş yılının göze çarpan özelliği, yeni demokrasilerde büyük çapta antidemokratik hareketlerin hemen hemen mevcut olmayışıdır. Otoritarizmden arta kalan gruplar (gerek tutucu, gerek reformcu) birçok ülkelerde var olmuşlardır. Bazılarında otoritarizm özlemi kendisini göstermiştir. Demokrasi coşkusu, seçimlere katılma, demokratik liderlerin popülerliği, hep önemli ölçüde düşmüştür. Buna rağmen üçüncü dalganın ilk onbeş yılında hiçbir ülkede, yeni demokratik rejimin meşru-

luğuna meydan okuyan ve bu rejime karşı açık bir otoriter alternatif ileri süren geniş çapta bir siyasal kütle hareketi oluşmuş değildir. En azından, üçüncü dalganın ilk yıllarında demokrasiye geçmiş olan ülkelerde, demokrasinin istenilirliği üzerindeki oydaşma, ezici ölçüde görünmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, İspanya'da 1977 ile 1983 arasındaki beş kamu oyu yoklamasında halkın büyük çoğunlukları, kendilerininkine benzer bir ülkede demokrasinin en iyi siyasal sistem olduğunda anlaşmışlardır. Bir araştırmanın sonuç olarak belirttiği gibi, «demokratik rejime desteğin temelleri, ondan önceki dışlayıcı rejime oranla çok daha çeşitli, geniş ve değişik anlamlar taşıyan niteliktedir.Demokratik rejim, belli çıkarlara daha az sıkıca bağlıdır; bu açıdan nisbî özerkliğe sahiptir». Demokrasiden yana geniş destek sadece İspanya ile sınırlı değildir. Meselâ Peru'da 1982 ile 1988 arasındaki dört kamu oyu yoklamasında,Lima'daki vatandaşlar demokrasiyi, yüzde 66 ile yüzde 88 arasında değişen çoğunluklarla desteklemişler; 1988'deki bir ulusal örneğin yüzde 75'i de demokrasiyi, ülkeleri için en istenilir sistem olarak seçmiştir[62]. Daha kısmî kanıtlar, diğer üçüncü dalga ülkelerinde de demokrasiden yana benzer düzeyde bir desteğin mevcut olduğunu düşündürmektedir.

Üçüncü dalga ülkelerinde rejim değişiminin hemen ardından bu yaygın demokrasi oydaşması, Almanya ve Japonya'da İkinci Dünya Savaşından sonra gerek demokrasiye, gerek demokrasiyle ilişkili değer ve tutumlara verilen desteğin nisbeten yavaş gelişmiş olmasıyla tezat halindedir. 1950'lerin başlarında Almanların üçte birinden fazlası, yeni bir Nazi partisinin iktidarı ele geçirme girişimini destekleyeceklerini, ya da buna kayıtsız kalacaklarını belirtiyor, üçte birinden pek azı da monarşinin canlandırılmasını destekliyordu. Almanya'nın en iyi olduğu dönemi göstermeleri istendiğinde, yüzde 45 1914- öncesi imparatorluğu, yüzde 42 Üçüncü Reich'ı, yüzde 7 Weimar Cumhuriyetini, yüzde 2 de yeni Federal Cumhuriyeti seçmişti. Fedaral Cumhuriyete verilen destek, 1959'da yüzde 42'ye, 1970'te de yüzde 81'e yükseldi. 1953'te Alman halkının yüzde 50'si, Almanya için en

iyi yönetim şeklinin demokrasi olduğunu düşünüyordu; 1972'de bu yüzde 90 oldu. Görülüyor ki, demokrasiye ve demokrasiyle el ele giden güven ve vatandaş yeteneği tutumlarına verilen desteğin gelişmesi, yirmi yıllık süre içinde yavaş yavaş gerçekleşti[63]. Japonya'da da 1950'lerde ve 1960'larda kamuoyunda demokrasiden yana bir tutuma doğru az çok benzer bir gelişme, daha yavaş ve daha eksik bir biçimde gerçekleşti.

Almanya ve Japonya'da otoritarizmin çöküşünden sonra benzer oydaşmaların gelişmesi yirmi yıl aldığı halde, İspanya ve Peru'da diktatörlüklerin sona ermesinden sonra demokrasi üzerindeki oydaşma niçin neredeyse derhal oluştu? Almanya ve Japonya'da bir dereceye kadar insanlar fikirlerini değiştirdiler ama, çok daha önemli ölçüde insanların kendileri değişti. Daha genç ve daha iyi eğitilmiş insanlar, daha çok demokrasi yanlısıydılar. Alman halkı, Federal Cumhuriyette eğitim görmüş ve yetişkin hayatlarını geçirmiş kişilerden oluştuğu zaman, Almanya'da demokrasiye destek, oybirliğine yaklaştı[64]. İspanya ve Peru'da ise, aksine, demokratik rejimlerin kurulmasından kısa zaman sonra demokrasiye verilen yaygın destek, ya bu yaygın desteğin otoriter rejim zamanında da mevcut olduğu, ya da geçişten önce otoriter rejimi desteklemiş veya hiç değilse ona rıza göstermiş olan kişilerin, geçişten sonra düşüncelerini pek çabuk değiştirmiş bulundukları anlamına gelmektedir. Bu seçeneklerden ne biri, ne de öteki, demokrasi için pek mutlu bir seçenek değildir. Eğer birinci seçenek doğruysa, bu toplumlarda otoriter rejimler, demokrasiden yana ezici bir çoğunluk desteği varken bile mevcut olmuşlardır. Eğer ikincisi doğruysa, geçişten sonra düşüncelerini demokrasiden yana çok çabuk değiştirmiş olan kişilerin, şartlar haklı kıldığı takdirde antidemokratik bir yöne de aynı derecede çabuk dönebilecekleri düşünülebilir. Almanya ve Japonya'da demokrasiden yana yaygın destek, *kuşaksal değişimin* sonucuydu; dolayısıyle kısa vadede tersine dönmesi ihtimali yoktu. İspanya ve Peru'da ise demokrasiden yana yaygın destek, *fikir değişimi-*

nin sonucuydu; dolayısıyle kısa vâdede tersine dönmesi daha mümkündü.

DEMOKRATİK SİYASAL DAVRANIŞIN KURUMSALLAŞTIRILMASI

Yeni demokratik sistemlerde oluşan hayal kırıklığı, davranışsal açıdan dört şekilde kendisini gösterdi. Birincisi çoğu zaman, boyun eğmeye, şüpheciliğe ve siyasetten uzaklaşmaya yol açtı. Yeni demokrasilerin çoğunda oy verme düzeyleri, geçiş sırasında yüksekti; fakat daha sonraki seçimlerde, bazen büyük ölçüde olmak üzere, düştü. Siyasal katılmanın azalması demokratik teori açısından istenmeyen bir şey olabilir, ama tek başına yeni demokrasilerin istikrarını tehdit etmez.

İkincisi, hayal kırıklığı, iktidarda bulunanlara karşı bir tepki biçiminde kendisini gösterdi. İspanya'da olduğu gibi seçmenler, iktidardaki partiyi düşürerek onun yerine alternatif bir yöneticiler grubunu iktidara getirdiler. Şüphesiz bu, alışılagelmiş demokratik tepkidir; yeni üçüncü dalga demokrasilerinde de sık sık gerçekleşmiştir. Çoğu zaman, iktidardaki liderler ve partiler, yeniden seçilmeye çalışırlarken yenilgiye uğramışlardır. Böylece, demokrasinin kurulmasından sonraki ilk ya da ikinci iktidar değişiminde iktidara gelen partiler genellikle ülkelerindeki kamu oyunun ana çizgisi yönünde ılımlı politikalar izlemişlerdir. Özellikle, Solla özdeşleşen partiler -Portekiz ve İspanya'da sosyalistler, Yunanistan'da PASOK, Arjantin'de Peroncular- iktidara geldiklerinde genellikle çok muhafazakâr ve ortodoks ekonomik ve mali politikalar kabul etmişlerdir (bunun bellibaşlı istisnası, Peru'da Garcia'nm APRA yönetimidir).

Üçüncüsü, demokrasiden duyulan hayal kırıklığı, bazen kurulu düzene karşı bir tepki doğurmuştur. Bu durumda seçmenler, sadece iktidardaki partiyi reddetmekle kalmamışlar;

kurulu siyasal düzenin içerisindeki başlıca alternatif parti ya da grubu da reddederek, desteklerini politikanın dışından gelen bir kişiye vermişlerdir. Bu tür tepki, en yüksek makama aday olanların parti temelinden çok, bireysel temele dayanarak yarıştıkları başkanlık sistemlerinde daha sık görülmüştür; dolayısıyle, popülizm olarak adlandırıldığı Latin Amerika'da daha yaygın olma eğilimindedir. Kurulu düzene karşı popülist tepkinin kayda değer örnekleri, Brezilya'da Fernando Collor'un, Peru'da da Alberto Fujimori'nin başarıya ulaşmış adaylıklarıdır. Arjantin'de Carlos Menem'in adaylığı da bazı popülist nitelikler taşıyordu ama, kendisi aynı zamanda ülkenin en güçlü yerleşik siyasal partisi olduğu söylenebilecek partinin de adayıydı. Başarılı olmuş popülist adaylar, iktidarı, yerleşik siyasal partilerden hiç destek görmeksizin veya pek az destek görerek, «dışarıdan gelen biri»nin kurulu düzene karşı siyasal sloganlarıyla ve çeşitli sınıflardan gelen geniş halk desteğiyle kazanmışlardır. Ancak, başarılı popülist adaylar bir kez iktidara geldiklerinde, genellikle popülist ekonomik politikalar izlememişler, onun yerine devlet giderlerini kısma, rekabeti teşvik etme ve ücretleri düşük tutma amacını güden katı kemer sıkma politikaları başlatmışlardır.

İktidardakilere ve kurulu düzene karşı tepkiler, politikada başarısızlık ve hayal kırıklığına karşı klâsik demokratik tepkilerdir. Seçimler yoluyla bir dizi yönetici iktidardan indirilip yerine bir başkası çıkarılmakta, bu da hükümetin politikasında iyileşmelere değilse bile değişmelere yol açmaktadır. Demokrasi, bu sistem-içi yanıtlar kurumsallaştığı ölçüde pekişmiş demektir.

Bu pekişmeyi ölçmek için bir test, iki iktidar değişimi testidir. Bu teste göre, eğer geçiş dönemindeki ilk seçimde iktidara gelen parti ya da grup daha sonraki bir seçimi kaybedip seçimi kazananlara iktidarı barışçı şekilde devrederse; seçimi kazananlar da, iktidarı daha sonraki bir seçimi kazananlara barışçı şekilde devrederlerse, demokrasi pekişmiş sayılabilir. Yöneticilerin seçim yoluyla seçilmesi, demokrasinin kalbidir ve ancak yöneticiler, seçimler sonucunda iktidarı bırakmaya razı oldukları tak-

dirde, demokrasi gerçektir. Seçim yoluyla ilk iktidar değişiminin çoğu zaman sembolik bir anlamı vardır. Arjantin'de 1989'daki geçiş, 1916'dan bu yana, bir partiye mensup seçilmiş bir başkandan, başka bir partiye mensup seçilmiş bir başkana ilk iktidar devredilişiydi. 1985 ve 1989 Peru seçimleri, Peru'da yirminci yüzyıl içinde, seçilmiş bir başkanın bir başka seçilmiş başkana iktidarı devretmesinin ikinci ve üçüncü örneklerini oluşturmuştur.

İkinci bir iktidar devri iki şeyi gösterir. Birincisi, toplumdaki iki büyük siyasal liderler grubunun, seçimleri kaybettikten sonra makamı ve iktidarı teslim edecek derecede demokrasiye bağlı olmalarıdır. İkincisi, gerek elitlerin, gerek halkın, demokratik sistem içinde faaliyet göstermeleridir: İşler kötü giderse yöneticileri değiştirirsiniz, rejimi değil. İki iktidar değişimi testi, demokrasinin sıkı bir testidir. Kuşkusuz ABD, 1840'ta Jackson'cu Demokratlar iktidarı Whig'lere teslim edene kadar bu testi geçmemiştir. Japonya, İkinci Dünya Savaşından sonra, bütün dünyaca ve haklı olarak demokratik bir millet gibi görülmektedir; ne var ki, o da bu testi geçmemiş, hatta gerçek anlamda seçim yoluyla bir tek iktidar değişikliği bile geçirmemiştir. Türkiye, 1950 ile 1990 arasında üç askeri müdahale ve birkaç ilk değişim geçirmişse de, ikincisini hiçbir zaman geçirmemiştir.

1974'le 1990 arasında geçiş seçimleri yapmış olan 29 ülkeden üçünde (Sudan, Nijerya, Pakistan) bu seçimlerle kurulan hükümetler, ordu ya da yürütme organı darbesiyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. Geçiş seçimlerinin 1986 veya daha sonra yapıldığı diğer on ülkede, 1990'm sonunda henüz başka bir ulusal seçim yapılmış değildi. Geçiş seçiminden sonra, bir ya da daha çok seçim yapmış olan diğer 16 ülkeden 15'inde birinci iktidar değişimi gerçekleşmiştir; istisna Türkiye'dir. Geçiş seçiminden sonra iki ya da daha çok ulusal seçim yapmış sekiz ülkeden altısında, ikinci iktidar değişimi gerçekleşmiştir; istisnalar İspanya ve Honduras'tır. Onaltı ülkedeki toplam 28 seçimden 22'sinde, iktidardaki parti veya partiler yenilmiş ve muhalefet iktidara gel-

miştir. Kısacası, demokratik süreç işlemiştir: Seçmenler düzenli olarak iktidardakileri düşürmüşler, iktidardakiler de daima iktidarı, seçmenlerin yeni tercihlerine terketmişlerdir. Demokratik yönetimlerin darbeyle devrildiği üç örnek bir yana bırakılırsa, seçim sürecinin kurumsallaşması açısından demokrasi, 1990 yılında üçüncü dalga ülkelerinde canlı ve sağlıklıydı.

Hoşnutsuzluğun dördüncü ve en aşırı siyasal ifadesi, iktidardaki gruplara ya da genel olarak kurulu düzene değil, demokratik sistemin kendisine yönelik bir tepkidir. Demokrasiye karşı olan somut siyasal güçlere, hem otoriter rejimden arta kalmış tutucu gruplar, hem otoriter rejime muhalif olup varlıklarını sürdüren aşırı gruplar dahildir. Tutucu grupların içinde bazen ordudan unsurlar da olmakla beraber bunlar, yukarıda değinildiği gibi, genellikle ordu liderliğinin karşı çıktığı, sivil gruplardan da önemli ölçüde destek bulamayan hoşnutsuz orta-rütbeli subaylardır. Eski komünist ülkelerde parti ve devlet bürokrasilerine mensup gruplar, gizli polis de dahil olmak üzere, demokratlaşmaya karşı artçı savaşları yürütmüşlerdir. Nikaragua'da Sandinista'larm denetimindeki işçi sendikaları, seçilmiş demokratik yönetime açıkça meydan okumuşlar, onu «toplumu alttan yönetmek»le tehdit etmişlerdir.

Aşırı muhalif gruplar da, yeni demokratik rejimlere meydan okumaya kalkışmışlardır. Ne var ki, Peru'daki Aydınlık Yol, Filipinler'deki NPA, ya da El Salvador'daki FMLN (Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi) gibi şiddet yanlısı radikal gruplar, mahiyetleri gereği olarak, yeni demokrasilerin halkları arasında yaygın bir desteği mobilize edebilecek durumda değildiler. Daha barışçı tekniklere başvuran aşırı gruplar da, pek başarılı olamamışlardır. Meselâ 1990 Mayısında Kore'de radikal öğrenciler, Kwangju katliâmının onuncu yıldönümünü anmak üzere gösteriler ve ayaklanmalar düzenlemişlerdir. Gösterilerden biri hemen hemen 100.000 kişiyi kapsamış, diğerlerinde sayılar 2.000 ile 10.000 arasında kalmıştır. Bunlar, iktidar partisini seçimleri kabul etmeye zorlamış olan 1987 gösterilerinden bu

yana, en büyük gösterilerdi. Ancak, seçilmiş bir yönetime karşı yapılan 1990 gösterileri, otoriter rejime karşı yapılan 1987 gösterileri gibi yaygın destek bulmadı. Kore'nin büyük öğrenci nüfusundan sadece "pek küçük bir bölümü" 1990 gösterilerine katıldı; orta sınıf da, "muhalefetin alternatif bir yönetim oluşturma yeteneğine olan yaygın güvensizliği" nedeniyle bunlara katılmadı. Söylendiğine göre "orta-sınıf, evde televizyonlarının önünde homurdanmayı tercih ediyordu"[65]. Genelde, eskiden arta kalmış tutucu ve aşırı gruplar, 1970'lerde ve 1980'lerde yeni demokrasilerin siyasal hayatının kıyılarında, köşelerinde tecrid olunmuşlardır.

Üçüncü dalga demokrasilerinde demokratik siyasal uygulamaların yaygınlığı, otoriter alternatiflerin mevcut olmayışını yansıtmaktadır. Askeri cuntalar, kişisel diktatörlükler ve Marksist-Leninist partiler denenmiş ve başarısız olmuşlardır. Sonuçta demokrasi, tek alternatif olmuştur. Şüphesiz temel soru, bunun böyle devam edip etmeyeceği, ya da otoritarizmin yeni şekillerini savunan yeni akımların belirip belirmeyeceğidir. Bu tür akımların ortaya çıkma ve önemli destek sağlama ihtimali, seçimlerdeki iktidar değişimleri de dahil, demokratik davranışın ne ölçüde kurumsallaşmış olduğuna bağlı olacaktır.

Ancak, buna ek olarak, zamanla sistem-içi demokratik alternatiflerin tükenmesi ihtimali de vardır. Bir halk, içlerinden birinin ülkenin sorunlarını çözeceği ümidiyle bir parti ya da koalisyonun yerine bir başkasını getirmeye kaç kere istekli olacaktır? Seçmenler, ekonomik ve sosyal mucizeler yaratacaklarına inanarak, politika dışından gelen karizmatik, popülist liderleri ne kadar sık seçeceklerdir? Bir noktada halklar, sadece demokratik yönetimlerin başarısızlıklarından değil, aynı zamanda demokratik süreçlerin de başarısızlıklarından hayal kırıklığına kapılabilirler. İktidardakilere ve kurulu düzene yönelik tepkilerden, sisteme yönelik tepkilere kaymak isteyebilirler. Eğer demokratik seçenekler tükenmiş gibi görünürse, ihtiraslı siyasal liderleri yeni oto-

riter alternatifler yaratmaya özendirecek güçlü etkenler mevcut olabilir.

YENİ DEMOKRASİLERİN PEKİŞMESİNE ELVERİŞLİ ŞARTLAR

Üçüncü dalga demokrasilerinde demokratik siyasal kurumların ve demokratik bir siyasal kültürün pekişmesini teşvik edecek şartlar nelerdir? 1990'da üçüncü dalga henüz 15 yaşındaydı, bu soruna ilişkin sonuçlar daha alınmamıştı ve kesin bir cevap mümkün değildi. Bununla birlikte elde konuyla ilişkili olabilecek iki tür kanıt vardır. Bir defa birinci ve ikinci dalga demokrasilerinin pekişme deneyimlerinden, üçüncü dalga için dersler çıkarılabilir. İkincisi, yukarıda değinildiği gibi, demokratik rejimlerin kuruluşunu teşvik eden faktörler, zorunlu olarak onların pekişmesini teşvik edecek faktörler değildir; ama bazen öyle olabilir. Ayrıca, bazı gelişmelerin diğerlerine oranla demokrasinin pekişmesini daha çok destekleyeceği sonucuna varmak da mümkün ve akla yatkın olabilir. Hangi ülkelerde demokrasinin pekişeceğini, hangilerinde pekişmeyeceğini tahmine kalkışmak aptalca bir iş olur; burada da böyle bir tahminde bulunmaya kalkışılmamıştır. Buna karşılık, demokrasinin pekişmesini etkileyebilecek değişkenleri belirlemeye ve bu değişkenlerin belli üçüncü dalga ülkelerinde ne ölçüde var ya da yok olduklarını tayine çalışmak, spekülatif nitelikte olsa bile, yararlı olabilir. Pekişmedeki başarı, birkaç faktörden etkilenir.

Birincisi, daha önce değinildiği gibi, yirminci yüzyılda pek az sayıda ülke, ilk denemelerinde istikrarlı demokratik sistemler yaratmıştır. Daha önceki demokratik deneyimin, böyle bir deneyimin hiç olmamasına oranla, üçüncü dalga demokrasilerinin istikrar kazanmalarını kolaylaştıracağı sonucuna varmak akla yatkındır. Bu önermeyi genişleterek, demokrasi deneyimi ne kadar uzun süreli ve ne kadar yakın geçmişte ise, daha kısa ve daha uzak bir deneyime oranla demokrasinin pekişmesini o kadar

daha kolaylaştıracağını varsaymak da akla yatkın olabilir. Tablo 5.1'deki dağılımın gösterdiği gibi beş ülkenin - Uruguay, Filipinler, Hindistan, Şili ve Türkiye - İkinci Dünya Savaşından sonra ve üçüncü dalga demokratlaşmalarından önce, yirmi ya da daha fazla yıllık demokratik deneyimleri vardı; ne var ki, Türkiye bakımından bu, 1960 ve 1971'deki kısa askeri müdahalelerle kesintiye uğramıştı. Öbür uçta on ülkenin İkinci Dünya Savaşından sonra hiç demokratik deneyimi olmamış, altısının da -El Salvador, Nikaragua, Romanya, Bulgaristan, Moğolistan ve Sudan - üçüncü dalgadan önce hiçbir demokratik deneyimleri olmamıştır.

TABLO 5.1

Üçüncü Dalga Ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı Sonrası Demokratik Deneyimleri

İkinci Dünya Savaşı Sonrasında ve Üçüncü Dalga Öncesinde Demokrasi Yılları	Ülkeler
20 veya daha fazla	Uruguay*,Filipinler,Hindistan, Türkiye,Şili*
10-19	Yunanistan*,Ekvator,Peru,Bolivya, Kore, Pakistan, Brezilya
1-9	Arjantin*, Honduras, Guetamala, Macaristan*, Çekoslovakya*, Grenada, Nijerya
1'den az	İspanya*, Portekiz*, El Salvador, Polonya*, Doğu Almanya*, Romanya, Bulgaristan, Nikaragua, Sudan, Moğolistan

* İkinci Dünya Savaşından önce bir ölçüde demokratik deneyimleri olmuş ülkeler

İkincisi, ikinci bölümde gene vurgulandığı gibi, ekonomik gelişme düzeyiyle demokratik rejimlerin varlığı arasında yüksek bir korelasyon mevcuttur. Daha sanayileşmiş, modern bir ekonomiyle, onun doğurduğu daha karmaşık bir toplum ve daha iyi eğitim görmüş bir nüfus, bunların karşıtlarına oranla, demokratik rejimlerin kurulması için daha elverişli şartlardır. Bunların, sanayileşmemiş toplumlara oranla, yeni demokratik rejimlerin pekişmesine de daha elverişli olacaklarını varsaymak akla yatkın görünmektedir. Kişi başma düşen GNP (1987 rakamlarıyla) sosyo-ekonomik gelişmenin yaklaşık bir göstergesi olarak kabul edilirse, üçüncü dalga ülkeleri, nisbeten açık dört kategoriye girmektedir (bk.Tablo 5.2). İspanya (kişi başına düşen GNP'si 6.010 $) Doğu Almanya ve muhtemelen Macaristan, Çekoslovakya ve Bulgaristan en üst kategorideydiler; bunları Yunanistan (kişi başına düşen GNP 4.020 $) izliyordu. Portekiz Uruguay, Kore, Brezilya ve belki diğer üç Doğu Avrupa ülkesi dahil olmak üzere, birkaç ülke daha 2.000 $ sınırının üzerindeydi. En altta, kişi başına düşen GNP'leri 500 $'ın altında olan dört üçüncü dalga ülkesi yer alıyordu. 1990'ın sonlarında bunlardan ikisi (Nijerya ve Sudan) askeri yönetime geri dönmüş, bir üçüncüsü Pakistan'da da seçilmiş yönetici, söylendiğine göre ordunun emriyle, devlet başkanı tarafından alelacele iktidardan uzaklaştırılmıştır. Dolayısıyle 1990'da Hindistan, demokrasinin kuşkusuz biçimde ayakta olduğu tek aşırı yoksul üçüncü dalga ülkesi olarak kalmıştır.

Üçüncüsü, uluslararası çevre ve yabancı aktörler, üçüncü dalga demokrasilerinin yaratılmasında önemli roller oynamışlardır. Demokrasiyi destekleyen bir dış ortamın, onun pekişmesini de kolaylaştırması gerektiği varsayılabilir (Bk. Tablo 5.3). Burada «dış ortam» başka ülkelerde demokratik rejimlerin varlığından yana olan, yeni demokratik ülkeyle yakın ilişkileri bulunan ve o ülke üzerinde etki gösterebilen yabancı devletler ve diğer aktörler anlamına gelir. Almanya'nın birleşmesi, eskiden Doğu Almanya olan ülkede demokrasinin geleceğini, eskiden Batı Almanya olan ülkedeki istikrarlı demokrasiyle özdeş

kılmıştır. Avrupa Topluluğuna üyelik, ekonomik nedenlerden dolayı çok arzu edilir bir şeydir; demokratik yönetim de üyeliğin bir şartıdır; dolayısıyle üçüncü dalga AT üyelerinin (İspanya, Portekiz ve Yunanistan) demokratik kurumlarını sürdürmede güçlü özendiricileri vardır. Türkiye, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya gibi diğer ülkeler de üyeliği istemektedirler ve bu imkân, demokrasilerini sürdürme konusunda kendilerine bir özendirici sağlamaktadır. Bazı ülkelerin ABD ile son derece yakın ilişkileri olmuş ve ABD'den büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Bunlar arasında Orta Amerika ülkeleri, Grenada, Bolivya ve Filipinler vardır. ABD etkisinin mevcut bulunduğu, fakat muhtemelen o kadar güçlü olmadığı ülkeler arasında da Peru, Ekvator, Uruguay, Kore, Türkiye, Polonya ve Şili vardır. Arjantin, Brezilya, Hindistan, Nijerya, Sudan, Romanya, Bulgaristan ve Moğolistan'da ise, büyük demokratik devletlerin etkisi nisbeten zayıftır*

Dördüncüsü, ülkenin demokrasiye geçişinin üçüncü dalga içindeki zamanlaması, o ülkede demokrasinin pekişmesi üzerinde etkili olabilecek faktörlerin bir göstergesi olabilir (bk.Tablo 5.4). Dalganın erken bir döneminde demokrasiye geçmeye başlamış olan ülkelerde bu, büyük ölçüde iç nedenlerin sonucudur. Dalganın daha sonraki dönemlerinde demokrasiye geçmiş olan ülkelerde ise dış etkiler ve çığ etkisi, demokratlaşma sebepleri olarak genellikle daha önemli rol oynamıştır. Daha çok dalganın erken dönemlerindeki geçişlerde görülen iç sebeplerin daha çok dalganın geç dönemlerinde var olan dış etkilere oranla, demokrasinin pekişmesine daha elverişli olduğunu varsaymak akla yatkın-

* Çoğu eski İngiliz kolonileri olan küçük Karaibler ülkelerinin niçin demokrasiyi sürdürebildikleri konusundaki analizinde Jorge I. Dominguez, uluslararası alt-sistemin, diğer Karaibler devletlerinin ve ABD'nin, darbeleri ve demokrasiye yönelik diğer tehditleri bertaraf etmekte oynadıkları rolü vurgulamıştır. Karaibler uluslararası sistemi, «Latin Amerika'da daha yaygın olan normun aksine, demokrasiye, müdahale etmeme prensibinden daha büyük öncelik vermiştir». «The Caribbean Question : Why Has Liberal Democracy (Surprisingly) Flourished? A Rapporteur's Report» (Yayınlanmamış tebliğ, Harvard University, Center for International Affairs, Ocak, 1991) s.32.

TABLO 5.2

Üçüncü Dalga Ülkelerinin Ekonomik Gelişme Düzeyleri

1978 kişi başına düşen GNP (dolar olarak)	Ülkeler
5.000 ve daha yüksek	İspanya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan
2.000 - 4.999	Yunanistan, Portekiz, Arjantin, Uruguay, Brezilya, Polonya, Romanya, Kore
1.000 - 1.999	Peru, Ekvator, Türkiye, Grenada, Şili
500 - 999	Guetamala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Bolivya, Filipinler
500'den az	Hindistan, Pakistan, Nijerya, Sudan

KAYNAKLAR : Doğu Avrupa ülkeleri dışındaki ülkeler: Dünya Bankası, *World Development Report, 1989* (New York : Oxford University Press, 1989), s.164-65. Doğu Avrupa ülkeleri : Merkezi Haberalma Teşkilatının tahminleri, "Eastern Europe : Long Road Ahead to Economic Well-Being" (Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, Ekonomi Ortak Komisyonu, Teknoloji ve Ulusal Güvenlik Alt Komisyonuna sunulan tebliğ, 16 Mayıs 1990) s.1-6.

Not : Moğolistan, veri yokluğu nedeniyle dahil edilmemiştir.

TABLO 5.3
Üçüncü Dalga Ülkelerinde Dış Ortam ve Demokrasinin Pekişmesi

Pekişmenin Dış Ortamı	Ülkeler
Olağanüstü elverişli	Doğu Almanya, İspanya, Portekiz, Yunanistan
Çok elverişli	Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Türkiye, Filipinler, Guetamala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Grenada, Bolivya
Elverişli	Peru, Ekvator, Uruguay, Kore, Şili
Tarafsız/elverişsiz	Arjantin, Brezilya, Hindistan, Nijerya, Sudan, Romanya, Bulgaristan, Moğolistan

Not : Dış ortam sınıflandırmaları, yazarın izlenimsel yargılarına dayanmaktadır. Bunlar, gerek Avrupa Topluluğunun gerek ABD'nin, demokrasiyi teşvik etmeye devam edecekleri varsayımından hareket etmektedir.

TABLO 5.4

Üçüncü Dalga Ülkelerinde Demokrasinin Başlangıcı

Kurucu Seçimlerin Tarihi	Ülkeler
1980'den Önce	İspanya, Portekiz, Yunanistan, Ekvator, Hindistan,Nijerya
1980 - 83	Peru, Arjantin, Bolivya, Honduras, Türkiye
1984 - 87	Uruguay, Brezilya, Filipinler,El Salvador, Guatemala, Kore, Grenada, Sudan
1988 - 90	Pakistan, Polonya, Macaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya, Bulgaristan, Nikaragua, Şili, Moğolistan
Muhtemelen 1990'dan sonra	Meksika, Sovyetler Birliği, Güney Afrika, Tayvan, Nepal, Panama

dır. Bu, bir faktör olduğu oranda, güney Avrupa ülkelerinde, Hindistan, Ekvator ve Peru'da pekişmeyi teşvik etmiştir. Nijerya'da da pekişmeyi teşvik etmiş olması gerekirdi ama, kısa zamanda otoritarizme dönüşü önlemediği de açıktır. Demokrasiye daha sonraki bir tarihte geçişlere neden olan güçlerin, Doğu Avrupa ülkelerinde, Kore, Pakistan ve Nikaragua'da ve 1990'da henüz liberalleşme sürecinde bulunan ülkelerde (Tayvan, Güney Afrika, Sovyetler Birliği ve Meksika gibi) pekişmeyi daha güçleştirmesi muhtemeldir.

Beşincisi, kuşkusuz hayati bir sorun, geçiş süreçleriyle pekişme arasındaki ilişkidir. Bir ülkenin demokrasiye, dönüşüm, yer değiştirme, yerine geçme, ya da müdahale yoluyla geçmiş olması, acaba pekişme açısından bir fark yaratır mı? Bu süreçlerden her birinin pekişmeye yardımcı olması konusunda lehte ve aleyhte akla yatkın iddialar ileri sürülebilir. Bununla ilişkili bir sorun da, geçişte şiddetin oynadığı rol sorunudur ve o da benzer problemler ortaya çıkarır. Bir yandan, barışçı, oydaşmacı bir geçişin, demokrasinin pekişmesine yardımcı olacağı iddia edilebilir. Öte yandan, şiddet yoluyla gerçekleşen bir geçişin, halk gruplarının büyük bölümünde kan dökülmesine karşı derin bir nefret yaratacağı, böylece demokratik kurumlara ve değerlere karşı daha derin bir bağlılık doğuracağı da ileri sürülebilir. Genelde, oydaşmacı, şiddetten uzak bir geçişin, çatışma ve şiddete oranla demokrasinin pekişmesi için daha iyi bir temel sağlayacağı varsayımı akla daha yatkın görünmektedir. Eğer böyleyse, görüşmeler yoluyla gerçekleştirilen yer değiştirmeler, pekişmeye en çok destek olabilir; ondan sonra, dönüşümler gelir; yerine geçmeler ve müdahaleler ise, pekişmeye en az yardımcı olabilir (bk. yuk. Tablo 3.1). Sürecin niteliği ne olursa olsun, bunda başvurulan şiddet ne kadar azsa, şartların demokrasinin pekişmesine o kadar elverişli olacağı da varsayılabilir. Bu varsayımın doğruluğu oranında, El Salvador, Guatemala, Nikaragua, Grenada, Panama, Romanya ve Güney Afrika'da pekişme açısından sorunlar doğabilir.

Altıncısı, daha önce belirtildiği gibi, demokrasilerin pekişmesi, sadece onların karşılaştıkları bağlamsal sorunların sayısının ve ağırlığının bir sonucu değildir. İşin özü, siyasal elitlerle halkın, bu sorunlara ve yeni demokratik yönetimlerin bu sorunları çözmedeki başarısızlıklarına nasıl tepki gösterdikleridir. Bununla birlikte bu, yeni demokrasilerin karşılaştıkları sorunların, onların pekişmeleriyle tamamen ilişkisiz oldukları demek değildir. Ağır bağlamsal sorunların sayısı ve nitelikleri, diğer değişkenlerin yanısıra, demokrasinin pekişmesini etkileyecek bir değişken olabilir (bk. yuk. s.245-247).

Bu altı faktöre ek olarak diğer faktörler de, kuşkusuz, pekişmenin başarı, ya da başarısızlığını etkiler. Ancak, bu etkilerin derecesini ve yönünü tahmin etmek, her zaman kolay değildir. Meselâ, otoriter rejimin mahiyetinin ve başarı derecesinin, onun demokratik halefinin pekişme şansını etkileyebileceği düşünülebilir. Demokrasinin pekişme şansı, otoriter rejimin bir askeri rejim mi, bir tek parti sistemi mi, bir kişisel diktatörlük mü, yoksa bir ırksal oligarşi mi olduğundan etkilenecek midir? Bu konuda çeşitli çelişik varsayımlar ve iddialar mümkündür; bunlar arasında, geçmiş otoriter sistemin mahiyetinin, onun demokratik halefinin pekişmesi üzerinde hiçbir önemli etkisinin olmadığı da vardır. Benzer şekilde, acaba demokrasinin pekişmesi, nisbeten başarılı olarak nitelendirilebilecek otoriter rejimlerin mi (mesela İspanya, Brezilya, Tayvan, Kore, Şili), yoksa nisbeten başarısız olanların mı (mesela Arjantin, Filipinler, Portekiz, Bolivya, Romanya) sonrasında daha olasıdır? Bu ayrım, elbette, geçiş süreçlerindeki farklarla ilişkilidir ama, başlı başına bağımsız bir değişken olması da mümkündür. Ancak, hangi yönde? Denilebilir ki, elitlerin ve halkların, başarısız otoriter rejimlerin açık başarısızlıklarına karşı tepkileri, demokrasinin pekişmesi açısından olumlu bir güç olmak gerekir. Öte yandan şu da ileri sürülebilir ki, milletlerin siyasal yetenekleri farklıdır ve otoritarizmle başarılı olmuş bir halk (meselâ İspanyol halkı) demokrasiyle de aynı başarıyı sağlayabilir; başarılı bir otoriter sistem yaratamamış

bir halk (mesela Arjantin halkı) ise, demokratik bir rejimi pekiştirmekte de bundan daha fazla başarılı olmayabilir.

Demokrasinin pekişmesi, kurulan demokratik kurumların mahiyetinden de etkilenebilir. Meselâ parlâmanter bir sistemin, bir başkanlık sistemine oranla, yeni demokrasilerin başarısına daha fazla katkıda bulunacağı; çünkü politikanın «ya hep ya hiç» yönünü azaltacağı, genellikle bir hükümet kurabilmek için bir partiler koalisyonunu gerektireceği ve bir devlet başkanıyla bir hükümet başkanı arasında denge sağlayacağı yolunda, akla yatkın iddialarda bulunulmuştur[66]. Bu iddialar, düşündürücü niteliktedir; bir parlamanter sisteme geçmenin yerinde olacağını, Raul Alfonsin dahil, bazı Latin Amerikalılar ileri sürmüşlerdir. Ancak, parlamanter rejimlerin, demokrasinin pekişmesine katkıda bulunacağı konusundaki kanıtlar henüz yetersizdir. Benzer bir sorun, yeni demokrasilerdeki parti sistemlerinin mahiyeti konusunda ortaya çıkmaktadır. Acaba, her biri belli bir ekonomik, sosyal, bölgesel, cemaatçi, ya da ideolojik menfaati temsil eden çok sayıda partiler mi demokrasiye daha iyi hizmet edebilir? Yoksa, her biri diğeri karşısında mümkün ve sorumlu bir alternatif hükümet oluşturan ve liderlikleri, ağır ekonomik krizler, uyuşturucu mafyaları ve tehdit edici ayaklanmalar karşısında daha kolay işbirliğinde bulunabilecek iki kapsayıcı parti mi demokrasiye daha iyi hizmet eder? Burada da şu veya bu yönde bir yargıya varabilmek için yeterli kanıt yoktur.

Eğer yukarıda tartışılan faktörler yeni demokrasilerin pekişmesinde önem taşıyorsa ve eğer bunların eşit önem taşıdıkları gibi doğruluğu şüpheli bir varsayımda bulunacak olursak, pekişme için şartların nerelerde en elverişli, nerelerde en elverişsiz olduğu hususunda bazı genel yargılar ortaya çıkar. Sonuçlar, şaşırtıcı nitelikte değildir. Genel olarak pekişmenin şartları, güney Avrupa ülkelerinde, Doğu Almanya'da, Türkiye'de ve Uruguay'da en elverişlidir. Hayli geniş bir grup ülke için, şartlar daha az elverişli olmakla beraber, gene de destekleyici mahiyettedir; bunlar arasında Çekoslovakya, Şili, Ekvator, Bolivya, Peru,

Honduras, Arjantin, Brezilya, Filipinler, Hindistan, Polonya ve Macaristan vardır. Guatemala, Grenada, Nijerya, El Salvador, Pakistan, Nikaragua, Bulgaristan ve Moğolistan, pekişme bakımından daha az elverişli şartlarla karşı karşıyadırlar. Nihayet Sudan ve Romanya'da, demokrasinin sürdürülmesini destekleyebilecek şartlar, özellikle yetersiz görünmektedir.

Üçüncü dalga ülkelerinde birçok faktör, demokrasinin pekişmesini etkileyebilir ve bunların nisbi önemleri hiç de açık değildir. Bununla birlikte, şu çok muhtemel görünmektedir ki, demokrasinin fiiliyatta sendelemesi, ya da sürdürülmesi, birinci derecede, siyasal liderlerin onu sürdürmeyi ne ölçüde istediklerine ve başka amaçlara öncelik verecek yerde bunun gerektirdiği bedeli ödemeye ne ölçüde istekli olduklarına bağlı olacaktır.

BÖLÜM 6

NEREYE ?

1974 ile 1990 arasında hemen hemen otuz ülkede gerçekleşen demokratlaşma ve daha birkaç ülkedeki liberalleşme, dikkatleri temel bir sorun üzerinde toplamaktadır: Acaba bu demokratlaşma hareketleri, eninde sonunda dünyadaki hemen hemen tüm ülkeleri kapsayacak, sürekli ve daima genişleyen bir "küresel demokratik devrim"in bir parçası mıdır? Yoksa bunlar, genelde, geçmişlerinde demokrasiyi yaşamış olan ülkelerde demokrasinin yeniden başlatılmasını içeren, sınırlı bir genişlemeden mi ibarettir? Eğer üçüncü dalga bir noktada durursa, bunu, demokrasinin 1970 ve 1980'lerdeki birçok kazanımlarını ortadan kaldıracak, büyük bir üçüncü ters dalga mı izleyecektir? Dünyadaki bağımsız ülkelerden beşte bir veya daha azının demokratik bir yönetime sahip olduğu, demokrasinin eski düşkünlük noktalarına benzer bir duruma mı dönülecektir?

Bu sorulara ne sosyal bilim, ne herhangi bir sosyal bilimci, güvenilir cevaplar verebilir. Bununla birlikte, dünyada demokrasinin gelecekteki genişleme veya daralmasını etkileyecek faktörlerden bazılarını belirlemek ve demokratlaşmanın geleceğiyle en yakından ilgili soruları sormak mümkün olabilir. Önemli faktörler arasında şunlar vardır: (1) Üçüncü dalgayı doğuran sebeplerin; işlerliklerini sürdürme, güç kazanma, zayıflama, ya da demokratlaşmayı teşvik edici yeni güçlerle tamamlanma veya yerlerini onlara bırakma ihtimalinin kuvvet derecesi; (2) Büyük çapta bir ters dalgaya vücut verebilecek durumlar ve ters dalganın alabileceği şekiller; (3) 1990'da henüz demokratlaşmamış

olan ülkelerde demokratlaşmanın önündeki engeller ve demokratlaşma fırsatları. Gelecek sayfalar bu faktörleri tahlil etmeye çalışmaktadır ama, her konuya ilişkin tartışmaların son cümleleri, hemen daima soru işaretiyle bitmektedir.

ÜÇÜNCÜ DALGA NEDENLERİ: DEVAM EDİYOR MU, ZAYIFLIYOR MU, DEĞİŞİYOR MU?

1970'ler ve 1980'lerin demokratlaşma eğilimi, 1990'larda da devam edecek mi? Üçüncü dalganın beş genel nedeni, ikinci bölümde tartışılmıştı. Bunlardan ikisi -otoriter rejimlerin meşruluk sorunu ve ekonomik gelişme- aşağıda da, demokratlaşmanın gelişmesinin potansiyel engelleriyle ilişkili olarak tartışılacaktır. Bu kesim, üçüncü dalgada önemli bir rol oynadıkları belirlenmiş olan diğer üç faktör üzerinde odaklaşacaktır.

Bunlardan biri Hristiyanlığm yayılması ve, daha özgül olarak, 1960'larda ve 1970'lerde Katolik Kilisesinin doktrininde, etkisinde, sosyal ve siyasal taahhütlerinde meydana gelen önemli değişimlerdir. Hristiyanlığm yayılmasının en göze çarpan etkisi, Kore'de olmuştur. Hristiyanlığm yayılmakta olduğu ve dolayısıyle demokratlaşma ihtimalinin daha güçlenebileceği başka bölgeler var mıdır? Bunların en açığı Afrika'dır. Afrika'daki Hristiyanların sayısı 1985'te 236 milyon olarak tahmin edilmiş ve bunun, yirmibirinci yüzyıl başlarında 400 milyona erişeceği hesaplanmıştı. 1990'a gelindiğinde Sahra'nın güneyindeki Afrika, dünyada, çok sayıda Katolik ve Protestanın, çok sayıda ülkede otoriter rejimler altında yaşadığı tek bölgeydi. 1989 ve 1990'da Hristiyan liderler, Kenya ve diğer Afrika ülkelerindeki baskıya karşı aktif şekilde mücadele ediyorlardı.[1] Hristiyanların sayısı arttıkça kilise liderlerinin demokrasiye verdikleri desteğin azalmayacağı ve siyasal iktidarlarının artacağı tahmin edilebilir. 1989'da Hristiyanlığın, "Çin'de de, özelikle gençler arasında

kıpırdamakta olduğu" haber verilmişti ama, sayılar hâlâ çok küçüktü. 1989'da Singapur'da nüfusun belki yüzde 5'i Hristiyandı; ancak hükümet, Hristiyanlığın yayılmasından giderek kaygılanıyor ve baskıcı tedbirler konusunda Singapur Katolik başpiskoposu ve Katolik Başpiskoposluğu Adalet ve Barış Komisyonu genel sekreteriyle mücadelelere girişiyordu.[2] Sovyetler Birliğinde dinin yasaklanmasının ve tâciz edilmesinin görünüşte sona ermiş olması, muhtemelen, dinî mensubiyet ve faaliyetlerin yaygınlaşmasına yol açabilir ve bu da, o ülkede demokrasinin geleceği açısından önem taşıyabilir.

1990'a gelindiğinde Katoliklikten kaynaklanan demokrasi dürtüsü, kendini büyük ölçüde tüketmiş bulunuyordu. Katolik ülkelerin büyük çoğunluğu demokratlaşmış, ya da Meksika'da olduğu gibi liberalleşmişti. Katolikliğin, kendisi genişlemeksizin demokrasinin daha genişlemesini teşvik etme imkanı, Paraguay, Küba, Haiti ve Senegal'le Fildişi Sahili gibi birkaç Afrika ülkesiyle sınırlıydı. Ayrıca, Katolik Kilisesi, 1970'lerdeki gibi güçlü bir demokratlaşma âmili olmayı acaba ne ölçüde sürdürmektedir? Papa John Paul II, sürekli olarak, teolojik muhafazakârlığı savunmuştur. Vatikan'ın doğum kontroluna, çocuk düşürmeye, kadın rahiplere ve diğer sorunlara ilişkin tutumları, daha genel düzeyde toplum ve devlet içinde demokrasinin teşvik edilmesiyle tutarlı mıdır?

Demokratlaşmanın dış faktörlerinin rolünde de bir değişim görünüyordu. Türkiye, 1987 Nisanında Avrupa Topluluğuna tam üyelik için başvuruda bulundu. Bunun bir nedeni, Türk liderlerin, Türkiye'deki modernleştirici ve demokratik eğilimleri güçlendirmek ve Türkiye'de İslamî köktenciliği destekleyen güçleri sınırlamak ve tecrid etmek isteğiydi. Oysa, AT içinde Türkiye'nin üyeliği ihtimali, isteksizce ve (Yunanistan'dan gelen) bazı hasmane duygularla karşılandı. 1990'da Doğu Avrupa'nın kurtuluşu, üyelik imkanını, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya bakımından da ortaya çıkardı. Dolayısıyle Topluluk, iki sorun karşısında kaldı. Birincisi, üyelerini arttırmaya mı, yoksa daha ileri düzeyde bir ekonomik ve siyasal birliğe doğru yönelerek

mevcut topluluğu "derinleştirme"ye mi öncelik vermeliydi? İkincisi, üyelerini arttırmaya karar verirse, önceliği, Avusturya, Norveç ve İsveç gibi Avrupa Serbest Ticaret Birliği üyelerine mi, veya Doğu Avrupa ülkelerine mi, yoksa Türkiye'ye mi vermeliydi? Muhtemelen Topluluk, belli bir dönem içinde ancak sınırlı sayıda ülkeyi özümleyebilecek durumdaydı.

Bu soruların cevaplarının, Türkiye ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasinin istikrarı açısından sonuçları vardır. Yazıldığına göre, başvurusu üzerine bir işlem yapılmış olmaması, 1990'da Türkiye'de bir "İslâmcı tepki"yi tahrik etmeye başlamıştı.[3] Türkiye'nin kenar konumu, İslamî mirası, geçmiş askerî müdahaleleri ve kuşkulu insan hakları karnesi nazara alındığında Türk demokrasisi, herhalde, en az 1970'lerdeki İspanyol , Portekiz ve Yunan demokrasileri kadar AT desteğine muhtaçtır. Bu desteğin sağlanamaması, Türk demokrasisinin geleceğini daha da kuşkulu hale getirecektir. Topluluk üyeliği ümidi, Doğu Merkezî Avrupa'da da yeni demokrasileri güçlendirebilir. Buna karşılık, bu ümidin demokratlaşma için bir özendirici oluşturduğu, otoriter yönetimli hiçbir ülke yoktur.

Sovyet gücünün geri çekilmesi, Doğu Avrupa'da demokratlaşmaya izin vermiştir. Eğer Sovyetler Birliği, Castro rejimine verdiği desteği sona erdirse veya büyük ölçüde azaltsaydı, Küba'da da demokrasi yönünde bir hareket oluşabilirdi. Bunun dışında, Sovyetler Birliğinin, kendi sınırları dışında demokrasiyi teşvik etmek için yapabileceği, ya da yapması muhtemel olan pek fazla bir şey yoktur. Ana sorun, Sovyetler Birliğinin kendi içinde nelerin olacağıdır. Sovyet denetiminin gevşemesiyle birlikte, Baltık devletlerinde demokrasinin yeniden kurulması muhtemel görünmektedir. Diğer cumhuriyetlerde de demokrasi yönünde bir hareket vardır. Şüphesiz en önemlisi, Rusya'nın kendisidir. Eğer gerçekleşecek olursa, Rusya Cumhuriyetinde demokrasinin kurulması ve pekişmesi, İkinci Dünya Savaşını hemen izleyen yıllardan bu yana, demokrasi bakımından en heyecan verici kazanım olacaktır. Ne var ki, 1990 sonunda muhafazakâr güçler, hem Rusya'da, hem Sovyetler Birliğinde kendilerini yeniden

gösteriyorlar, düzen ve disiplinin yeniden kurulması gereğini vurguluyorlar ve bir Sovyet Thermidor'u ihtimalini ortaya çıkarıyorlardı.

1970'ler ve 1980'ler boyunca ABD, demokratlaşmanın başlıca teşvikçilerinden biri olmuştu. ABD'nin bu rolü oynamaya devam edip etmeyeceği, onun iradesine, yeteneğine ve etkisine bağlıdır. 1970'lerin ortalarından önce demokrasinin teşviki, her zaman Amerikan dış politikasının birinci derecede öncelikli bir hedefi olmamıştır. Soğuk Savaşın ve Sovyetler Birliğiyle ideolojik rekabetin sona ermesi, anti-komünist diktatörleri desteklemenin bir gerekçesini ortadan kaldırabilir ama, Amerika'nın Üçüncü Dünya ile büyük ölçüde ilgilenmesindeki özendiricileri de azaltabilir. 1980'lerin başlarına gelindiğinde Amerikan siyaset yapımcıları, komünizme karşı demokrasilerin, dar tabanlı otoriter rejimlerden daha iyi bir sed oluşturdukları dersini iyice kavramışlardı. Eğer komünizm tehdidi azalmışsa, ona karşı en güçlü alternatif olarak demokrasiyi teşvik etme ihtiyacı da azalmıştır. Üstelik, gerek Carter, gerek Reagan dış politikaya ahlâkî kavramlarla yaklaşmışlar; insan hakları ve demokrasiye, temel bir hitabet rolü ve dış politika hedefleri arasında da önemli ölçüde anlamlı ve gerçek bir rol vermişlerdir. Başkan Bush ise, tersine, iki önceline oranla, yaklaşımında ahlâkçı olmaktan çok, hayli daha pragmatik gibi görünmektedir. 1990 Nisanında Dışişleri Bakanı James Baker şöyle demişti: "Sınırlandırma politikasının ötesinde demokrasi yer almaktadır. Eski diktatörleri devirme çağı hızla geçmekte; yeni demokrasileri inşa çağı gelmiş bulunmaktadır. Bu nedenledir ki, Başkan Bush, yeni misyonumuzu, demokrasinin özendirilmesi ve pekiştirilmesi olarak tanımlamıştır." Ne var ki, başka hedefler çoğu zaman daha büyük öncelikler alır gibi görünmektedir. Bu, en açık şekilde, yönetimin 1989 ve 1990'da Çin'e karşı politikasında gözlemlenmektedir. Tiananmen Meydanından sonra Başkan Reagan, şık Wilson'vari cümlelerle şunları söylemişti: "Bir fikri öldüremezsiniz. Ümitlerin üzerinden tankları geçiremezsiniz."[4] Başkan Bush ise, ulusal güvenlik danışmanını, Çin liderleriyle gizlice görüşmeye yollamıştır.

Görülüyor ki, Amerika'nın demokrasiyi teşvik etme iradesi devam edebileceği gibi, etmeyebilir de. Amerika'nın bunu gerçekleştirme yeteneği ise, muhtemelen daha sınırlı olacak gibi görünmektedir. Amerika'nın 1980'lerin sonlarındaki gerileyişine ilişkin söylentiler, çoğu zaman abartmalıydı. Bununla birlikte, ticaret ve bütçe açıkları, gerçekten de, ABD'nin yabancı ülkeleri etkilemekte kullanabileceği kaynaklara yeni sınırlar getirmiştir. Üstelik, nasıl Katolik Kilisesinin gelecekte otoriter ülkelerde demokrasiyi özendirme yeteneği, Katolik ülkelerin çoğunun artık otoriter olmamaları nedeniyle büyük ölçüde azalmışsa, ABD'nin demokrasiyi özendirme yeteneği de, kolayca kullanılabileceği yerlerde zaten kullanılmış olması nedeniyle, bir ölçüde sonuna gelmiştir. Amerikan etkisine en açık olan Latin Amerika, Karaibler, Avrupa ve Doğu Asya ülkeleri, birkaç istisnayla, demokratikleşmişlerdir. 1990'da, ABD'nin demokratlaşmadan yana hâlâ önemli bir etki gösterebileceği tek büyük ülke, Meksika'ydı.

Afrika, Ortadoğu ve iç Asya'daki demokratik olmayan ülkeler Amerikan etkisine daha az açıktırlar. Meselâ 1988'de Burma'da demokrasi yandaşı göstericiler ABD'ni, hükûmetin baskısını kınamasından dolayı alkışlamışlar, "ABD'nin müdahale edeceği konusunda her ümit kırıntısına sarılmışlar," ve bir noktada ABD donanmasının Burma sularında seyretmekte olduğu yolundaki bir haberle coşkuya kapılmışlardı.[5] ABD donanması, zaman zaman, demokrasiyi desteklemek üzere, Dominik Cumhuriyeti, Haiti, Panama ve Grenada sularına girmiştir. Belki, bu misyonla Küba sularına da gireceği bir an gelebilir. Ama Burma, Amerikan çıkarlarının ve Amerikan gücünün sınırlarının en uzak dış noktasındadır. Bu ülkede ABD, sadece diplomatik protestolarda bulunmuş ve ekonomik yardımı kesmiştir. Benzer şekilde, ABD'nin Çinliler ve Afrikalılar arasında demokrasiyi özendirme yeteneği sınırlıdır.

Orta Amerika ve Karaibler'in dışında, Üçüncü Dünyada ABD'nin hayatî derecede önemli çıkarlara sahip olmaya devam ettiği başlıca bölge, İran Körfezidir. Körfez Savaşı ve bu bölgeye 500.000'den fazla Amerikan askerinin gönderilmesi, Kuveyt ve

Suudî Arabistan'da demokrasiye yönelme taleplerini tahrik etmiş ve Irak'ta Saddam Hüseyin rejiminin meşruluğunu ortadan kaldırmıştır. Körfezdeki geniş çapta Amerikan askerî konuşlandırmaları, sürekli olduğu takdirde, demokratlaşma olmasa bile liberalleşme yönünde güçlü bir dış dürtü oluşturacaktır; çok muhtemeldir ki, bu konuşlandırmalar, ancak demokrasi yönünde bir hareket gerçekleştiği takdirde, sürekli kılınabilir.

ABD'nin demokratlaşma açısından taşıdığı önem, sadece Amerikan gücünün bilinçli ve doğrudan doğruya kullanılışından ibaret değildir. 1980'de bütün dünyada demokrasi hareketleri, Amerikan örneğinden esinlenmişler ve ödünç almışlardır. Rangoon'da demokrasi yandaşları Amerikan bayrağım taşımışlar; Johannesburg'da *The Federalist*'in yeni baskısını yapmışlar; Prag'da "We Shall Overcome"ı söylemişler; Varşova'da Lincoln'ü okuyup Jefferson'a atıflarda bulunmuşlar; Beijing'de Demokrasi Tanrıçasının heykelini dikmişlerdir; Moskova'da John Sununu, başkanlığın nasıl örgütlendirileceği konusunda Mikhail Gorbachev'e tavsiyelerde bulunmuştur.* Amerikan demokratik modeli, kısmen hürriyeti savunmasından dolayı, ama varsaymamız gerekir ki, kısmen de bir kudret ve başarı imajı vermesinden dolayı

(*) ABD'nin demokrasiyle özdeştirilmesi, 1988 Eylülünde Rangoon'da askerî rejime karşı yapılan gösterilerde, heyecan verici bir açıklıkla görülmüştür: Yarım milyon coşkun Burmalı, boş hükûmet binalarının yanından geçerek, Rangoon sokaklarında yürüdü. Gösterinin merkezi, Amerikan Elçiliğiydi. Büyükelçi Burton Levin, çamurluklarında Amerikan bayrakları taşıyan resmî arabasına bindiğinde, kalabalıklar alkışlıyordu; Burmalıların bildiği gibi ABD, Ağustos başlarında Sein Lwin yönetiminde vukubulan acımasız öldürmeleri kınayan ilk milletti. Her gün, Elçiliğin önünde konuşmalar yapıldı. Konuşmaların teması demokrasiydi; Amerika da, Burmalıların isteyip de sahip olmadıkları her şeyin sembolü haline geldi. Göstericilerin bazıları Amerikan bayrağını taşıdılar; bir noktada bir grup öğrenci, Elçiliğin ön kapısına gelerek, Gettysburg nutkunu İngilizce olarak kelimesi kelimesine okudu.
Stan Sesser, A Rich Country Gone Wrong," New Yorker, October 9, 1989, s.80-81.

etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ikinci dalgada olduğu gibi, insanlar, kazanan modeli taklid etmek istemişlerdir.

Öte yandan, eğer Amerikan modeli artık kudret ve başarıyı yansıtmaz olursa, artık kazanan model gibi görünmezse ne olacak? 1980'lerin sonlarında birçokları, "Amerika'nın gerilemesi"nin tam bir gerçeklik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Başkaları bunun aksini iddia etmiştir. Ama hemen hemen hiç kimse, ABD'nın önemli sorunlarla karşı karşıya olduğunu inkâr etmemiştir: Suç, uyuşturucu, ticaret açığı, bütçe açığı, tasarruf ve yatırımların düşüklüğü, verimlilikteki artış hızının azalması, kamusal eğitimin düşük kalitesi, şehir merkezlerindeki bozulma. Dünya milletleri, ABD'ni, siyasal uyuşukluk, ekonomik verimsizlik ve sosyal kaos nitelikleri gösteren, gerileme halindeki bir güç olarak görmeye başlayabilirler. Böyle olursa, ABD'nin algılanan başarısızlıkları, kaçınılmaz olarak, demokrasinin başarısızlıkları gibi görülür. Demokrasinin dünya çapındaki çekiciliği de, önemli ölçüde azalmış olur.

Çığlaşmanın demokratlaşma üzerindeki etkisi, 1990'da Bulgaristan, Romanya, Moğolistan, Nepal ve Arnavutluk'ta çok açıktı. Bu durum, bazı Arap ve Afrika ülkelerinde de liberalleşme yönündeki hareketleri etkiledi. Meselâ 1990'da, "Doğu Avrupa'daki altüst oluşun, Arap dünyasındaki değişim isteklerini alevlendirdiği" ve Mısır, Ürdün, Tunus ve Cezayir'de liderleri, hoşnutsuzluğun ifade bulabilmesi için siyasal alanı daha fazla açmaya zorladığı söylenmiştir. Mısırlı bir gazetecinin gözlemine göre, Doğu Avrupa'da olup bitenlerin sonucu olarak, "artık demokrasiden kaçmak mümkün değildir. Bütün bu Arap rejimlerinin, halklarının güvenini kazanmak ve halk tercihinin öznesi haline gelmekten başka seçenekleri yoktur."[6]

Doğu Avrupa örneğinin başlıca etkisi, otoriter rejimlerin yönetimindeki halklar üzerinde değil, bu rejimlerin yöneticileri üzerinde olmuştur. Meselâ, söylendiğine göre, Güney Yemen'in Marksist-Leninist yöneticileri, "Doğu Avrupa rejimlerinin çöküşünü, aynı kaderin kendi başlarına da geleceği korkusuyla titreyerek seyretmişler" ve bu kaderden kaçınmak için hızla hare-

kete geçerek, Kuzey Yemen'le birleşmelerini gerçekleştirmişlerdir. Başkan Mobutu, arkadaşı Nicolae Ceausescu'nun kanlı cesedinin TV'deki görüntülerine, şok ve dehşet içinde tepki göstermiştir. Birkaç ay sonra, "dünyada neler olduğunu biliyorsunuz" diyerek, kendisininki dışında iki partinin daha 1993 seçimlerine katılmasına izin vereceğini açıklamıştır. Tanzania'da Julius Nyerere de şu gözlemde bulunmuştur: "Eğer Doğu Avrupa'da değişimler oluyorsa, tek parti sistemlerine sahip olan ve sosyalist olduğunu ilan eden diğer ülkeler de bundan etkilenecektir." Tanzania da, Doğu Avrupa'dan "bir-iki ders" alabilir. Nepal'de 1990 Nisanında hükûmet, "uluslararası durum"un ve "halkın yükselen beklentileri"nin sonucu olarak, Kral Birendra'nm siyasal partiler üzerindeki yasağı kaldırdığını açıklamıştır.

Bununla birlikte, etkilenen ülkede elverişli şartların mevcut olmaması halinde, çığlaşma etkisi, tek başına, demokratlaşma için zayıf bir sebeptir. A ve B ülkelerinin demokratlaşması, eğer A ve B ülkelerindeki buna elverişli şartlar C ülkesinde de mevcut değilse, tek başına, C ülkesindeki demokratlaşmanın bir sebebi değildir. 1980'lerde demokrasinin bir yönetim sistemi olarak meşruluğu, bütün dünyada kabul edilir olmuştur. Buna karşılık, demokrasinin varlığı için elverişli ekonomik ve sosyal şartlar, bütün dünyada mevcut değildir. "Dünya çapındaki demokratik devrim" belli bir ülke için, demokratlaşmaya elverişli bir dış ortam sağlayabilir ama, o ülke içinde demokratlaşma için zorunlu olan şartları sağlayamaz.

Doğu Avrupa'da demokratlaşmaya başlıca engel, Sovyet denetimiydi. Bu ortadan kaldırılınca, demokrasi yönündeki ilerleme kolayca gelişti. Ortadoğu, Afrika ve Asya'da demokratlaşmanın önündeki tek önemli engelin, Doğu Avrupa'daki demokratlaşma örneğinin yokluğu olduğu, akla yatkın görünmemektedir. Keza, eğer yöneticiler 1989 Aralığından önce otoritarizmi seçebildilirse, istedikleri takdirde, 1989 Aralığından sonra da bunu neden seçemeyecekleri açık değildir. Çığlaşma etkisi, ancak bu etki onların zihinlerinde de gerçek olduğu ve onları demokratlaşmanın istenilirliğine ve/veya zorunluluğuna inanmaya

sevkettiği ölçüde, gerçektir. Doğu Avrupa'daki 1989 olayları, kuşkusuz, başka ülkelerdeki demokratik muhalefet gruplarını cesaretlendirmiş ve otoriter liderleri korkutmuştur. Bununla birlikte, birincilerin eski güçsüzlüğü ve ikincilerin uzun zamandır süregelen baskısı düşünüldüğünde, Doğu Avrupa dürtüsünün, geri kalan otoriter ülkelerin çoğunda demokrasi yönünde gerçekte ne ölçüde anlamlı bir ilerleme meydana getireceği konusunda biraz şüphecilik haklı görünmektedir.

1990'lara gelindiğinde, üçüncü dalganın kökenindeki sebeplerin birçoğu, önemli derecede zayıflamış, ya da tükenmişti. Ne Beyaz Saray, Kremlin ve Vatikan, ne de Avrupa Topluluğu, Asya, Afrika ve Ortadoğuda demokrasinin var olmadığı ülkelerde bunu geliştirme açısından güçlü bir konuma sahipti. Gene de, demokratlaşmadan yana yeni güçlerin ortaya çıkması imkânsız değildir. 1985'te, Mikhail Gorbachev'un beş yıl içinde Doğu Avrupa'da demokratlaşmayı kolaylaştırıyor olacağını kim düşünmüştü? Belki 1990'larda IMF ve Dünya Bankası, ekonomik yardımın bir ön - şartı olarak ekonomik liberalleşmeyle birlikte siyasal demokratlaşmayı da, eskiden olduğuna oranla çok daha güçlü biçimde talep edebilirler. Belki Fransa, etkisinin hâlâ büyük olduğu eski Afrika sömürgelerinde demokrasiyi teşvik etme yolunda daha aktif olabilir. Belki Ortodoks Kilisesi, Balkanlarda ve Sovyetler Birliğinde demokratlaşmadan yana güçlü bir etki olarak ortaya çıkabilir. Belki Çin tarzı bir *glasnost*'un Gorbachev benzeri bir destekçisi Beijing'de iktidara gelebilir. Belki Jefferson'cu yeni bir Nâsır, Arap birliğinin demokratik bir türünü Ortadoğuya yayabilir. Belki Japonya bile, artan ekonomik gücünü, kredi ve hibe verdiği yoksul ülkelerde insan haklarını ve demokrasiyi teşvik etmek amacıyla kullanabilir. 1990'da bu ihtimallerden hiçbiri pek güçlü görünmemektedir; ancak 1989 olaylarından sonra herhangi bir ihtimali hesap dışı tutmak, acelecilik olur.

ÜÇÜNCÜ BİR TERS DALGA MI?

1990'a kadar en azından iki üçüncü dalga demokrasisi, otoriter yönetime geri döndü. Beşinci bölümde ifade edildiği gibi, demokrasiyi sürdürecek şartların zayıf olduğu ülkelerde, pekişme sorunları daha başka geriye dönüşlere de yol açabilir. Oysa, birinci ve ikinci demokrasi dalgalarını, pekişme sorunlarının ötesine geçen ve tüm dünyadaki rejim değişimlerinin çoğunun demokrasiden otoriter yönetime doğru olduğu, büyük çapta ters dalgalar izlemiştir. Eğer demokratlaşmanın üçüncü dalgası yavaşlayacak ya da duracak olursa, hangi faktörler üçüncü bir ters dalgayı doğurabilir veya onun niteliklerini belirleyebilir? Birinci ve ikinci ters dalgaların deneyimi, bu açıdan ilginç olabilir. Bu rejim değişimlerinin enine boyuna incelenmesi, bu araştırmanın kapsamı dışındadır. Bununla birlikte, aşağıdaki genellemeler, ilk iki ters dalga bakımından geçerli gibi görünmektedir.

Birincisi, demokratik siyasal sistemlerden otoriter siyasal sistemlere geçişlerin sebepleri, en azından, otoritarizmden demokrasiye geçişlerin sebepleri kadar çeşitlidir ve kısmen de onlarla örtüşmektedir. Birinci ve ikinci ters dalga geçişlerine katkıda bulunan faktörler arasında şunlar sayılabilir:

(1) Bellibaşlı elit grupları ve genel olarak halk arasında demokratik değerlerin zayıflığı;

(2) Sosyal çatışmayı yoğunlaştırmış ve ancak otoriter yönetimlerce dayatılabilecek çözümlerin popülerliğini arttırmış olan ekonomik kriz veya çöküntü;

(3) Çoğu zaman, pek çok temel sosyo-ekonomik reformu çok hızlı olarak başlatan ya da başlatmış görünen solcu yönetimlerin doğurduğu sosyal ve siyasal kutuplaşma;

(4) Muhafazakâr orta ve üst-sınıf gruplarının, halkçı ve solcu hareketlerle, alt-sınıf gruplarını siyasal iktidardan dışlama konusundaki kararlılıkları;

(5) Terörizm veya ayaklanma sonucu olarak, kamu düzeninin yıkılması;

(6) Demokratik olmayan bir yabancı devletin müdahalesi veya işgali;

(7) Başka ülkelerdeki demokratik sistemlerin çöküşünün veya devrilişinin gösteri etkileri biçiminde bir çığlaşma.

İkincisi, dış aktörlerin eseri olanlar dışında, demokrasiden otoritarizme geçişler, hemen daima, demokratik sistemde iktidarda olan veya iktidara yakın bulunan kimselerce gerçekleştirilmiştir. Bir veya iki muhtemel istisnayla, demokratik sistemler, halk oyuyla ya da halk ayaklanmasıyla sona ermemişlerdir. Birinci ters dalgadaki Almanya ve İtalya'da, hayli güçlü halk desteğine sahip olan anti-demokratik hareketler, iktidara geçmiş ve faşist diktatörlükleri kurmuşlardır. Daha sonra Nazi fetihleri, yedi Avrupa ülkesinde daha demokrasiyi sona erdirmiştir. Birinci ters dalgadaki İspanya ile ikinci ters dalgadaki Lübnan'da demokrasi, iç savaşla sona ermiştir.

Buna karşılık, demokrasiden geçişlerin ezici çoğunluğu, ya subayların (genellikle silâhlı kuvvetlerin üst komutanları) demokratik yoldan seçilmiş liderleri devirip bir tür askerî diktatörlük kurdukları askerî darbeler, ya da demokratik yoldan seçilmiş yürütme organı başlarının, genellikle bir olağanüstü hal veya sıkıyönetim ilân edip iktidarı kendilerinde toplamak suretiyle demokrasiyi fiilen sona erdirdikleri yürütme darbeleri biçimini almıştır. Birinci ters dalgada askerî darbeler, Doğu Avrupa'nın yeni ülkelerinde, Yunanistan, Portekiz, Arjantin ve Japonya'daki demokratik sistemlere son vermiştir. İkinci ters dalgada askerî darbeler, birçok Latin Amerika ülkesinde, Endonezya, Pakistan, Yunanistan, Nijerya ve Türkiye'de demokrasiyi sona erdirmiştir. Yürütme darbeleri, ikinci dalgada Kore, Hindistan ve Filipinler'de vukubulmuştur. Uruguay'da sivil ve askerî liderler, karma bir yürütme darbesi - askerî darbe yoluyla demokrasiye son vermek için işbirliğinde bulunmuşlardır.

Üçüncüsü, gerek birinci gerek ikinci ters dalgalardaki birçok örneklerde, demokratik sistemlerin yerini, tarihsel bakımdan yeni otoriter yönetim biçimleri almıştır. Faşizm; kütle tabanı, ideolojisi, parti örgütü ve toplumun büyük kesimine nüfuz etme ve onu denetim altına alma çabaları yönünden, daha önceki otoritarizm biçimlerinden ayrılıyordu. Bürokratik - otoritarizm; kurumsal karakteri, belirsiz süre iktidarda kalacağı varsayımı ve ekonomik politikaları yönünden, Latin Amerika'daki daha önceki askerî

yönetim biçimlerinden farklıydı. 1920 ve 1930'larda İtalya ve Almanya, 1960'lar ve 1970'lerde de Brezilya ve Arjantin, demokratik olmayan yönetimin bu yeni biçimlerini başlatmakta öncü ülkeler olmuşlar ve diğer ülkelerdeki anti-demokratik grupların taklide çalıştıkları örnekler oluşturmuşlardır. Otoritarizmin bu yeni biçimlerinin her ikisi de, gerçekte, sosyal mobilizasyon ve ekonomik gelişmeye karşı tepkilerdi: Yani Avrupa'da sosyal mobilizasyon ve siyasal katılmanın genişlemesi, Latin Amerika'da da ekonomik gelişmenin, popülist temele dayanan, ithal ikameci safhasının tükenmesi.

İlk iki ters dalganın sebepleri ve biçimleri, mümkün bir üçüncü ters dalganın sebepleri ve biçimleriyle ilgili tahminler doğuramaz. Bununla birlikte, daha önceki deneyimler, üçüncü bir ters dalganın bazı potansiyel sebeplerini akla getirebilir.

(1) Demokratik rejimlerin etkin işlemelerine engel olan sistemsel başarısızlıklar, bunların meşruluklarını zayıflatabilir. Yirminci yüzyıl sonlarında meşruluğun bellibaşlı demokrasi - dışı ideolojik kaynakları, özellikle Marksizm - Leninizm, itibarlarını kaybetmişlerdir. Demokratik normların genel kabul bulması, demokratik yönetimlerin, performans meşruluğuna eskiden olduklarından daha az bağımlı bulundukları anlamına gelir. Gene de, refah, zenginlik, hakkaniyet, adalet, iç düzen veya dış güvenlik sağlamada sürekli başarısızlık, zaman içerisinde demokratik yönetimlerin bile meşruluklarını zayıflatabilir. Otoritarizmin anıları soldukça, demokratik başarısızlıklardan duyulan öfke de artma eğilimindedir.

(2) Daha özgül düzeyde, 1929-30 modeline benzer bir genel uluslararası ekonomik çöküntü, birçok ülkede demokrasinin meşruluğunu zayıflatabilir. Birçok demokrasiler, 1930'ların Büyük Bunalımına rağmen ayakta kalmışlardır. Gene de, bazıları yıkılmıştır; gelecekte benzer bir ekonomik felâkete tepki olarak başkalarının da yıkılması muhtemeldir.

(3) Demokratik, ya da demokratlaşmakta olan herhangi büyük bir devletin otoritarizme geçmesi, diğer ülkelerde çığ etkilerini harekete geçirebilir. Rusya'da veya Sovyetler Birliğinde otoritarizm yönünde bir yön değişikliği, diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Moğolistan'da, ve muhtemelen Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da demokratlaşma üzerinde istikrar bozucu etkiler yapabilir. Böyle bir şey, başka ülkelerdeki despot adaylarına, "siz de işinizin başına dönebilirsiniz" mesajını verebilir. Hindistan'da bir otoriter rejimin kurulması, diğer Üçüncü Dünya ülkeleri üzerinde önemli bir gösteri etkisi yapabilir.

(4) Büyük bir ülke otoritarizme dönmese bile, yeni demokratlaşan ülkelerden birkaçının, demokrasinin alışılmış ön-şartlarından birçoğundan yoksun bulunmaları nedeniyle diktatörlüğe dönmeleri, muhtemelen, bu ön-şartların güçlü olduğu diğer ülkelerde de demokrasiyi zayıflatabilir. Bu, ters yönde bir çığlaşma olur.

(5) Demokratik olmayan bir devlet, gücünü büyük ölçüde geliştirir ve sınırlarının ötesine yayılmaya başlarsa, bu da, diğer ülkelerde otoriter hareketleri tahrik edebilir. Yayılmakta olan otoriter devletin, yayılma sürecinde bir veya daha fazla demokratik ülkeyi askerî yenilgiye uğratması durumunda, bu dürtü, özellikle güçlü olur. Geçmişte, ekonomik bakımdan gelişen bütün büyük devletler, toprak açısından da genişleme eğilimi göstermişlerdir. Eğer Çin, otoriter yönetim sistemini korur, gelecek onyıllarda ekonomik bakımdan gelişir, Doğu Asya'daki nüfuz ve denetimini de genişletirse, Doğu Asya'daki demokratik rejimler önemli ölçüde zayıflayabilirler.

(6) 1920'lerde ve 1960'larda olduğu gibi, günün ihtiyaçlarına uygun görünen çeşitli otoritarizm biçimleri tekrar ortaya çıkabilir. Birkaç ihtimal vardır:

(a) Otoriter milliyetçilik, Üçüncü Dünya ülkelerinde ve Doğu Avrupa'da alışılmış bir olgu haline gelebilir. Doğu Avrupa'daki 1989-90 devrimleri, acaba temelde anti-komünist demokratik hareketler miydi, yoksa anti-Sovyet milliyetçi hareketler miydi? Eğer ikincisiyse, otoriter milliyetçi rejimler, bazı Doğu Avrupa ülkelerine geri dönebilir.

(b) Dinsel köktenciliğin en dramatik biçimde yürürlükte olduğu ülke İran'dır; ancak gerek Şiî, gerek Sünnî köktenci hareketler diğer ülkelerde de iktidara gelebilir. Yahudi, Hindu ve Hristiyan köktenci hareketler de güçlüdür. Köktenci hareketlerin hemen hepsi, siyasal katılmayı belli bir dinsel inanç mensuplarına hasretmesi itibariyle anti - demokratiktir.

(c) Demokrasinin eşitleştirici eğilimlerine tepki olarak, gerek zengin, gerek yoksul ülkelerde oligarşik otoritarizm oluşabilir. Demokrasinin imkânsızlaşması için, acaba sosyo-ekonomik kutuplaşmanın ne derece aşırı olması gerekir?

(d) Demokrasinin mülkiyet haklarını ve diğer ayrıcalık türlerini korumasına karşı tepki olarak, geçmişte olduğu gibi gelecekte de popülist diktatörlükler ortaya çıkabilir. Toprak mülkiyetinin hâlâ bir sorun olduğu ülkelerde, demokrasilerin toprak reformunu gerçekleştiremeyişi, otoritarizme başvuruyu tahrik edebilir.

(e) Siyasete iki ya da daha çok, ayrı etnik, ırksal veya dinsel grubun katıldığı demokrasilerde cemaatçi diktatörlükler ortaya çıkabilir. Kuzey İrlanda, Güney Afrika, Sri Lanka ve başka yerlerde olduğu gibi, bir grup, tüm toplum üzerinde denetimini kurmaya çalışabilir.

Otoritarizmin bütün bu şekilleri, geçmişte mevcut olmuştur. Gelecekte yenilerini icat etmek de insan zekâsının ötesinde değil-

dir. Bir ihtimal, otoriter yönetimin; bilgiyi, medyayı ve ileri iletişim araçlarını manipüle etme yeteneğiyle meşrulaştırıldığı ve mümkün kılındığı, teknokratik elektronik bir diktatörlük olabilir. Bu eski veya yeni otoritarizm biçimlerinden hiçbiri pek muhtemel değildir; herhangi birinin tümden imkânsız olduğunu söylemek de güçtür.

YENİ DEMOKRATLAŞMALAR: ENGELLER VE FIRSATLAR

1990'da dünyadaki ülkelerin yaklaşık üçte ikisinde demokratik rejimler yoktu. Bu ülkeler, başlıca dört coğrafi - kültürel kategoriye girmektedir:

(1) Sovyetler Birliği dahil, 1980'lerde liberalleşmenin gerçekleştiği ve birçok cumhuriyetlerde demokratik hareketlerin mevcut olduğu, fakat muhafazakâr güçlerin de gücünü koruduğu, yerli malı Marksist-Leninist rejimler;

(2) Birkaç istisnayla, kişisel diktatörlükler, askerî rejimler, tek-parti sistemleri ya da bu üçünün bir kombinezonu niteliğinde olan Sahra-altı Afrika ülkeleri;

(3) Türkiye ve belki Pakistan hariç, Fas'tan Endonezya'ya kadar uzanan İslâm ülkeleri, demokratik olmayan rejimlere sahiptirler (ancak, 1990'da bunlardan birkaçında liberalleşme görülmüştür);

(4) Burma'dan Güneydoğu Asya'ya, oradan da Çin ve Kuzey Kore'ye kadar Doğu Asya ülkeleri; bunlar arasında komünist sistemler, askerî rejimler, kişisel diktatörlükler ve iki yarı-demokrasi (Tayland ve Malezya) vardır.

Bu ülkelerde demokratlaşmanın karşısındaki engeller ve demokratlaşmadan yana olan güçler, üç büyük kategoriye ayrılabilir: Siyasal, kültürel ve ekonomik.

Siyaset

Yeni demokratlaşmaların karşısındaki, potansiyel bakımdan önemli bir siyasal engel, 1990'larda otoriter kalmaya devam eden ülkelerin çoğunun, hemen hiç demokrasi deneyiminin bulunma-

masıdır. 1974'le 1990 arasında demokratlaşan 29 ülkeden 23'ünün, daha önceden az çok bir demokratik deneyimi vardı. 1990'da demokratik olmayan ülkelerden ise pek azı böyle bir deneyime sahipti. Bunlar arasında, üçüncü dalgada otoritarizme geri dönen birkaç ülke (Sudan, Nijerya, Surinam ve muhtemelen Pakistan), ikinci dalgada geri dönmüş ama üçüncü dalgada yeniden demokratlaşmamış dört ülke (Lübnan, Sri Lanka, Burma, Fiji) ve birinci dalgada demokratlaşmış olup Sovyet işgali nedeniyle İkinci Dünya Savaşı sonunda yeniden demokratlaşmaktan alıkonmuş üç ülke (Estonya, Letonya, Litvanya) vardır. 1990'da demokratik olmayan diğer 90 ya da daha fazla ülkeden hiçbirinin, ciddî bir demokratik yönetim deneyimi yoktu. Şüphesiz bu, demokratlaşmaya kesin bir engel değildir; öyle olsaydı, hiçbir ülke demokratik olmazdı. Bununla birlikte, eski sömürgeler hariç, 1940'tan sonra demokratlaşmış olan ülkelerin hemen hepsinin, daha önceden bir demokratik deneyimi vardı. Acaba bu deneyimden yoksun bulunan ülkeler, gelecekte demokratikleşebilecekler mi?

Demokratlaşmanın karşısındaki engellerden birinin, 1990'larda bazı ülkelerde ortadan kalkması beklenebilir. Üçüncü bölümde değinildiği gibi, otoriter rejimleri yaratmış, ya da bu tür rejimlerde uzun süre iktidarda kalmış olan liderler, genellikle demokratlaşmaya karşı aşırı tutucu bir tutum alırlar. Demokrasiye yönelişin öncesinde, otoriter sistem içinde bir tür liderlik değişiminin gerçekleşmesi gerekir. 1990'larda bazı otoriter rejimlerde insanların ölümcüllüğü, böyle bir değişimi sağlayabilir. 1990'da, Çin'de, Fildişi Sahilinde ve Malawi'de uzun süredir hâkimiyet sürmekte olan liderler, seksenlerindeydi. Burma, Endonezya, Kuzey Kore, Lesotho ve Vietnam'dakiler, yetmişlerindeydi; Küba, Fas, Singapur, Somali, Suriye, Tanzania, Zaire ve Zambia'nın uzun süreli liderleri de, altmış veya altmışın üstündeydi. Bu liderlerin ölümü veya iktidardan ayrılması, ülkelerinde demokratlaşma önündeki engellerden birini ortadan kaldırırsa da, demokratlaşmayı zorunlu kılmaz.

1974 ile 1990 arasında demokratlaşma, kişisel diktatörlüklerde, askerî rejimlerde ve tek-parti sistemlerinde gerçekleşmiştir. Buna karşılık, yerli devrimlerin ürünü olan komünist tek-parti devletlerinde tam demokratlaşma gerçekleşmiş değildir. Sovyetler Birliğinde liberalleşme ilerlemektedir ve bu belki de Rusya'da tam demokratlaşmaya yol açabilecektir. Yugoslavya'da demokratik hareketler, Slovenya ve Hırvatistan'da gelişmektedir. Oysa, Yugoslav komünist devrimi, büyük ölçüde bir Sırp devrimiydi ve Sırbistan'da da demokrasi ümitleri en iyi ihtimalle kuşkulu görünmektedir. Kamboçya 'da olağanüstü derecede vahşi bir devrimci komünist rejimin yerini, dış bir güç tarafından dayatılan daha az vahşi bir komünist rejim almıştır. 1990'da Arnavutluk, açılır gibi görünmektedir; buna karşılık, Çin, Vietnam, Laos, Küba ve Etiyopiya'da devrimlerin yarattığı Marksist-Leninist rejimler, Marksist-Leninist olarak kalmaya kararlı görünmektedirler. Bu ülkelerdeki devrimler, komünist devrimler oldukları kadar, ulusal devrimlerdi de; dolayısıyle komünizm ve ulusal kimlik, Sovyet işgalindeki Doğu Avrupa'da elbette olmadığı gibi, sıkıca iç içe geçmiştir. Bu ülkelerde liberalleşmeye karşı engeller, acaba rejimin kökenleri ve mahiyeti midir, (bazı örneklerde) liderlerinin iktidardaki uzun süreleri midir, yoksa bunların yoksulluğu ve ekonomik geri kalmışlığı mıdır?

Demokratlaşmaya ciddî bir engel, Asya, Afrika ve Ortadoğu'daki siyasal liderler arasında demokratik değerlere gerçek bağlılığın yokluğu veya zayıflığıdır. İktidarda olmayan siyasal liderlerin demokrasiyi savunmaları için iyi nedenler vardır. Bunların demokrasiye bağlılıklarının gerçek testi, iktidarda oldukları sırada gerçekleşir. Latin Amerika'da demokratik rejimler, genellikle, askerî hükûmet darbeleriyle devrilmiştir. Bu, Asya ve Ortadoğu'da da elbette olmuştur. Ne var ki, bu bölgelerde seçilmiş liderlerin kendileri de, demokrasiye son vermekten sorumludurlar: Kore'de Syngman Rhee ve Park Chung Hee; Türkiye'de Adnan Menderes; Filipinler'de Ferdinand Marcos; Singapur'da Lee Kwan Yew; Hindistan'da İndira Gandhi, Endonezya'da Su-

karno. Bu liderler iktidarı, seçim sistemi yoluyla kazanmışlar, sonra da iktidarlarını bu sistemi yıkmak için kullanmışlardır. Onların, demokratik değerlere ve uygulamalara pek bağlılıkları yoktu.

Daha genel olarak, Asya, Afrika ve Ortadoğu liderleri, demokrasinin kurallarına az çok uydukları zamanlarda bile, öyle görünüyor ki, bunu isteksizce yapmışlardır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında birçok Avrupalı, Kuzey Amerikalı ve Latin Amerikalı siyasal liderler, iktidarda bulunduklarında, demokrasinin hem ateşli ve kesin savunucuları, hem uygulayıcıları olmuşlardır. Asya ve Afrika ülkeleri ise, aksine, aynı zamanda demokrasi havarisi olan pek fazla hükümet başkanı çıkarmamışlardır. Mukayese amacıyla, İkinci Dünya Savaşından sonra sekiz farklı ülkeden sekiz Latin Amerikan hükûmet başkanım sayacak olursak, Rómulo Betancourt, Alberto Lleras Camargo, José Figueres, Eduardo Frei, Fernando Belaúnde Terry, Juan Bosch, José Napoleon Duarte ve Raûl Alfonsín'in; Asyalı, Arap, ya da Afrikalı denkleri kimlerdi? Bunlar arasında Jawaharlal Nehru ve Corazon Aquino vardır ve başkaları da olabilir ama, sayıları azdır. Hiçbir Arap lideri akla gelmemekte olduğu gibi, iktidarda bulunduğu sırada demokrasinin bir savunucusu ve destekleyicisi olarak ün yapmış bir Müslüman lider göstermek de güçtür. Niye böyledir? Bu soru, bizi zorunlu olarak kültür ve ekonomiye götürmektedir.

Kültür

Dünyanın büyük tarihsel kültürel gelenekleri arasında, bunların tutum, değer, inanç ve tüm bunlarla ilişkili davranış örüntülerinin, demokrasinin gelişmesine elverişlilik derecesi bakımından, önemli farklar olduğu ileri sürülmüştür. Temelden anti-demokratik olan bir kültür, toplumda demokratik normların yaygınlaşmasını engeller, demokratik kurumları meşruluktan yoksun bırakır ve böylece bu kurumların doğuşunu ve etkin şekilde işleyişini önlemese bile, büyük ölçüde güçleştirir. Kültür

tezi, iki biçimde ortaya atılmaktadır. Sınırlayıcı biçimi, sadece Batı kültürünün demokratik kurumların gelişmesi için uygun bir temel oluşturduğunu, dolayısıyle demokrasinin Batılı - olmayan toplumlara hemen hiç uygun düşmediğini ileri sürmektedir. Üçüncü dalganın ilk yıllarında bu iddia, George Kennan tarafından açıkça ifade edilmiştir. Ona göre demokrasi, "onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda kuzeybatı Avrupa'da, özellikle İngiliz Kanalıyla Kuzey Denizi kıyılarındaki ülkelerde (ama bir ölçüde de Orta Avrupa'ya uzanarak) evrimleşmiş, sonra da bu kuzeybatı Avrupa'dan gelen insanların, ilk göçmenler ya da sömürgeciler olarak göründükleri ve sivil yönetimin yaygın örüntülerini meydana getirdikleri dünyanın diğer bölgelerine, Kuzey Amerika dahil, taşınmış olan» bir yönetim biçimidir. Dolayısıyle demokrasinin, "gerek zaman, gerek mekân itibariyle nisbeten dar bir tabanı vardır; onun, bu dar sınırlar dışındaki halklar için doğal yönetim biçimi olduğu da henüz kanıtlanmış değildir." Bu nedenle, "demokratik kurumları geliştirme ve kullanma girişiminin, bu halkların çoğu için en iyi yol olduğunu varsaymak için hiçbir sebep yoktur."[8] Kısacası demokrasi, sadece, kuzeybatı ve belki orta Avrupa ülkeleri ve bunlardan türeyen göçmen kolonileri için uygundur.

Batı kültürü tezini destekleyen kanıtlar, tamamen inandırıcı olmasa bile, etkileyicidir:

(1) Modern demokrasi Batı'da çıkmıştır.

(2) Ondokuzuncu yüzyılın başlarından bu yana, demokratik ülkelerin çoğu, Batılı ülkelerdir.

(3) Kuzey Atlantik bölgesi dışında demokrasinin en yaygın olduğu yerler, eski İngiliz sömürgeleri, Amerikan etkisinin yoğun olduğu ülkeler ve, daha yakın zamanlarda, Latin Amerika'daki eski İberya sömürgeleridir.

(4) 1973'te ikinci ters dalganın en alçak noktasındaki 29 demokratik ülke arasında, 20 Batı Avrupalı, Avrupalı göçmen ve Latin Amerikan ülkesi, sekiz eski İngiliz sömürgesi ve Japonya yer almaktaydı.

(5) 1990'daki 58 demokratik ülke arasında, 37 Batı Avrupalı, Avrupalı göçmen ve Latin Amerikan ülkesi, altı Doğu Avrupa ülkesi; dokuz eski İngiliz, Amerikan ve Avustralya sömürgesi ve diğer altı ülke (Japonya, Türkiye, Güney Kore, Moğolistan, Namibya ve Senegal) yer alıyordu. Üçüncü dalgada demok-

ratlaşan 30 ülkeden 26'sı, ya Batı ülkeleri, ya da güçlü Batı etkisinin mevcut olduğu ülkelerdi.

Batı kültürü tezinden, Balkanlar ve Sovyetler Birliğindeki demokratlaşma açısından çıkarılacak yakın sonuçlar vardır. Tarihsel bakımdan bu bölgeler, Çarlık ve Osmanlı İmparatorluklarının parçasıydı; yaygın dinleri, Batı Hristiyanlığı değil, Ortodoksluk ve İslâmiyetti. Batı kültürü bu bölgelere fazla nüfuz etmemişti; bunların, feodalizmle, Rönesansla, Reformla, Aydınlanmayla, Fransız Devrimiyle ve liberalizmle Batı tarzı bir deneyimleri yoktu. William Wallace'nm belirtiği gibi, Soğuk Savaşın sonu ve demir perdenin ortadan kalkması, kritik sınır çizgisini doğuya, Batı Hristiyanlığının 1500'deki sınırlarına kaydırmış olabilir. Bu çizgi, kuzeyden başlayıp, yaklaşık olarak Finlandiya ile Rusya arasındaki sınır, Baltık cumhuriyetlerinin doğu sınırları boyunca güneye inmekte, Katolik Batı Ukrayna ile Ortodoks Doğu Ukrayna'yı ayıracak şekilde Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın içinden geçmekte, Romanya'da güneye ve daha sonra batıya yönelerek Transilvanya'yı ülkenin geri kalan bölümünden ayırmakta, sonra da kabaca Slovenya ve Hırvatistan'ı diğer cumhuriyetlerden ayıracak şekilde Yugoslavya'dan geçmektedir.[9] Şimdi bu çizgi, demokrasinin kökleşeceği bölgeleri kökleşmeyeceklerinden ayırıyor olabilir.

Kültürel engel iddiasının daha az sınırlayıcı bir çeşidi, sadece tek bir kültürün demokrasiye özellikle elverişli olduğu değil, ancak bir ya da birden çok kültürün ona özellikle düşman olduğudur. En sık değinilen iki kültür, Konfüsyüsçülükle İslâmiyettir. Bu kültürlerin, yirminci yüzyıl sonlarında demokratlaşmaya engeller oluşturup oluşturmadığını belirlemek açısından önemli üç soru vardır. Birincisi, geleneksel Konfüsyüsçü ve İslâmî değerler ve inançlar, demokrasiye ne ölçüde düşmandır? İkincisi, eğer öyleyseler, bu kültürler gerçekte demokrasi yönündeki ilerlemeyi ne ölçüde engellemişlerdir? Üçüncüsü, eğer engellemişlerse, gelecekte de böyle yapmaya devam etmeleri ne ölçüde muhtemeldir?

Konfüçyüsçülük. Geleneksel Konfüsyüsçülüğün ya demokratik olmadığı, ya da anti-demokratik olduğu konusunda hemen hemen hiç bilimsel uzlaşmazlık yoktur. Tek dengeleyici unsur, klâsik Çin siyasal sisteminde sınav sisteminin, ne ölçüde sosyal kökeni nazara almaksızın yetenekli kişilere kariyerler açtığıdır. Ancak, bu böyle olsa bile, liyakate dayanan bir yükselme sistemi, bir demokrasiye vücut vermez. Kimse modern bir orduyu, subaylar yeteneklerine göre yükseltildikleri için demokratik olarak nitelendirmez. Klâsik Çin Konfüçyüsçülüğü ile, onun Kore, Vietnam, Singapur, Tayvan ve, sulandırılmış şekilde, Japonya'daki türevleri, bireye karşı gruba, hürriyete karşı otoriteye ve haklara karşı sorumluluklara önem vermiştir. Konfüçyüsçü toplumlarda devlete karşı haklar geleneği yoktu; bireysel haklar, ancak devletçe yaratıldıkları ölçüde varlardı. Uyum ve işbirliği, uyuşmazlık ve yarışmadan üstün tutulurdu. Düzenin korunması ve hiyerarşiye saygı, temel değerlerdi. Fikirlerin, grupların ve partilerin çatışması, tehlikeli ve gayrımeşru olarak görülürdü. En önemlisi, Konfüçyüsçülük, toplumla devleti kaynaştırmış ve ulusal düzeyde devleti dengeleyebilecek özerk sosyal kurumlara hiç meşruluk tanımamıştı. "Geleneksel Çin'de kutsalın kutsal olmayandan, manevînin lâik olandan ayrılığı kavramı yoktu. Konfüçyüsçü Çin'de siyasal meşruluk, siyaseti ahlâkî biçimde tanımlamış olan, Cennet Vekâletine dayanıyordu." İktidarla ahlâk aynı şey oldukları için, iktidarı sınırlandırmanın meşru bir gerekçesi yoktu. "İktidarın bozulmuş olabileceğini, kurumsal frenlere ve dengelere ihtiyaç duyabileceğini düşünmek, kendi içinde çelişkiliydi."[10]

Uygulamada da Konfüçyüsçü ya da Konfüçyüsçülükten etkilenmiş toplumlar, demokrasiye karşı olumsuz olmuşlardır. Doğu Asya'da 1990'dan önce, sadece iki ülkenin, Japonya ve Filipinler'in, demokratik yönetimle uzun deneyimleri olmuştur. Her iki örnekte demokrasi, Amerikan varlığının ürünüydü. Üstelik Filipinler, ezici çoğunlukla Katolik bir ülke olup, orada Konfüçyüsçülük hemen hemen hiç yoktur. Japonya'da da

Konfüçyüsçü değerler yeniden yorumlanmış ve yerli kültürel gelenekle kaynaştırılmıştır.

Kıta Çin'inin hiç demokratik yönetim deneyimi olmamış, yıllar boyunca Batı tipi demokrasi, sadece, radikal muhaliflerin oluşturduğu nisbeten küçük gruplarca savunulmuştur. Demokratik eleştiricilerin "ana akım"ı, Konfüçyüsçü geleneğin temel unsurlarından kopmamıştır. Çin'in modernleştiricileri, Lucian Pye'ın deyimiyle, Milliyetçi ve Komünist partilerin Konfüçyüsçü Leninistleri olmuştur. 1980'lerin sonlarında Çin'deki hızlı ekonomik büyüme, öğrenciler, aydınlar ve şehirsel orta-sımf grupları arasında siyasal reform ve demokrasi için yeni istek dizileri yarattığında, Komünist liderlik, buna iki şekilde cevap vermiştir. Birincisi, Tayvan, Singapur ve Kore'nin deneyimine dayanan ve Çin'in ekonomik gelişme düzeyindeki bir ülkede dengeli ekonomik büyümeyi sağlayabilmek için otoritarizmin gerekli olduğu iddiasıyla haklı gösterilen bir "yeni otoritarizm" teorisi oluşturmuştur. İkincisi liderlik, 1989 yazında Beijing ve başka yerlerdeki demokratik hareketi şiddet yoluyla bastırmıştır.

Çin'de ekonomi, demokrasiye karşı olarak, kültürü takviye etmiştir. Singapur, Tayvan ve Kore'deki çarpıcı ekonomik büyüme, 1980'lerin sonlarına gelindiğinde, demokrasi için bir ekonomik temel yaratmıştı. 1990'da Singapur, demokratik bir siyasal sisteme sahip olmayan, tek petrol ihraç etmeyen "yüksek gelirli" (Dünya Bankası tanımına göre) ülkeydi; Singapur'un lideri de, Batı demokrasisinin değerlerine karşı, Konfüçyüsçü değerlerin güçlü bir savunucusuydu. Lee Kwan Yew'in iddiasına göre Amerikalılar, "çok partiye, muhalefete, ateşli tartışmalara, çatışmaya -ve çatışmadan aydınlanmanın doğacağına" inanıyorlardı. Oysa gerçekte "fikirler piyasası, bazen uyumlu aydınlanma doğuracak yerde, isyanlara ve kan dökülmesine yol açmıştır." Siyasal rekabet, "Japon, Çin veya Asya kültürlerinin tarzı değildir. Bu, çatışmacılığa ve şaşkınlığa yol açar." Rekabete dayanan politikanın, özellikle Singapur gibi çok ırktan oluşan bir toplumda yeri yoktur; Lee'ye göre Singapur'da "kimsenin onu devirmeye hakkı yoktur." 1980'lerde Lee, Konfüçyüsçü değerlerin öğre-

tilmesini ve savunulmasını, kendi şehir-devleti için yüksek bir öncelik haline getirmiştir.[12] Aynı zamanda, muhalefeti sınırlandırmak ve bastırmak, hükûmeti ve onun politikalarını eleştiren basın araçlarının dağıtımını önlemek amacıyla sert tedbirler alınmıştır. Böylece Singapur, dünyanın zengin ülkeleri arasında, otoriter Konfüçyüsçü bir istisna olarak kalmıştır. Devleti yaratmış olan Lee'nin siyaset sahnesinden ayrılmasından sonra da acaba böyle kalmaya devam edecek midir?

1980'lerin sonlarında gerek Tayvan, gerek Kore, demokratik yönde ilerlemişlerdir. Tarihsel açıdan Tayvan, her zaman Çin'in bir kenar bölgesi olmuştur. Japonlarca elli yıl süreyle işgal edilmiş ve yerlileri, 1947'de Çin yönetiminin dayatılmasına karşı isyan etmişlerdir. 1949'da, Komünistlere karşı yenilgiyle aşağılanmış bulunan Milliyetçi hükûmet, adaya gelmiştir. Bu yenilgi, "Milliyetçi liderlerin çoğunun, geleneksel Konfüçyüsçü otorite anlayışında yer alan kibirli tavrı sürdürmelerini" imkânsız kılmıştır. Hızlı ekonomik ve sosyal gelişme, geleneksel Konfüçyüsçülüğün etkisini daha da zayıflatmıştır. Önceleri büyük ölçüde yerli Tayvanlılardan oluşan geniş bir müteşebbis sınıfın ortaya çıkması, Konfüçyüsçülüğe çok aykırı bir biçimde, başlangıçta Kıta Çinlilerinin egemenliğinde olan devletten bağımsız bir iktidar ve servet kaynağı yaratmıştır. Bu da, Tayvan'da, "Çin'in kendisinde ya da Kore veya Vietnam'da gerçekleşmemiş, Japonya'da da gerçekte hiçbir zaman görülmemiş biçimde, Çin siyasal kültüründe temel bir değişim" meydana getirmiştir.[13] Böylece Tayvan'daki çarpıcı ekonomik gelişme, nisbeten zayıf bir Konfüçyüsçü mirası alt etmiştir; 1980'lerin sonlarında Chiang Ching-kuo ve Lee Teng-hui, ekonomik ve sosyal değişimin yarattığı baskılara cevap vererek, toplumlarının siyasetini tedricen açmaya başlamışlardır.

Kore'de klâsik kültürün içinde hareketlilik ve eşitlikçilik unsurları vardı. Öte yandan bu kültür, bir otoritarizm ve kuvvetli adam yönetimi de dahil olmak üzere, demokrasiye yatkın olmayan Konfüçyüsçü unsurları da ihtiva ediyordu. Bir Koreli bilim adamının ifade ettiği gibi, "insanlar kendilerini, kullanacakları

haklara ve yerine getirecekleri sorumluluklara sahip vatandaşlar olarak düşünmemişler, aksine, hayatta kalabilmek için yukarıdan emir ve ihsan aramışlardır." Konfüçyüsçü gelenekte muhalefete karşı hoşgörünün pek yeri olmadığı gibi, dogmadan sapmak da sadakatsizlikti. Koreli bir dinî liderin belirttiği gibi, "Kore dinî geleneğinde pazarlık ve uzlaşma bir sosyal norm olarak değil, dâvaya ihanet olarak kabul edilmiştir. Konfüçyüsçü bilim adamları, hiçbir zaman uzlaşma deyimini kullanmamışlardır. Onlar, vicdanlarının saflığını korumak zorundaydılar; bu kültürel özellik hâlâ da bâkîdir. Öyleyse, uzlaşmanın bir hayat tarzı olduğu demokrasiyi nasıl kurabiliriz?"[14] 1980'lerin sonlarında şehirleşme, eğitim, büyük bir orta-sınıfın ortaya çıkması ve Hristiyanlığın etkileyici biçimde yaygınlaşması, tüm bunlar, Kore'de demokrasinin bir engeli olan Konfüçyüsçülüğü zayıflatmıştır. Ancak gene de, eski kültürle yeni refah arasındaki mücadelenin, kesin olarak ikincisi lehine sonuçlanmış olup olmadığı belli değildir.

Ekonomik ilerleme ile Asya kültürü arasındaki etkileşim, öyle görünüyor ki, kendine özgü bir Doğu Asya demokratik kurumları çeşidi yaratmıştır. 1990'a gelindiğinde daha Filipinler (o da, birçok bakımlardan Doğu Asyalı olmaktan çok, Latin Amerikalıdır) hariç, hiçbir Doğu Asya ülkesinde, halkça seçilmiş bir parti yönetiminden, halkça seçilmiş başka bir partinin yönetimine geçiş gerçekleşmiş değildi. Bunun prototipi olan Japonya, kuşkusuz bir demokrasidir ama, ikinci iktidar değişimi testini bir yana bırakın, birinci iktidar değişimi testini bile gerçek anlamda geçirmemiş bir demokrasidir. Japonların hâkim-parti demokrasisi modeli, Pye'ın işaret ettiği gibi, Doğu Asya'nın başka ülkelerine de yayılma eğilimi göstermiştir. 1990'da Kore'deki üç muhalefet partisinden ikisi iktidar partisiyle birleşerek Cholla bölgesinden güç alan, Kim Dâe Jung'un liderliğindeki üçüncü muhalefet partisini ulusal düzeyde iktidara gelmekten pratikte ebediyen dışlayacak biçimde bir siyasal blok oluşturmuşlardır. Kore Cumhurbaşkanı Roh Tae Woo, bu birleşmeyi, "siyasal istikrarı sağlama" ve "farklı sınıflar, kuşaklar ve bölgeler arasında uzun süredir bastırılmış bulunan çatışmanın patlamasına" engel olma ihti-

yacıyla haklılaştırmıştır. Woo, "Partizan çıkarlar üzerindeki çatışmalara ve bölünmelere" son vermeliyiz, demiştir.[15] 1980'lerin sonlarında Tayvan'daki demokratik gelişme, KMT'nin hâkim parti olarak kalmasının, 1986'da kurulan Demokratik İlerici partinin de devamlı bir muhalefet rolüyle sınırlı bulunmasının muhtemel olduğu bir yönde ilerler görünüyordu. Malezya'da Malay, Çinli ve Hintli cemaatlerinin önde gelen üç partisinin ilkin İttifak Partisinde, daha sonra Ulusal Cephe içerisindeki koalisyonları, benzer şekilde 1950'lerden 1980'lerin sonuna kadar iktidarı bütün rakiplere karşı, kesintisiz biçimde denetim altında bulundurmuştur. 1980'lerin ortalarında Lee Kwan Yew'un yardımcısı ve halefi, Singapur için benzer tipte bir parti sistemini savunmuştur:

> "Bence istikrarlı bir sistem, halkın geniş bir kesimini temsil eden ana bir siyasal partinin mevcut olduğu bir sistemdir. Bu takdirde, çevrede çok ciddî düşüncelere sahip birkaç partiniz daha olabilir. Bunlar, daha geniş görüşlere sahip olamazlarsa da, sektörel menfaatleri temsil ederler. Ana parti de her zaman seçilir. Bence bu iyi bir şeydir. Singapur'da böyle bir duruma ulaşırsak, bundan dolayı özür dilemem."[16]

Demokrasinin birinci kriteri, siyasal partiler arasında, iktidarın muhalefet grupları üzerinde baskı ve kısıtlamalarının bulunmadığı veya asgarî ölçüde olduğu, hakkaniyete uygun ve açık bir oy yarışmasıdır. Japonya'nın, söz, basın ve toplanma hürriyeti ve hakkaniyete hayli uygun seçim rekabeti şartlarıyla, bu sınavı onyıllardan beri geçmekte olduğu açıktır. Asya'daki diğer hâkimparti sistemlerinde uzun yıllar boyunca oyun alanı, bazan aşırı derecede olmak üzere, iktidar lehinde ayarlanmıştır. 1980'lerin sonlarında ise, bazı ülkelerde şartlar daha eşit hale gelmektedir. 1989'da Kore'de iktidar partisi, yasama organında çoğunluğu kazanamamıştır. Muhtemelen bu başarısızlık, onun daha sonra iki muhalif partiyle birleşmesinde önemli bir faktör olmuştur. Tayvan'da muhalefet üzerindeki kısıtlamalar tedricen kaldırılmıştır. Görülüyor ki, diğer Doğu Asya ülkelerinin de, Japonya gibi, ikti-

darın daima kazandığı düz bir oyun alanına sahip olacakları düşünülebilir. 1990'da Doğu Asya hâkim-parti sistemleri, bir uçta Japonya'nın, diğer uçta Endonezya'nın yer aldıkları, arada da Kore, Tayvan, Malezya ve Singapur'un aşağı yukarı bu sıra içinde sıralandıkları, demokrasiyle otoritarizm arasındaki bir çizgiyi kapsıyordu.

Şu halde böyle bir sistem, demokrasinin biçimsel şartlarını yerine getirebilir ama, bununla Batıda yürürlükte olan demokratik sistemler arasında büyük fark vardır. Batıda siyasal partilerin ve koalisyonların sadece serbest ve eşit olarak iktidar için yarışabilecekleri değil, aynı zamanda iktidarda birbirlerinin yerine geçmelerinin muhtemel olduğu da varsayılır. Şüphesiz, İsveç gibi bazı Batı toplumlarında bir parti, birçok seçim boyunca iktidarda kalmıştır. Ancak bu bir istisnadır. Doğmakta olan Doğu Asya hâkim-parti sistemlerinde iktidarın el değiştirmesi değil, iktidar için yarışma; seçimlere herkesin katılması, fakat iktidara ancak "ana" partide olanların katılmaları söz konusudur. Bu, iktidar değişimi olmayan bir demokrasidir. Böyle bir sistemde temel sorun, "hâkim partinin alanıyla, muhalefete gösterilecek hoşgörünün derecesi" arasındaki sınırı çizmektir.[17] Bu tip bir siyasal sistem, Batılı demokratik uygulamaların, Asyalı ya da Konfüçyüsçü siyasal değerlere bir uyarlanışını temsil eder. Demokratik kurumlar, Batıdaki rekabet ve değişim değerlerini değil, Konfüçyüsçülüğün oydaşma ve istikrar değerlerini güçlendirecek tarzda işler.

İşaret edilmiş olduğu gibi Batılı demokratik sistemler, otoriter sistemlere oranla, performans meşruluğuna daha az bağımlıdırlar; çünkü performanstaki başarısızlık, sistemden çok, yöneticilere atfedilir; yöneticilerin görevden uzaklaştırılması ve yenilenmesi de sistemin yenilenmesine yol açar. Demokrasinin hâkim-parti modelini kabul etmiş olan veya kabul etmekte gibi görünen Doğu Asya toplumları, 1960'lardan 1980'lere kadar emsalsiz ekonomik başarılar sağlamışlardır. Ancak, yüzde 8'lik GNP büyüme hızı yok olduğunda; işsizlik, enflasyon ve diğer ekonomik sıkıntı çeşitleri arttıkça; sosyal ve ekonomik çatışma yoğun-

laştıkça, acaba ne olacaktır? Bir Batı demokrasisinde bunun cevabı, iktidarda olanları değiştirmektir. Bir partinin daima iktidarda, diğer partilerin daima muhalefette olacakları varsayımına dayanan bir hâkim-parti demokrasisi sisteminde ise, bu devrimci bir değişim demektir. Siyasal rekabetin yapısı bunun gerçekleşmesine imkân vermezse, iktidarın başarısız performansından doğan mutsuzluk, pek âlâ, gösterilere, protestolara, isyanlara ve hükûmeti devirmek üzere halkın desteğini seferber etme çabalarına yol açabilir. O zaman da hükûmet, muhalefeti bastırmak ve otoriter denetim yöntemlerini dayatmak eğilimine kapılabilir. Öyleyse, sorun şudur: Batı yöntemleriyle Konfüçyüsçü değerleri birleştiren Doğu Asya hâkim-parti sistemleri, ne ölçüde, sürekli ve büyük ekonomik gelişme ön-şartına dayanır? Bu sistem, uzun süreli ekonomik gerileme veya durgunluk dönemlerinde varlığını sürdürülebilir mi?

İslâmiyet. "Konfüçyüsçü demokrasi"nin kendi içinde bir çelişki olduğu açıktır. "İslâmî demokrasi"nin ise öyle olup olmadığı açık değildir. Eşitlikçilik ve iradecilik (voluntarism) İslâmiyette temel temalardır. Ernest Gellner'in ileri sürdüğü gibi, "İslâmiyetin yüksek kültür biçimi -tek tanrıcılık, yönetim ahlâkı, bireyselcilik, kutsal metinlere bağlılık, püritenizm, aracılık ve hiyerarşiye karşı eşitlikçi bir husumet, büyü unsurunun nisbeten önemsizliği gibi- modernlik ve modernleşmenin gerekleriyle uyumlu oldukları varsayılabilecek birçok özelliğe sahiptir."[18] Bunlar, demokrasinin gerekleriyle de genellikle uyumludur. Öte yandan İslâmiyet, dinsel cemaatle siyasal topluluk arasında herhangi bir ayrımı reddetmektedir. Dolayısıyle, Sezar'la Allah arasında bir karşılıklı denge yoktur ve siyasal katılma, dinsel mensubiyete bağlıdır. Köktenci İslâmiyet, Müslüman bir ülkede siyasal yöneticilerin, dinin gereklerini yerine getiren Müslümanlar olmalarını, Şeriatın temel kanun olmasını, ulemanın da "tüm devlet politikalarını oluşturmakta, hiç değilse denetleyip onaylamakta belirleyici bir oy hakkı" sahibi bulunmasını talep etmektedir. Yönetimin meşruluğu ve politika, dinsel doktrin ve dinsel uzmanlıktan kaynaklandığı ölçüde, İslâmiyetin siyaset an-

layışları, demokratik siyasetin öncüllerinden ayrılır ve onlarla çelişir.

Şu halde İslâmî doktrin, demokrasiye elverişli olabilecek ve olmayabilecek unsurların her ikisini de ihtiva etmektedir. Uygulamada bir tek istisnayla, hiç bir İslâm ülkesi, uzunca bir zaman boyunca tam demokratik bir siyasal sistemi sürdürmüş değildir. İstisna, Mustafa Kemal Atatürk'ün, İslâmın toplum ve siyaset anlayışlarını açıkça reddettiği ve bütün gücüyle lâik, modern, Batılı bir millî devlet yaratmaya çalıştığı Türkiye'dir. Türkiye'nin demokrasi deneyimi, katışıksız bir başarı olmamıştır. İslâm dünyasının diğer ülkeleri arasında Pakistan, üç defa demokrasiye teşebbüs etmiş, bunların hiçbiri uzun sürmemiştir. Türkiye'de demokrasi zaman zaman askerî müdahalelerle kesintiye uğramıştır; Pakistan'da zaman zaman seçimlerle kesintiye uğrayan bir bürokratik ve askerî yönetim mevcut olmuştur. Ortaklıkçı türde olmakla beraber bir çeşit demokrasiyi uzunca bir süre boyunca sürdüren tek Arap ülkesi Lübnan'dır. Gerçekte ise Lübnan demokrasisi, ortaklıkçı bir oligarşiden başka bir şey değildi ve nüfusunun yüzde 40-50'si Hristiyandı. Müslümanlar Lübnan'da çoğunluk haline gelip, haklarını ileri sürmeye başlayınca, Lübnan demokrasisi çöktü. 1981'le 1990 arasında dünyada Müslüman çoğunluğa sahip 37 ülkeden yalnız ikisi, Freedom House'un yıllık sörveylerinde "hür" olarak gösterilmiştir: Gambia iki yıl için ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dört yıl için. Teoride İslâmiyetle demokrasinin uyuşabilirliği ne olursa olsun, pratikte bunlar bir arada mevcut olmamışlardır.

Güney ve Doğu Avrupa'da, Latin Amerika'da ve Doğu Asya'da otoriter rejimlere karşı olan muhalefet hareketlerinin hemen tümü, Batı demokratik değerlerini savunmuşlar ve demokratik süreçleri ülkelerine yerleştirme isteklerini ilân etmişlerdir. Bu onların, ellerinde fırsat olsaydı mutlaka demokratik kurumları ülkelerine getirecek oldukları anlamına gelmez. Ama hiç değilse onlar, demokrasinin edebiyatını yapmışlardır. Otoriter İslâmî toplumlarda ise, aksine 1980'lerde demokratik siyaset lehinde açıkça

kampanya sürdüren hareketler nisbeten zayıftı ve en güçlü muhalefet, İslâmî köktencilerden gelme eğilimindeydi.

1980'lerin sonlarında, başka ülkelerdeki demokratlaşmanın çığ etkisiyle birleşen iç ekonomik sorunlar, bazı İslâm ülkelerinin hükûmetlerini, muhalefet üzerindeki denetimlerini gevşetmeye ve seçimler yoluyla meşruluklarını yenileme girişimine sevketti. Bu açılmalardan ilk yararlanan başlıca unsurlar, köktenci İslâmî gruplar oldu. Cezayir'de İslâmî Selâmet Cephesi, 1962'de ülkenin bağımsızlığını kazanmasından bu yana yapılan ilk serbest seçimler olan Haziran 1990 yerel seçimlerini ezici çoğunlukla kazandı; Cephe, halk oylarının yüzde 65'ini toplayarak, Cezayir şehrinin, 48 ilden 32'sinin ve 15.000 belediyeden yüzde 55'inin denetimini ele geçirdi. 1989 Kasımındaki Ürdün seçimlerinde İslâmî köktenciler, parlâmentodaki 80 sandalyeden 36'sını kazandılar. Mısır'da Müslüman kardeşlerle ilişkili birçok aday parlâmentoya seçildi. Haberlere göre İslâmî köktenci gruplar çeşitli ülkelerde mevcut rejimlere karşı ayaklanmalar planlıyorlardı.[19] İslâmcı grupların seçimlerdeki başarısı, kısmen diğer muhalefet partilerinin, ya hükûmetçe bastırılmış ya da seçimleri boykot etmiş olmaları nedeniyle, yokluğunun bir sonucuydu. Gene de köktencilerin Orta Doğu ülkelerinde güç kazanmakta oldukları görülmektedir. Köktenciliğe en çok sempati duyar görünen gruplar arasında, tâcirler ve gençler vardır. Bu eğilimlerin gücü, Tunus, Türkiye ve diğer ülkelerdeki lâik hükûmet başkanlarını, köktencilerin savundukları politikaları benimsemeye ve İslâmiyete bağlılıklarını gösterecek jestlerde bulunmaya zorlamıştır.

Böylece, İslâm ülkelerindeki liberalleşme, demokrasiye bağlılıkları kuşkulu olan önemli sosyal ve siyasal hareketlerin gücünü arttırmıştır. 1990'da İslâm toplumlarında köktenci partilerin durumu, bazı açılardan 1940'larda ve gene 1970'lerde komünist partilerin Batı Avrupa ülkelerindeki durumuna benziyordu.Mevcut yönetimler siyasal hayatlarını açmaya devam edip, İslâmcı grupların serbestçe ve eşitçe yarışabilecekleri seçimler yapacaklar mıydı? Bu seçimlerde İslâmcı gruplar çoğunluğu ka-

zanacaklar mıydı? Eğer seçimleri kazanırlarsa, birçok İslâm ülkelerinde (meselâ Cezayir, Türkiye, Pakistan ve Endonezya) lâikliğe kuvvetle bağlı olan ordu, bunların hükûmeti kurmalarına izin verecek miydi? Eğer hükûmeti kurarlarsa, bu hükûmet, demokrasiyi çökertecek ve toplumun modern ve Batıya dönük unsurlarını yabancılaştıracak radikal İslâmcı politikalar izleyecek miydi?

Kültürel engellerin sınırları. İslâmcı ve Konfüçyüsçü kültürlerin, demokratik gelişme için aşılmaz engeller oluşturduğu düşünülebilir. Ancak, bu engellerin ciddiyetini sorgulamamız için bazı sebepler vardır.

Bir defa, geçmişte benzer kültürel iddialar haklı çıkmamıştır. Yukarıda işaret edildiği gibi bir zamanlar, birçok bilim adamı, Katolikliğin demokrasiye bir engel olduğunu ileri sürüyordu. Diğerleri, Weber geleneğini izleyerek, Katolik ülkelerin ekonomik bakımdan Protestan ülkelerle aynı şekilde gelişmelerinin muhtemel olmadığını iddia ediyordu. Oysa, 1960'larda ve 1970'lerde Katolik ülkeler demokratikleştiler ve ortalama olarak Protestan ülkelerden daha yüksek ekonomik büyüme hızlarına sahip oldular. Benzer şekilde bir zamanlar Weber ve diğerleri, Konfüçyüsçü kültüre sahip ülkelerin başarılı bir kapitalist gelişmeyi gerçekleştiremeyeceklerini ileri sürmüşlerdi. 1980'lere gelindiğinde ise yeni bir bilim adamları kuşağı, Konfüçyüsçülüğü, Doğu Asya toplumlarındaki çarpıcı ekonomik büyümenin başlıca sebeplerinden biri olarak görmeye başlamıştır. Uzun vâdede, Konfüçyüsçülüğün demokratik gelişmeyi önlediği tezi, Konfüçyüsçülüğün ekonomik gelişmeyi önlediği tezinden daha çok yaşama kabiliyetini haiz olacak mıdır? Belli kültürlerin şu veya bu yöndeki gelişme için sürekli engeller oluşturdukları iddialarına, belli bir şüphecilikle bakılması gerekir.

İkincisi, İslâmiyet ve Konfüçyüsçülük gibi büyük tarihsel kültürel gelenekler, fikirlerden, inançlardan, doktrinlerden, varsayımlardan, yazılı eserlerden ve davranış kalıplarından oluşan çok karmaşık bütünlerdir. Konfüçyüsçülük bile dahil olmak üzere

her bellibaşlı kültürde, demokrasiyle uyumlu unsurlar vardır; tıpkı Protestanlık ve Katoliklikte açıkça demokrasiye aykırı unsurların bulunması gibi.[20] Konfüçyüsçü demokrasi, terimler arasında bir çelişki olabilir ama, Konfüçyüsçü bir toplumda demokrasinin öyle olması gerekmez. Sorun şudur: İslâmiyet ve Konfüçyüsçülüğün hangi unsurları demokrasiye yatkındır ve bu unsurlar nasıl ve hangi şartlar altında bu kültürel geleneklerdeki demokrasiye aykırı unsurların yerini alabilirler?

Üçüncüsü, bir ülkenin kültürü bir noktada demokrasiye bir engel oluştursa bile, kültürler pasif değil, dinamiktirler. Bir toplumdaki hâkim inançlar ve tutumlar değişir. Bir toplumdaki yaygın kültür, süreklilik unsurlarını devam ettirmekle beraber, bir veya iki kuşak önce olduğundan çok farklıdır. 1950'lerde İspanyol kültürü genellikle, geleneksel, otoriter, hiyerarşik, derin şekilde dinci, şeref ve statüye dönük olarak nitelendiriliyordu. 1970'lerde ve 1980'lerde ise, İspanyol tutum ve değerlerinin tasvirinde bu sözlerin hemen hemen hiç yeri yoktur. Kültürler evrime uğrar ve İsyanya'da olduğu gibi kültür değişiminin en önemli sebebi, muhtemelen ekonomik gelişmenin kendisidir.

Ekonomi

Sosyal, ekonomik ve siyasal olgular arasındaki pek az ilişki, ekonomik gelişme düzeyiyle demokratik siyasal hayatın varlığı arasındaki ilişki kadar güçlüdür. Yukarıda gördüğümüz gibi, 1974 ile 1990 arasındaki otoritarizmden demokrasiye geçişler, büyük ölçüde, ekonomik gelişmenin üst-orta düzeylerindeki bir "geçiş bölgesi"nde toplanmıştır. Sonuç, açık görünmektedir. Yoksulluk, demokrasinin başlıca engellerinden biri, belki de başlıca engelidir. Demokrasinin geleceği, ekonomik gelişmenin geleceğine bağlıdır. Ekonomik gelişmenin engelleri demokrasinin yayılmasının da engelleridir.

Demokratlaşmanın üçüncü dalgasını harekete geçiren, 1950'ler ve 1960'lardaki olağanüstü küresel ekonomik büyüme olmuştur. Bu büyüme dönemi, 1973 ve 1974'teki petrol fiyatları

yükselmeleriyle sona ermiştir. 1974 ile 1990 arasında demokratlaşma tüm dünyada hızlanmış, ama ekonomik büyüme yavaşlamıştır. Alt ve orta gelirli ülkelerin 1965'le 1989 arasındaki ortalama yıllık kişi başına düşen GNP büyüme hızları aşağıdadır:

1965 - 73 yüzde 4.0
1973 - 80 yüzde 2.6
1980 - 89 yüzde 1.8

Bölgeler arasında büyüme hızları açısından önemli farklar vardır. Doğu Asya'nın hızı, tüm 1970'ler ve 1980'ler boyunca yüksek kalmış, Güney Asya'daki genel büyüme hızları da yükselmiştir. Öte yandan, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Karaibler'deki büyüme hızları, 1970'lerden 1980'lere geçildiğinde büyük ölçüde düşmüştür. Sahra-altı Afrika'dakiler ise düpedüz düşmüştür. Afrika'da kişi başına düşen GNP 1970'lerin sonlarında durgunluk içerisindeydi; 1980'lerde ise yılda yüze 2.2'lik bir hızla düştü. Dolayısıyle, Afrika'da demokratlaşmanın önündeki ekonomik engeller 1980'lerde açıkça artmıştır. 1990'lar için beklentiler de ümit verici değildir. Ekonomik reformlar, borç ertelemeleri ve ekonomik yardım gerçekleşse bile, Dünya Bankası, Afrika için yüzyılın geri kalan bölümünde kişi başına düşen gayrısafî iç hâsılada (GDP) ancak yüzde 0.5'lik bir ortalama yıllık büyüme hızı tahmin etmektedir[21] Eğer bu tahmin doğruysa Sahra-altı Afrika'da demokratlaşmanın önündeki ekonomik engeller, yirmibirinci yüzyılın önemli bir bölümünde de aşılması güç olarak kalacak demektir.

Dünya bankası, Çin ve Güney Asya'nın demokratik olmayan ülkeleri için ekonomik büyüme tahminlerinde daha iyimserdir. Ancak, bu ülkelerdeki düşük ekonomik gelişme düzeyi, genelde, yüzde 3-5'lik bir yıllık kişi başına büyüme ile dahi, demokratlaşmaya elverişli ekonomik şartların daha uzun süre gerçekleşmeyeceği anlamına gelmektedir.

1990'da petrol ihraç etmeyen birkaç ülke -Singapur, Cezayir, Güney Afrika, Yugoslavya - ekonomik gelişme düzeyinde, de-

mokrasiye geçişlerin tahmin edilebileceği üst-orta gelir bölgesine veya onun üstüne ulaşmışlardı. İran ve Irak, büyük nüfusa sahip ve sanayi bakımından az çok gelişmiş, petrol ihraç eden iki ülke de bu bölgedeydiler. Bu ülkelerde demokratlaşmanın ekonomik ön-şartları bir ölçüde mevcut olmakla birlikte, demokratlaşma henüz gerçekleşmemişti. Demokratik olmayan yönetimler altındaki diğer 18 ülke, ekonomik gelişmenin biraz daha düşük düzeylerinde -Dünya Bankası'nın alt-orta gelir kategorisinde - bulunuyorlardı; bunlar, 1988'de $ 500'dan $ 2.000'a kadar kişi başına düşen GNP'leri olan ülkeleri içine alıyordu.[22] Bunlardan ikisi, Lübnan ve Angola, için hiçbir gelir rakamı mevcut değildi. Geri kalan 16 ülkeden dokuzunun, $ 1.000 ile $ 2.000 arasında kişi başına düşen gelirleri vardı. Bunlara üç Arap ülkesi (Suriye, Ürdün, Tunus), iki Güneydoğu Asya ülkesi (Malezya ve Tayland), üç Latin Amerikan ülkesi (Panama, Meksika ve Paraguay) ve bir Afrika ülkesi (Kamerun) dahildi. Bu ülkeler üst-orta gelir siyasal geçiş bölgesine doğru ilerlemeye hazırdılar. Dokuz ülkeden beşinde (Malezya, Ürdün, Tunus, Kamerun ve Tayland) 1980 ile 1988 arasında GDP, yılda yüzde 3-4 veya daha yüksek bir hızla büyümüştür. Eğer bu büyüme hızları devam ederse, bu ülkelerde demokratlaşmaya elverişli ekonomik şartların 1990'lar içinde ortaya çıkması beklenebilir. Suriye, Paraguay, Panama ve Meksika da, 1980 ile 1988 arasındaki büyüme hızlarından hayli daha yüksek büyüme hızları sağlayabildikleri takdirde, demokratlaşmayı destekleyecek ekonomik gelişme düzeylerine ulaşabilirler.

1988'deki kişi başına düşen GDP'leri $ 500 ile $ 1.000 arasında olan yedi demokratik olmayan ülke, Kongo, Fas, Fildişi Sahili, Mısır, Senegal, Zimbabwe ve Yemen'dir. Bu ülkelerin çoğunun, 1980'lerde yüksek ekonomik büyüme hızları olmuştur. Eğer bu hızları devam ettirebilirlerse, yirmibirinci yüzyılın ilk bölümlerinde demokratlaşmaya elverişli ekonomik alana girebilirler.

Demokratlaşmayı destekleyici ekonomik şartların 1990'larda ortaya çıkmaya başladığı ülkelerin büyük çoğunluğu, Orta Doğu

ve Kuzey Afrika'dadır. Bu ülkelerin çoğunun (Tablo 6.1'de parantez içine alınmış olanlar) ekonomik refahı, petrol ihracatına bağlıdır; bu durum da, devlet bürokrasisinin denetimini arttırır ve dolayısıyle demokratlaşma açısından daha az elverişli bir iklim oluşturur. Gene de bu, demokratlaşmanın zorunlu olarak imkânsız olduğu anlamına gelmez. Nitekim Doğu Avrupa'daki devlet bürokrasileri, petrol ihracatçılarınınkinden daha da tam bir denetimi elde bulundurmuşlardır. Bir noktada bu denetimin, birincilerde olduğu gibi ikincilerde de dramatik biçimde çökebileceği düşünülebilir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın diğer devletleri arasında Cezayir, demokratlaşmaya yöneltici bir düzeye daha şimdiden varmıştır; Suriye, buna yaklaşmaktadır; Ürdün, Tunus, Fas, Mısır ve Kuzey Yemen, geçiş bölgesinin altında bulunmakla birlikte, 1980'lerde hızla büyümüşlerdir. Orta Doğunun ekonomileri ve toplumları, çeşitli geleneksel, askerî ve tek-parti sistemli otoriter yönetimler için fazla varlıklı ve fazla karmaşık hale gelecekleri noktaya yaklaşmaktadır. 1970'ler ve 1980'lerde bölgeden bölgeye dünyayı kaplamış olan demokratlaşma dalgası, 1990'larda Orta Doğu ve Kuzey Afrika siyasal hayatının hâkim bir özelliği haline gelebilir. Bu takdirde ekonomiye karşı kültür sorunu ortaya çıkmış olur: Ekonomik refahın İslâmî değer ve geleneklerle etkileştiği bu ülkelerde ne tür bir siyasal hayat ortaya çıkabilir?

1990'da Çin'de demokratlaşmanın önündeki engeller, siyasal, ekonomik ve kültüreldir; Afrika'da bu engeller, pek büyük ölçüde ekonomiktir; Doğu Asya'nın hızla gelişen ülkeleriyle birçok İslâm ülkelerinde ise bunlar, birinci derecede kültüreldir.

TABLO 6.1
KİŞİ BAŞINA DÜŞEN GDP, 1988:
Üst ve Orta Gelirli Demokratik - Olmayan Ülkeler

Gelir Düzeyi(dolar olarak)	Arap/Ortadoğu	Güneydoğu Asya	Afrika	Diğerleri
Yüksek gelir (>6.000)	(Birleşik Arap Emirlikleri)[a] (Kuveyt) (Suudî Arabistan)	Singapur		
Üst-orta gelir (2.200-5.500)	(Irak) (İran) (Libya) (Uman)* Cezayir*		(Gabon) Güney Afrika	Yugoslavya
Alt-orta gelir (1.000-2.200)	Suriye Ürdün* Tunus*	Malezya* Tayland*	Kamerun*	Panama Meksika Paraguay
(500-1.000)	Fas* Mısır* Yemen* Lübnan		Kongo* Fildişi Sahili Zimbabwe Senegal* Angola	

Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Report 1990* (New York: Oxford University Press, 1990), s.178-81.

[a] Parantezler, bir ülkenin önemli bir petrol ihracatçısı olduğunu gösterir.

* Bir ülkenin, 1980'den 1988'e kadar yüzde 3'ten yüksek bir ortalama yıllık GDP büyüme hızına sahip olduğunu gösterir.

EKONOMİK GELİŞME VE SİYASAL LİDERLİK

Tarih, gerek iyimserlerin, gerek kötümserlerin demokrasi hakkında yanılmış olduğunu göstermiştir; muhtemelen gelecekteki olaylar da bunu böyle devam ettirecektir. Birçok toplumlarda, demokrasinin yaygınlaşmasının önünde pek büyük engeller vardır. Üçüncü dalga, yirminci yüzyıl sonlarının "küresel demokratik devrim"i ebediyen sürecek değildir. Bunu, üçüncü bir ters dalga oluşturacak yeni bir otoritarizm yükselişi izleyebilir. Ancak bu, yirmibirinci yüzyılın herhangi bir noktasında gelişecek dördüncü bir demokratlaşma dalgası ihtimalini ortadan kaldırmaz. Geçmiş olaylara bakıldığında, demokrasinin gelecekteki istikrarını ve yayılmasını etkileyecek iki temel faktör, ekonomik gelişme ve siyasal liderliktir.

Yoksul toplumların çoğu, yoksul kalmaya devam ettikleri sürece, demokratik olmamaya da devam edeceklerdir. Ne var ki, yoksulluk kaçınılmaz değildir. Geçmişte, Güney Kore gibi ülkelerin ekonomik geriliğe saplanmış oldukları sanılmış, ancak bunlar hızla refaha ulaşabilme kabiliyetleriyle dünyayı şaşırtmışlardır. 1980'lerde gelişme iktisatçıları arasında, ekonomik büyümeyi teşvik etmenin yolları üzerinde yeni bir görüş birliği ortaya çıkmıştır. 1980'lerin oydaşması, 1950'lerde ve 1960'larda iktisatçılar arasındaki çok farklı oydaşmadan daha uzun ömürlü ya da daha verimli olabilir veya olmayabilir. Gene de, neo-ortodoksluğun yeni ortodoksluğu, birçok ülkelerde önemli sonuçlara yol açmıştır. Bununla birlikte iki noktada ihtiyatlı olmak gerekir. Birincisi, çok geç gelişen ülkelerde, yani birinci derecede Afrika'da ekonomik gelişmenin, daha önce gelişmiş olanlara oranla daha güç olması çok muhtemeldir; çünkü zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki genişleyen ve tarihte benzeri olmayan uçurum, geriliğin avantajlarını bertaraf etmektedir. İkincisi, zengin, bilgi egemenliği ve teknoloji temeline dayanan toplumlara uygun düşecek yeni otoritarizm biçimlerinin ortaya

çıkması mümkündür. Eğer bunlar gibi ihtimaller gerçekleşmezse, ekonomik gelişmenin, otoriter siyasal sistemlerin yerini giderek demokratik sistemlerin almasını sağlayacak şartları yaratması gerekir. Zaman, demokrasinin yanındadır.

Ekonomik gelişme demokrasiyi mümkün kılar; siyasal liderlik ise, onu gerçek kılar. Demokrasilerin doğuşu için gelecekteki siyasal elitlerin, en azından, demokrasinin kendileri ve toplumları için en az kötü yönetim şekli olduğuna inanmaları gerekir. Bu elitlerin aynı zamanda, varlıklarından kaçınılamayacak ve onların çabalarını ısrarla boşa çıkarmaya çalışacak olan gerek radikallere gerek tutuculara karşı, demokrasiye geçişi gerçekleştirecek becerilere de sahip olmaları gerekir. Demokrasi, dünyada ve tek tek ülkelerde iktidarı ellerinde bulunduranların, onun yayılmasını istedikleri ölçüde dünyada yaygınlaşacaktır. Tocqueville'in Amerika'da modern demokrasinin doğuşunu gözlemlemesinden birbuçuk yüzyıl sonra, ard arda gelen demokratlaşma dalgaları, diktatörlük kıyılarını istilâ etmiştir. Ekonomik ilerlemenin yükselişinden güç alan dalgalardan her biri, kendisinden öncekinden daha ileri gitmiş ve daha az geri çekilmiştir. Benzetmeyi çevirecek olursak tarih, düz bir çizgi boyunca ilerlemez; ama usta ve kararlı liderlerce itildiğinde ileri doğru gider.

NOTLAR

BÖLÜM 1 : NE ?

1. 25 Nisan darbesinin plânlanış ve gerçekleştirilişinin tasviri için, bk.Robert Harvey, *Portugal: Birth of a Democracy* (London: Macmillan, 1978), s.14-20, ve Douglas Porch, *The Portuguese Armed Forces and Revolution* (London: Croom Helm; Stanford: Hoover Institution Press, 1977), s.83-87, 90-94.

2. Tad Szulc'tan naklen, "Lisbon and Washington: Behind the Portuguese Revolution," *Foreign Policy 21* (Winter 1975-76), s.3.

3. Bu güçlüklerin daha ayrıntılı açıklaması için, bk. Samuel P. Huntington, "The Modest Meaning of Democracy," *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum,* ed. Robert A. Pastor, (New York: Holmes and Meier, 1989), s.11-18, ve Jeane J. Kirkpatrick, "Democratic Elections, Democratic Government, and Democratic Theory," *Democracy at the Polls* ed. David Butler, Howard R. Penniman, and Austin Ranney (Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1981), s.325-48.

4. Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy,* 2d ed. (New York: Harper, 1947), bölüm 21 and s.269.

5. Bk. Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press, 1971), s.1-10; Giovanni Sartori, *Democratic Theory* (Detroit: Wayne State University Press, 1962), s.228 ve son; Kirkpatrick, "Democratic Elections," s.325 ve son; Raymond English, *Constitutional Democracy vs. Utopian Democracy* (Washington: Ethics and Public Policy Center, 1983); G.Bingham Powell, Jr. *Contemporary Democracies* (Cambridge: Harvard University Press, 1982), s.2-7; Juan J. Linz, "Crisis, Breakdown, and Reequilibration," *The Breakdown of Democratic Regimes,* ed. Juan J. Linz and Alfred Stepan (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978), s.5-6; Guillermo O'Donnell and Philippe C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.6-14; Alex Inkeles, "Introduction: On Measuring Democracy," *Studies in Comparative International Development 25* (Spring 1990), s.4-5; Tatu Vanhanen, *The Emergence of Democracy: A Comparative Study of 119 States, 1850-1979* (Helsinki: Finnish Society of Sciences and Letters, 1984), s.24-33.

6. İstikrar ve demokrasi ilişkisi sorunları için, bk. Kenneth A. Bollen, "Political Democracy: Conceptual and Measurement Traps," *Studies in Comparative International Development 25* (Spring 1990), s.15-17.

7. Inkeles, "On Measuring Democracy," s.5. Bollen, sürekli değişkenleri ve sürekli ölçüleri savunmakta ve demokrasinin de sanayileşme gibi derece derece değiştiğini ileri sürmektedir. Oysa durum, kesinlikle böyle değildir; Doğu Avrupa'da 1989-90'daki olayların gösterdiği gibi, ülkeler demokratik olmayan rejimlerden demokrasiye hızla geçebilirler. Sanayileşmemişlikten sanayileşmişliğe ise çabucak geçemezler; sanayileşme konusunda bile ekonomistler, genellikle, hangi ülkelerin sanayileşmiş oldukları, hangilerinin olmadığında anlaşırlar. Bollen'in, altı demokrasi göstergesinin ortalamasını alan kendi sayısal endeksi, 1965 yılı için, 0'dan 100'e kadar uzanan bir ıskalanın bir ucunda 90 ya da daha yüksek bir skora sahip 27 ülkeyi bir araya getirmektedir. Bunlar arasında, 88.6'lık bir skora sahip olan Batı Almanya dışında, 1965 yılında genellikle demokratik olarak kabul edilebilecek olan bütün ülkeler vardır. Bk. Bollen, "Political Democracy," s.13-14, 18, 20-23. Bu soruna ikili bir yaklaşımın sebeplerinin özlü bir açıklaması için, bk. Jonathan Sunshine, "Economic Causes and Consequences of Democracy: A Study in Historical Statistics of the European and European-Populated English-Speaking Countries," (Ph.D.tezi, Columbia University, 1972), s.43-48.

8. Juan J. Linz, "Totalitarian and Authoritarian Regimes," *Macropolitical Theory,* ed. Fred I. Greenstein and Nelson W.Polsby, vol.3, *Handbook of Political Science* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975) s.175 ve son. Keza bk. Carl J. Friedrich and Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy,* 2d ed. (New York: Praeger, 1965), tümü.

9. G.P.Gooch, *English Democratic Ideas in the Seventenenth Century,* 2d ed. (New York: Harper, 1959), s.71.

10. Demokratik siyasal sistemlerin farklı şekillerde doğuşuna ilişkin benzer, ama tam aynı olmayan şemalaştırmalar için bk. Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), böl. 1,2,17; Ted Robert Gurr, Keith Jaggers, Will H. Moore, "The Transformation of the Western State: The Growth of Democracy, Autocracy, and State Power Since 1800," *Studies in Comparative Development 25* (Spring 1990), s.88-95; Vanhanen, *Emergence of Democracy,* tümü; Dankwart A. Rustow, "Democracy: A Global Revolution?" *Foreign Affairs* 69 (Fall 1990), s.75-76; Powell, *Contemporary Democracies,* s.238; ve S.P. Huntington, "Will More Countries Become Democratic?" *Political Science Quarterly 99* (Summer 1984), s.195-98.

11. Jonathan Sunshine, "Economic Causes and Consequences of Democracy," s.48-58. Sunshine'a göre ABD, genel oy kriterini 1840'ta gerçekleştirmiştir. Walter Dean Burnham'ın kanıtları ise, çok güçlü biçimde 1828'i desteklemektedir. William N. Chambers, "Party Development and the American Mainstream," *The American Party Systems: Stages of Political Development,* ed. William N. Chambers and Walter Dean Burnham (New York: Oxford University Press, 1967), s.12-13.

12. James Bryce, *Modern Democracies,* vol.1 (New York: Macmillan, 1921), s.24.

13. Rupert Emerson, "The Erosion of Democracy," *Journal of Asian Studies 20* (November 1960), s.1-8, 1958'i "yeni ülkelerde demokratik anayasacılığın çöktüğü yıl" olarak belirlemektedir.

14. Bk. Guillermo A. O'Donnell, *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics* (Berkeley: University of California, Institute of International Studies, 1973), ve David Collier, ed., *The New Authoritarianism in Latin America* (Princeton: Princeton University Press, 1979).

15. Tun-Jen Cheng, "Democratizing the Quasi-Leninist Regime in Taiwan," *World Politics 41* (July 1989), s.479-80.

16. S.E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* 2d ed. (Harmondsworth: Penguin Books, 1976), s.223; Sidney Verba, "Problems of Democracy in the Developing Countries," Yorumlar, Harvard-MIT Joint Seminar on Political Development, October 6,1976, s.6.

17. Siyasal gelişme literatüründe demokrasi odağından istikrar odağına kayış ve gelişim çelişkileriyle krizlerinin kısa bir tasviri için, bk. Samuel P. Huntington, "The Goals of Development," *Understanding Political Development,* ed. Myron Weiner and Samuel P. Huntington, (Boston: Little, Brown, 1987), s.3 ve son. Batı demokrasisine ilişkin endişe, şu kitaplarda yansıtılmıştır. Michel Crozier, Samuel P. Huntington, and Joji Watanuki, *The Crisis of Democracy* (New York: New York University Press, 1975) ve Richard Rose and B. Guy Peters, *Can Government Go Bankrupt?*(New York: Basic Books, 1978). 11 Şubat 1977'de CIA yöneticilerinin isteği üzerine CIA analistlerine "Demokrasinin Küresel Gerileyişi" konusunda bir konuşma yaptım. Söylemeye gerek yok ki, bu olgunun derinliği ve ciddiyetiyle ilgili pek inandırıcı birtakım teorilerim vardı. O tarihte üçüncü demokrasi dalgası daha yirmibir aylıktı.

18. Başlıca ç -yazarlı araştırmalar arasında şunlar vardır: Juan J. Linz and Alfred Stepan, eds., *The Breakdown of Democratic Regimes* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978); Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead, eds., *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy,* 4 vols. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986); ve Larry Diamond, Juan J. Linz, and Seymour Martin Lipset, eds., *Democracy in Developing Countries,* 4 vols. (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1988-89). Linz ve Stepan'ın kitabı, demokrasinin çöküşüne olduğu kadar, doğuşuna ilişkin çalışmalara da yer vermek suretiyle, ikinci ters dalgadan, üçüncü demokratlaşma dalgasına geçişi yansıtmaktadır.

19. Francis Fukuyama, "The End of History?" *The National Interest 16* (Summer 1989), s.3; Charles Krauthammer, "Democracy Has Won," *Washington Post National Weekly Edition,* April 3-9, 1989, s.24; Marc C. Platner, "Democracy Outwits the Pessimists," *Wall Street Journal,* October 12, 1988, s. A.20. Kşz. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure: The Birth and Death of Communism in the Twentieth Century* (New York: Charles Scribner's Sons, 1989), tümü.

20. Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968), s.1.

21. Che Guevara, *Guerrilla Warfare* (New York: Vintage Books, 1961), s.2.

22. Bu olgunun mahiyeti, kapsamı ve muhtemel sebepleri üzerinde hatırı sayılır bir literatür vardır. Bk.: Dean V. Babst, "A Force for Peace," *Industrial Research* 14 (April 1972), s. 55-58; R.J. Rummel, "Libertarianism and International Violence," *Journal of Conflict Resolution 27* (March 1983); s. 27-71; Michael W. Doyle, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs," *Philosophy and Public Affairs* 12 (Summer/Fall 1983) s. 205-235, 323-353, ve "Liberalism and World Politics," *American Political Science Review 80* (December 1986), s. 1151-69; Ze'ev Maoz and Nasrin Abdolali, "Regime Types and International Conflict, 1816-1976, " *Journal of Conflict Resolution 33* (March 1989), s.3-35; Bruce Russett, "Politics and Alternative Security: Toward a More Democratic, Therefore More Peaceful, World," *Alternative Security: Living Without Nuclear Deterrence,* ed. Burns H. Weston, (Boulder, Colo.: Westview Press, 1990), s.107-136.

BÖLÜM 2 : NİÇİN ?

1. Dankwart A. Rustow, "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model," *Comparative Politics 2* (April 1970), s. 337 ve son.

2. Gabriel A. Almond, "Approaches to Developmental Causation," *Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development,* ed. Gabriel A. Almond, Scott C. Flanagan, and Robert J. Mundt (Boston: Little, Brown, 1973), s.28.

3. Rustow, "Transitions to Democracy," s.337.

4. Myron Weiner, "Empirical Democratic Theory," *PS* 20 (Fall 1987), s.863.

5. Müttefiklerin başarısının, bazı Latin Amerikan ülkelerindeki demokratlaşmaya etkisi için, bk.: Cynthia McClintock, "Peru: Precarious Regimes, Authoritarian and Democratic," *Democracy in Developing Countries: Latin America,* ed. Larry Diamond, Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989), s.344; Laurence Whitehead, "Bolivia's Failed Democratization, 1977-1980," *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America,* ed. Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead (Baltimore; Johns Hopkins University Press, 1986), s.52-53; Luis A. Abugattas, "Populism and After: The Peruvian Experience," *Authoritarians and Democrats: Regime Transition in Latin America,* ed. James M. Malloy and Mitchell A. Seligson (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987), s.122; Aldo C. Vacs, "Authoritarian Breakdown and Redemocratization in Argentina," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.16.

6. Weiner, "Empirical Democratic Theory," s.862.

7. Richard McKeon, ed., *Democracy in a World of Tensions: A Symposium Prepared by UNESCO (Chicago: University of Chicago Press, 1951),* s.522, nakleden Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatham, N.J.: Chatham House Publishers, 1987), s.3.

8. Harry Psomiades, "Greece: From the Colonels' Rule To Democracy," *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritariansim and Totalitarianism,* ed. John H. Herz (Westport, Conn.: Greenwood Press,

1982), s.251; Scott Mainwaring and Eduardo J. Viola, "Brazil and Argentina in the 1980," *Journal of International Affairs 38* (Winter 1985) s. 203.

9. Gabriel Almond and Robert J. Mundt, "Crisis, Choice, and Change: Some Tentative Conclusions," *Crisis, Choice, and Change,* ed. Almond, Flanagan, and Mundt, s.628.

10. Arthur Zich, "The Marcos Era," *Wilson Quarterly 10* (Summer 1986), s.126.

11. Edward Schumacher, "Argentina and Democracy," *Foreign Affairs* 62 (Summer 1984), s.1077.

12. Thomas C. Bruneau, "Discovering Democracy," *Wilson Quarterly* 9 (New Year's 1985), s. 68-69; *Boston Globe,* December 3, 1984, s.2.

13. Richard Clogg, *A Short History of Modern Greece,* 2d ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s.198.. Yunan askerî rejiminin ekonomik icraatının genellikle doyurucu olmadığı yolunda bir iddia için, bk.: Constantine P. Danopoulos, "Military Professionalism and Regime Legitimacy in Greece, 1967-1974," *Political Science Quarterly* 98 (Fall 1983), s.495-98.

14. Jane S. Jaquette and Abraham F. Lowenthal, "The Peruvian Experiment in Retrospect," *World Politics* 39 (January 1987), s.284; Thomas R. Rochon and Michael J. Mitchell, "Social Bases of the Transition to Democracy in Brazil," *Comparative Politics* 21 (April 1989), s.309.

15. Virgilio R. Beltran, "Political Transition in Argentina: 1982 to 1985," *Armed Forces and Society* 13 (Winter 1987), s.214-16; Mainwaring and Viola, "Brazil and Argentina," s.203.

16. Juan Linz and Alfred Stepan, "Political Crafting of Democratic Consolidation or Destruction: European and South American Comparisons," *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum,* ed. Robert A. Pastor (New York: Holmes and Meier, 1989) s. 47; *New York Times,* July 27, 1988, s.A2, nakleden George Weigel, "Catholicism and Democracy: The Other Twentieth Century Revolution," *The New Democracies: Global Change and U.S. Policy,* ed. Brad Roberts (Cambridge: MIT Press, 1990), s.33.

17. Seymour Martin Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics* (New York: Doubleday, 1960), s. 45-76, ve Lipset, *Political Man,* rev. ed. (Baltimore: Johns Hopkins Unlversity Press, 1981), 469-76; Robert A. Dahl, *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press, 1971), s.62-80; Seymour Martin Lipset, Kyoung-Ryung Seong, and John

Charles Torres, "A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy" (Yayınlanmamış bildiri, Stanford University, 1990).

18. Kenneth A. Bollen and Robert W. Jackman, "Economic annd Noneconomic Determinants of Political Democracy in the 1960," *Research in Political Sociology* (1985), s.38-39. Zehra Arat'ın, bu ilişkiyi sorgulayan geniş bir araştırması, rejim içerisindeki değişimlerle, bir rejimden diğerine değişimleri tek bir bağımlı değişken olarak birleştirmesi itibariyle, metodolojik açıdan ciddî bir hataya düşmüştür. Bk. "Democracy and Economic Development: Modernization Theory Revisited," *Comparative Politics* 21 (October 1988), s.21-37.

19. Jonathan H. Sunshine, "Economic Causes and Consequences of Democracy: A Study in Historical Statistics of the European and European Populated, English-Speaking Countries" (Ph.D. tezi, Columbia University, 1972), s. 109-10, 134-40.

20. David Morawetz, *Twenty-five Years of Economic Development 1950 to 1975* (Washington: World Bank, 1977), s.12.

21. İdeal olarak, ülkeleri ekonomik bakımdan, üçüncü dalganın başladığı 1974 yılındaki kişi başına GNP'lerine göre sıralandırmak daha uygun olurdu. Ne var ki, bu yıl için ancak sınırlı veriler mevcuttur. Dünya Bankasının 1978'de yayınlanmış bulunan ilk yıllık gelişme raporu, merkezî planlı ekonomilere sahip ülkeler de dahil, 125 siyasal ünite hakkında 1976 kişi başına gelir rakamlarını ihtiva etmektedir. Merkezî planlı ekonomilere ilişkin tahminler çok ciddîye alınmamalıdır; banka da daha sonraki yıllarda, planlı ekonomili üye olmayan ülkelere ilişkin veriler sunma çabasından vazgeçmiştir. Bununla birlikte bu rakamlar, bu analiz için ülkeleri dört büyük gruba ayırma amacı açısından yeterince doğru kabul edilebilir. Bk. World Bank, *World Development Report, 1978* (Washington: World Bank, 1978), s.76-77.

22. Phillips Cutright, "National Political Development: Measurement and Analysis," *American Sociological Review* 28 (April 1963), s. 253-64.

23. Mitchell A. Seligson, "Democratization in Latin America: The Current Cycle," ve "Development, Democratization, and Decay: Central America at the Crossroads," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.6-11, 173-77; Enrique A. Baloyra, "Conclusion: Toward a Framework for the Study of Democratic Consolidation," *Comparing New Democracies: Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and the Southern Cone,* ed. Enrique A. Baloyra (Boulder, Colo.: Westview Press, 1987), s.297.

24. Suudî Arabistan ve Kuzey Yemen'de petrol gelirleri ve işçi dövizlerinin ekonomik ve siyasal gelişim üzerindeki farklı etkilerine ilişkin derin görüşlü ve ayrıntılı bir analiz için, bk.: Kiren Aziz Chaudhry, "The Price of Wealth: Business and State in Labor Remittance and Oil Economies" (Ph. D. tezi, Harvard University, 1990).

25. Alex Inkeles and Larry J. Diamond, "Personal Development and National Development: A Cross-National Prespective," *The Quality of Life: Comparative Studies,* ed. Alexander Szalai and Frank M. Andrews, (London: Sage Publications, 1980), s.83; Lipset, Seong, and Torres, "Social Requisites of Democracy," s.24-25; Ronald Inglehart, "The Renaissance of Political Culture," *American Political Science Review 82* (December 1988), s. 1215-20.

26. Lipset, Seong, and Torres, "Social Requisites of Democracy," s.25-26; World Bank, *World Development Report 1984* (New York: Oxford University Press, 1984), s.266-67. Kşz. Dahl, *Polyarchy,* s.74-76.

27. Scott Mainwaring, "The Transition to Demmocracy in Brazil," *Journal of Interamerican Studies and World Affairs 28* (September 1986), s.152.

28. *New York Times,* October 8, 1984, s.A3; Sandra Burton, *Impossible Dream: The Marcoses, the Aquinos, and the Unfinished Revolution* (New York: Warner Books, 1989, s.327.

29. Nancy Bermeo, "Redemocratization and Transition Elections: A Comparison of Spain and Portugal," *Comparative Politics 19* (January 1987), s.222.

30. Tun-jen Cheng, "Democratizing the KMT Regime in Taiwan." Çin Cumhuriyetinde Demokratlaşma hakkındaki Konferans için hazırlanmış bildiri, Taipei, Taiwan, Republic of China, January 9-11, 1989, s.20. Tayvan'da yeni orta-sınıf ve onun siyasal hayatı üzerinde daha ayrıntılı tartışmalar için bk. bu konudaki özel sayı, *Free China Review* 39 (November 1989) ve Chu Li-Hsi, "New Generation Electorate," *Free China Review 40* (February 1990). s.48-50.

31. *The Economist,* June 20, 1987, s.39; April 15, 1989, s.24; James Cotton, "From Authoritarianism to Democracy in South Korea," *Political Studies* 37 (June 1989), s.252.

32. Bk. Bermeo, *Comparative Politics 19,* 219 ve son.; Linz and Stepan, "Political Crafting," *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s.48; Fernando H. Cardoso, "Entrepreneurs and the Transition Process: The Brazilian Case" *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives,* ed. Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.137-53.

33. Allan Williams, *Southern Europe Transformed: Political and Economic Change in Greece, Italy, Portugal, and Spain* (London: Harper & Row, 1984), s. 2-9; Alfred Tovias, "The International Context of Democratic Transition," *The New Mediterranean Democracies: Regime Transition in Spain, Greece, and Portugal,* ed. Geoffrey Pridham (London; Frank Cass, 1984), s.159; Jane S. Jaquette and Lowenthal, *World Politics* 39, s.390; Catherine M. Conaghan, "Party Politics and Democratizaton in Ecuador," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.146-47; Burton, *Impossible Dream,* s.283; *New York Times,* September 4, 1984, s.D1.

34. P. Nikiforos Diamandouros, "Regime Change and the Prospects for Democracy in Greece: 1974-1983; *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe,* ed. Guillermo O'Donnell, Phillippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.149.

35. Psomiades, "Greece," *From Dictatorship to Democracy,* ed. Herz, s.252.

36. Kenneth Medhurst, "Spain's Evolutionary Pathway from Dictatorship to Democracy," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.30-31.

37. Özlü olarak ifade edilmiş benzer bir analiz için, bkz. Lipset, Seong, and Torres, "Social Requisites of Democracy," s.18-19.

38. Ülkeler, şu kaynaktaki bilgilere göre dinsel açıdan sınıflandırılmışlardır: *The Statesman's Yearbook 1988-1989,*ed. John Paxton (New York: St. Martin's Press, 1988). Çok küçük ülkelerle, hiçbir dinin egemen olmadığı ülkeler, hesapların dışında bırakılmıştır.

39. Henry Scott Stokes, "Korea's Church Militant," *New York Times Magazine,* November 28, 1972, s.68.

40. James Fallows'dan naklen "Korea Is Not Japan," *Atlantic Monthly* 262 (October 1988), s.30.

41. Stokes, "Korea's Church Militant," s. 105; *Washington Post,* March 30, 1986, s.A 19; *New York Times,* March 10, 1986, s.A3, April 15, 1987, s.A3; Sook-Jong Lee, "Political Liberalization and Economic Development in South Korea" Yayınlanmamış bildiri, Harvard University Department of Sociology, Center for Research on Politics and Social Organization, 1988), s.22.

42. Kenneth A. Bollen, "Political Democracy and the Timing of Development," *American Sociological Review,* Vol.44, no.4 (August 1979), s.583; Lipset, Seong, and Torres, "Social Requisites of Democracy," s. 29.

43. Pierre Elliot Trudeau, *Federalism and the French Canadians* (New York: St. Martin's Press, 1968) s.108, Lipset, Seong, and Torres, "Social Requisites of Democracy," s.29'dan naklen.

44. Inglehart, *American Political Science Review 82*, s.1226-28.

45. Brian H.Smith, *The Church and Politics in Spain: Challenges to Modern Catholicism* (Princeton: Princeton University Press, 1982), s.284'ten naklen.

46. Juan J.Linz, "Religion and Politics in Spain : From Conflict to Consensus above Cleavage," *Social Compass* 27, no.2/3, (1980), s.258.

47. Jakcson Diehl, *Washington Post National Weekly Edition,* Jan. 5, 1987, s.29; Thomas P. Skidmore, *The Politics of Military Rule in Brazil , 1964-1985* (New York: Oxford University Press, 1988), s.78 ve s. 27; Hugo Villela G., "The Church and the Process of Democratization in Latin America, " *Social Compass* 26, no. 2/3 (1979), s.264; Brian H. Smith, "Churches and Human Rights in Latin America: Recent Trends on the Subcontinent," *Churches and Politics in Latin America,* ed. Daniel H. Levine (Beverly Hills: Sage Publications, 1979), s.155-93.

48. Skidmore, *Politics of Military Rule,* s.78, 334; Thomas C. Bruneau, *The Political Transformation of the Brazilian Catholic Church* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974), s.222-23. Bruneau, s.182-216, Brezilya'da 1966 Temmuzuyla 1972 başları arasında artan kilise-devlet çatışmasıyla ilgili on olay hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.

49. Skidmore, *Politics of Military Rule,* s.137; Mark A. Uhlig, "Pinochet's Tyranny," *New York Review of Books,* June 27, 1985, s.38.

50. Alfred Fierro Bardaji, "Political Positions and Opposition in the Spanish Catholic Church," *Government and Opposition* 11 (Spring 1976), s.200-01. Keza bk.: Cooper, *Catholicism and the Franco Regime,* s.35-44.

51. Gordon L. Bowen, "Prospects for Liberalization by Way of Democratization in Guatemala," *Liberalization and Redemocratization in Latin America,* ed. George A. Lopez and Michael Stohl (New York: Greenwood Press, 1987), s.38.

52. Skidmore, *Politics of Military Rule,* s. 137; Mark A. Uhlig, "Pinochet's Tyranny," *New York Review of Books,* June 27, 1985, s.38.

53. Skidmore, *Politics of Military Rule,* s. 184.

54. Burton, *Impossible Dream,* s. 217.

55. Skidmore, *Politics of Military Rule,* s.137.

56. Papanın ilgili ziyaretleri hakkında bk. *New York Times*'te çıkan haberler.

57. *Time,* December 4, 1989, s.74; Timothy Garton Ash, "Eastern Europe: The Year of Truth," *New York Review of Books,* February 15, 1990, s.17.

58. Feliccian Foy, ed., *1988 Catholic Almanac* (Huntington, Ind.: Our Sunday Visitor Books, 1987), s.34.

59. *New York Times,* March 10, 1986, s.A3.

60. Rosalinde Pineda Ofrenco, "The Catholic Church in Philippine Politics," *Journal of Comtemporary Asia* 17 no.3 (1987), s.329; *Time,* February 3, 1986, s.34, February 17, 1986, s.36, 39.

61. Dahl, *Polyarchy,* s.197. Dahl'm, analizinde belirttiği ondört örneğe İrlanda'yı da ekledim.

62. Sunshine, "Economic Causes and Consequences of Democracy," s.134-40.

63. Frans A.M. Alting Von Geusau, "Shaping the Enlarged Community: A Survey," *From Nine to Twelve: Europe's Destiny?* ed. J.S. Schneider (Alphen aan den Rijn: Sijthoff and Noordhoff, 1980), s.218.

64. Susannah Verney, "Greece and the European Community," *Political Change in Greece: Before and After the Colonels,* ed. Kevin Featherstone and Dimitrios K. Katsoudas (London: Croom Helm, 1987), s.259.

65. Howard J. Wiarda, "The Significance for Latin America of the Spanish Democratic Transition," *Spain in the 1980: The Democratic Transition and a New International Role,* ed. Robert P. Clark and Michael H. Haltzel (Cambridge, Mass.: Ballinger Publishing, 1987), s.159; Bermeo, "Redemocratization and Transition Elections," s.218; Kenneth Maxwell, "Portugal: A Neat Revolution," *New York Review of Books,* June 13, 1974, s.16.

66. Thomas C. Bruneau, "Portugal in 1970s: From Regime to Regime" American Political Science Association Yıllık Toplantısı için hazırlanmış bildiri, Washington, D.C., August 28-31, 1980), s.15-16.

67. Bk. Tamar Jacoby, "The Reagan Turnaround on Human Rights," *Foreign Affairs 64* (Summer 1986), s.1066-86. ABD insan hakları politikasının,

Carter ve Reagan yaklaşımları arasındaki benzerlikleri ön plana çıkaran kısa bir özeti için. bk: David P. Forsythe, *Human Rights and U.S. Foreign Policy: Congress Reconsidered* (Gainesville: University of Florida Press, 1988), Carter politikasının tahlili için, Joshua Muravchik, *The Uncertain Crusade: Jimmy Carter and the Dilemmas of Human Rights Policy* (Lanham, Md.: Hamilton Press, 1986).

68. Muravchik, *Uncertain Crusade,* s.214'ten naklen.

69. Whitehead, "Bolivia's Failed Democratization," *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America,* ed. O'Donnell, Schmitter, and Whitehead, s.66, 223; *New York Times,* November 29, 1984, s.A3, January 15, 1989, s.6; *Time,* June 29, 1987, s.22; *Economist,* January 21, 1989, s.40.

70. Bu alıntılar, sırasıyla şuralarda bulunabilir: Osvaldo Hurtado, "Changing Latin American Attitudes: Prerequisite to Institutionalizing Democracy," *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s.101; *Boston Globe,* December 3, 1984, s.2; Burton, *Impossible Dream,* s. 343; *Neq York Times,* August 1, 1980, s.A23.

71. Bk. Luis A. Abugattas, "Populism and After: The Peruvian Experience," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.132; Philip Mauceri, "Nine Cases of Transitions and Consolidations, " *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s. 217, 229; Cynthia McClintock, "The Prospects for Democratic Consolidation in the "Least Likely" Case: Peru," *Democracy in Developing Countries,* ed. Diamond, Linz, and Lipset; Howard J. Wiarda, "The Dominican Republic: Mirror Legacies of Democracy and Authoritarianism," *Democracy in Developing Countries: Latin America,*ed. Diamond, Linz, and Lipset, s.437; *New York Times,* October 4, 1988, s.A6; Mark Falcoff, "The Democratic Prospect in Latin America," *The New Democracies,* ed. Roberts, s.68-69.

72. Timothy Garton Ash, "Eastern Europe: The Year of Truth," *Nev York Review of Books,* February 15, 1990, s.17; Michael Dobbs, "Gorbachev: Riding the Tiger," *Washington Post, National Weekly Edition,* January 8-14, 1990, s.6-7; *Washington Post,* November 22, 1989, s.1; "The New Germany," *Economist,* June 30, 1990, s.4-5; ve genel olarak, Renée Nevers, *The Soviet Union and Eastern Europe: The End of an Era* (London: International Institute for Strategic Studies, Adelphi Paper no. 249, 1990).

73. Almond and Mundt, "Tentative Conclusions," *Crisis, Choice, and Change,* ed. Almond, Flanagan, and Mundt, s.626-29; David L. Huff and James M. Lutz, "The Contagion of Political Unrest in Independent Black Africa,"

Economic Geography 50 (October 1974), s.352-67; Richard P.Y.Li and William R. Thompson, " The Coup Contagion Hypothesis," *Journal of Conflict Resolution* 19 (March 1975), s.63-88; James M. Lutz, "The Diffusion of Political Phenomena in Sub-Saharan Africa," *Journal of Political and Military Sociology 17* (Spring 1989), s.93-114.

74. Kenneth Maxwell, "Regime Overthrow and the Prospects for Democratic Transition in Portugal," *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe,* ed. O'Donnell, Schmitter, and Whitehead, s.132; Jose Maravall, *The Transition to Democracy in Spain* (London: Croom Helm, 1982), s.65.

75. *New York Times,* May 14, 1989, s.E6.

76. *Washington Post,* June 19, 1974, s.A10; Paul Preston, *The Triumph of Democracy in Spain* (London: Methuen, 1986) s. 60.

77. Falcoff, "The Democratic Prospect," *The New Democracies,* ed. Roberts, pp. 67-68; Robert A. Pastor, "How to Reinforce Democracy in the Americas: Seven Proposals," in *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s.143; Howard J. Wiarda, "The Significance for Latin America of the Spanish Democratic Transition," *Spain in the 1980s,* ed. Clark and Haltzel, s.165-172.

78. *New York Times,* December 13, 1983, s.3, January 22, 1984, s.E3; *Washington Post, January* 25, 1984, s.A.5.

79. *New York Times,* March 15, 1986, s.A7; *Boston Globe,* April 5, 1986, s.1.

80. Timothy Garton Ash, "The Revolution of the Magic Lantern," *New York Review of Books,* January 18, 1990, s.51; *Time,* November 27, 1989, s.41.

81. Bu lâtife, herhalde Timothy Garton Ash'ten çıkmadır. Bk.: Ash, *New York Review of Books,* January 18, 1990, s.42.

82. *New York Times,* December 28, 1989, s.A13.

83. Liderler ve yaptıkları tercihler hakkında, bk. Samuel P. Huntington and Joan M. Nelson, *No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries* (Cambridge: Harvard University Press, 1976), s.159-71 ve Larry Diamond, "Crisis, Choice, and Structure: Reconciling Alternative Models for Explaining Democratic Success and Failure in the Third World" American Political Science Association Yıllık Toplantısına sunulan bildiri, Atlanta, Georgia, August 31 - September 3, 1989). Demokratlaşmanın güdüleyicileri hakkında bir tartışma için keza bk. aşağıda Bölüm 3.

BÖLÜM 3 : DEMOKRATLAŞMA SÜREÇLERİ

1. Meselâ bk. , G. Bingham Powell, Jr., *Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence* (Cambridge: Harvard University Press, 1982), Bölüm 5-9; Juan J. Linz, "Perils of Presidentialism," *Journal of Democracy* 1 Winter 1990), s.51-69.

2. Robert A. Dahl, *Polyarchy : Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press, 1971), s.33-40.

3. Bk. Donald L. Horowitz, "Three Dimensions of Ethnic Politics," *World Politics 23* (January 1971), s.232-36; Samuel P. Huntington and Jorge I. Dominguez, " Political Development," *Handbook of Political Science,* vol. 3, ed. Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975), s.74-75.

4. Bk. Martin C. Needler, "The Military Withdrawal from Power in South America," *Armed Forces and Society 6* (Summer 1980), s.621-23.

5. Askerî yöneticilerin iktidardan ayrılışlarını hangi şartlarla ayarladıklarının tartışılması için, bk. Robert H. Dix, "The Breakdown of Authoritarian Regimes," *Western Political Quarterly 35* (December 1982), s.567-68; "ayrılış garantileri" için, Myron Weiner, "Empirical Democratic Theory and the Transition from Authoritarianism to Democracy," PS 20 (Fall 1987), s.864-65; Enrique A. Baloyra, "Conclusion: Toward a Framework for the Study of Democratic Consolidation," *Comparing New Democracies: Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and the Southern Cone,* ed. Enrique A. Baloyra (Boulder, Colo.: Westview Press, 1987), s.299-300; Alfred Stepan, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s.64-65; Philip Mauceri, "Nine Cases of Transitions and Consolidations," *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum,* ed. Robert A. Pastor (New York: Holmes and Meier, 1989), s.225,229; Luis A. Abugattas, "Populism and After: The Peruvian Experience," *Authoritarians and Democrats: Regime Transition in Latin America,* ed. James M. Malloy and Mitchell A. Seligson (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987), s.137-39; Aldo C. Vacs, "Authoritarian Breakdown and Redemocratization in Argentina," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.30-31; P. Nikiforos Diamandouros, "Transition to, and Consolidation of, Democratic Politics in Greece, 1974-83: A Tentative Assessment," *The New Mediterranean*

Democracies: Regime Transition in Spain, Greece, and Portugal, ed. Geofrey Pridham (London: Frank Cass, 1984), s.54; Harry J. Psomiades, "Greece: From the Colonels Rule To Democracy," *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism,* ed. John H. Herz (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982), s.253-54.

6. Tun-jen Cheng, "Democratizing the Quasi-Leninist Regime in Taiwan," *World Politics 41* (July 1989), s.496.

7. *New York Times,* March 9, 1990, s.A1, A11, March 11, 1990, s.E3.

8. Bronislaw Geremek, "Postcommunism and Democracy in Poland," *Washington Quarterly 13* (Summer 1990), s.129.

9. *New York Times,* March 11, 1990, s.E3.

10. Benzer bir sonuç için, 1. William Zartman, "Transition to Democracy from Single-Party Regimes: Lessons from North Africa" American Political Science Association, Yıllık Toplantısına sunulan bildiri, Atlanta, Georgia, August 31- September 3, 1989), s.2-4.

11. Bk. Richard K. Betts and Samuel P. Huntington, "Dead Dictators and Rioting Mobs: Does the Demise of Authoritarian Rulers Lead to Political Instability? " *International Security* 10 (Winter 1985-86), s.112-46.

12. Bk. Raymond Carr, "Introduction: The Spanish Transition to Democracy in Historical Perspective," *Spain in the 1980s: The Democratic Transition and a New International Role,* ed. Robert P. Clark and Michael H. Haltzel (Cambridge: Ballinger, 1987), s.3-4.

13. Alfred Stepan, "Introduction," *Democratizing Brazil: Problems of Transition and Consolidation,* ed. Stepan (New York: Oxford University Press, 1989), s.ix.

14. *Ibid.;* Scott Mainwaring, "The Transition to Democracy in Brazil," *Journal of Interamerican Studies and World Affairs 28* (Spring 1986), s.149; Kenneth Medhurst, "Spain's Evolutionary Pathway from Dictatorship to Democracy," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.30.

15. Paul Preston, *The Triumph of Democracy in Spain* (London: Methuen, 1986), s.93; Donald Share and Scott Mainwaring, "Transitions Through Transaction: Democratization in Brazil and Spain," *Political Liberalization in Brazil: Dynamics, Dilemmas, and Future Prospects,* ed. Wayne A. Selcher (Boulder, Colo.: Westview Press, 1986), s.179; Samuel P. Huntington, *Political*

Order in Changing Societies (New Haven: Yale University Press, 1968); s.344-57.

16. Jacques Rupnik, "Hungary's Quiet Revolution," *New Republic,* November 20, 1989, s.20; *New York Times,* April 16, 1989, s.E3.

17. Abugattas, *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.129'dan ve Sylvia T. Borzutzky, "The Pinochet Regime: Crisis and Consolidation," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.85'ten naklen.

18. Bk. Needler, "The Military Withdrawal," s.621-23, "ikinci safha" darbeleri ve "iktidarı sivil ellere devreden askerî hükûmetin, iktidarı başlangıçta anayasal hükûmetin elinden alanla aynı olmadığı" gözlemiyle ilişkili olarak.

19. Stepan, *Rethinking Military Politics,* s.32-40 ve Thomas E. Skidmore, "Brazil's Slow Road to Democratization: 1974-1985," *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s.33. Bu yorum, benim Golbery'nin niyetleri hakkında, 1974 yılında onunla birlikte Brezilya'nın demokratlaşması planları üzerinde çalışırken edindiğim izlenimlere uygundur. Aksi yönde bir iddia için, bk.: Silvio R. Duncan Baretta and John Markoff, "Brazil's *Abertura:* A Transition from What to What?" *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.45-46.

20. Francisco Weffort, "Why Democracy?" *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s.332'ten naklen.

21. Raymond Carr and Juan Pablo Fusi Aizpurua, *Spain: Dictatorship to Democracy,* 2d ed. (London: Allen & Unwin, 1981), s.198-206.

22. David Remnick "The Struggle for Light," *New York Review of Books,* August 16, 1990, s.6'dan naklen.

23. Bk. Stepan, *Rethinking Military Politcs, s.*42-43.

24. Giuseppe Di Palma şu makalesinde, geriye doğru meşruluğun önemini vurgulamıştır: "Founding Coalitions in Southern Europe: Legitimacy and Hegemony," *Government and Opposition 15* (Spring 1980), s.170. Keza bak. Nancy Bermeo, "Redemocratization and Transition Elections: A Comparison of Spain and Portugal," *Comparative Politics 19* (January 1987), s.218.

25. Stanley G. Payne, "The Role of the Armed Forces in the Spanish Transition," *Spain in the 1980s,* ed. Clark and Haltzel, s.86; Stepan, *Rethinking Military Politics,* s.36.

26. İspanya Komünist Partisi Dokuzuncu Kongresi, Merkez Komitesince sunulan tezler, 5-9 Nisan 1978, Juan J. Linz, "Some Comparative Thoughts on

the Transition to Democracy in Portugal and Spain," Jorge Braga de Macedo and Simon Serfaty, eds., *Portugal Since the Revolution: Economic and Political Perspective* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1981), p.44; Preston, *Triumph of Democracy in Spain,* s.137'den naklen.

27. Skidmore, "Brazil's Slow Road," *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s.34.

28. Virgilo R. Beltran, "Political Transition in Argentina: 1982 to 1985," *Armed Forces and Society 13* (Winter 1987), s.217; Scott Mainwaring and Eduardo J. Viola, "Brazil and Argentina in the 1980s," *Journal of International Affairs 38* (Winter 1985), s.206-9.

29. Robert Harvey, *Portugal: Birth of a Democracy* (London: Macmillan, 1978), s.2.

30. Gabriel A. Almond, "Approaches to Developmental Causation," *Crisis, Choice, and Change: Historical Studies of Political Development,* ed. Gabriel A. Almond, Scott C. Flanagan, and Robert J. Mundt (Boston: Little, Brown, 1973),s.32.

31. *Washington Post,* October 7, 1983 s.A3; Laurence Whitehead, "Bolivia's Failed Democratization, 1977-1980," *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America,* ed. Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.59.

32. "Leoplitax" (Polonya yeraltı basınında bir "siyasal yorumcu" olarak kimliklendirilmiştir) *Uncaptive Minds 2* (May-June-July 1989), s.5.

33. Steven Mufson, "Uncle Joe," *New Republic,* September 28, 1987, s.22-23; *Washington Post National Weekly,* February 19-25, 1990, s.7.

34. Edgardo Boeniger, "The Chilean Road to Democracy," *Foreign Affairs* 64 (Spring 1986), s.821.

35. Anna Husarska, "A Talk with Adam Michnik," *New Leader,* April 3-17, 1989, s.10; Marcin Sulkowski, "The Dispute About the General," *Uncaptive Minds 3* (March-April 1990), s.7-9.

36. Bk. James Cotton, "From Authoritarianism to Democracy in South Korea," *Political Studies 37* (June 1989), s.252-53.

37. *Economist,* May 10, 1986, s.39; Alfred Stepan, "The Last Days of Pinochet?" *New York Review of Books,* June 2, 1988, s.34.

38. Weffort, "Why Democracy," *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s. 345, ve Thomas G. Sanders, "Decompression," *Military Government and the Movement Toward Democracy in South America,* ed. Howard Handelman and Thomas G. Sanders, (Bloomington: Indiana University Press, 1981), s.157'den naklen. Weffort'un değindiği gibi, bu tavsiye Brezilya bakımından pek önem taşımıyordu. Brezilya askeri rejimi, dönüşüm sürecini başlatmadan önce ciddî radikallerin pek çoğunu fiziksel olarak tasfiye etmişti. Bu tavsiye, yer değiştirme durumları için çok daha önemlidir.

39. *Time,* June 25, 1990, s.21.

40. Mandela, Pauline H. Baker, "A Turbulent Transition," *Journal of Democracy 1* (Fall 1990), s.17'den naklen; Botha, *Washington Post National Weekly Edition,* May 14-20, 1990, s.17'den naklen.

BÖLÜM 4 : NASIL? DEMOKRATLAŞMANIN NİTELİKLERİ

1. Enrique A. Baloyra, "Conclusion: Toward a Framework for the Study of Democratic Consolidation, " Baloyra, ed., *Comparing New Democracies: Transition and Consolidation in Mediterranean Europe and the Southern Cone,* ed. Enrique A. Baloyra (Boulder, Colo.: Westview Press, 1987), s.299. Venezüela ve Kolombiya görüşmeleri ve uzlaşmaları hakkında, bk. Terry Lynn Karl, "Petroleum and Political Pacts: The Transition to Democracy in Venezuela," *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America,* ed. Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.196-219; Daniel H. Levine, "Venezuela since 1958: The Consolidation of Democratic Politics," *The Breakdown of Democratic Regimes: Latin America,* ed. Juan J. Linz and Alfred Stepan (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1978), s.93-98; Alexander W. Wilde, "Conversations among Gentlemen: Oligarchical Democracy in Colombia," *Breakdown of Democratic Regimes,* ed. Linz and Stepan, s.58-67; Jonathan Hartlyn, "Colombia: The Politics of Violence and Accommodation," *Democracy in Developing Countries: Latin America,* ed. Larry Diamond, Juan J. Linz, and Seymour Martin Lipset, (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989), s.306-7.

2. Jose Maravall, *The Transition to Democracy in Spain* (London: Croom Helm, 1982), s.42-44; Donald Share and Scott Mainwaring, "Transitions

Through Transaction: Democratization in Brazil and Spain," *Political Liberalization in Brazil: Dynamics, Dilemmas, and Future Prospects,* ed. Wayne A. Selcher, (Boulder, Colo.: Westview Press, 1986), s.175-79.

3. Raymond Carr, "Introduction: The Spanish Transition to Democracy in Historical Perspective," *Spain in the 1980s: The Democratic Transition and a New International Role,* ed. Robert P. Clark and Michael H. Haltzel (Cambridge, Mass.: Ballinger, 1987), s.4-5.

4. Wojtek Lamentowicz, "Dilemmas of the Transition Period," *Uncaptive Minds 2* (November-December 1989), s.19.

5. Carr, "Introduction," *Spain in the 1980s,* ed. Clark and Haltzel, sp. 4-5, ve Richard Gunther, "Democratization and Party Building: The Role of Party Elites in the Spanish Transition," *Spain in the 1980s,* ed. Clark and Haltzel, s.54-58.

6. James Dunkerley and Rolando Morales, "The Crisis in Bolivia," *New Left Review,* no.155 (January-February 1986), s.100-101; *International Herald Tribune,* April 28-29, 1990, s.3.

7. *New York Times,* March 2, 1989, s.1, March 24, 1989, s.A10.

8. Lamentowicz, *Uncaptive Minds 2* (November-December 1989), s.19.

9. Salvador Giner, "Southern European Socialism in Transition," in *The New Mediterranean Democracies: Regime Transition in Spain, Greece and Portugal,* ed. Geoffrey Pridham (London: Frank Cass,1984), s.140,155.

10. Kenneth Medhurst, "Spain's Evolutionary Pathway from Dictatorship to Democracy," in *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.38; Bolivar Lamounier, " Challenges to Democratic Consolidation in Brazil" (American Political Science Association Yıllık Toplantısında sunulan bildiri, Washington, D.C., September 1-4, 1988), s.19-20; *New York Times,* August 1, 1989, s.A4.

11. Gereken ödünleşmeler hakkında benzer bir açıklama için, bk. Guiseppe Di Palma, "Government Performance: An Issue and Three Cases in Search of Theory," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.175-77.

12. Giner, "Southern European Socialism," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.149, ve P. Nikiforos Diamandouros, "Transition to, and Consolidation of, Democratic Politics in Grece, 1974-83; A Tentative Assesment," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.64.

13. Thomas E. Skidmore, "Brazil's Slow Road to Democratization. 1974-1985," *Democratizing Brazil: Problems of Transition and Consolidation,* ed. Alfred Stepan (New York: Oxford University Press, 1989), s.33-34; *Economist,* September 17, 1988, s.48.

14. Myron Weiner, "Empirical Democratic Theory and the Transition from Authoritarianism to Democracy," PS 20 (Fall 1987), s.865.

15. *New York Times,* September 1, 1987, s.1.

16. Levine, "Venezuela since 1958," *Breakdown of Democratic Regimes: Latin America,* ed. Linz and Stepan, s.89-92; Philip Mauceri, "Nine Cases of Transitions and Consolidations," *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum,* ed. Robert A. Pastor (New York: Holmes and Meier, 1989), s.215.

17. "All the Spains: A Survey," *Economist,* November 3, 1979, s.3; Gunther, "Democratization and Party Building," *Spain in the 1980s,* ed. Clark and Haltzel, s.58.

18. Scott Mainwaring and Eduardo J. Viola, "Brazil and Argentina in the 1980s," *Journal of International Affairs 38* (Winter 1985), s.208-209.

19. Timothy Garton Ash, "The Revolution of the Magic Lantern," *New York Review of Books,* January 18, 1990, s.51.

20. Skidmore, "Brazil's Slow Road," *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s.9-10.

21. Luis A. Abugattas, "Populism and After: The Peruvian Experience," *Authoritarians and Democrats: Regime Transition in Latin America,* ed. James M. Malloy and Mitchell A. Seligson (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1987), s.137-38.

22. Charles Guy Gillespie and Luis Eduardo Gonzalez, "Uruguay: The Survival of Old and Autonomous Institutions," *Democracy in Developing Countries: Latin America,* ed. Diamond, Linz, and Lipset, s.223-24; *Economist,* December 4, 1982, s.63; *New York Times,* December 2, 1980, s.A3, December 6, 1980, s.3.

23. Alto C. Vacs, "Authoritarian Breakdown and Redemocratization in Argentina," *Authoritarians and Democrats,* ed. Malloy and Seligson, s.16; *New York Times,* November 1, 1983, s.1, A14; *Washington Post,* November 1, 1983, s.A1.

24. *Time,* November 21, 1983, s.43; *Washington Post,* November 5, 1983, s.A10; *New York Times,* November 6, 1983, s.6.

25. *Washington Post,* February 13, 1985, s.A1, A28.

26. Leo E. Rose, "Pakistan: Experiments with Democracy," *Democracy in Developing Countries: Asia,* ed. Larry Diamond, Juan J. Linz, and Seymour Martin Lipset (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1989), s.125-26.

27. Jose Luis Cea, "Chile's Difficult Return to Constitutional Democracy," PS 20 (Summer 1987), s.669.

28. *New York Times,* March 28, 1989, s.1; *Economist,* April 1, 1989, s.39.

29. *New York Times,* June 6, 1989, s.A1; *Economist,* June 10, 1989, s.43-44.

30. *New York Times,* February 27, 1990, s. A12, March 1, 1990, s.A20, March 8, 1990, s.A3; *Boston Globe,* February 27, 1990; Tom Gjalten, "Let's Make a Deal," *New Republic,* March 19, 1990, s.14; *Washington Post National Weekly Edition,* March 5-11, 1990, s.7.

31. *New York Times,* May 29, 1990, s.A9; *Daily Telegraph* (London), May 28, 1990, s.12; *Los Angeles Times, July* 10, 1990, s.H2.

32. *New York Times,* June 14, 1990, s.1, June 15, 1990, s.A9; *Washington Post National Weekly Edition,* June 18-24, 1990, s.18.

33. Bk. Manuel Antonio Garreton, "Political Processes in an Authoritarian Regime: The Dynamics of Institutionalization and Opposition in Chile, 1973-1980," *Military Rule in Chile: Dictatorship and Oppositions,* ed. J. Samuel Valenzuela and Arturo Valenzuela (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.173-74. 1978 Ocağındaki daha erken bir plebisit , Şili halkını ülkelerine yönelik "uluslararası istilâ" karşısında Pinochet'nin etrafında birleşmeye davet etmişti. Bu, hükûmetlerin oyların yüzde 90'dan fazlasını aldığı, faşist ve komünist ülkelerdeki plebisitlere benziyordu; ne var ki, Şilili seçmenlerin yalnız yüzde 75'i Pinochet'yi destekledi.

34. Skidmore, "Brazil's Slow Road," *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s.23.

35. George S. Harris, *Turkey: Coping with Crisis* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1985), s.59.

36. Sung-joo Han, "South Korea: Politics in Transition," *Democracy in Developing Countries: Asia,* ed. Diamond, Linz, and Lipset, s.283-284; Gregory Henderson, "Constitutional Changes from the First to the Sixth Republics: 1948 to 1987, " *Political Change in South Korea,* ed. Ilpyong J. Kim and Young Whan Kihl (New York: Korean PWPA, 1988), s.38.

37. Laurence Whitehead, "Bolivia's Failed Democratization, 1977-1980," *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America,* ed. O'Donnell, Schmitter, and Whitehead (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.58-60.

38. Alfred Stepan, "The Last Days of Pinochet?" *New York Review of Books,* June 2, 1988, s.33'ten naklen.

39. Constantine P. Danopoulos, "From Military to Civilian Rule in Contemporary Greece," *Armed Forces and Society 10* (Winter 1984), s.236-37'den naklen.

40. Sandra Burton, *Impossible Dream: The Marcoses, the Aquinos, and the Unfinished Revolution* (New York: Warner Books, 1989), s.102; Hasan -Askari Rizvi, "The Civilianization of Military Rule in Pakistan," *Asian Survey 26* (October 1986), s.1076-77; *Economist,* October 29, 1988, s.43.

41. Karl D. Jackson, "The Philippines: The Search for a Suitable Democratic Solution, 1946-1986," *Democracy in Developing Countries: Asia,* ed. Diamond, Linz, and Lipset, s.253; Rizvi, "Civilianization of Military Rule," s.1076-77; *Economist,* June 16, 1990, s.45; *New York Times,* June 15, 1990, s.A9.

42. Burton, *Impossible Dream,* s.200-201; *Economist,* September 10, 1988, s.44-47'den naklen.

43. *Economist,* June 29, 1985, s.38 ve son.

44. Burton, *Impossible Dream,* s.208-11.

45. Raymond Carr and Juan Pablo Fusi Aizpurua, *Spain: Dictatorship to Democracy* (London: Allen & Unwin, 1981), s.227.

46. Chris Hani, *Economist,* June 18, 1988, s.46'dan naklen; Alvaro Cunhal, Kenneth Maxwell, "Regime Overthrow and the Prospects for Democratic Transition in Portugal," *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe,* ed. Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter, and Laurence Whitehead, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986), s.123'ten naklen.

47. Siyasal ölümlere ilişkin bu rakamlar, daha çok, gazete haberlerinden gelmektedir ve belli bir şüphecilikle karşılanmaları gerekir. Bir defa, herhangi bir "olay" ya da "katliâm"daki ilk ölü tahminleri hemen daima abartmalıdır ve sonradan düzeltilmeleri gerekir. Meselâ 1989 Temmuzunda Beijing'de 2.700, 1989 Aralığında Bükreş'te 60.000 kişinin öldüğü yolundaki ilk haberlerin aşağı indirilmesi hakkında, bk. *New York Times,* June 3, 1990, s.20; *Economist,* January 6, 1990, s.47. Öte yandan hükûmet bildirileri, genellikle güvenlik güçlerinin hem verdiği hem verdirdiği kayıpları olduğundan az gösterirler; birçok siyasal ölümler de, ölenin katilleri veya arkadaşları cesedi gizlice gömdükleri için, resmî ya da bağımsız tahminlerde yer almayabilir. Güney Afrika'da 1977 ile 1984 arasında vukubulan siyasal ölümlerin, geliştirilmiş bir istatistiksel modelle analizi için, bk. Hendrik W. van der Merwe, " A Technique for the Analysis of Political Violence," *Politikon* 16 (December 1989), s. 63-74. Güney Afrika Irksal İlişkiler Enstitüsü, 1984 Eylülüyle 1990 Ekimi arasında 8.577 kişinin siyasal şiddet yoluyla öldüğünü tahmin etmektedir. Wayne Safro, *Special Report on Violence against Black Town Councillors and Policemen* (Johannesburg: South Africa Institute of Race Relations, December 1990), s.2.

48. Bk. Douglas L. Wheeler, "The Military and the Portuguese Dictatorship, 1926-1974: "The Honor of the Army," *Contemporary Portugal: The Revolution and Its Antecedents,* ed. Lawrence S. Graham and Harry M. Makler (Austin: University of Texas Press, 1979), s.215; John L. Hammond, "Electoral Behavior and Political Militancy," *Contemporary Portugal,* ed. Graham and Makler, s.269-75; Douglas Porch, *The Portuguese Armed Forces and the Revolution* (London: Croom Helm, 1977), s.165, 228; Thomas C. Bruneau, "Discovering Democracy," *Wilson Quarterly 9* (New Year's 1985), s.70-71.

49. Rafael Lopez-Pintor, "Los condicionamientos socioeconómicos de la acción politica en la transición democratica," *Revista Espanola de Investigaciones Sociológicas* 15 (1981), s.21; şurada tekrarlanmıştır: Jose Ignacio Wert Ortega, "The Transition from Below: Public Opinion Among the Spanish Population from 1977 to 1979," *Spain at the Polls, 1977, 1979, and 1982: A Study of the National Elections,* ed.Howard R. Penniman and Eusebio M. Mujal-Leon (Durham, N.C.: Duke University Press, American Enterprise Institute, 1985), s.344.

50. Timothy Garton Ash, "Eastern Europe: The Year of Truth," *New York Review of Books,* February 15, 1990, s.18.

51. Francisco Weffort, "Why Democracy?" *Democratizing Brazil,* ed. Stepan, s.341-345.

52. Mainwaring and Viola, "Brazil and Argentina, s.208; *New York Times,* December 17, 1982, s.A6, December 18, 1982, s.3, December 20, 1982, s.A2.

53. Ramon H. Myers, "Political Theory and Recent Political Developments in the Republic of China," *Asian Survey 27* (September 1987), s.1013; *New York Times,* December 1, 1986, s.A3, December 2, 1986, s.A6; *Washington Post National Weekly Edition,* January 22-28, 1990, s.10.

54. Timothy Garton Ash, "The German Revolution," *New York Review of Books,* December 21, 1989, s.16.

55. Ash, *New York Review of Books,* February 15, 1990, s.19.

56. *New York Times,* September 28, 1984, s.A3.

57. *Economist,* February 17, 1990, s.35.

58. John Paul II'nin, "şiddet kötüdür; şiddet, sorunların bir çözüm yolu olarak kabul edilemez," dolayısıyle de bir "haklı devrim" doktrini mevcut olamaz yolundaki, Katolik din adamlarının hepsince paylaşılmayan görüşü için, bk. J. Bryan Hehir, "Papal Foreign Policy," *Foreign Policy* 78 (Spring 1990), s.45-46.

59. Benigno Aquino, 21 Ağustos 1983'te Manila Havaalanında yapılmak üzere hazırlanmış konuşma, *New York Times,* August 22, 1983, s.A8.

60. Zbigniew Bujak, David S. Mason, "Solidarity as a Social Movement," *Political Science Quarterly 104* (Spring 1989), s.53'ten naklen; Lech Walesa, Neal Conan'la mülâkat, National Public Radio, February 5, 1985; Ash, "Eastern Europe," s.19.

61. Chief Mangosuthu G. Buthelezi, "Disinvestment Is Anti-Black," *Wall Street Journal,* February 20, 1985, s.32.

62. *New York Times,* January 20, 1987, s.3; Jeffrey Herbst, "Prospects for Revolution in South Africa," *Political Science Quarterly 103* (Winter 1988-89). s.681-82.

63. *Economist,* July 27, 1985, s.26; *Washington Post National Weekly Edition,* July 21, 1986, s.15.

64. *Washington Post,* March 28, 1984, s.A16; *New York Times,* October 30, 1984, s.A1; *Boston Globe,* October 31, 1984, s.3, November 28, 1984, s.17; Charles Lane, "Marcos, He Ain't," *New Republic,* July 7, 1986, s.21.

65. *New York Times,* May 15, 1986, s.A21, June 17, 1986, s.A2, March 4, 1987, s.A3, August 4, 1987, s.A13.

66. William Flanigan and Edwin Fogelman, "Patterns of Democratic Development: An Historical Comparative Analysis," *Macro-Quantitative Analysis: Conflict, Development, and Democratization,*ed. John V. Gillespie and Betty A. Nesvold (Beverly Hills: Sage Publications, 1971), 487-88.

BÖLÜM 5: NE KADAR SÜRE?

1. Demokratik pekişmenin diğer sorunlarına ilişkin tartışmalar için, bk. Juan Linz and Alfred Stepan, "Political Crafting of Democratic Consolidation or Destruction: European and South American Comparisons," *Democracy in the Americas: Stopping the Pendulum,* ed. Robert A. Pastor (New York: Holmes and Meier, 1989), s. 41-61; Laurence Whitehead, "The Consolidation of Fragile Democracies: A Discussion with Illustrations," *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s. 79-95; ve Charles Guy Gillespie, "Democratic Consolidation in the Southern Cone and Brazil: Beyond Political Disarticulation," *Third World Quarterly 11* (April 1989), s.92-113.

2. İkinci ve üçüncü dalga örneklerine ilişkin olarak bu sorunların düşündürücü biçimde ele alınışı için, bk. John H. Herz, "On Reestablishing Democracy after the Downfall of Authoritarian or Dictatorial Regimes," *Comparative Politics 10* (July 1978), s.559-62, (burada Herz, sorunu, "Affet ve unut mu, yoksa kovuştur ve tasfiye et mi?" olarak tanımlamıştır), ve Herz, "Conclusion," *From Dictatorship to Democracy: Coping with The Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism,* ed. John H. Herz (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1982), s.277-81. Arjantin, Brezilya ve Uruguay'da üçüncü dalga deneyiminin karşılaştırılması için, bk. Alfred Stepan, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone* (Princeton: Princeton University Press, 1988), s.69-72, 107-8, 115-16, Siyasal ve ahlakî sorunlara ilişkin mükemmel bir tartışma için, bk. the Aspen Institute, Justice and Society Program, *State Crimes: Punishment or Pardon* (Queenstown, Md.: The Aspen Institute, Papers and Report of a Conference, November 4-6, 1988, 1989).

3. Zorunlu olarak yaklaşık nitelik taşıyan bu rakamlar, çeşitli kaynaklardan alınmadır; bunlara, demokratlaşma hareketlerinde hayatlarını kaybetmiş olanlar hakkında Dördüncü Bölümde verilmiş tahminlere ilişkin bulunanlar da

dahildir. Şili'ye ilişkin rakamlar hakkında, keza bk. *New York Times,* August 1, 1989, s.A4, March 13, 1990, s.A3, Brezilya hakkında, *New York Times,* December 15, 1985, s.15.

4. Lawrence Weschler, "The Great Exception: I-Liberty," *New Yorker,* April 3, 1989, s.84'ten naklen.

5. Whitehead, "Consolidation of Fragile Democracies," *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s.84.

6. Aryeh Neier, "What Should Be Done About the Guilty?" *New York Review of Books,* February 1, 1990, s.35.

7. Vaclav Havel, New Year's Address, *Uncaptive Minds 3* (January-February 1990), s.2.

8. Weschler, *New Yorker,* April 3, 1989, s.84'ten naklen.

9. Neier, *New York Review of Books,* February 1, 1990, s.35.

10. *New York Times,* August 1, 1989, s.A4, March 10, 1990, s.4; *Boston Globe,* December 10, 1989, s.17.

11. *New York Times,* May 29, 1983, s.E3.

12. P. Nikiforos Diamandouros, "Transition to, and Consolidation of, Democratic Politics in Greece, 1974-83: A Tentative Assesment," *The New Mediterranean Democracies: Regime Transitions in Spain, Greece, and Portugal,* ed. Geoffrey Pridham (London: Frank Cass, 1984), s.57.

13. Harry Psomiades, "Greece: From the Colonels' Rule to Democracy," *From Dictatorship to Democracy,* ed. Herz, s.262-65. İşkence yargılamalarının kesin sayısı belli değildir; çünkü bunlar, çeşitli mahkemelerde gerçekleşmiş ve normal ceza dâvalarından ayırdedilmesi güç çeşitli suç iddialarını da (saldırı, görevin kötüye kullanılması) kapsamışlardır.

14. Bk. *Nunca Mas: The Report of the Argentina National Commission on the Disappeared* (New York: Farrar Strauss Giroux, 1986), s.10,51 ve tümü.

15. Diamandouros, "Democratic Politics in Greece," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.58.

16. Psomiades, "Greece," *From Dictatorship to Democracy,* ed. Herz, s.263-64; *New York Times,* December 31, 1990, s.3.

17. Peter Ranis, "The Dilemmas of Democratization in Argentina," *Current History 85* (January 1986), s.30; Elizabeth Fox, "Argentina: A Prosecution in Trouble," *Atlantic Monthly* 255 (March 1985), s.42.

18. *New York Times,* December 28, 1986, s.E3, February 21, 1987, s.4; *Economist,* December 13, 1986, s.42.

19. *New York Times,* December 30, 1990, s.9.

20. *International Herald Tribune,* June 27-28, 1987, s.5.

21. James Cotton, "From Authoritarianism to Democracy in South Korea," *Political Studies 37* (June 1989), s.257.

22. Weschler, *New Yorker,* April 3, 1989, s.83; Stepan, *Rethinking Military Politics,* s.70-71. Uruguay'daki af tartışması konusunda, en çok, Weschler'in anlattıklarına dayandım. Kendisinin *New Yorker*'daki makaleleri, daha sonra kitap haline getirilmiştir: *A Miracle, A Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990).

23. Danilo Arbilla, *Newsweek,* January 28, 1985, s.23'ten naklen.

24. Weschler, *New Yorker,* April 3, 1989, s.85.

25. *New York Times,* April 18, 1989, s.A8.

26. Ernesto Sabato, *Washington Post,* February 2, 1986, s.C5'ten naklen.

27. Neier, "What Should Be Done, s.34; *New York Times,* June 3, 1990, s.6, June 11, 1990, s.A4.

28. Lawrence Weschler, "The Great Exception: II-Impunity," *New Yorker,* April 10, 1989, s.92-93; *Boston Globe,* April 16, 1989, s.20.

29. Neier, "What Should Be Done," s.34.

30. Gabriel Schoenfeld, "Crimes and Punishments," *Soviet Prospects 2* (October 1990); Janusz Bugajski, "Score Settling in Eastern Europe," *Soviet Prospects 2* (October1990), s.1-3; *New York Times,* January 1, 1990, s.A13, July 7, 1990, s.A8, November 11, 1990, s.A16; *Times* (London), May 29, 1990, s.11.

31. "Problems in the Soviet Military," *Soviet/East European Report 7* (September 20, 1990), s.1-2; *New York Times,* July 5, 1990, s.A7.

32. *New York Times,* May 11, 1989, s.A7.

33. Cynthia McClintock, "The Prospects for Democratic Consolidation in the Least Likely Case: Peru," *Comparative Politics 21* (January 1989), s.142; Adrian Shubert, "The Military Threat to Spanish Democracy: A Historical Perspective," *Armed Forces and Society 10* (Summer 1984, s.535; Paul W. Zagorski, "Civil-Military Relations and Argentine Democracy," *Armed Forces and Society 14* (Spring 1988), s.423.

34. Psomiades, "Greece," *From Dictatorship to Democracy,* ed. Herz, s.207.

35. Eusebio Mujal-Leon, "The Crisis of Spanish Democracy," *Washington Quarterly 5* (Spring 1982), s.104; *New York Times,* Nov. 15, 1981,s.A17, Nov. 21, 1981, s.2.

36. Thomas C. Bruneau and Alex MacLeod, *Politics in Contemporary Portugal* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1986), s.118-26; *Washington Post,* January 28, 1984, s. A17, A24.

37. *New York Times,* March 11, 1990, s.E3, E21, September 18, 1990, s.11; *Time,* March 26, 1990, s.26.

38. Bruneau and MacLeod, *Politics in Contemporary Portugal,* s.24. Genel olarak bk. Bölüm 1 ve 6, ve Walter C. Opello, Jr., *Portugal's Political Development: A Comparative Approach* (Boulder, Colo.: Westview Press, 1985), Bölüm 7.

39. *New York Times,* September 9,1990, s.6, December 6, 1990, s.A14, January 22, 1991, s.A17.

40. Henri J. Barkey, "Why Military Regimes Fail: The Perils of Transition," *Armed Forces and Society 16* (Winter 1990), s.187; *New York Times,* July 3, 1987, s.A5, December 4, 1990, s.A13; *Economist,* July 4, 1987, s.47.

41. Genel olarak bk. Diamandouros, "Democratic Politics in Greece," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.60; Constantine P. Danopoulos, "From Balconies to Tanks: Post-Junta Civil-Military Relations in Greece," *Journal of Political and Military Sociology 13* (Spring 1985), s.91, 95; McClintock, "Prospects for Democratic Consolidation," s.134; Paul Heywood, "Spain: 10 June 1987," *Government and Opposition 22* (Autumn 1987), s. 397-98. Danopoulos, Karamanlis ve Papandreou'nun orduya ilişkin politikalarını tasvir ederken, havuç ve sopa benzetmesini kullanmaktadır.

42. Shubert, *Armed Forces in Society 10,* 535-37; Martin C. Needler, "Legitimacy and the Armed Forces in Transitional Spain" (International Politi-

cal Science Association Toplantısı için hazırlanmış bildiri, Rio de Janeiro, August 10-14, 1982), s.16.

43. *International Herald Tribune,* May 30, 1990, s.5; *New York Times,* March 31, 1982, s.A4; *Times* (London), March 29, 1990, s.13.

44. Danopoulos,. "From Balconies to Tanks," s.91-92; Salvador Giner, "Southern European Socialism in Transition," *New Mediterranean Democracies,* ed. Pridham, s.151; *New York Times,* March 31, 1982, s.A4.

45. *New York Times,* July 22, 1989, s.3'ten naklen.

46. "On the Edge of Europe: A Survey of Portugal," *Economist,* June 30, 1984, s.7.

47. *New York Times,* October 28, 1983, s.A5, January 24, 1984, s.A2; *Times* (London), March 20, 1990, s.13.

48. Danopoulos, "From Balconies to Tanks," s.93; Zagorski, "Civil-Military Relations," s.424.

49. Danopoulos, "From Balconies to Tanks," s.89; Theodore A. Couloumbis and Prodromos M. Yannis, "The Stability Quotient of Greece's Post 1974 Democratic Institutions," *Journal of Modern Greek Studies 1* (October 1983), s.366; *New York Times,* January 15, 1989, s.6; *Economist,* Jan.21, 1989, s.40.

50. Danopoulos, "From Balconies to Tanks," s.89, 93; *New York Times,* March 31, 1982, s.A4.

51. *New York Times,* December 6, 1990, s.A14.

52. *Washington Post,* May 5, 1984, s.A17; *Washington Post National Weekly,* November 9, 1987, s.17; Juan de Onis, "Brazil on the Tightrope Toward Democracy," *Foreign Affairs 63* (Fall 1989), s.128; *New York Times,* June 5, 1989, s.A9; Tzvetan Todorov, "Post-Totalitarian Depression," *New Republic,* June 25, 1990, s.23-25; *New York Times,* November 9, 1990, s.A1, A10.

53. Peter MacDonough, Samuel H. Barnes, Antonio Lopez Pina, "The Growth of Democratic Legitimacy in Spain," *American Political Science Review* 80 (September 1986), s.743; *New York Times,* May 7, 1989, s. 2E; Thomas C. Bruneau, "Popular Support for Democracy in Post-revolutionary Portugal: Results from a Survey," *In Search of Modern Portugal: The Revolution and Its Consequences,* ed. Lawrence S. Graham and Douglas L. Wheeler (Madison:

University of Wisconsin Press, 1983), s.35-36; MacClintock, "Prospects for Democratic Consolidation", s.142.

54. Larry Diamond, Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset, "Democracy in Developing Countries: Facilitating and Obstructing Factors," *Freedom in the World: Political Rights and Civil Liberties 1987-1988,* ed. Raymond D. Gastil (New York: Freedom House, 1988), s.231.

55. Linz and Stepan, "Political Crafting", *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s. 46, 58-59, ve Ekkart Zimmerman, "Economic and Political Reactions to World Economic Crises of the 1930s in Six European Countries" (Midwest Political Science Association Kongresi için hazırlanmış bildiri, Chicago, April 10-12, 1986), s.51, Linz and Stepan, "Political Crafting," s.46'dan naklen; Robert A. Dix, Book Review, *American Political Science Review* 83 (September 1989), s.1055.

56. Linz and Stepan, "Political Crafting," Democracy in the Americas, ed. Pastor, s.49; McClintock, "Prospects for Democratic Consolidation," s.127.

57. Enrique A. Baloyra, "Public Opinion and Support for Democratic Regimes, Venezuela 1973-1983" (American Political Science Association Yıllık Toplantısı için hazırlanmış bildiri, New Orleans, La., August 29-September 1, 1985), s.10-11.

58. Makram Haluani, "Waiting for the Revolution: The Relative Deprivation of the J-Curve Logic in the Case of Venezuela, 1968-1989" (American Political Science Association, Yıllık Toplantısı için hazırlanmış bildiri, Atlanta, Georgia, August 31-September 3, 1989), s.9-10.

59. McDonough, Barnes, Lopez Pina, "Democratic Legitimacy in Spain," s.751.

60. Ekonomi ve kamu oyuna ilişkin bu rakamlar hakkında, bk. Linz and Stepan, "Political Crafting," *Democracy in the Americas,* ed. Pastor, s.43-45.

61.Bk. Guillermo O'Donnell, "Challenges to Democratization in Brazil," *World Policy Journal 5* (Spring 1988), s.281-300.

62. McDonough, Barnes, Lopez Pina, "Democratic Legitimacy in Spain," s.752-753; McClintock, "Prospects for Democratic Consolidation," s.140.

63. Alman siyasal kültüründeki değişmeler hakkında bu ve başka veriler için, bk. Kendall L. Baker, Russell J. Dalton, Kai Hildebrandt, *Germany Transformed: Political Culture and the New Politics* (Cambridge: Harvard University

Press, 1981), tümü, fakat özellikle Bölüm 1 ve s. 273, 287; David P.Conradt, "Changing German Political Culture," *The Civic Culture Revisited,* ed. Gabriel A. Almond and Sidney Verba (Boston: Little, Brown, 1980), s.212-72, ve "West Germany: A Remade Political Culture?" *Comparative Political Studies 7* (July 1974), s.22-38.

64. Baker, Dalton, Hildebrandt, *Germany Transformed,* s.68-69, 285; Warren M. Tsuneishi, *Japanese Political Style* (New York: Harper, 1966), s.17-21.

65. *International Herald Tribune,* May 10, 1990, s.1, May 16, 1990, s.1, May 21, 1990, s.2; *Times* (London), May 11, 1990, s.10.

66. Bk. Juan J. Linz, "The Perils of Presidentialism," *Journal of Democracy 1* (Winter 1990), s.51-70, ve Donald Horowitz, Seymour Martin Lipset, ve Juan J. Linz 'in bunu izleyen makaleleri, *Journal of Democracy 1* (Fall 1990), s.73-91.

BÖLÜM 6 : NEREYE ?

1. Yararlı makaleler için, bk. *Economist,* September 10, 1988, s.43-44, December 24, 1988, s.61-66, ve August 5, 1989, s.75.

2. *Economist,* May 6, 1989, s.34, November 11, 1989, s.40-41; *Times* (London), April 12, 1990, s.12; *The Observer,* May 29, 1990, s.18.

3. *Times* (London), April 24, 1990, s.11.

4. Bk. Dışişleri Bakanı James Baker, "Democracy and American Diplomacy," (Konuşma, World Affairs Council, Dallas, Texas, March 30, 1990), ve Ronald Reagan'ın İngilizce Konuşanlar Birliğine sözleri, Londra, *New York Times,* June 14, 1989, s.A6'dan naklen.

5. Stan Sesser, "A Rich Country Gone Wrong," *New Yorker,* October 9, 1989, s.80-84.

6. *New York Times,* December 28, 1989, s.A13; *International Herald Tribune,* May 12-13, 1990, s.6.

7. *Times* (London), May 27, 1990, s.A21; *Time,* May 21, 1990, s.34-35; *Daily Telegraph,* March 29, 1990, s.13; *New York Times,* February 27, 1990, s.A10, April 9, 1990, s.A6.

8. George F. Kennan, *The Cloud of Danger* (Boston: Little, Brown, 1977), s.41-43.

9. William Wallace, *The Transformation of Western Europe* (London: Royal Institute of International Affairs, Pinter, 1990), s.16-19, ve Michael Howard, "The remaking of Europe," *Survival 32* (March-April 1990), s.102-3.

10. Yu-Sheng Lin, "Reluctance to Modernize: The Influence of Confucianism on China's Search for Political Modernity," *Confucianism and Modernization: A Symposium,* ed. Joseph P.Liang (Taipei: Wu Nan Publishing Co., 1987), s.25. Konfüçyüsçü gelenekte insan hakları ve hukuk devletinin biraz farklı bir yorumu için, bk. Stephen B. Young and Nguyen Ngoc Huy, *The Tradition of Human Rights in China and Vietnam* (New Haven: Yale Center for International and Area Studies, Council on Southeast Asia Studies, 1990). Yazarlar, Konfüçyüsçü gelenekte faziletle iktidar arasında bir ikilik olduğunu ileri sürmekte, fakat modern çağlarda iktidarın giderek bir merkezde toplandığını kabul etmektedirler.

11. Bk. Daniel Kelliher, "The Political Consequences of China's Reforms," *Comparative Politics 18* (July 1986), s.488-90, ve Andrew J. Nathan, *Chinese Democracy* (New York: Alfred A. Knopf, 1985).

12. *Economist,* April 23, 1988, s.37, November 5, 1988, s.35; *New York Times,* May 20, 1982, s.A2, July 10, 1988, s.E2; Ian Buruma, "Singapore," *New York Times Magazine,* June 12, 1988, s.118.

13. Lucian W. Pye with Mary W. Pye, *Asian Power and Politics: The Cultural Dimensions of Authority* (Cambridge: Harvard University Press, 1985), s.232-36.

14. *New York Times,* December 15, 1987, s.A14; Gregory Henderson, *Korea: The Politics of the Vortex* (Cambridge: Harvard University Press, 1968), s.365.

15. *Economist,* January 27, 1990, s.31; *New York Times,* January 23, 1990, s.1.

16. Goh Chok Tong, *New York Times,* August 14, 1985, s.A13'ten naklen.

17. Lucian W. Pye, "Asia 1986 - An Exceptional Year," *Freedom at Issue 94* (January-February 1987), s.15.

18. Ernest Gellner, "Up from Imperialism," *The New Republic*, May 22, 1989, s.35-36; R. Stephen Humphreys, "Islam and Political Values in Saudi Arabia, Egypt, and Syria," *Middle East Journal* 33 (Winter 1979), s.6-7.

19. *New York Times*, July 1, 1990, s.5.

20. İslamî siyasal hayatın çok çeşitli biçimlerinin kısa bir tasviri için, bk. Mahnaz Ispahani, "The Varieties of Muslim Experience," *Wilson Quarterly 13* (Autumn 1989), s.63-72.

21. World Bank, *World Development Report 1990* (New York: Oxford University Press, 1990), s.8-11, 16, 160, ve *Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth* (Washington: World Bank, 1990).

22. Bunlar ve kişi başına düşen GNP, ve GNP ile GDP'nin büyüme hızlarına ilişkin daha sonraki rakamlar şu kaynaktan alınmadır: World Bank, *World Development Report 1990*, s.178-81.

İNDEKS

ABD Haberler Merkezi: 88
Abertura: 19, 68, 133, 136
Abugattas, Luis: 92
Acción Democrática (AD): 167
Acción Popular: 170
Açlık, siyasal yönleri: 49
AD (Acción Democrática): 167
Adalet, ve demokrasi: 221
Adam kaçırma, devlet tarafından: 204, 205, 219
Adamec, Ladislav: 95, 152
Af: 207-223
  Şili'de: 205, 208, 209-10
  Uruguay'da: 200, 219-20, 222
  Brezilya'da: 208
  Guatemala'da: 209
  Türkiye'de: 208
  Arjantin'de ilga edilişi: 210-11, 215
Afganistan: 90
Afgan Savaşı: 52
Afrika: da Marksizm-Leninizm: 55
  da Hristiyanlık: 276
  da ABD etkisi: 280, 281
  da liberalleşme: 287
  da Fransız etkisi: 284
  Sahra-altında süregelen otoritarizm: 289
  da ekonomik büyüme: 306, 310
  da kişi başına düşen GNP: 312
  da demokratlaşmaya engeller: 308
Afrika Ulusal Kongresi: bk. ANC
AID (ABD Uluslararası Gelişme Örgütü): 89
Alfonsín, Raúl: 64, 102, 142, 271,292
  ve Arjantin ordusu: 98, 235, 237, 239-40, 241, 243
  ve insan hakları ihlâlleri: 212,213, 215-16, 221
  darbelere karşı direnişi: 227, 245
Alliança Nacional Renovadora (ARENA): 169
Alianza Popular Revolucionaria Americana: bk. APRA
Allende, Salvador: 198
Almanya:
  da Nazizm: 15, 286, 287
  da demokrasi: 40
  ve büyük depresyon: 251
  da demokratlaşma: 257
  birleşmesi: 265
  keza bk. Doğu Almanya; Batı Almanya
Almond, Gabriel: 33, 49, 96, 146
Alvares, Gregorio: 151
Amazonia, ya karşı Brezilya ordusunun ilgisi: 234
Amerikan Devletleri Teşkilâtı: 178
Amerikan Devrimi: 13
Amerikanın Sesi: 88
Americas Watch: 205
Amnesty International: 91, 205
Anavatan partisi: 171

ANC (African National Congress): 21, 150, 155-56, 200
yasağın kaldırılması: 165
seçimleri boykot etmesi: 184, 191
ve şiddet: 187, 195, 196, 197
ve şiddetten kaçınma: 195
keza bk. Umkhonto we Sizwe
Andropov, Yuri: 126
Angola: 307
âsilere ABD yardımı: 90
Antigua ve Barbuda: 41
Antikomünizm: 48
ve Franco ordusu: 236
ve Arjantin ordusu: 236
Apertura: 130
APRA (Alianza Popular Revolucionaria Americana): 16, 136
Peru ordusuna karşı: 164
uzlaşmacılığı: 168, 171
çöküşü: 170
malî politikalarda yaptığı dönüş: 258
Aquino, Benigno: 20, 181, 194
öldürülmesi: 99, 198
şiddetten kaçınması: 199
Aquino, Corazon: 65, 80, 102, 175, 194, 245, 292
ABD desteği: 89
iktidara gelişi: 143, 229
Ulusal Demokratik Cepheye karşı: 184
şiddetten kaçınması: 199
Marcos hakkındaki planları: 211
ve Marcos'un insan hakları ihlâlleri: 222
ve ordu: 235, 243
komünist ayaklanmalara karşı:240
Arapların liberalleşmesi: 100, 282
keza bk. İslâmiyet, Orta Doğu
Arat, Zehra F.: 319 n.18
ARENA (Aliança Nacional Renovadora): 169
Arias, Carlos: 3, 127
Aristokrasi: 9
ve demokrasi: 35
Arjantin:
demokratlaşması: 6, 14, 39, 98, 99-100, 272-73
de otoritarizm: 16-17, 271, 287
de darbeler/darbe girişimleri (keza bk. Paskalya Ayaklanması): 226, 227, 228, 286
de demokrasi: 16-17, 19
de siyasal dalgalanma: 40, 142
de ekonomik karmaşa: 50, 52-53
yönetim aleyhtarı gerillalar: 53, 189
de baskı (keza bk. Arjantin'de insan hakları ihlâlleri): 53
de okuryazarlık: 62
de kişi başına düşen GNP: 62
in orta sınıfı: 64
de siyasal tercihler: 64-65
de Kalotik Kilisesi: 76-77
de John Paul II: 80
de ordu kurumu: 236, 238,240-41, 242
de liberalleşme: 131
de insan hakları ihlâlleri: 143,204, 211-14, 215-217, 221-22
de siyasal uzlaşma: 168
de ara yönetim: 210
ve Şili: 240
ve Büyük Britanya: 240
(keza bk. Falkland Adaları ve Bağlı Topraklar Savaşı)
de kronik enflasyon: 246

de seçimler: 260
de dış etki: 266
in yenilgisi (keza bk. Falkland Adaları ve Bağlı Topraklar Savaşı)
keza bk. Alfonsín, Raúl; Bignone, Reynaldo; Falkland Adaları ve Bağlı Topraklar Savaşı; Menem, Carlos; Peronistalar; Sabato, Ernesto
Arnavutluk: 21, 100
demokratlaşması: 282
"açılması": 291
Arns, Cardinal Paulo Evaristo: 78
Ash, Timothy Garton: 80, 99, 168, 188, 191, 325, n.81
Asya:
da ABD etkisi: 280
da Çin etkisi: 288
da (Doğu) otoritarizm: 289
da darbeler: 291
da ekonomik büyüme: 306
da (Doğu) demokratlaşmaya engeller: 308
Asyalılar, Güney Afrikalı: 132, 181-82
Parlâmentoda: 183
Aşırı belirleme: 35
Aşırıcılık, ve demokrasi: 36
Atatürk, Mustafa Kemal: 302
keza bk. Kemalizm
Aung San Suu Kyi : 175
Averoff, Evangelos: 237
Avrupa:
ve petrol fiyatları: 49
Doğusunda komünizmin tasfiyesi: 95, 100, 282-83, 314 n.7
demokratik Doğu bölgesinde hayal kırıklığı: 248
üzerindeki ABD etkisi: 280
Doğusundaki darbeler: 286
Avrupa Atom Enerjisi Komisyonu (Euratom): 83
Avrupa Ekonomik Topluluğu (EEC): 83
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (CSCE): 205
Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu:83
Avrupa Serbest Ticaret Birliği: 278
Avrupa Topluluğu: 44, 83-85, 86, 146
demokratlaşmanın destekçisi olarak: 83
kuruluşu: 83
ve Güney Afrika müeyyideleri: 93
genişlemesi: 277
Avustralya: 38
Avusturya:
ve Hitler: 15
de demokrasi: 15, 38, 40
ve büyük depresyon: 251
ve Avrupa Topluluğu: 278
Aydınlanma: 294
Aydınlık Yol: 261
Ayetullah: bk. Humeyni, Ruhullah
Aykırı görüş, ve demokrasi: 25
Aylwin, Patricio: 166, 209-10, 222
ve ordunun profesyonelliği: 237

Baker, James: 279
Balkanlar:
da Doğu Ortodoks Kilisesi: 284
da demokratlaşma: 294
keza bk. Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya
Baloyra, Enrique: 62
Baltık devletleri: 278, 294
de çok - parti sistemleri: 20

keza bk. Estonya, Letonya, Litvanya
Bankalar:
a hücum, Arjantin: 50
askerî denetim altında, Yunanistan: 238
Banzer, Hugo: 178
Barbados: 17
Barnes, Henry: 89
Basın:
bastırılması: 5, 9-10
keza bk. kütle haberleşme araçları
Bask:
ayrılıkçı hareketi: 188, 252
ve İspanyol kilisesi: 75
Baskı, siyasal: 5-6
Başbakanlar, ve parlâmentolar: 14
Batı Almanya: 256, 314 n.7
da demokrasi: 15, 38
da petrolün doğurduğu karmaşa: 49
ve Avrupa Topluluğu: 83
Portekiz'e yardımı: 85
"zengin akraba" olarak: 139
Battle Ibanez, Jorge: 154, 222
Belaguer, Joaquin: 80, 180
Belaúnde Terry, Fernando: 292
Belçika: 252
Belize: 41
Bentham, Jeremy: 38
Betancourt, Rómulo: 292
Beyaz Rusya: 294
Bhutto, Benazir: 175
Bignone, Reynaldo: 142, 143, 190, 210
ve af: 215
Bilgisayarlar, ve demokrasi: 97
Birendra, King: 283
Birleşik Arap Emirlikleri: 57
Birleşik Demokratik Cephe, Güney Afrika: 199
Birleşik Devletler (Amerika):
de oy hakkının sınırlandırılması: 5
ve demokrasi: 9, 26, 38, 64
ve demokratlaşma: 14, 83, 87-88, 146, 279-82, 145 n., 315 n.11
sömürgelerin tasfiyesi: 38
petrolün doğurduğu karmaşa: 49
ve Roma Katolik Kilisesindeki değişimler: 74 n.
Portekiz'e yardımı: 84
de Helsinki Nihaî Senedine karşı eleştiriler: 86
ve Nikaragua: 90, 181
totalitarizme karşı: 141
e Yunanistan'ın bağımlılığı: 239
küresel finansör olarak: 245
de seçimler: 260
ve Karaibler devletleri: 266 n.
dış etkisi: 266, 280-82
ve Sovyetler Birliği: 279
azalan kaynakları: 280
malî sorunları: 282
keza bk. Carter, Jimmy; Reagan, Ronald
Birleşmiş Milletler (UN): 90, 184
Blanco partisi, Uruguay: 219
Bolivya
da demokrasi: 19, 272
da siyasal dalgalanma: 40
da kişi başına düşen GNP: 59, 62
da okuryazarlık: 62
ve ABD: 90, 92, 94, 266
da demokratlaşma: 98, 147
da protestolar: 149
da devrim: 159
da siyasal uzlaşma: 162
da seçim hileleri: 178

da siyasal şiddet: 188
da kronik enflasyon: 246
da yoksulluk: 246
da otoritarizm: 271
Bollen, Kenneth A.: 57, 314 n.7
Bolşevikler, ve Şubat Devrimi: 2
Bosch, Juan: 292
Bosworth, Stephen: 89
Botha, P.W.: 109, 125, 132, 149
nın reformları: 131-32
Botha, R.F.: 156, 180, 183-84
Botswana:
da demokrasi: 18, 38-39
demokratlaşması: 36
Brezhnev doktrini: 91, 95
Brezhnev, Leonid: 117, 126
Brezilya: 53
demokratlaşması: 3, 6, 36, 39, 99, 120, 121, 126, 272
da demokrasi: 16, 19, 177-78
da darbeler: 16, 17, 64
da *abertura*: 20
da siyasal dalgalanma: 40
da anti-komünist siyaset: 48
nın petrol bağımlılığı: 49
da ekonomik karmaşa: 51
da otoritarizm: 62, 271, 287
da okuryazarlık: 62
da kişi başına düşen GNP: 62, 267
da "ekonomik mucize" : 65, 68
orta sınıfı: 64
iş dünyası: 65
GNP'si: 69
da Katolik Kilisesi: 74, 76, 78, 79, 322 n.48
da kurtuluş teolojisi: 77
ya uluslararası eleştiri: 79
da John Paul II: 79
ve Portekiz: 97
da geçiş süreçleri: 111
askerî liderliği: 112
da baskı: 125, 330 n.38
da reform: 127, 133, 136
yeni anayasası: 135
da seçimler: 176, 182
ve teröristler: 189
da kütle gösterileri: 198
da insan hakları ihlâlleri: 205, 222
da ordu kurumu: 231,232,234,238
da demokrasiden hayal kırıklığı: 248
da kronik enflasyon: 246
üzerindeki dış etki: 266
keza bk. Collor, Fernando; Figueiredo, João; Geisel, Ernesto; General Golbery do Couto e Silva; MDB (Movimento Democrático Brasileiro); Médici, Emilio; Sorbonne grubu
Britanya: bk. Büyük Britanya
British Leyland
daki Portekiz çıkarları: 51
Bruneau, Thomas C.: 322 n.48
Bryce, James: 14, 24
Brzezinski, Zbigniew: 23
Budizm
ve demokrasi: 71
Kore'de: 73
Bukovsky, Vladimir: 87
Bulgaristan: 174
da totalitarizm: 15
da seçimler: 21, 115, 173, 175
da demokrasi: 41, 272
demokratlaşması: 42, 99, 264, 282
da kişi başına düşen GNP: 61, 267
zayıf orta sınıfı: 65

da baskı: 86-87
da Sovyetlerin gevşemesi: 95
komünist: 114
dış etkiler: 266
keza bk. Mladenov, Petar; Zhivkov, Todor
Bulgar Komünist partisi: 173
Burjuvazi:
ve demokrasi: 35, 38
ve Protestanlık: 73
otoritarizme karşı: 141
keza bk. orta sınıf
Burma:
askerî rejimi: 39
zayıf orta sınıfı: 65
da demokrasi yanlısı gösteriler: 99, 281 n.
da liberalleşme: 130
da baskı: 187, 191, 192
da ABD etkisi: 280
da otoritarizm: 289
da liderlik: 290
keza bk. Myanmar
Burnham, Walter Dean: 315 n.11
Bush, George: 89, 279
Buthelezi, Mengosuthu: 155, 195, 199
Bürokrasi, yoluyla yönetim: 9
keza bk., otoritarizm, bürokratik
Büyük Britanya:
nın demokratlaşması: 14
nın sömürgeleri: 14
da antidemokratik davranışlar: 15
nın sömürgeleri tasfiyesi: 21, 42
da petrole bağlı karmaşa: 49
nın Avrupa Topluluğu'na girişinin engellenmesi: 83
ve Arjantin (bk. Falkland adaları, bağlı topraklar,üzerinde savaş) ayrıca bk.Avustralya; Kanada; Falkland adaları ve bağlı topraklar; Cebelitarık; Hong Kong; Yeni Zelanda; Kuzey İrlanda

Caetano, Marcello: 1, 2, 106
reformları: 139
sürgünü: 143
düşüşü: 229
ya özlem: 250, 255
Camp Craeme (P.I.) de askerî isyan: 81, 193
Capitalism, Socialism, and Democracy (Schumpeter): 4
Cárdenas, Lázaro: 49
Carlucci, Frank: 89 ve n.
Carrero Blanco, Luis: 127
Carrillo, Santiago: 135
Carter, Jimmy: 87, 89, 95, 279
insan haklarına bağlılığı: 90-91, 91-92, 205
uluslararası seçim gözlemcisi olarak: 178
Castro, Fidel: 55, 278
başarıları: 292
Ceausescu, Nicolae: 107, 173, 193
idamı: 138,143,144,211, 221,283
düşüşü: 173
CEB'ler (Brezilya'daki kilise temelli topluluklar): 75
Cebelitarık: 41, 240
Central Intelligence Agency: bk. CIA
Cerezo, Vinicio: 186, 209
Cezayir: 282
de liberalleşme: 25
de seçimler: 172, 175, 181, 303
de seçimleri boykot: 182

ekonomik sağlıklılığı: 306, 308
keza bk. İslâmî Selâmet Cephesi
Cezayir Demokrasi Hareketi: 181
Chamorro, Violeta: 162,172,175,242
savunma bakanı olarak: 241
Chernenko, Konstantin: 126
Chiang Ching-kuo: 103, 125-26, 297
Chiang Kai-shek: 125
Chun Doo Hwan: 65, 70, 91, 151, 218
emekliye ayrılışı: 218
CIA (ABD Merkezî Haberalma Teşkilâtı): 315 n.17
ve NAMFREL: 79
demokratlaşmaya yardımı: 89
Cinayet, devlet eliyle: 150, 193, 204, 205, 219
Katolik aktivistlere karşı: 78
keza bk. otoritarizm, şiddet aracı olarak
Coard, Bernard: 211
Cojuangeo, Peping: 183
Collor, Fernando: 234, 241, 245, 259
orduyu şımartması: 243
Connecticut Temel Düzeni: 10
Contras: 89
Corr, Edwin: 89
Costa e Silva, Artur: 47
CPSU (Sovyetler Birliği Komünist Partisi): 20
Cristiani, Alfredo: 231
CSCE (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı): 85-87, 90
Cumhuriyetçilik, İspanyol komünistlerinin vazgeçmesi: 164
Cunhal, Alvaro: 185
Cuntalar: 106
Cutright, Philips: 61
Çalışan sınıf:
ve demokratlaşma: 38
Polonya'daki militan: 64
Çekoslavakya: 193
ve Hitler: 15
da Sovyet egemenliği: 18, 82
da seçimler: 20, 177
da demokrasi: 40, 272
da otoritarizm: 61
da GNP: 61, 267
nın demokratlaşması: 82, 94-95, 99, 100, 113, 147, 188, 195
komünist: 114
kütle protestoları: 142
da baskı: 148, 191
da demokratik yer değiştirme:153, 168
da insan hakları ihlali yargılamaları: 221
ve AET: 266
ve Avrupa Topluluğu: 277
ayrıca bk: Havel, Vaclav; Jakes Milos
Çin, Cumhuriyeti: bk. Tayvan
Çin, Halk Cumhuriyeti: 26
de tek-parti yönetimi: 39, 46
de baskı: 53, 130, 191
keza bk. Tiananmen Meydanı
ekonomik gelişmesi: 64, 69, 100, 306
zayıf orta sınıfı: 65
de demokrasi yanlısı gösteriler: 99
keza bk. Tiananmen Meydanı
ideolojik yükü: 115
de subayların harp divanına verilişi: 193
de Hristiyanlık: 276
hakkında Reagan: 279
ve Bush: 279

de ABD etkisi: 280
de otoritarizm: 290-96
liderliği: 290
de Konfüçyüsçülük: 296
de demokratlaşmaya engeller: 308
de öğrenci gösterileri
(bk. Tiananmen Meydanı)
keza bk. Deng Xiao-ping; Tayvan (Çin Cumhuriyeti);Tiananmen Meydanı
Çocuk düşürme, ve Katolik Kilisesi: 277
Çok-uluslu şirketler: 68
Çözülme, demokratik: 109 n.

Dahl, Robert: 5, 81
Danimarka: 83
Dayanışma Piskoposluğu, Şili Katolik Kilisesi: 76-78
Dayanışma, Polonya: 78, 95, 97, 151, 153, 161
zaferi: 20-21, 113, 171, 177
ABD desteği: 89
ve Polonya Komünist Partisi: 162, 163
uzlaşmacılığı: 165, 176
üzerindeki hükûmet baskısı: 168
ve şiddetten kaçınma: 195
keza bk. Lech Walesa
De Gaulle, Charles: 83
De Klerk, F.W.: 21, 102, 109, 150, 155
uzlaşmacılığı: 132, 152
De la Madrid, Miguel: 126
Demagoji, ve demokrasi: 203
Demir perde, kaldırılması: 294
"Demokrasi Projesi": 90
Demokratik olmayan rejimler: 10
keza bk. otoritarizm; diktatorlük; totalitarizm
Demokrasi: 311
anlamı: 3-10
mahiyeti: 3-4, 24-27
"gerçekçi": 4-5
"gerçek": 7
eski: 10
tarihi: 10-23
gelişmekte olan ülkelerde: 18-19
yükselişi: 24
ekonomik yönleri: 31-32, 34-35, 38, 40, 56-57, 203,305-11
şartları: 35-36
ve siyasal beceriler: 37
dayatılması: 38
ve askerî yönetimlerin el değiştirmesi: 39-40
kesintiye uğraması: 40-41
başarısızlığı: 46
ortaklıkçı: 61, 302
ve çoğunluk yönetimi: 63
ye geçiş (keza bk.yerine geçmeler, demokratik; dönüşümler, demokratik; yer değiştirmeler, demokratik): 111, 202
çeşitleri: 105
ve uzlaşma: 166
pekişmesi: 201-203, 206, 207, 230, 245-63, 278, 285
sorunları: 202-203, 246-63, 270-72
ve yoksulluk: 202, 246, 308-10
ve hukuk devleti: 206
halkın hayal kırıklığı: 247-50,255, 257-63
halkın değerlendirişi: 247-63
ve meşruluk: 251, 283
istikrarı: 252, 255, 315 n.17

düşmanları (keza bk. otoritarizm; diktatörlük; totalitarizm): 261
parlâmanter ve başkanlıkçı: 272
komünizme karşı: 279
ile ABD'nin özdeşleşmesi: 281
ve kültür: 292-305
yalnız "Batılılara mahsus" bir mal olarak: 293-305
ve İslâmiyet: 302-303
ve seçimler (bk. seçimler, demokrasinin merkez unsuru olarak)
keza bk. demokratlaşma; demokratlaşma dalgaları
Demokratik İttifak, Şili: 153
Demokratik İlerici Parti, Tayvan (DPP): 136, 299
Demokratlaşma: 6
ve liberallaşme karşılaştırması: 6
sorunları: 23-27
"çığ etkisi": 31, 44, 95-101, 282-83, 302
süreçleri: 34, 105-58, 159-60
ve ekonomik gelişme: 56-70
ve din: 70-81
üzerindeki dış etkiler: 82-95
politikası: 116-20, 135
nitelikleri: 159-200
ve uzlaşma: 160-69
insan maliyeti: 186-89
ve ordu kurumu: 224-45
sebepleri. 266, 275-84
geleceği: 275-84
sorunları (keza bk. otoritarizme dönüş): 285
engelleri: 289-310
yoksulluğa karşı: 305
dalgaları (bk. demokratlaşma dalgaları);
keza bk. demokrasi, demokratlaşma dalgaları
Demokratlaşma dalgaları: 10-27, 29
ters yönde: 11, 13-18, 22, 29, 58, 285-89
sebepleri: 29-56, 99, 101
ve kişi başına düşen GNP: 58-59
Deng Xiao-ping: 69, 126, 130
Depresyon:
ve ekonomik demokrasi: 40
ve siyasal bunalım: 49, 251
büyük: 287
keza bk. enflasyon, durgunluk
Desencanto, el: 248
Devlet: siyasal parti ve/olarak 113-14
tarafından ekonomiye aşırı müdahale: 246
Devrim:
üzerinde Guevara: 26
ve demokratlaşma: 114
keza bk. Amerikan Devrimi; İngiliz Devrimi; Fransız Devrimi
Dışişleri Bakanlığı, ABD: 89 n.
Dış Yardım Kanunu, insan hakları eklemeleri: 87
Diamond, Larry: 250
Dignitatis Humanae Personae: 74 n.
Diktatörlük: 106, 261
şiddet yoluyla devrilmesi: 116
süresi: 138
ve ordunun ilişkisi: 225
cemaatçi: 289
teknokratik: 289
keza bk. otoritarizm; oligarşi, totalitarizm
Din:
ve demokrasi: 36, 43-44
ve otoritarizm: 44

ve demokratlaşma: 70-81
ve demokratik yer değiştirme: 145
keza bk. Budizm; Hristiyanlık; köktencilik, dinsel; İslâmiyet; Yahudilik; kurtuluş teolojisi
Din Hürriyeti Bildirisi (Vatikan II): 74 n.
Distensâo, Brezilya'da: 68
Dix, Robert: 252
Doğu Almanya:
da hür seçimler: 20
da kişi başına düşen GNP: 61, 267
da demokrasi: 73, 272
ve Sovyetler Birliği: 82, 140
da dış göç: 86, 140
de komünizmin yıkılışı: 86
demokratlaşması: 94, 99, 100, 112-13, 141-42, 188, 195
ve ideoloji: 115
"yoksul akraba" olarak: 140
da kütle protestoları: 141, 198
da ordunun hoşnutsuzluğu: 141
da devrim: 159
da yönetimin şiddet eylemleri: 191
da insan hakları ihlâlleri: 223
keza bk. Honecker, Erich
Doğu Ortodoks Kilisesi: 73, 284, 294
Doğum kontrolu, ve Katolik Kilisesi: 277
Dominguez, Jorge I.: 274 n.
Dominica: 41
Dominik Cumhuriyeti:
de Katolik aktivizm: 80
üzerindeki baskılar: 89, 92, 94
de seçimler: 181, 182
ABD müdahalesi: 280
keza bk. Belaguer, Joaquin
Domino etkisi: bk. demokratlaşma; "çığlaşma"
Donanma Kulübü Sözleşmesi, Uruguay: 161, 164, 219
Dönüşümler, demokratik: 109-11, 112, 116, 120-37, 143, 156, 159-60, 179
ve şiddet: 190
ve af: 208, 210
ve insan hakları ihlâlleri yargılamaları: 224
ve demokrasinin pekişmesi: 270
DPP (Demokratik İlerici Parti, Tayvan): 136, 299
Duarte, José Napoleon: 19, 102, 186, 231, 292
Durgunluk (resesyon):
ve yönetim değişimi: 32
küresel: 49
Arjantin'de: 50
Uruguay'da: 50
Duvalier, François: 107
Dünya Bankası: 284
Dü ya Savaşı I: 14
izleyen demokratlaşma: 15, 38, 82
Dünya Savaşı II:
izleyen demokratlaşma: 15, 22, 29-30, 38, 45, 82, 281

Eanes, António Ramalho: 3, 19, 102, 144, 231
EEC (Avrupa Ekonomik Topluluğu): 83, 266
Eğitim:
ve demokrasi: 35, 44
ve ekonomik gelişme: 63
Güney Afrikalı siyahlar için: 93, 131
bugünkü ABD'de: 282

Kore'de: 297
keza bk. öğrenciler
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı (OECD): 66
Ekvator:
da darbeler: 17, 126, 226
da demokrasi: 19, 270, 272
da demokratlaşma: 39, 89, 135
da siyasal dalgalanma: 40
da okuryazarlık: 62
da kişi başına düşen GNP: 62
da iş dünyası: 65
ve ABD: 92, 94, 266
da reforma direniş: 133
Elitler, demokrasi ve siyasal: 34, 36
El Salvador:
da demokrasi: 19, 41, 270, 272
da isyancılar: 56, 184, 186, 195, 245
da kişi başına düşen GNP: 59, 62
da okuryazarlık: 62
da Katolik aktivizm: 78, 79
da John Paul II: 79
ve ABD: 89, 90, 93, 94, 231
da darbeler: 91
demokratlaşması: 147, 231, 264
da seçimler: 184, 185
da ordu kurumu: 239
yoksulluğu: 246
keza bk. Duarte, José Napoleon
Emerson, Rupert: 315 n.13
Emperyalizm, ve demokratlaşma: 38
keza bk. sömürgecilik, Batı sonu
Endonezya
da demokrasi: 17, 38-39, 291-92
ve Sukarno: 17
askerî rejimi: 39
da darbe: 286
liderliği: 290
yönetimi: 300
Enflasyon: 49, 246
Arjantin'de: 50
yönetim değişimi ve: 32
Portekiz'de: 49
Yunanistan'da: 49
Peru'da: 49
demokrasi sorunu olarak: 202
Engines of change: Latin Amerika'da ABD Çıkarları ve Devrim(Lodge): 74 n.
Enosis, Yunanistan-Kıbrıs: 53
Estonya: 15, 290
Eşitlikçilik, İslâmiyet ve: 301
ETA (Euskadi ta Askatasuna): 188
Etiyopya:
yoksulluğu: 58
da devrim: 200
da otoritarizm: 291
Etniklik, ve demokrasi: 36
Evlilik kanunları, Güney Afrika: 131
Evren, Kenan: 102, 138, 232, 235
Eyüb Han: 250

Fabricaciones Militares, sivillerce denetimi: 238
Falkland Adaları ve Bağlı Topraklar: 41-42
savaşı: 19, 52, 54, 99, 111, 139, 142
Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi (FMLN): 261
Fas: 290, 307, 308
Faşizm: 9-10, 286
Portekiz'de: 2
keza bk. Franco, Fransisco; Nazizm

FAX makineleri: 97
Febres-Cordero, León: 92
Federalist, The: 281
Feodalizm: 35, 294
Ferreira, Wilson: 219
Figueiredo, Joâo: 68, 102, 121, 126, 127
Figueres, José: 292
Fiji: 290
Fildişi Sahili:
de Katolik aktivizmi: 277
liderliği: 290
kişi başına düşen GNP'si: 307
Filistin Kurtuluş Örgütü (PLO): 184
Filipinler
de otoritarizm : 6, 17, 41, 48, 107, 271, 291
de demokrasi: 16, 18, 20, 38, 264, 272, 295
petrole bağımlılığı: 49-50
de reform: 49
ulusal borcu: 50
de isyancılar: 52, 56, 159, 184, 186, 195, 245
kişi başına düşen GNP'si: 59
militan orta sınıfı: 65
iş dünyası: 65
demokratlaşması: 73, 98, 141-42
de Katolik aktivizm: 74, 77, 79, 80-81
de "Hristiyan Sol": 75
de kurtuluş teolojisi: 76
de John Paul II: 79
ve ABD: 89, 91, 94, 227, 266
kontrgerillaları: 139
de ordunun hoşnutsuzluğu: 141
de kütle protestoları: 141, 193
de seçimler: 178, 182, 184, 185
de siyasal ölümler: 188
de hükûmetin şiddet eylemleri:193
de insan hakları ihlâlleri: 222
de darbeler: 226, 286
yoksulluğu: 246
keza bk. Aquino, Benigno; Aquino, Corazon C.; Marcos, Ferdinand; Yeni Halk Ordusu (NPA); Sin, Jaime
Finlandiya: 294
da demokrasi: 38
Flanagan, Scott C.: 49
FMLN (Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi): 261
Franco, Fransisco: 3, 77, 107, 122, 127, 134, 239
ölümü: 19, 67, 99, 116, 121, 125, 138
İspanyol Kilisesinin desteği: 76
zamanında ordu: 236, 242
için özlem: 249, 255
Fransa:
da demokrasi: 9
demokratlaşması: 14
da demokrasi aleyhtarı duygular: 15
da petrole ilişkin karmaşa: 49
ve Avrupa Topluluğu: 83
Afrika'daki etkisi: 284
Fransız Devrimi: 13, 145, 294
ve demokrasi: 38
Fraser, Donald: 87
Freedom House: 8, 205
Frei, Edvardo: 292
Fresno, Juan Fransisco: 80
Fujimori, Alberto: 234, 245, 259
de ordu kurumu: 229, 239, 240

Galtieri, Leopoldo: 54, 130

Gambia: 302
Gandhi, İndira: 17, 107, 138, 291
zamanındaki seçimler: 170
Garcia, Alan: 241, 242, 245
ve ordu: 235
GDP (gayrısafi iç hâsıla), Afrika'nın: 306
Geisel, Ernesto: 3, 47, 68, 69, 125, 126, 134
ve demokrasi: 127
stratejisi: 102, 121, 133
zamanındaki seçimler: 169
için özlem: 249, 255
keza bk. *abertura*, ARENA (Aliança Nacional Renovadura); Sorbonne grubu
Gellner, Ernest: 301
Geniş Cephe, Uruguay'da: 164
Gerillalar: 186, 196
Gettysburg Hitabesi, ve Burmalı öğrenciler: 281 n.
Giolitti, Giovanni: 164
Gizli oy: 14
Gizli polis:
ve demokrasi: 202
komünist: 261
Glasnost: 284
Glemp, Józef: 78
GNP (gayrısafî millî hâsıla):
ve demokratlaşma: 30
önemi: 57
kişi başına düşen: 58-63, 267
demokrasi ve kişi başına düşen: 61
Golbery do Couto e Silva, General: 68, 126, 127, 155, 328 n.19
González, Felipe: 165, 239, 245, 254
ve ordu: 235, 237, 243
Gorbachev, Mikhail: 44, 52, 94-95, 125, 126, 133, 140, 284
ikilemi: 131-32
reformları: 131-32
ve Sununu: 281
Gowon, Yakubu: 126
Gösteriler
muhalefetin: 198-200
keza bk. aykırı görüş; öğrenciler
Grenada: 108, 159
ve ABD: 21, 89, 94, 266, 280
demokratlaşması: 112, 200
düşük liderlerinin kovuşturulması: 143
ABD istilâsının kayıpları: 187,192
da siyasal adalet: 211
da demokrasi: 270, 272
Grev(ler): 141
Portekiz'de: 2, 51
Yunan ordusunun: 54
Brezilya'da: 111
Arjantin'de: 142
Polonya'da: 149, 168
Şili'de: 150
Grosz, Karoly: 127
Grundig, Portekiz çıkarları: 51
Grup Bölgeleri Kanunu, Güney Afrika'da: 184
Guatemala:
sivil yönetimi: 19
da askerî etki: 8
da demokrasi: 41, 270, 272
da okuryazarlık: 62
da kişi başına düşen GNP: 62
da Katolik aktivizm: 77
da John Paul II: 79
ve ABD: 93, 94
da darbeler: 127, 226, 229

da reformlara direniş: 133
da isyancılar: 186, 195, 246
da ordunun huzursuzluğu: 228-29
demokratlaşması: 231
yoksulluğu: 246
keza bk. Cerezo, Vinicio
Guevara, Che: 25
Gutiérrez, Gustavo: 56
Güney Afrika: 153
oy hakkının kısıtlanması: 5
da liberalleşme: 21-22, 39, 147, 270
ve demokrasi: 73, 270
üzerinde müeyyideler: 93
da demokratlaşma ümitleri: 107
da siyasal dönüşüm: 109
da siyahların protestosu: 132, 199
da reforma karşı direniş: 133
da siyasal gerginlikler: 149-50
da seçimi boykot etmenin yasadışı kılınması: 180
da seçimler: 180-84
da hükûmetin şiddet eylemleri: 187, 192, 193, 198, 335 n.47
da baskı: 191
da cenaze törenlerinin yasaklanması: 198
da ordu kurumu: 236
da faktör olarak ABD: 280
ve otoritarizm: 288
ekonomik büyümesi: 306
keza bk. ANC (Afrika Ulusal Partisi); ırk ayrımı; Botha, P.W.; Buthelezi, Mengosuthu; de Klerk, F.W.; Mandela, Nelson; Ulusal Parti; Sharpeville katliâmı; Soweto katliâmı;
Güney Amerika:
da ters yönde demokratlaşma: 18
da baskı: 56
keza bk. Arjantin; Bolivya; Brezilya; Şili; Kolombiya; Ekvator; Paraguay; Peru; Surinam; Uruguay; Venezüela
Güney Yemen: 282
Güvenlik, ve askerî rejimler: 111-12

Haberleşmeler
totaliter denetimi: 9-10
küresel faktör olarak: 26
ve demokrasi: 61
ve ekonomik gelişme: 63
Roma Katoliklerinin yönetim aleyhtarı: 78
ve demokratlaşma: 97
keza bk. kütle haberleşme araçları
Habsburg'lar: 14, 38
Halk Cumhuriyetleri: 114
Haiti:
demokratlaşması: 21
de John Paul II: 79
de devrim: 116, 200
de Katolik aktivizmi: 277
de ABD müdahalesi: 280
Hartford (Conn.) da modern demokrasinin doğuşu: 10
Harvey, Robert: 144
Havel, Vaclav: 152, 154, 207
Helsinki Anlaşmaları: 90
Helsinki Nihaî Senedi: 85
Helsinki Süreci: 85, 86
Hendrickse, Allan: 183
Hesap verme ilkesi, ve demokrasi: 206
Hırvatistan: 294
da demokratlaşma: 61, 291
Hindistan:

da demokrasi: 16, 18, 20, 36, 38-39, 41, 264, 265, 270, 272
da olağanüstü hal yönetimi: 22, 41, 291
yoksulluğu: 57, 246
kişi başına düşen GNP'si: 60
da otoritarizm: 107, 125
da seçimler: 116
demokratlaşması: 123, 189
da etnik sorunlar: 246
üzerindeki dış etki: 265
da darbe: 286
Üçüncü Dünyadaki etkisi: 287
keza bk. Gandhi, Indira
Hinton, Deane R.: 89
Hirschman, Albert: 142
Hitler, Adolf: 15
Hohenzollern'ler: 14, 38
Honasan, Gregorio: 227, 230
Honduras:
da demokrasi: 19, 41, 272
da kişi başına düşen GNP: 59, 62
da okuryazarlık: 62
ve ABD: 90, 93, 94
demokratlaşması: 147
yoksulluğu: 246
da seçimler: 260
Honecker, Erich: 94, 139
cezalandırılması: 143, 211
Hong Kong: 41
Hristiyanlık:
demokrasi ve Batı: 70-81
Çin'de: 100
Romanya'da: 100
ve demokratlaşma: 276
köktenci: 288
Kore'de: 298
keza bk. Katoliklik; Protestanlık
Hristiyan Demokratlar, Şili'de: 136
Humeyni, Ruhullah: 143
Huntington, Samuel P.: 315 n.17
Hurtado, Osvaldo: 91
Husak, Gustav: 152
Hükûmet darbeleri: 2, 106, 112, 328 n.18
askerî : 29, 225-26
yürüme organınca: 286
Hürriyet , ve demokrasi: 25
Hür Seçimler Ulusal hareketi, Flipinler (NAMFREL): 65,79

Irak:
yönetimi: 39, 62
petrolü: 61
ekonomik büyümesi: 307
Irk:
ve demokrasi: 36
ve diktatörlük (keza bk. Güney Afrika): 107-108
Irk ayrımı (apartheid): 22, 94, 131, 183,196
karşısında ABD: 93-94
uluslararası nefret: 150
Güney Afrika subaylarının bağlılığı: 236
keza bk. Grup Bölgeleri Kanunu; pas kanunları
Irklararası evlenme yasağı, Güney Afrika: 183
Irza geçme, devletçe göz yumulan:204

İdeoloji, otoriter: 9-10, 44, 46, 114-15
İktidar, ve demokrasi: 7-8
İlerleme için İttifak: 87

İliescu, Ion: 173
IMF (Uluslararası Para Fonu): 92, 124
İngiliz Devrimi: 10
İngiliz 1832 Reform Kanunu: 49
İngiltere : bk. Büyük Britanya
İnsan Hakları:
ve ABD: 44, 87-94
ve Katolik Kilisesi: 75, 77
hakkında John Paul II: 79
ve Helsinki Nihaî Senedi: 85-86
ve komünist Avrupa: 86
ve AGİK: 86
na küresel ilgi: 146, 205
ve Türkiye: 278
keza bk. otoritarizm; insan hakları ihlâlleri
İnsanî Boyut Konferansı: 85
Ioannidis, Dimitrios: 53, 67, 130
İran:
siyasal altüst oluş: 55
petrolü: 61
yönetimi: 62
ekonomik büyümesi. 69, 307
da devrim: 116, 200
köktenciliği: 288
keza bk. Pehlevi, Şah Rıza
İran körfezi, krizi: 235, 280-81
İrlanda:
da demokrasi: 14, 38
ve Avrupa Topluluğu: 83
keza bk. Kuzey İrlanda
İslâmiyet: 294
köktenci: 55, 175, 235, 277, 288, 301, 303, 308
ve demokrasi: 70, 308
te değişimler: 74 n.
ve Kemalist Türkiye: 114
ve otoritarizm: 289
siyasal yönleri: 301-304
ve ekonomik refah: 308
İslâmi Selâmet Cephesi:172, 175,181, 303
İspanya:
liberalleşmesi: 3
demokratlaşması: 14, 67, 73, 99, 119, 120-22
da darbeler/darbe girişimleri: 15, 226, 229, 230
da demokrasi: 19, 40, 227
petrole bağımlılığı: 49
refahı: 57, 66, 67
kişi başına düşen GNP'si: 59, 67, 267
da otoritarizm: 61, 107, 271
orta sınıfı: 65
iş dünyası: 65
da Kilise reformu: 75
da Katolik aktivizm: 77-78
Avrupa Topluluğunda: 83, 84
ve Macaristan: 96, 122
ve Portekiz: 96, 100
ve Türkiye: 96
da reforma karşı direniş: 133
nın yeni anayasası: 135
sosyalistleri: 135, 164, 258
da siyasal uzlaşma: 162, 167
da seçimler: 182, 184, 260
da siyasal ölümler: 188
da askerî bildiri: 229
da ordu kurumu: 236, 240, 242
ve Büyük Britanya: 240
da savunma bakanı amiral: 241
da vatandaşların demokrasiye ilişkin değerlendirmeleri: 254, 255-57
ve EEC: 266
kültürel kişiliği: 305

Komünist parti (bk. PCE [Partido Communista de Espenâ])
keza bk. Arias, Carlos; Franco, Fransisco; González, Felipe; Juan Carlos I, İspanya Kralı; Suàrez, Adolfo
İspanya İç Savaşı:15,67,107,189,286
İsrail: 16, 38
İstihdam: Güney Afrika siyahlarının: 183
keza bk. işsizlik
İsveç:
de demokrasi: 9
ve Avrupa Topluluğu: 278
yönetimi: 300
İsviçre:
de oy hakkının kısıtlanması: 5
demokratlaşması: 14
refahı: 57
İşbirlikçiler: 196
Güney Afrikalı siyah: 196
İşçi Partisi, Güney Afrika: 183
İşçi sınıfı, orta sınıfa karşı: 64
İşkence:
Katolik aktivistlere: 78
devlet tarafından: 194, 202, 204, 205, 213, 218, 219, 221, 222
Arjantin'de: 213, 222
ordu yönetimindeki Yunanistan'da: 213, 215, 338 n.13
Kore'de: 218
Uruguay'da: 219
İşlemler, demokratik: 109 n.
İşsizlik:
ve siyasal kriz: 49
Arjantin'de: 50
Portekiz'de: 51
Peru'da: 51
İspanya'da: 253-54
İtalya:
demokratlaşması: 15, 38, 40
ve Mussolini: 15
ve Avrupa Topluluğu: 83
da faşizm: 287
İttifak Partisi, Malezya'da: 299
İzlanda: 14, 38

Jackman, Robert: 57
Jakes, Milos: 95, 152
Jamaica: 17
Janata: 170
Japonya:
da askerî yönetim: 8, 15
da demokrasi: 9,15, 38, 40, 260, 295, 298, 299
demokratlaşması: 36, 257
ve petrol fiyatları: 49
da kişi başına düşen GNP: 66
ideolojik geleceği: 284
da darbe: 286
Konfüçyüsçülüğü: 295
Jaruzelski, Wojciech: 20, 102, 151, 163,180
Jefferson, Thomas: 281
John Paul II, Papa: 95
aktivizmi: 79-80
muhafazakârlığı: 277
şiddet hakkında: 336 n.58
keza bk. Vatikan II
John XXIII, Papa: 74
Juan Carlos I, İspanya kralı: 67, 84, 102, 122, 125, 130, 161, 166, 167
ve demokratlaşma: 19, 133
ve PCE: 164
ve ordu: 237, 243, 244

Kadar, Janos: 122, 126
Kadınlar, oy hakları: 5, 11
Kamboçya:
daki âsilere ABD desteği: 90
da siyasal can çekişmeler: 291
Kamerun: 307
Kampelman, Max: 90
Kanada:
da demokrasi: 38
da petrolle ilişkili karmaşa: 49
Kaohsiung katliâmı: 188, 190
Kapitalizm:
ve Protestanlık: 73
e karşı Katolik aktivistler: 76-77
İspanyol sosyalistlerince kabullenilmesi: 165
Kapsayıcı Irk Ayrımına karşı Kanun, ABD: 93-94
Karaibler:
deki İngiliz sömürgeleri: 108
deki demokrasiler: 266
de ABD etkisi: 280
de ekonomik büyüme: 306
Karamanlis, Constantine: 19, 84, 102, 166, 213, 245
iktidara gelişi: 143
ve komünistler: 164
ve insan hakları ihlâlleri: 214-15
ve Yunan ordusu: 228, 235, 237, 238, 243
Karşılıklı Yardım Kanunu'na insan hakları eklemeleri, ABD: 87
Katalonya'daki İspanyol Kilisesi: 75
Katoliklik:
bk. Doğu Ortodoks Kilisesi
Roma Katolik Kilisesi
Kemalizm: 114, 121, 234, 236
Kennan, George: 293
Kennedy, John F.: 55
Kerensky, Alexandr: 2
Kıbrıs:
ta darbe: 53-54
ve Yunanlılar: 67, 99, 242
keza bk. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Kiliseler Millî Konseyi: 71
Kim Dae Jung: 71,98, 102, 154, 199, 298
Kim Sou Hwan: 71, 78, 80, 98
Kim Young Sam: 71, 102, 154, 199
Kiribati: 41
Kissinger, Henry: 2, 87
Kiszcak, Czeslaw: 162
KMT (Kuomintang): 6, 17, 119, 299
eski tüfekleri: 133
reformcuları: 134
Kolombiya: 16, 18, 40
da demokrasi: 40
da diktatorlük: 16, 212
demokratlaşması: 161, 212
da isyancılar: 252
Komünizm: 9-10, 51
Portekiz'de: 2
"büyük başarısızlık" olarak: 23
ve otoritarizm: 44-46
demokratik tonları: 45
meşrulaştırıcı olarak: 45-46
yönetime el koyma bahanesi olarak: 48
Filipinler'de: 52
ve John Paul II: 79-80
e karşı Portekiz: 84
İspanyol politikasında yasallaştırılışı: 121
Polonya'da: 161
keza bk. Bolşevikler; Maoizm; Marksizm-Leninizm; sosyalizm; Sovyetler Birliği

Komünizmin tasfiyesi: 113, 114
keza bk. Avrupa, doğusunun demokratlaşması
Komünist Parti, Çin: 296
Komünist Parti, Güney Afrika: 150
Komünist Parti, Sovyetler Birliği (CPSU): 20
Konfüçyüşçülük: 295-301, 344 n.10
ve demokrasi: 68-70
otoritarizmi: 71
ve ulusal gelişme: 304
Kongo: 307
Kongre, ABD:
insan hakları aktivizmi: 87, 94, 205
demokratlaşmanın müttefiki olarak: 146
üyelerince yabancı seçimlerin gözlemlenmesi: 178
Kore, Güney:
de baskı: 6, 149
de demokrasi: 15, 17, 40, 270
de askerî darbe: 17, 286, 291
yönetimi: 20, 299
ye demokrasinin dayatılması: 38
aktivist orta sınıfı: 65
de sosyo-ekonomik büyüme: 68-69, 310
de Hristiyanlık: 70-71
de Katolik aktivizmi: 79, 81
de John Paul II: 79
ve ABD: 91, 94, 199, 265
ve Marcos'un düşüşü: 98
askerî yönetimi: 107
de kütle protestoları: 142, 190, 198, 261
demokratlaşması: 146
de siyasal uzlaşma: 166, 168
de seçimler: 177, 199
de siyasal ölümler: 189
de siyasal muhalefet: 195, 199
de ekonomik büyüme: 267, 297
de otoritarizm: 271
de Hristiyanlık: 276
de Konfüçyüsçülük: 297
keza bk. Chun Doo Hwan; Kim Dae Jung; Kim Sou Hwan; Kim Young Sam; Kore, Kuzey; Kwangju katliâmı; Park Chung Hee; Rhee, Syngman; Roh Ta Woo
Kore, Kuzey: 108, 290
Kornilov, Lavr: 2
Korporasyonlar, Brezilya ve çok-uluslu: 68
Kosta Rika:
da demokrasi: 16, 64
demokratlaşması, 36
da okuryazarlık: 62
da kişi başına düşen GNP: 62
Köktencilik, dinsel: 288
keza bk. İslâmiyet, köktenci
Köylüler:
orta sınıfa karşı: 64
ve demokratlaşma: 65
Kralların ilâhî hakkı: 44
Krenz, Egon: 191
Kuomintang: bk. KMT
Kurtuluş teolojisi: 56, 76
Kuveyt: 57, 62
Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı (NATO): 237-39
Kuzey İrlanda: 288
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: 302
Kuzey Yemen: 283, 308
Küba'da otoritarizm: 39, 290
da Katolik aktivitesi: 277
da demokrasi umudu: 277

ve ABD: 285
nın liderliği: 290
keza bk: Castro, Fidel
Kütle haberleşme araçları:
hükûmetçe denetlenmeleri: 97
Polonya yeraltı: 97
gücü (Batıda): 145 n.
küresel: 146
seçimleri gözlemleme aracı olarak: 178
keza bk. haberleşmeler; basın
Kwangju, katliâmı: 189, 190, 198, 218, 261

Lamentowicz, Wojtek: 163
Laos: 291
Latin Amerika:
otoritarizm: 16, 56
militan orta sınıfı: 64
da demokratlaşma: 73, 122
Roma Katolik piskoposları: 73
da İspanyol demokratlaşmasının etkisi: 98-99
askerî rejimleri: 106
da demokrasiden hayal kırıklığı: 248
da ABD etkisi: 280
da darbeler: 286, 291
da bürokratik otoritarizm: 286
da ekonomik büyüme: 306
keza bk. Orta Amerika, Meksika, Güney Amerika
Laurel, Salvador: 80
Lee Kwan Yew : 291, 296
Lee Teng-hui: 102, 103, 297
Lenin, Nikolai: 2
Leninizm: 113-14
keza bk. Marksizm-Leninizm
Lesotho: 290
Letonya: 15, 290
Levin, Burton: 281 n.
Liberalizm, Batı Avrupa malı olarak: 294
Liberalleşme: 18, 117
ve demokratlaşma karşıtlığı: 7
ve demokratlaşma dalgaları: 11
ve reform: 124
Liberya: 58
Libya: 62
Lincoln, Abraham: 26, 281
Linz, Juan J.: 56, 75, 108, 250, 251
Li Ping: 130
Lipset, Seymour Martin: 57, 250
Litvanya: 15, 290
Lleras Camargo, Alberto: 292
Locke, John: 38
Lodge, George C.: 74 n.
Lopez Portillo, José: 126
Lopez Rodo, Laureano: 67
Lübnan: 307
da iç savaş: 61, 286
da otoritarizm: 290
demokrasisi: 302

Macaristan: 114, 221
da Sovyet hâkimiyeti: 16, 82
demokratlaşması: 20, 73, 99, 100, 113, 120, 127, 188
ekonomik sorunları: 51
da kişi başına düşen GNP: 61, 267
vasıtasıyla Alman dış göçü: 86, 139
ve Batı: 95
ve İspanya: 96, 122
da reforma karşı direniş: 133

da siyasal uzlaşma: 136, 161, 163
da seçimler: 176
ve EEC: 266
da demokrasi: 272
ve Avrupa Topluluğu: 277
keza bk. Pozsgay, Imre
Mainwaring, Scott: 109
Makarios, Başpiskopos: 53
Malawi: 290
Malezya:
siyasal niteliği: 16, 290, 299
de kişi başına düşen gelir: 307
Malta: 17
Mandela, Nelson: 102, 154, 155
Manuel Rodriguez Vatansever Cephesi (MRPF): 197, 199
Maoizm: 195
Mao Tse-tung: 292
Marcos, Ferdinand: 17, 50, 52, 54, 81, 91, 107, 139, 184, 188, 291
düşüşü: 20, 97, 98, 100, 116, 143, 168, 177, 194, 211, 229
orta sınıfa karşı: 65
Katolik Kilisesine karşı: 77
seçim taktikleri: 176, 180, 181
ve askerî şiddet: 191
Marighella, Carlos: 189
Martinez de Hoz, José: 50
Marksizm: 34
ve MFA: 2
papazların: 75, 76
Brezilya'da meşrulaştırılması: 164
keza bk. komünizm; sosyalistler; Marksizm-Leninizm
Marksizm-Leninizm: 45, 101
Latin Amerika'da: 21
Portekiz'de: 19, 144, 236
ve meşruluk: 46
Nikaragua'da: 55
ve otoritarizm: 57
ABD'ne karşı: 90
ve sağcı diktatörlük: 117
şiddete dayanan: 187, 195
e darbe olarak insan hakları ihlâlleri: 207
başarısızlığı: 262
Güney Yemen'de: 282
itibarını kaybetmesi: 287
dayanıklılığı: 291
keza bk. Komünizm; Leninizm; Marksizm
Matthei, Fernando: 128, 151, 179, 209
Maung Maung: 131
Mauritius: 17
Mavros, George: 180
Mazowiecki, Tadeusz: 221
Mbeki, Thabo: 196
MDB (Movimento Democrático Brasileiro): 136
uzlaşmacılığı: 165
1974 seçimlerinde: 169
gelişmesi: 183
Médici, Emílio: 3, 78, 121, 126
Medina, Hugo: 219
Mejía, Oscar: 126
Meksika:
da seçimler: 20, 182
ve demokrasi: 41, 73
da demokratlaşma: 42, 120, 126
da otoritarizm: 46, 47, 106
da başkanlıkta halefiyet: 47
da ideolojik yük: 114
da liberalleşme: 116, 127, 270, 277
da ABD etkisi: 280
keza bk. PRI (Partido Revolucionario Institucional)

Menderes, Adnan: 291
Menem, Carlos: 217, 238, 240, 245, 259
Merkez Birliği Partisi, Yunanistan: 180
MFA (Movimento das Forces Armadas): 1, 52, 229-30
içindeki karmaşa: 2
Mısır:
liberalleşmesi: 282
da Müslüman Kardeşlerin gücü: 303
ekonomik sağlıklılığı: 307-308
Michnick, Adam: 151, 195, 200
Milans del Bosch, Jaime: 227, 229
Mill, John Stuart: 38
Milliyetçilik
ve otoritarizm: 44, 46, 53, 288
Milliyetçi Demokrasi Partisi, Türk: 170
Milliyetçi Parti, Çin: 296
Millîleştirme, İspanyol sanayilerinin: 161
Millî Selâmet Cephesi, Romanya: 173
keza bk. Iliescu, Ion
Mladenov, Petar: 95, 173
Mobutu Sese Seko: 107, 283
Modrow, Hans: 142, 143
Moğolistan: 173-74
da seçimler: 20, 173
da liberalleşme: 147
yoksulluğu: 246
demokratlaşması: 264, 282
üzerindeki dış etki: 266
da demokrasi: 272
üzerindeki Sovyet etkisi: 287
Monarşi: 10
Moncloa Paktı: 135, 161
Montesquieu, Charles de: 38, 311
Montonero gerillaları: 52
Moon Ik Hwan: 71
Moore, Barrington: 35-36
Morales Bermudez, Fransisco: 123, 126
Movimento das Forcas Armadas: bk. MFA
Movimento Democrático Brasileiro: bk. MDB
MRPF (Manuel Rodriguez Vatansever Cephesi): 197, 199
Muhammed, Murtala: 126
Mundt, Robert J.: 49
Murray, John Courtney: 74 n.
Mussolini, Benito: 15
Müeyyideler, ABD: 88, 93-94, 150
Müslüman Kardeşler: 303
Müslümanlar: bk. İslâmiyet; Şiiler; Sünnî Müslümanlar
Myanmar: 172
keza bk. Burma
Myongdong Katedrali, Kore:
demokrasinin kalesi olarak: 71

NAMFREL (Serbest Seçimler için Filipin Ulusal Hareketi): 65, 79
Namibia: 21
Nâsır, Gamal Abdel: 284
NATO (Kuzey Atlantik Savunma Teşkilâtı): 237-39
Nazizm: 286
Hristiyanlıkça kabullenilmesi: 77
e özlem: 256
Nehru, Jawaharlal: 292
Neier, Aryeh: 223
Nepal: 21
de liberalleşme: 147, 282, 283
Nepotizm, ve diktatörlük: 107

Ne Win: 131
Nicholas II, Çar: 2
Nijerya:
da demokrasi: 16, 17, 38, 260, 270, 272
da darbeler: 17, 40, 126, 286
da siyasal dalgalanmalar: 21, 40
da otoritarizm: 106, 201, 290
da reformlara karşı direniş: 133
da demokratlaşma: 135, 189
da yeni anayasa: 135
etnik sorunları: 246
yoksulluğu: 246
kişi başına düşen GNP'si: 265
üzerindeki dış etkiler: 266
Nikaragua: 76, 159
da seçimler: 21, 117, 175, 181, 185
da demokrasi: 270, 272
da siyasal altüst oluş: 55
da okuryazarlık: 62
da kişi başına düşen GNP: 62
da John Paul II: 79
da Katolik aktivizm: 79
ve ABD: 89, 181
ordu kurumu: 113, 231, 236, 242
da ideolojik yük: 114
da darbeler: 116, 144
demokratlaşması: 147, 264
da uzlaşmacılık: 162
da iç savaş: 187, 200
da siyasal ölümler: 189
diktatörlük olarak: 224
da kronik enflasyon: 246
işçi sendikaları: 261
keza bk. Chamorro, Violeta, *Contras*; Ortega, Daniel; Ortega, Humberto; Sandinistalar
25 Nisan Derneği: 230
Nixon, Richard: 87
NLD (Ulusal Demokrasi Birliği, Myanmar): 172
Noriega, Manuel: 21, 80, 108, 116, 144, 211
Norveç: 83, 278
NPA (Yeni Halk Ordusu): 52, 144, 261
"Nunca Más" (Sabato kom.): 222
Nükleer güç, Brezilya ve: 234
Nyerere, Julius: 283
Nyers, Rezso: 127

Obando y Bravo, Kardinal: 80
O'Donnell, Guillermo: 65
OECD (Ekonomik İşbirliği ve Gelişme Teşkilâtı): 66
Oligarşi: 9
Okuryazarlık, ve demokrasi: 35-36, 61
OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilâtı): 51, 101
Opus Dei: 122
Ordu yönetimi: 9
Orlov, Yuri: 86
Orta Amerika:
da Katolik aktivizm: 74
da kurtuluş teolojisi: 77
da insan hakları: 204
ve ABD: 266
Keza bk. Belize; Kosta Rika; El Salvador; Guatemala; Honduras; Nikaragua; Panama
Orta Doğu:
da ABD etkisi: 280
da demokrasi ümitleri: 284
da darbeler: 291
da ekonomik büyüme: 306
keza bk. İran Körfezi

Orta smıf:
demokratlaşması: 35, 38, 44, 63-65
ve şiddet: 194
Arjantin: 227
Kore: 262, 298
sınıf bilinci: 285
Ortega, Daniel: 172
Ortega, Humberto: 162, 232, 242
Ortodoks Kilisesi: bk. Doğu Ortodoks Kilisesi
Osmanlı İmparatorluğu: 294
Otoritarizm: 39-40, 283
totalitarizmle karşılaştırılması: 10
bürokratik: 17, 18, 106, 286
ve sömürgeciliğin tasfiyesi 17-18
"avantajları": 23
ve ekonomi: 33-34
ve demokrasi: 42-56
ve meşruluk: 43-56, 251
karşı Katolik Kilisesi: 44, 74-76, 76-81
Güney Amerika'daki: 62
ve iş dünyası: 65
Katolik Kilisesinin: 71-72
ve Katolik Kilisesi: 74, 76
karşı Avrupa Topluluğu: 83-84
özü: 105
askerî: 106-107, 111-112, 115-16, 122, 123, 125, 236
çeşitleri: 106-116, 288
ve reform: 122-37
liberalleşmiş: 126-33
tutucu savunucuları: 133-35
zayıf noktaları: 145
ve muhalefet: 164
karşı devrim: 185-87, 200
aracı olarak şiddet: 187, 190-94, 198-99
(keza bk. ölüm mangaları)
e dönüş: 201, 285, 289
sorunları: 203, 247-48
e özlem: 249, 255, 256
insan hakları ihlâlleri: 204,337 n.3
başarı/başarısızlıkları: 271
in uyarıcıları: 287
çığlaşma: 287
oligarşik: 288
devamlılığı: 288-92
teknokratik: 289, 310
keza bk.diktatörlük; faşizm; Marksizm-Leninizm; totalitarizm
Oy hakkı:
mülkiyet kayıtları: 14
ABD'deki kısıtlamalar: 14
ve demokratlaşma: 107
ve işçi sınıfı: 164
Brezilyalı okuryazar olmayanlara: 164
keza bk. seçimler

Ölüm mangaları: 194
Öğrenciler:
protestoları: 29
militan Koreli: 65, 193, 195, 199, 205, 261
(keza bk. Kwangju katliâmı)
Yunan üniversite öğrencilerinin öldürülmesi: 67, 130, 140, 188, 213
militan Burmalı: 140, 141, 281 n.
evrensel muhalif olarak: 140
Polonya'daki grevleri: 168
Marcos'a karşı: 193, 194-95
şiddet yönelimleri: 198
Çin: 296
(keza bk. Tiananmen Meydanı)

Özal, Turgut: 102, 235, 245

Pacheco Areco, Jorge: 170
Pactos de la Moncloa: bk. Moncloa Paktı
Pakistan:
da otoritarizm: 16-17, 106, 289, 302
da demokrasi: 20, 38, 270, 272
da kişi başına düşen GNP: 59, 60, 265
da seçimler: 181, 182
demokraside ordudaki atamalar: 240
etnik sorunları: 246
nın yoksulluğu: 246
demokrasiye karşı hayal kırıklığı: 248
da darbe: 260, 286
demokratlaşması: 290
yönetimi: 302
keza bk. Ziya ül-hak
Palmer, Mark: 89
PAN (Partido Accíon Nacional): 114
Panama: 159
ve ABD: 21, 89, 94, 111, 280
da Katolik aktivizm: 80
da çalınmış seçimler: 178
ABD istilâsının verdirdiği kayıplar: 187, 192
"onur alayları": 192
demokratlaşması: 200
keza bk. Noriege, Manuel
Pan-Arabizm: 284
Panellinio Sosialistiko Kinima (PASOK): 230, 258
Papadopoulos, George: 67, 130, 180
iktidardan uzaklaştırılışı: 138
Papandreou, George: 245
uzlaşmacılığı: 165
ve Yunan ordusu: 235, 237, 238-39, 243
savunma bakanı/başbakan olarak: 241
Papazlar:
Marksist: 76, 77
aktivist: 78-79, 81
ve Roma Katolik Kilisesi: 277
Papua Yeni Gine: 21, 41
Paraguay:
da diktatörlük: 62
da John Paul II: 79
da Katolik aktivizm: 277
da kişi başına düşen gelir: 307
Paris Andlaşması: 83
Park Chung Hee: 70, 71, 291
Parlâmento, ve başbakanlar: 14
Partido Accíon Nacional (PAN): 114
Partido Communista de España: bk. PCE: 135
Partido Movimento Democrático Brasileiro (PMDB): 136
Partido Revolucionario Institucional (PRI): 114, 133, 134
Paskalya ayaklanması, Arjantin'de: 216-17, 228-29
Pas Kanunları, Güney Afrika: 131-32, 183-84
PASOK (Panellinio Sosialistiko Kinima): 230, 258
Patronaj, diktatörlük ve siyasal: 107
PCE (Partido Communista de España): 135, 162
yasallaştırılması: 165
uzlaşmacılığı: 167-68
Pehlevi, Rıza Şah: 54, 69, 107
ve askerî şiddet: 191

Pereda Asbun, Juan: 178
Pérez Jiménez, Marcos: 167
Peronistalar: 16, 64, 258
ve ordu: 164, 217
uzlaşmacılığı: 165
1983 seçimlerinde: 170
ve Bignone: 210-11
terörizme karşı: 214
ve işçi sendikaları: 228
Peru:
da demokrasi: 16, 19, 270, 272
da otoritarizm: 16, 48, 112
da darbe: 16, 126
demokratlaşması: 39, 98, 128
da siyasal dalgalanmalar: 40
da reform: 49
da ekonomik karmaşa: 51
ve ABD: 91, 92, 94, 266
da okuryazarlık: 62
da kişi başına düşen GNP: 62
iş dünyası: 65
da reforma karşı direnme: 133
da seçimler: 185, 260
da yeni anayasa: 135
da isyancılar: 186, 195, 245, 252
toprak sahipleri: 227
ordu kurumu: 234, 239, 242
da savunma bakanlığının kuruluşu: 241
da kronik enflasyon: 246
da demokrasinin vatandaşlarca değerlendirilişi: 256-57
keza bk. APRA (Alianza Popular Revolucionaria Americana); Fujimori, Alberto; García, Alan; Velasco, Juan
Petrol:
ve otoritarizm: 43-44, 101
ve küresel ekonomik sağlık: 49, 56-57, 58, 305
ve Portekiz ekonomisi: 50-51
OPEC ambargosu: 51
ve zenginlik: 58
ve vergilendirme: 62
ve Venezüela: 253
ve demokratlaşma: 307
keza bk. OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilâtı)
Pezzullo, Lawrence: 89
PF-25 (25 Nisan Halk Güçleri): 230
Pinochet, Augusto: 80, 107, 138, 142, 147, 151
düşürülmesi: 21, 89, 93, 113, 116, 125, 166, 171, 172, 333 n.33
solculara karşı: 195-96
öldürülmesi girişimi: 197
ve af: 209-10
başkanlık sonrasındaki iktidarı: 223, 241
yolsuzlukları: 234
Aylwin tarafından yola getirilmesi: 237
Plaza de Mayo Anaları: 216
PLO (Filistin Kurtuluş Örgütü): 184
Plüralizm, demokrasi ve sosyal: 35-36
PMDB (Partido Movimento Democrático Brasileiro): 136
Poliarşi: 5
Politbüro: 114
Polonya:
da askerî darbe: 15
da demokrasi: 40, 272
ekonomik sorunları: 51, 61
da otoritarizm: 61, 82
demokratlaşması (keza bk. Dayanışma, Polonya): 73, 94, 100, 113, 148, 188

da Katolik aktivizm: 74, 76
da Kilisenin ihtiyatlılığı: 78
da John Paul II: 79, 99
da yaygın korku: 79
ve ABD: 94, 266
yeraltı basını: 97
yönetimi: 108
silâhlı kuvvetleri: 113
komünist: 114
da kütle protestoları: 141-42
da baskı: 148, 191
da yuvarlak masa anlaşmaları: 161, 162, 176
da siyasal uzlaşma: 168
da insan hakları ihlâlleri yargılamaları: 221
diktatörlük olarak: 224
demokraside ordudaki atamalar: 240
ve EEC: 266
ve AT: 277
keza bk. Jaruzelski, Wojciech; Dayanışma; Walesa, Lech
Popieluszko, Jerzy: 221
Popülizm: 288
Latin Amerikan: 259
Portekiz:
de darbeler: 1-3, 15, 18, 52, 116, 140, 144, 188, 233, 286
de devrimci karmaşa: 2, 98, 144, 159, 185
demokratlaşması: 3, 73, 97, 99, 142, 248
sömürgeleri (keza bk. Portekiz, sömürge savaşları): 21, 55
de demokrasi: 40, 55
petrole bağımlılığı: 50, 51
sömürge savaşları: 50, 52, 99, 139
de ekonomik karmaşa: 50-51
de otoritarizm: 61, 107, 271
ekonomik büyümesi: 66, 267
Avrupa Topluluğunda: 84
de Carlucci: 89 ve n.
CIA desteği: 89
ve ABD: 94
de ordunun hoşnutsuzluğu: 141
sosyalistleri: 164, 258
de seçimler: 184
ordu kurumu: 229, 230, 231, 236, 240, 241
de Devrim Konseyinin kaldırılması: 241
ve AT: 266
keza bk. Caetano, Marcello; Eanes, António Ramalho; Salazar, António; Soares, Mário.
Poveda, Alfredo: 126
Pozsgay, Imre: 122, 151, 176
Presbiterlik, Güney Kore'de: 76
PRI (Partido Revolucionario Institucional): 114, 133, 134
Protestanlık:
ve demokrasi: 33, 35, 38, 70-72
Güney Kore'de: 70
Katoliklikle karşılaştırılması: 70-72
Afrika'da: 276
keza bk. Presbiterlik
Püritenler, ve demokrasi: 10, 72
Pye, Lucian: 296, 298

Radikalizm, ve demokrasi: 40
Radikal parti, Arjantin: 64, 170
keza bk. Alfonsín, Raúl
Radio Free Europe: 89
Radio Liberty: 89

Radyo istasyonu, Yunanistan'da ordu denetimindeki: 238
Rahibeler, aktivist: 78, 81, 194
RAM (Filipinler silâhlı kuvvetler Reform Hareketi): 229, 236
Ramos, Fidel V.: 102, 227
Reagan, Ronald: 88, 89, 90, 93, 95, 279
Reform, için vakitsiz çabalar: 286
keza bk. toprak reformu
Reformasyon: 294
Renkliler, Güney Afrikalı: 132, 181-82
Parlâmentoda: 183
Rhee, Syngman: 17, 70, 291
Rico, Aldo: 227
Rios Montt, José: 126
Rodezya: 150
Rodriguez Lara, Guillermo: 126
Roh Tae Woo: 102, 151, 152, 218, 298
nun zaferi: 172
Roma, Andlaşmaları: 83
Roma, da eski çağ demokrasisi: 10
Roma Katolik Kilisesi: 146
İkinci Vatikan Konseyi: 44
ve demokrasi: 70, 72-81, 304
Güney Kore'de: 71
Protestanlıkla karşılaştırılması: 73-74
sosyo-politik aktivizmi: 74, 76-81, 140, 277, 280
yerleşik düzen yanlısı: 75-76
baskıcı rejimlere karşı: 78
otoritarizme karşı: 82
Çin'de: 99
ve demokratik uzlaşma: 164
İspanyol: 164
ve şiddetten kaçınma: 194
Venezüela'da: 210
ve Franco'cu ordu: 236
Afrika'da: 276
de değişimler: 276
Singapur'da: 277
keza bk. John Paul II; John XXIII; rahibeler; rahipler; Vatikan II.
Romanya: 173, 294
da seçimler: 20, 116, 173, 177
da demokrasi: 41, 270, 272
demokratlaşması: 42, 99, 100,139, 142, 144, 264
zayıf orta sınıfı: 65
da John Paul II: 79
yoksulluğu: 101
da otoritarizm: 107, 108, 116, 223, 271
komünist: 114
da ordunun hoşnutsuzluğu: 141
da kütle protestoları: 141, 193
da devrim: 159, 200
da siyasal şiddet: 188, 192, 335, n. 47
da insan hakları ihlâlleri: 205
etnik sorunları: 246
üzerindeki dış etkiler: 226
keza bk. Ceausescu, Nicolae; Securitate
Romanov'lar: 14, 38
Romero (Salvadorlu başpiskopos): 78
Rousseau, Jean Jacques: 38, 44
Rönesans: 294
Rumenya: bk. Romanya
Rusya: 287, 294
demokratik ümitler: 278, 291
Çarist: 286
keza bk. Sovyetler Birliği
Rustow, Dankwart: 32, 34

Sabato, Ernesto: 215, 218, 221
Saint Christopher-Nevis: 41
Saint Lucia: 41
Saint Vincent ve Grenadines: 41
Sakharov, Andrei: 87, 132
Salazar, Antônio: 1, 15, 106
başarıları: 292
Salinas, Carlos: 126, 133
Sanayileşme:
ve demokratlaşma: 38, 62, 265
ve siyaset: 57
ürünü olarak orta sınıf: 63
dereceleri: 314 n.7
Sandinistalar: 80, 113, 241
ideolojileri: 114
seçimde yenilgileri: 115, 172, 179
Nikaragua sendikalarına karşı: 162
seçim yapmaları: 187
ve af: 218
ordu üzerindeki denetimleri: 233, 236
işçiler üzerindeki denetimleri: 261
keza bk. Ortega, Daniel; Ortega, Humberto Sanguinetti, Julio: 91, 98, 207, 219, 222
ve af: 219-20
Sansür: 5, 9
ve liberalleşme, 6
Gorbachev zamanında uğradığı değişiklik: 131-32
Saravaia de Carvalho, Otelo: 230
Savunma bakanları: 241
Schlesinger, Arthur: 90
Schumpeter, Joseph: 4
Securitate, Romanya: 192
orduya karşı: 193
gizli dosyaları: 223
Seçimler: 250, 260
demokrasinin merkezî unsuru olarak: 4-5, 5-8, 8-9, 14, 46, 48, 105, 169, 230, 260, 299
hileli: 5-6, 54, 177-79
gözlenlenmesi: 5, 178-79
otoriter yönetimlerde: 6, 169-85
dönemsel niteliği: 29
"şaşırtıcı" : 169, 172, 177, 179, 182
boykot edilmesi: 171, 179, 193
keza bk. oy hakkı
Seineldin, Muhammed Ali: 227
Sein Lwin: 131, 281 n.
Seligson, Mitchell: 61
Seks, Güney Afrika'da ırklar arasında yasaklanışı: 183
Sendikalar:
Portekiz'de yasaklanması: 51
İspanya'da: 77, 161
İspanyol Kilisesince savunulması: 77
siyah Güney Afrika'da: 93, 131
totalitarizme karşı: 140
anti-Sandinista: 162
Bolivya'da: 162
Walesa'ya karşı: 162
Sandinista denetiminde: 261
Senegal:
yarı-demokrasi olarak: 9
da liberalleşme: 21
ekonomisi: 58, 307
de katolik aktivizm: 277
Serra, Narcís: 235, 239
Serviçio Nacionel de Informaçés (SNI): 234
Share, Donald: 109 n.
Sharpeville, katliâmı: 195, 196, 198
Shultz, George: 91

Sınıf:
ve demokrasi: 35-36, 37
keza bk. aristokrasi; burjuvazi; orta sınıf; işçi sınıfı
Sırbistan: 291
Silâhlı Kuvvetlerde Reform Hareketi, Filipinler (RAM): 229, 236
Silva Enríquez, Raúl: 80
Sin, Jaime: 77, 78, 80, 91, 98, 193
Singapur: 103
refahı: 57, 296, 306
yönetimi: 61, 290
da Hristiyanlık: 277
da demokrasiye son verilmesi: 291
siyasal niteliği: 299
keza bk. Lee Kwan Yew
Sisulu, Walter: 154
Siyahlar, Güney Afrika'daki: 5, 131-32, 181, 183
oy hakları: 5
Güney Afrika'daki siyahlara karşı: 187, 192, 196
keza bk. renkliler; Güney Afrika
Siyasal tutuklular, salıverilmeleri: 6
Skidmore, Thomas E.: 136
Slavlar'dan Yunan korkusu: 84
Slovenya: 61, 291, 294
Slovo, Joe: 150
SNI (Serviçio Nacional de Informaçes): 234
Soares, Mário: 2, 102, 165, 166, 233
uzlaşmacılığı: 165
halkın hakkındaki düşünceleri: 250
Soğuk Savaş: 279
sonu: 294
Solomon Adaları: 41
Somali: 290
Somoza, Anastasio : 107
Sorbonne grubu: 47, 126
keza bk. Figueiredo, Joâo; Geisel, Ernesto; Golbery do Couto e Silva, General
Sosyal Demokrat Parti, Portekiz: 230
Sosyal Demokrat Parti, Batı Almanya: 85
Sosyalist Güçler Cephesi, Cezayir:181
Sosyalist Parti, Portekiz: 2
Sosyalistler:
ılımlılaşmaları: 164
İspanyol: 230
Sovyetler Birliği: 26
totalitarizmi: 16
de liberalleşme: 20, 43-44, 52, 115-16, 120, 270, 289, 291
ve demokratlaşma: 42, 94-95
ve Afgan Savaşı: 52
uyduları: 52
da kişi başına düşen GNP: 61
demokratlaşmaya yardımı: 82
İkinci Dünya Savaşı sonrası faaliyetleri: 82
Portekiz komünistlerine malî yardımı: 85
Helsinki taahhütleri: 86
ve Doğu Avrupa'da komünizmin tasfiyesi: 100
ideolojisi: 115
de seçimler: 171, 183
de etnik şiddet: 192
ordusu: 225
den Türk korkusu: 238
de din: 277
de muhafazakârlık: 278
ve Küba: 278
ve ABD: 278
de Doğu Ortodoks Kilisesi: 284
Avrupa'daki etkisi: 284, 287

demokratlaşma ümitleri: 294
keza bk. Gorbachev, Mikhail; Rusya
Soweto'da katliâm: 187, 198
Sömürgecilik, Batı, sonu: 16, 17, 21, 38-39, 41-42, 82
SPD (Sosyal Demokrat Parti, Batı Almanya): 84
Spinola, General António: 2, 84, 97
Sri Lanka:
da demokrasi: 16, 38
yoksulluğu: 58
da otoritarizm: 288
SSCB: bk. Sovyetler Birliği
Stalinizm: 117, 133
Stepan, Alfred: 56, 120
Suárez, Adolfo: 19, 102, 119, 130, 134, 161, 166, 245, 254
stratejisi: 121, 162
ve İspanyol ordusu: 134
ve *Pactos de la Moncloa*: 135
ve PCE: 164
Suç, ABD'de: 282
Sudan:
zayıf orta sınıfı: 65
da otoritarizm: 201, 290
da darbe: 225, 226, 266
etnik sorunları: 246
yoksulluğu: 246
demokratlaşması: 264
kişi başına düşen GNP'si: 265
üzerindeki dış etkiler: 266
de demokrasi: 272
Sukarno: 17, 291-92
Sunshine, Jonathan: 13, 59, 82, 315 n.11
Sununu, John: 281
Sun Yat-Sen: 134
Surinam: 290
Suriye: 210, 307, 308
Suudî Arabistan: 57, 62
Sünnî Müslümanlar: 288
Sürgünler, Güney Afrikalı: 165

Şah: bk. Pehlevi, Rıza Şah
Şart 77, Çekoslovakya: 86
Şehirler, ABD'deki bozulmaları: 282
Şehirleşme:
ve demokratlaşma: 38
Kore'de: 298
Şehirsel Sanayi Misyonu, Güney Kore: 71
Şehitlerin değeri: 197
Şeriat: 301
Şiddet, demokratlaşmanın unsuru olarak: 186-200
Şiddete başvurmama: 194, 200
bir taktik olarak: 146, 194-95
orta Avrupa'da: 168
Şiiler: 288
Şili: 21, 89
de darbe: 17, 40, 153
demokratlaşması: 14, 73, 89, 123
de demokrasi: 264, 272
de okuryazarlık: 62
de kişi başına düşen GNP: 62
de Katolik aktivizm: 74, 76, 77, 78, 79-80
de kurtuluş teolojisi: 77
de baskı: 77, 148, 190, 191
de John Paul II: 79
ve ABD: 93, 94, 266
ve Arjantin: 99
de otoritarizm: 108, 271
de yönetim aleyhtarı gösteriler: 142, 190, 198, 199
de sol terörizm: 154

de seçimler: 175
de insan hakları ihlâlleri: 188, 204, 209, 222
de muhalefetin şiddet eylemleri: 197
de siyasal mahkûmlar: 204, 210
de ordu kurumu: 231, 232, 233
keza bk. Ailende, Salvador; Aylwin, Patricio; Matthei, Fernando; Pinochet, Augusto
Şili Komünist Partisi:
yasallaştırılması: 165
ne karşı Pinochet: 195
şiddet eylemleri: 199
Şubat Devrimi: 2

Tanzanya: 283, 290
Tayland: 290-307
Taylor, Clyde: 89
Tayvan (Çin Cumhuriyeti):
da otoritarizm: 17, 106, 271
liberalleşmesi: 20, 99, 116, 127, 270, 296, 299
da demokrasi: 41
demokratlaşması: 42, 120
aktivist orta sınıfı: 65
da sosyo-ekonomik büyüme: 68-69, 297
ve ABD: 94
da Leninizm: 113
da reforma ilişkin uzlaşma: 134
da seçimler: 182
da şiddet: 188
(keza bk. Kaohsiung katliâmı)
yönetim aygıtı: 225
Japon işgali: 297
da Konfüçyüsçülük: 297
keza bk. Chiang Ching-kuo; Kaohsiung katliâmı; KMT (Kuomintang)
Teknoloji, ve ekonomik gelişme: 63
Tejero Molina, Antonio: 227, 229
Televizyon, demokratlaşma ve: 97, 146
Terörizm: 252, 261
Türkiye'de: 20, 246
Güney Amerika'da devlet tarafından: 56
politikacılara karşı: 195
Dayanışma'ya karşı: 195
sivillere karşı: 196
insan hakları ihlâllerinin meşrulaştırıcısı olarak: 207
İspanya'da: 246, 252
ve kanun ve düzen: 285
Tiananmen Meydanı
da öğrencilerin öldürülmesi: 19, 130, 140, 141, 191, 192, 279, 335 n.47
Ticaret Reformu Kanunu'na insan hakları eklemeleri: 87
Tocqueville, Alexis de: 14, 24, 311
Toprak reformu: 69, 210
Totalitarizm: 15-16
otoritarizmle karşılaştırılması: 10
keza bk. otoritarizm, diktatörlük
Transilvanya: 294
Trienio, Venezüela'da: 167
Trinidad ve Tobago: 17
Trudeau, Pierre Elliot: 72
Tunus:
da liberalleşme: 21, 282
da İslâmî köktencilik: 303
da kişi başına düşen gelir: 307
ekonomik sağlığı: 308
Tupamaros, tasfiye edilmeleri: 53

Turizm: 63, 84
Tutu, Desmond: 195, 199, 200
Tuvalu: 41
Türkiye:
nin demokratlaşması: 16, 36, 39, 124, 189, 289
de demokrasi: 6, 264, 272, 291, 302
de darbeler: 17, 20, 96, 264, 286
de sivil yönetim: 20
de siyasal dalgalanmalar: 39
Kıbrıs'ı istilâsı: 53-54
den Yunan korkusu: 84, 239
de otoritarizm: 106, 125
de ideolojik yük: 114
de politikacıların yasaklanması: 165
de seçimler: 170, 177
ordu kurumu: 231, 235, 236, 238-39, 240
etnik sorunları: 246
de siyasal karmaşa: 260
ve Avrupa Topluluğu: 277
Yunanistan'a karşı: 277
de İslâmi köktencilik: 278, 303
ve EEC: 266
ve ABD: 266
keza bk. Atatürk, Mustafa Kemal; Evren, Kenan; Özal, Turgut

Ukrayna: 294
Ulema: 301
Ulusal Birlik Partisi, Myanmar: 172
Ulusal Bölünme, Yunanistan: 15
Ulusal Cephe, Malezya: 299
Ulusal Demokrasi Vakfı: 88, 89, 90
Ulusal Demokratik Cephe,Filipinler: 184
Ulusal Kurtuluş Cephesi, Cezayir: 172
Ulusal Muhalefet Birliği, Nikaragua: 172, 237
Ulusal Parti, Güney Afrika: 132, 150, 156
Verkrampte kanadı: 133
reformcuları: 134
keza bk. Botha, P.W.; de Klerk, F.W.
Ulusal Parti, Uruguay: 152
Ulusal Uzlaşma, Şili: 80, 153
Uluslararası İlişkiler Ulusal Demokratik Enstitüsü: 178
Uluslararası İnsan Hakları Birliği: 90
Uluslararası Malî Kurumlar Kanunu'na insan hakları tâdilleri, ABD: 87
Uluslararası Para Fonu (IMF): 92, 284
Uluslararası Telefon ve Telgraf Şirketi'nde Portekiz çıkarları: 51
Umkhonto we Sizwe: 195
Umman: 58
UN (Birleşmiş Milletler): 90, 178
UNO (Ulusal Muhalefet Birliği, Nikaragua): 172, 237
Urbanek, Karel: 152
Uruguay:
Demokratlaşması: 6, 91, 98, 147
da otoritarizm: 15, 112
da demokrasi: 15, 18, 19, 41, 264, 272
da darbe: 16, 286
petrol bağımlılığı: 49
ekonomik sorunları: 50, 267
Tupamaros'a karşı: 53
ve ABD: 94, 266
da baskı: 149
da siyasal uzlaşma: 161

da askerî yönetimin reddedilmesi: 170
teröristlere karşı: 189
da insan hakları ihlâlleri: 204, 219, 222-23
da af çekişmesi: 218-20, 339 n.22
da askerî giderlerde kesintiler: 242
keza bak. Alvarez, Gregorio; Donanma Kulübü Sözleşmesi; Sanguinetti, Julio
Uyuşturucular, ABD'nin sorunu olarak: 282

Üçüncü Dünya:
ve petrol fiyatları: 49
da Marksizm-Leninizm: 56
ve ABD: 279
Ürdün:
de liberalleşme: 21, 282
ekonomik sağlıklılığı: 307-308

Vanuatu: 41
Vatikan II: 74 ve n.
Vatandaş Forumu, Çekoslovak: 152
Vatandaş Forumu, Macar: 136
Velasco, Juan: 126, 227
ya özlem: 250, 255
Venezüela:
da demokrasi: 16, 18, 40
da diktatörlük: 16
demokratlaşması: 36, 38, 161, 167
da darbeler: 167, 212
da siyasal uzlaşma: 210
da isyancılar: 252
da demokratik rejimin sorunları: 253
da halkın demokrasiden hayal kırıklığı: 252-53
Vergi reformu, İspanya'da: 162
Videla, Jorge: 130
Vietnam: 39, 290
Vietnam Savaşı: 87
Viola, Roberto: 130, 138

Walesa, Lech: 20, 102, 153, 154, 162, 163, 195
Wallace, William: 294
Weber, Max: 71, 72, 107, 304
Weigel, George: 74 n.
Weimar Cumhuriyeti: 256
Weiner, Myron: 37, 41, 145 n.

Yahudilik, köktenci: 288
Yakınlarını kayırma, ve diktatörlük: 107
Yakolev, Alexander: 221
Yarı-demokrasiler: 9, 289
Yargılamasız tutukluluk: 204
Yemen: 200, 307
keza bk. Kuzey Yemen; Güney Yemen
Yeni Kore Demokratik Partisi: 171, 177
Yeni Halk Ordusu (NPA): 52, 144, 261
Yeni Zelanda: 8, 38
Yer değiştirmeler, demokratik: 109, 111, 112, 119-20, 141-42, 143, 146-58, 159, 160, 179-80
ve uzlaşma: 168
ve şiddet: 190
ve af: 218

ve insan hakları ihlâlleri yargılamaları: 224
ve demokrasinin pekişmesi: 270
Yerine geçmeler, demokratik: 109, 119-20, 137-46, 156, 160
sırasındaki şiddet: 190
ve insan hakları ihlâlleri yargılamaları: 224
ve demokrasinin pekişmesi: 270
Yoksullar'a karşı Katoliklerin yükümlülüğü: 75, 77
Yoksulluk:
ve demokrasi: 202, 246, 310
demokratlaşmaya karşı: 305
keza bk. yoksullar
Yolsuzluk:
evrenselliği: 24
ve demokrasi: 40, 249
otoriter rejimlerde: 107, 145
Pinochet ailesinde: 234
keza bk. yakınlarını kayırma; seçimlerde hile
Yom Kippur Savaşı: 51
Yönetim: 3-4
Yugoslavya:
da totalitarizm: 15
demokratlaşması: 61, 282
ideolojisi: 115
ve Sovyetler Birliği: 287
ekonomik büyümesi: 306
keza bk. Hırvatistan; Sırbistan; Slovenya
Yunanistan:
da darbeler/darbe girişimleri: 3, 15, 16, 17, 19, 51, 67, 226, 230, 286
da demokrasi: 3, 40
da askerî rejim: 3, 17-19, 106, 111
yarı-demokrasi olarak: 15
eski Yunanistan'da demokrasi: 10
demokratlaşması: 16, 36, 38, 97, 130, 142
anti-komünist politika: 48
petrole bağımlılığı: 49, 51
da ekonomik gelişme: 51, 66, 67
da askerî başarısızlık: 52, 111, 139, 140
da baskı: 53
ve Kıbrıs'la enosis: 53-54
kişi başına düşen GNP'si: 59, 267
Avrupa Topluluğunda: 83, 84
ve ABD: 84
da albayların cezalandırılması: 206, 208, 213
da sosyalistler: 164
da seçimler: 185
da iç savaş: 189
da insan hakları ihlâlleri: 211-12, 213-15
da yönetimin şiddet eylemleri: 204, 205
da ordu kurumu: 238, 240, 241
da savunma bakanı olarak amiral: 241
ve AT: 266
keza bk. Karamanlis, Constantine; Papadopoulos, George; Papandreou, George
Yunan Komünist Partisi, yasallaşması: 164
Yuvarlak Masa anlaşmaları, Polonya: 161, 162, 176
Yürüyüşler: bk. gösteriler; muhalefet

Zaire: 283, 290
Zambia: 290
Zenginlik, ve demokrasi: 33, 35, 56-70

keza bk. kapitalizm
Zhao Ziyang: 130
Zhivkov, Todor: 86, 94
düşüşü: 127, 173, 221, 223
Ziya ül-Hak: 171, 181, 250
Zimbabwe: 307
Zimmerman, Ekkart: 251